

समराङ्गणसूत्रधारः

महाराजाधिराजश्रीभोजदेवप्रणीतः

SAMARÂNGANASÛTRADHÂRA

BY

KING BHOJADEVA

EDITED BY

MAHÂMAHÔPADHYÂYA

T. GAṆAPATI SÂSTRÎ,

Honorary Member of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland;

Doctor of Philosophy, University of Tübingen,

Editor of the

TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES

Volume I

1924

BARODA

CENTRAL LIBRARY

Printed by L. Ramaswamy Sastri at the Sudhara Power Press Trivandrum and
published by Newton Motun Dutt Curator of Libraries Baroda State
on behalf of the Government of His Highness the Maharaja
Gaekwad at the Central Library, Baroda

Price Rs. 5 Net

PREFACE.

Samarāṅgaṇasūtradhāra is a work on architecture. It means, literally, an architect of human dwellings and deals with the planning of towns and villages, building of houses, halls and palaces as well as machines of various kinds.

The edition is based on the following three manuscripts:-

- (1) The manuscript marked क, belonging to the Central Library, Baroda, which runs up to a certain portion in the 82nd adhyaya but is wanting in 19 folios, and which was copied, as mentioned in the colophon, in Samvat 1594.
- (2) The manuscript marked ख, belonging to the same library, which runs up to a portion in the 55th adhyaya.
- (3) The manuscript marked ग, obtained on loan from the Bhandar at Pattan, which runs up to a portion of the 49th adhyaya but is wanting in 10 folios and which appears to be of the same age as the first.

These manuscripts are full of errors and not very legible. To examine them for the press was a very difficult task. The first 54 adhyayas are now issued as the first volume while the remaining adhyayas are in the press and will be published before long as the second volume.

An exhaustive table of contents is prefixed to this volume a perusal of which will give an idea of all the subjects imbedded in it.

The work treats of the construction of cities, palaces and mansions with greater clearness of expression and wealth of details than any other available work of Silpa Sastra. The 31st chapter contains descriptions of various kinds of machines that are not found in other Silpa works, such as the elephant machine (गजयन्त्र), wooden bird-machine travelling in the sky (स्योमचारिदिहस्यन्त्र), wooden vimana machine flying in the air (आकाशगामिदाहमयविमानयन्त्र), door-keeper machine (द्वारपालयन्त्र), soldier machine (सोद्यन्त्र) etc.

"यन्मेष्य कल्पितो हस्ती नदन् गच्छन् प्रतीयते ।
 शकाद्याः पशिनः बल्लतास्तालस्यानुगमान्मुहुः ॥
 जनस्य विस्मयकृतो नृश्यन्ति च पटन्ति च ।
 पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा तुरगो मर्कटोऽपि वा ॥
 बलनैर्वर्तनैर्नृत्वरतालेन हरते मनः ।"

"लघुदारुमय महाविहङ्गं दृढसुश्लिष्टतनुं विधाय तस्य ।
 उदरे रसयन्त्रमादधीत ज्वलनाधारमघोऽस्य चामिपूर्णम् ॥
 तत्रारूढः पूरुपस्तस्य पञ्चद्वन्द्वोच्चालप्रोक्षितेनानिलेन ।
 सुप्तस्थान्तः पारतस्यास्य शक्या चित्रं कुर्वन्नः परे याति दूरम् ॥
 इत्यमेव सुरमन्दिरतुल्यं सञ्चलत्यल्लु दारुधिमानम् ।
 आदधीत विधिना चतुरोऽन्तस्तस्य पारदभृवान् दृढकुम्भान्" ॥

Generally, the language of the extant Silpa works is ungrammatical, but the present work is free from grammatical solecisms and written mostly in a sweet and beautiful style. The work will prove to be of immense benefit to students of Indian architecture as well as to those who wish to follow it in practice.

The author of the work, as mentioned in it, is Maharaja-dhiraja Sri Bhojadeva who is probably the same Bhoja of Dhara who ruled over Malwa, in the first part of the 11th century A. D. and to whom many important works are ascribed such as, *Sringāraprakāsa* (Alankara) and *Sarasvatīkanthā-bherana* (Vāyakarana).

T. Ganapati Sastri.

विषयानुक्रमणी ।

विषयः

पृष्ठम्.

१. महासमागमनाध्यायः प्रथमः —

मङ्गलाचरणम्	१
शुभानामुपादानस्य, अशुभानामनुपादानस्य चावश्यकता	”
देशपुरादीनां श्रेयःसाधनत्वकथनम्	”
शास्त्रारम्भसमर्थनम्	”
ग्रन्थोपक्रमोपक्षेपः	२
पुरा ब्रह्मसन्निधौ पृथुपद्भुताया भूमेरभयप्रार्थनम्	”
भूमिमु प्रस्थितस्य पृथोस्तत्राविर्भाव	”
आविर्भूतस्य तस्य ब्रह्माण प्रति स्वोद्यमविज्ञापनम्	”
श्रुतवृत्तान्तस्य ब्रह्मणः प्रतिवचनम्	”
पृथ्वभिप्रेतस्य स्थानादिविनिवेशनस्य विधानाय विश्वकर्मणं प्रति ब्रह्मणो नियोगः	”
समाहितयोः पृथुभूम्योर्विसर्जनम्	३
भूम्या सह पृथौ, ब्रह्मणि च स्वं स्वं स्थानमुपाश्रिते विश्वकर्मणो हिमाचलमग्नि गमनम्.	”

२. विश्वकर्मणः पुत्रसंवादाध्यायो द्वितीयः —

अथ ब्रह्मनियोगानुष्ठानाय हिमालयं गतस्य विश्वकर्मणः स्वपुत्रस्मरणम्	”
स्मरणमात्रोपनतानां तेषां जयादीनां चतुर्णां गानसानां पितुः पादाभिवन्दनम्	”
तेभ्यो ब्रह्मनियोगनिवेदनं, स्वसाक्षार्थं तत्तत्स्थानादिविनिवेशनाय तेषां विश्वकर्मणा नियोजनं च.	४

३. प्रश्नाध्यायस्तृतीयः —

अथ जयस्य शास्त्रप्रमेयभूतान् वास्त्वाश्रयानन्यांश्च विविधान् अर्थानधिकृत्य प्रश्नः	... ५-१०
---	----------

विषयः

पृष्ठम्-

४. पृथ्वादि सर्गाध्यायश्चतुर्थः—

अथेन जिज्ञासितानामर्थानां यथासम्भवमनुक्रमेण विध्वक्त्रमणोपदेशः	१०
तत्र प्रथमं महाप्रलयावस्थावर्णनम्	११
प्रलयावसाने ब्रह्मण आविर्भावः, सृष्ट्युपक्रमश्च	११
महदहङ्कारादीनां सृष्टिः	११
महदादिभ्यः पञ्चमहाभूतानां स्वस्वगुणयुक्तानामाविर्भावः	११
भौतिकसंगे ब्रह्मणोऽंशैः सृष्टाः सुरासुरादयः	११
कारणजलाद् भूम्युदधिमहीधरनिम्नगाद्दीपानामुत्पत्तिप्रकारः	१२
भूमेरधो रौरवादिनरकाणां सृष्टिः	१२
जरायुजादीनां चतुर्णां भूतानां सृष्टिः	१२
तत्र जरायुजानां विभागः	१२
ग्राम्यारण्यभेदेन पुनर्द्विधा भिन्नानां तेषां विवरणम्	१२
अण्डजस्वेदजोद्भिज्जानां विभागादिकम्	१३

५. भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः—

भूपरिमिति	१४
सप्तसु द्वीपेषु जम्बूद्वीपवर्णनम्	१४-१८
शाकद्वीपवर्णनम्	१८
कुशकौञ्चशारुमल्लिगोमेदपुष्करद्वीपानां वर्णनम्	१९
लोकालोकाचलस्थितिपरिमाणादिकम्	२०
सूर्यादीनां स्थितिर्गतिश्च	२०, २१

६. सहदेवाधिकाराध्यायः षष्ठः—

कृतयुगे मनुष्याणामत्युल्लङ्घा स्थितिः	२२
काव्यन्तरे क्रमशस्तस्या अपकर्षे हेतुः	२३
च्युतमभावानां तेषां तादात्विकी वृत्तिः	२३
क्रमेण रागलोभादीनामुत्पत्त्या तेषां मियुनीभावेनावस्थानम्	२४
तात्कालिकी लोकस्थितिः	२४
हिमानिलादिवारणाद्यर्थे तेषां गृहापेक्षा; गृहनिर्माणाय तैरुपात्तः प्रयमोपायश्च	२५

विषयः

पृष्ठम्.

७. वर्णाश्रमप्रविभागाध्यायः सप्तमः—

अथैवं दुःखाभिन्तानां लोकानामनुग्रहायादिराजस्य पृथोरभिपेक्षः ...	२५
शुभं प्रति नराणां दुःखापनोदनमार्थनम्	२६
पृथुना कृतो वर्णविभागस्तद्धर्माश्च	११
आश्रमविभागस्तद्धर्माश्च	२७
शिष्यधर्माः स्त्रीधर्माश्च	११
सर्वेषां वृत्त्यर्थं खेटप्रामादिकल्पनम् .	११

८. भूपरीक्षाध्यायोऽष्टमः—

भूमेः सामान्यतो जाङ्गलादिभेदेन त्रैविध्यं, तल्लक्षणं च	२८
त्रिविधाया अपि भूमेः पुनर्वालिप्रस्वामिन्यादिभेदेन षोडशधा विभागस्तल्लक्षणं च.	२९
जनपदादिनिवेशनोचिता भूमयः	३०
दुर्गनिवेशनोचिता भूमयः	३१
पुरनिवेशने प्रशस्ता भूमयः	११
सर्ववर्णोचिता भूमिः	११
तच्चतुर्वर्णोचिता भूमयः	३२
अपरा सर्वसाधारणी भूमिः	११
पुरादिनिवेशनेषु वर्णानां सुवां लक्षणम्	११
कृष्यमाणायानां भुवि काष्ठादिदर्शने फलम्	३३
अन्यानि भूपरीक्षणानि	११

९. हस्तलक्षणाध्यायो नवमः—

हस्तलक्षणम्	३४
हस्तदण्डनिर्माणप्रकारः	३५
तद्देवतानां स्थानबोधे फलम्	३६
तासां स्थानविशेषेषु करधारणे फलम्	११
प्राशयादीनां त्रयाणां हस्तविशेषाणां लक्षणम्	३७
पुरादीनां माने तेषां विनियोगप्रकारः .	११

विषयः	पृष्ठम्.
मान्नाफलादिकानां सामान्यमानानां लक्षणम् '...	३७
एकादीनि सङ्ख्यास्थानानि ...	३८
निमेषादीनि कालमानानि ...	”

१०. पुरनिवेशाध्यायो दशमः —

उत्तमाधममध्यमपुराणां मानम् ...	३९
सर्वपुराणां सामान्यविधिः ...	”
उत्तमादिपुरेषु क्वचित् क्वचिद् योजनीया विशेषाः ...	”
तेषु महारथ्यादिविधानम् ...	”
वपविधानम् ...	४०
परिखाविधानम् ..	”
वप्रोर्ध्वभागगतप्राकारविधानम् ...	४१
कपिशीर्षरुस्य फण्डवारिण्याश्च प्रमाणम् ...	”
अष्टालकादिविधानम् ...	”
चरिकाविधिः ...	”
पुनर्द्वारप्रमाणादिकम् ...	”
प्रतोल्यादिकल्पनम् ...	४२
जलभ्रमविधानम् ...	४३
छिन्नकर्णादीनि गर्हितानि पुराणि, तन्निवासफलं च ...	”
पुरनिवेशादिषु शान्तिऋदिविधेरावश्यकता, तद्विधौ नियोज्याः स्थपत्यादयश्च ...	४४
खेटग्रामादीनां प्रमाणादिकम् ...	४५
उत्तमादिषु राष्ट्रेषु आगसंख्या ...	”
पुरेषु सुवर्णकारादीनां निवेशनस्थानम् ...	”
प्रपादीना निवेशनस्थानम् ...	४६
मलाध्यक्षादीनां निवेशनस्थानम् ...	”
रक्ष्मीवैश्रवणयोर्निवेशनस्थानादिकम् ...	४७
नगरारक्षकदेवतानां बाद्याभ्यन्तरभूमिषु स्थापनप्रकारादिकम्	४७-५०

विषयः

पृष्ठम्,

११. वास्तुत्रयविभागाध्याय एकादशः—

एकाशीतिपदवास्तौ देवतानां निवेशः पदभोगश्च	५०, ५१
शतपदवास्तौ तासां पदभोगः	५२
चतुष्पष्टिपदवास्तौ तासां पदभोगः	५३
सिरानयनप्रकारः	५४

१२. नाड्यादिसिरादिविकल्पाध्यायो द्वादशः—

षोडशपदवास्तौ देवतानां पदभोगः	५५
सहस्रपदवास्तौ तासां पदभोगः	५६
चतुष्पष्टिपदवृत्तवास्तुविधानम्	५७
शतपदवृत्तवास्तुविधानम्	५८
त्र्यश्रादिवास्तुषु वृत्तवास्तुगतपदविभागातिदेशः	५९
वास्तुपुरुषाकृतौ मुखाद्यवयवफलपनवचनम्	६०
वास्तुशरीरगतानां नाडीवंशादीनां परिगणनम्	६१
तत्र नाडीस्वरूपप्रदर्शनं, तत्प्रमाणं च	६२
वंशानुवंशमहावंशानां समोपमर्मेणोः सन्ध्यनुसन्ध्योश्च स्वरूपप्रदर्शनं	६३
प्रमाणं च	६४
तच्चन्द्रव्यैर्गैर्हावंशादीनां पीडने फलम्	६५

१३. मर्मवेधाध्यायस्रयोदशः—

नगरादिषु मध्ये एकाशीतिपदेन शतपदेन च विभजनीयं वस्तु	६६
चतुष्पष्टिपदेन विभजनीयं वस्तु	६७
एकाशीतिपदादिषु वास्तुषु मर्मादीनां स्थानानि	६८
द्वारभित्वादिभिर्मर्मवेधे फलम्	६९
द्वारमध्यादिषु द्रव्यान्तैरिद्वेषु, तेष्वनुवंशादिनिहितेषु च फलम्	७०
वेधेऽपि केषाञ्चित् क्वचिद् दोषाभावकमनुम्	७१

१४. पुरुषाद्गदेवतानियन्त्रादिनिर्णयाध्यायश्चतुर्दशः—

पुमाकृतेर्वास्तोरङ्गदेवताविभागः	७२
वास्तुपुरुषस्य शिरःस्थानम्	७३

विषयः

पृष्ठम्.

शतपदपोडशपदवास्त्वोः प्रकृतिः	५९
वास्तुदेवानां निघण्टुः	५९-६१
वास्तवव्यवविहिता वर्णाः	६१

१५. राजनिवेशाध्यायः पञ्चदशः —

पुरे राजवेशननिवेशनस्थानम्	११
दुर्गेषु तन्निवेशनस्थानम्	६२
उत्तमादीनां राजवेशनानां प्रमाणम्	११
तेषां ज्येष्ठादिषु पुरेषु विनियोगः	११
राजवेशनसन्निवेशसम्बद्धा विशेषाः	११
तत्र द्वारादिनिवेशनस्थानम्	११
नृपवासप्रासादनिवेशनस्थानम्	११
नृपवसतियोग्याः प्रासादविशेषाः	११
धर्माधिकरणकोशागारमहानसादीनां स्थानानि	६३
रथादीनां स्थानानि	११
अन्तःपुरक्रीडागृहकुमारीभवनदीनां स्थानानि	११
अशोकवनिकास्थानम्	११
स्नानगृहघारागृहलतागृहदारुशैलवापीपुष्पवीथ्यादीनां स्थानानि	११
आयुधागारमाण्डागारयोः स्थानानि	६४
उल्लङ्घलशिलान्त्रदारुफर्मान्तभवनदीनां स्थानानि	११
पुरोघसः, अभिषेचनस्य, दानाध्ययनशान्तिकर्मणां, छत्रचामरयोश्च स्थानानि	११
मन्त्रगृहस्थानम्	११
अश्वशालास्थानम्	११
राजकुमाराणां राजमातुश्च गृहस्थानम्	११
कुमारविद्याधिगमशालानां स्थानम्	११
शिविक्राश्यासनानां स्थानानि	११
नृपद्विपानां विषाणिनां च स्थानानि	११
सलिलाशयानां स्थानम्	११
राजबन्धूनां पितृव्यमातुलादीनां स्थानम्	११

विषयः	पृष्ठम्.
सामन्तानां गृहस्थानम्	६५
देवकुलस्थानम्	७
ज्योतिर्विदां सेनापतेषु गृहस्थानम्	११
शस्त्रकर्मान्तस्थानम्	११
प्रहस्तस्थानविनियोगः	११
विधाणिना स्थानान्तरप्रदर्शनादि	११

१६. वनप्रवेशाध्यायः षोडशः —

द्रव्यानयनार्थे वनप्रस्थानाय विहितो नक्षत्रराश्यादिः	११
द्रव्यच्छेदनभेदनवनप्रवेशनकार्यारम्भाणां राशयः	६६
वृक्षपरीक्षणम्	११
श्मशानाद्युद्भूतानां, बालानां वृद्धानां च वृक्षाणां वर्जनीयत्वकथनम्	११
सारद्रुमाणां चयः	११
तत्र गृहकर्माहं वृक्षवयः	११
अतदहं वयसि स्थितानां वृक्षाणां लक्षणम्	११
तदहं वयसि स्थितेष्वपि तेषु वक्ररूक्षादीनां त्यजनीयत्वकथनम्	११
कुटुम्बिनामर्हा वृक्षाः	६७
गृहकर्मण्युपादेयानामन्येषामपि वृक्षाणां सामान्यलक्षणम्	११
गृहार्थे गर्हिता वृक्षाः	११
वृक्षप्रमाणविज्ञानम्	११
वृक्षनक्षत्रविज्ञानम्	११
वृक्षच्छेदनशान्तिप्रयोजकं स्वस्तिवाचनबलिदानादि	११
वृक्षच्छेदनविधिः	६८
छिद्यमानानां वृक्षाणां सवादिनापि तद्देयोपादेयतानिर्णयप्रकारः	११
वृक्षपातादिना तज्ज्ञानम्	११
छेदारम्भे खरोद्गादीनां दक्षिण फलम्	११
छेदादुत्क्षिप्तेष्वयसिसेषु च वृक्षेषु फलम्	११
छित्त्वा पातितानां वृक्षाणां मागशश्छेदने विधिः	६९
गोधादिगर्भितानां तेषां लक्षणम्	११
मण्डलगतेन तत्तद्गर्भविशेषेण गर्भस्थतत्रजन्तादीनां विज्ञानम्	११

विषयः

जन्वादिगर्भितानां वृक्षाणासुपयोजने फलम्	पृष्ठम्- ६९
वनान्तराच्छित्तानीतानां तेषां परिग्रहप्रकारः	”

१७. इन्द्रध्वजनिरूपणाध्यायः सप्तदशः—

इन्द्रध्वजोत्थापनसम्बद्धा कथा	७०
इन्द्रध्वजस्यावश्यकता, तद्विधानप्रकारोपक्रमश्च	७१
इन्द्रध्वजस्योत्तमाधममध्यमानि मानानि	”
तस्य मूलाग्रभागयोर्मानम्	”
कुप्यस्य मानम्	”
अमपीठमूलपादादीनां मानम्	”
इन्द्रगृहनिर्माणविधिः	७२
गल्लय, शक्रमातुः, बुमारीणां, कन्यकोदयादीनां च मानम्	”
लकटस्य सूच्याश्च मानादिकम्	”
मृगालीकल्पनादिकम्	”
ध्वजयष्टेर्यन्त्राणां चोत्क्षेपणसमयः	७३
तेषां जलाधिवासनप्रकारः	”
ध्वजस्थाने तेषां निवेशनक्रमः	”
इन्द्रप्रतिमाप्रतिष्ठा	”
ध्वजप्रतिष्ठापनविधिः	७४
सुटन्यादियोजनम्	७५
ध्वजपट्टविधानम्	७६
शान्तिहोमविधिः	७७
यथावद्भुतस्याग्नेर्वर्षादिना शुभाशुभपरीक्षणम्	७८
होमद्रव्याणामाज्यसमित्तु शपुष्पपात्रादीनां दुष्टत्वे फलम्	”
बलिदानप्रकारः	७९
शीलवृत्तविद्यावयस्सम्पन्नानां ब्राह्मणानां सन्तर्पणम्	”
तैः स्वरित्वाचनम्	”
प्रतिष्ठाङ्गभूतोऽभिषेकः	८०
ध्वजदण्डसमुच्छ्रयविधिः	”
सपरिकरे ध्वजदण्डे यथावदविलम्बितं स्वस्थानस्थिते फलम्	”
	८१

विषयः	पृष्ठम्
गृहपर्यायाः ...	८७
हर्म्यस्य स्वरूपनिर्देशः	११
सोपानस्य ११	११
अधिरोहणस्य ११	११
निःश्रेण्याः ११	११
काष्ठविटङ्कस्य ११	११
सौघस्य ११	११
अभिगुप्त्याख्यस्य	११
वातायनस्य ११	११
अवलोकनस्य ११	११
उलोकस्य ११	११
हर्म्यप्रकारस्य ११	११
वितर्दिकायाः ११	११
ईहामृगस्य ११	११
निर्वृहस्य ११	११
वलीकस्य ११	११
चतुश्शालत्रिशालद्विशालैकशालानाम् ११	८८
शालायाः ११	११
वापीसंज्ञस्य ११	११
गर्मगृहस्य ११	११
उपस्थानाभिषस्य	११
प्रासादस्य ११	११
वलभ्याः ११	११
अलिन्दस्य ११	११
वलभायाः ११	११
अपवरकस्य ११	११
शुद्धान्तस्य ११	११
प्रतोल्याः ११	११
कक्षायाः ११	११

विषयः	पृष्ठम्
गृहपर्यायाः ...	८७
हर्म्यस्य स्वरूपनिर्देशः ...	११
सोपानस्य ११	११
अधिरोहणस्य ११	११
निःश्रेण्याः ११	११
काष्ठविटङ्कस्य ११	११
सौधस्य ११	११
अभिरुपयारूपस्य	११
वातायनस्य ११	११
अवलोकनस्य ११	११
उलोकस्य ११	११
हर्म्यप्राकारस्य ११	११
वितर्दिकायाः ११	११
ईदामृगस्य ११	११
निर्यूहस्य ११	११
वलीकस्य ११	११
नतुदशाब्जनिशालद्विशालैकशालानाम् ११	८८
शालायाः ११	११
वापीसंज्ञस्य ११	११
गर्भगृहस्य ११	११
उपस्थानाभिषस्य	११
प्रासादस्य ११	११
वलभ्याः ११	११
अलिन्दस्य ११	११
वलभायाः ११	११
अपवरकस्य ११	११
शुद्धान्तस्य ११	११
प्रतोल्याः ११	११
कक्षायाः ११	११

विषयः

				पृष्ठम्
अष्टानामेकभद्रगृहभेदानां नामानि	९४
अष्टाविंशतिभेदानां द्विभद्रगृहाणां नामानि	९५
षट्पञ्चाशत्त्रिभद्राणां नामानि	११
सप्तशततुर्भद्राणां नामानि	११
षट्पञ्चाशत् पञ्चभद्राणां नामानि	९६
अष्टाविंशतेः षड्भद्रभेदानां नामानि	११
अष्टाना सप्तभद्राणां नामानि	९७
अष्टभद्रस्य नाम	११
एषु मूषाविन्यासक्रमः	११
उक्तानामेकभद्रादीनां सर्वेषां				
चतुश्शालभेदानां पिण्डीकृता सङ्ख्या	११
कचित् कचिद् गृहविशेषेषु मूषावकोत्तिम-				
योर्न्यसनक्रमादिकम्	११
अथ एकभद्रभेदेषु प्रागायतादिषु मूषास्थितिः	११
तेषां प्रत्येकं फलप्रदर्शनम्	९८
द्विभद्रभेदेषु ईरादिषु मूषास्थितिः	११
त्रिभद्रभेदेषु ऐन्द्रादिषु मूषास्थितिः	९८-१००
चतुर्भद्रभेदेषु कृतादिषु मूषास्थितिः	१०१-१०५
पञ्चभद्रभेदेषु कानलादिषु मूषास्थितिः	१०५-१०७
षड्भद्रभेदेषु किलरादिषु मूषास्थितिः	१०७, १०८
सप्तभद्रभेदेषु भाण्डीरादिषु मूषास्थितिः	१०८
अष्टभद्रे सर्वतोभद्राण्ये मूषास्थितिः	११

२०. निम्नोच्चादिफलाध्यायो विंशः —

अथपृष्ठशब्दयोः परिभाषा	१०९
द्रव्यायामादिभिः शालया आषिक्ये फलम्	११
गृहभूमेर्वामदक्षिणादिभागेषु निम्नोन्नतत्वे फलम्	११
सच्छत्रादिकं चतुर्विधं गृहं, तल्लक्षणं च	११
गृहस्य मुखादिभागेष्वलिन्दकरूपना, तत्फलं च	११
तत्रैव हलकालिन्दकरूपना, तत्फलं च	११०

विषयः	पृष्ठम्
गोपुरद्वारस्य स्वरूपनिर्देशः	९०
उपकार्यायाः ॥	९१
क्षौमादयस्य ॥	९१
पुरीसंवरणस्य ॥	९१
उपनिष्कलस्य ॥	९१
उद्यानस्य ॥	९१
जलोद्यानजलवेदमनोः,,	९१
क्रीडागारस्य ॥	९१
विहारभूमेः ॥	९१
नैत्यस्य ॥	९१
सभायाः ॥	९१
गोष्ठन्य ॥	९१

१९. चतुश्शालाविधानाध्याय एकोनविंशः—

एकशालादिपद्शालान्तानां गृहभेदानां	
पृथक्पृथगेकीकृता सङ्ख्या	९१
अष्टाद्रयुक्तानां तेषां दशशाला-	
न्तानां पृथक्पृथगेकीकृता सङ्ख्या	९१
गृहद्वितीययोगेन निष्पन्नानां गृहविशेषाणां संख्या	९२
उत्तमवर्णिनां विहितानि गृहशालादी-	
न्यन्यान्वष्ट वेश्मानि	९१
विप्रादिविषये चतुश्शालादीनां मानविकल्पः	९३
तेषु शालालिन्दादीनां प्रमाणम्	९३
मृषाब्रह्मोसिमयोः स्वरूपकथनादिकम्	९३
मद्रायाः संज्ञाभेदाः	९३
प्रवहणान्याः स्वरूपं फलं च	९४
मृषासङ्ख्याज्ञानोपयोगी प्रस्तारः	९३
चतुश्शालागतानां मृषाभेदानां सङ्ख्या	९३
पृथगनेरुषा निवेशितैः संज्ञितैर्विद्वैतरुष्य-	
लिन्दादिभिर्गृहणानानन्यकथनम्	९३
प्रस्तारे एकमद्राणां विवेचनम्	९३

विषयः	पृष्ठम्
सुसमापिते सति वास्तुनि फलम्	११०
बहुप्रकारेषु त्रिशालेषु निम्ब्यौ प्रकारौ	"
तत्रैव धन्यौ प्रकारौ	१११
तेषां चतुर्णां नामानि	"
सिद्धार्थादीनां षण्णां द्विशालवेदमनां स्वरूपं फलं च	"
सप्तशालेषु मणिच्छन्दादीनां स्वरूपपक्वटनम्	"
गृहसङ्घट्टस्य स्वरूपं फलं च	"

२१. द्वासप्ततित्रिशाललक्षणाध्याय एकविंशः —

मुह्यानां चतुर्णां त्रिशालानां नामानि लक्षणं फलं च	११२
अष्टादशानां हिरण्यनाभभेदानां संज्ञाः	"
तत्सङ्ख्यानां सुक्षेत्रचुलीपक्षभेदानां पृथक्पृथक् नामनिर्देशः	११३
हिरण्यनाभभेदेषु जाम्बूनदहिरण्यरुक्म हेमसंज्ञितानां लक्षणम्	"
अवशिष्टानां कनकादीनां लक्षणम्	११४
सुक्षेत्रभेदानां नागादीनां लक्षणम्	"
चुलीभेदानां भुजङ्गमादीनां लक्षणम्	११५
पक्षभेदानां राक्षसादीनां लक्षणम्	११६
पञ्चमद्रकरूपम्	"

२२. द्विशालगृहलक्षणाध्यायो द्वाविंशः —

द्विशालगृहेषु मुह्यानां षण्णां सिद्धार्थादीनां लक्षणम्	११७
तेषु प्रत्येकमेकादशवा भिन्नानां सिद्धार्थयम- सूर्यदण्डवातास्थानां, चतुर्धा भिन्नयोधुर्लीकाचयोश्च संज्ञाः	११८
सिद्धार्थभेदानां वसुधारादीनां, यमसूर्यभेदानां संहारादीनां च लक्षणम्	११९
दण्डगृहभेदानां प्रचण्डादीनां, वातभेदानां मस्तादीनां, चुल्लीभेदस्य रोगारूपस्य च लक्षणम्	१२०
अवशिष्टानां चुल्लीभेदानां, काचभेदान छन्दादीनां च लक्षणम्	१२१

विषयः

२३. एकशाललक्षणाध्यायस्योर्विधयः —

एकशालेष्वलिन्दप्रस्तारः	१२१
षोडशाना ध्रुवाद्याख्यानामेकशालभेदाना निर्देशादि	१२२
एष्वेव भेदेष्वलिन्दविन्यासवैचित्र्येण निष्पन्नानां रम्यनन्दश्रीधरमुदिताख्यानामन्येषा-				
मेकशालविशेषाणा लक्षण फल च	१२३
तादृशानामेव वर्धमानाद्याख्याना लक्षण फल च	१२३
पूर्वमुक्तेषु ध्रुवादिषु षोडशवेदमसु पट्टदारकल्पनया				
रूपान्तर प्राप्तानामन्येषा षोडशगृहभेदाना संज्ञाः	१२४
एषामेव भेदाना शालापुरतो विन्यस्तै पट्टदारुभिरुत्प-				
न्नाना षोडशगृहभेदाना संज्ञा	१२४
शालामभ्यविन्यस्तै. पट्टदारुभिरेतेभ्य उत्पन्नाना				
षोडशगृहभेदाना संज्ञाः	१२४
शालान्तविन्यस्तपट्टदार्वादिभिः प्रक्रमान्तरमाप-				
न्नानामपरेषा षोडशवेश्मना संज्ञा	१२४
अनन्तरोक्तेषु गृहेषु प्रत्येकं चतुर्दिक्षु जलि-				
न्दपरिष्कारेण प्रसूताना षोडशगृहाणां संज्ञाः	१२४
एवं भेदप्रभेदेर्विधितानामेकशालानामाहत्य सङ्गच्छाकथनं	१२४
सिद्धार्थेऽस्मिन्तयोर्द्विस्तिनीमहिष्याह्वयोः, दण्डगृह-				
स्थितयोर्गोवीछगस्याह्वयोश्च शालयोर्गथायथं				
भेदनेनात्र संभूताना चतुर्णां गृहविशेषाणां				
संज्ञाः फलं च	१२४
२४. द्वारपीठभित्तिमानाद्यध्यायस्योर्विधयः —				
हलकाख्याना पञ्चदशगृहाणां संज्ञाविशेषाः लक्षणं फलं च	१२५
प्रकृताध्याय एवोपरि बध्यमाणानां विषयाणां सङ्ग्रहः	१२६
पद्यानां वर्गाधिपानां स्वरूपकथनम्	१२६
तत्र सामान्यतो भिषगलिन्दीठद्वारोच्छ्रयादीनां				
प्रमाणप्रदर्शनम्	१२७
भद्रनन्दपीठसौरमपुष्कराद्यानां चतुर्णां				
गृहविशेषाणां लक्षणं फलं च	१२८

विषयः पृष्ठम्

२५. समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनाध्यायः पञ्चविंशः —

तत्र पञ्चशालानामाहत्य सङ्ख्या, पञ्चशालोत्पत्तिप्रकारश्च	१२९
अष्टानां पञ्चशालानां संज्ञाः	"
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानां तेषां संज्ञाः	१३०
विभद्रादिदशभद्रान्तानां तेषां प्रत्येकं सङ्ख्या	"
पट्टशालोत्पत्तिप्रकारः	१३१
षोडशविधानां पट्टशालानां संज्ञाः लक्षणं च	"
अखिलवर्णिनां शुभानि पट्टशालानि, तद्देदाश्च	"
राजोचितानि विंशतिः पट्टशालानि	१३२
विभद्रादिद्वादशभद्रान्तानां पट्टशालानां प्रत्येकं संख्या	"
सप्तशालनिष्पत्तिः, तद्देदाश्च	१३३
राजयोभ्यानि सप्तशालानि	१३३, १३४
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानि अन्यानि			
तादृशानि सप्तशालानि	१३५
विभद्रादिचतुर्दशभद्रान्तानां सप्तशालानां			
प्रत्येकं सङ्ख्या	१३६
अष्टशालनिष्पादनप्रकाराः	१३७
विभद्रादिषोडशभद्रान्तानामष्टशालानां प्रत्येकं सङ्ख्या	"
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या	१३८
नवशालनिष्पादनप्रकाराः	"
विभद्राद्यष्टदशभद्रान्तानां नवशालानां			
पृथक्पृथक् सङ्ख्या	१३९
दशशालनिष्पादनप्रकाराः	१४०
विभद्रादिविंशतिभद्रान्तानां दशशालानां			
पृथक्पृथक् सङ्ख्या	"
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या	१४१
चतुरशालादिदशशालान्तानां सर्वेषां वेदमनां			
गृहावहनादिना निर्दिष्टाः सङ्ख्याः	"

२६. आयादिनिर्णयाध्यायः षड्विंशः —

प्रामादकर्मणि सूत्रपातविधिः	१४२
-----------------------------	-----	-----	-----

विषयः

पृष्ठम्

प्राच्यादिदिङ्मुखानां वेश्मनामारम्भे निषिद्धा माताः	१४३
आये परिज्ञातन्व्ये क्षेत्रमानसाधननियमः	११
आयानयनप्रकारः	११
प्राच्यादिदिक्षुत्वन्नानामायानां यथाक्रममु-			
द्दिष्टा ध्वजादिसंज्ञाः, तेषां फलं च	११
विषादीनां प्रशस्ता आयाः	१४४
तत्तन्निवेशनानि प्रति तत्तदायानां विनियोगः	११
तेष्वघमानां कचिद्दोषत्वकथनम्	११
व्ययानयनप्रकारः	१४५
समाधिकादिभेदेन त्रिप्रकारस्य व्ययस्य यथा-			
क्रममुद्दिष्टाः पिशाचादिसंज्ञाः	११
अंशकानयनप्रकारः	११
गृहादिष्वंशकस्य मुख्यत्वव्यवस्थापनम्	११
अंशकत्रयस्य संज्ञाः	११
गृहतारास्तसंज्ञाश्च	११
वर्ज्या मध्यमाश्च ताराः	११
त्रयाणां नक्षत्रगणानां संज्ञास्तदन्तर्भूतानि			
नक्षत्राणि च	११
भर्तुर्नक्षत्रगणसाम्यादिना विहितस्य गृहस्य			
शुभफलप्रदत्वकथनम्	१४६
गृहविषाववश्यचिन्तनीयानि षट् करणानि	११
व्यादिभिः शुभैस्तेर्यथोत्तरं शुभकरत्वकथनम्	११
समायम्ययादिवेशनानां वर्जनीयत्वकथनम्	११
सप्तसप्तकादीनां गृहाणां कर्तव्यत्वोपदेशः	११
षट्कोष्ठकादिगृहाणां वर्जनीयत्वकथनम्	११
गृहजीवितादिविज्ञानोपायादिकम्	११
मेर्वादीनि षट् छन्दसि तद्विन्यसनप्रकारश्च	१४६, १४७
तेभ्यो गृहमूषासङ्ख्यादिज्ञानम्	१४८

विषयः

पृष्ठम्

२७. सभाष्टकाध्यायः सप्तविंशः —

अष्टानां समानां संज्ञादिकम्	१४८
नन्दादिसंज्ञानां तासां लक्षणम्	१४९

२८. गृहद्रव्यप्रमाणाध्यायोऽष्टाविंशः —

द्वारप्रमाणम्	११
प्रकारान्तरेण तत्प्रदर्शनम्	१५०
पेद्यापिण्डोदुम्परद्वारशाखाख्यशाखाख्यशाखादीनां प्रमाणम्	११
शुभाः पञ्च द्वारशाखाः	११
तलोच्छ्वायः	११
शालाप्रमाणम्	१५१
तलन्यासविधिः	११
पद्मकस्तम्भविधिः	११
घटपल्लवकस्तम्भविधिः	११
कुबेराख्यस्तम्भविधिः	१५२
श्रीवराख्यस्तम्भविधिः	११
सलपट्टदीरप्रद्वारादीनां प्रमाणम्	११
प्रतिमोकादीनां लक्षणम्	१५३
मूताख्यादीनां चतुर्णां गृहच्छाद्यानां लक्षणम्	११
सिंहकर्णादीनां गृहेषु चर्जेनीयत्वकथनम्	११
भन्नेषामप्येवंविधानां निषेधः	१५४

२९. शयनासनलक्षणध्याय एकोनविंशः —

शयनासनकर्मारम्भसमयः	११
शयनासननिर्माणार्थे विहिता वृक्षाः	११
हेमादिनद्धानां शयनासनानां श्रेष्ठत्वकथनम्	११
शयनासनाद्यर्थकवृक्षादाने तत्कर्मारम्भे च				
१. लक्षणीयानि निमित्तानि	११
नृपादीनां शम्पायाः प्रमाणम्	१५५

विषयः	१५५
शय्याज्ञानां विधानम्	१५५
एकद्रव्यजायाः शय्यायाः श्रेष्ठत्वं, मिश्रद्रव्यजाया द्विदार्वादेश्च तस्या निन्द्यत्वं च	१५६
शय्यादारुसन्धानविधिः	१५
मध्यमणाद्युपलक्षितस्य शयनासनस्य दुष्टत्वम्	१५
सुश्लिष्टत्वादिगुणयुक्तत्वेन तेषां निर्मितेरावश्यकता	१५
निष्कुटादीनां पण्णां छिद्राणां रक्षणं फलं च	१५
शयनासनद्रव्यसामान्यविधिः	१५७
आसनवत्सौ शय्योक्तदारुणां प्रतिदेशः	१५
आसनाज्ञानां विधानम्	१५
तेषां द्रव्योपाधिकृतोचमादिता	१५
आसनालङ्काराः	१५
पादुकासङ्ग्रहादीनां मानम्	१५८

३०. राजगृहाध्यायद्वितीयः—

उत्तमादीनां राजवेश्मना मानम्	१५
पृथ्वीजयप्रासादलक्षणम्	१५९, १६०
भुक्तकोणप्रासादलक्षणम्	१६१
श्रीवत्सप्रासादलक्षणम्	१६२
सर्वतोभद्रप्रासादलक्षणम्	१६
शत्रुमर्दनाख्यप्रासादलक्षणम्	१६३
राज्ञः क्रीडार्थानि श्लोणीविभूषणादीनि पञ्च गृहाणि	१६
अवनिशेखरप्रासादलक्षणम्	१६४
भुवनतिलकप्रासादलक्षणम्	१६
विलासस्तवकाख्यप्रासादलक्षणम्	१६
कीर्तिचिपताकप्रासादलक्षणम्	१६५
भुवनमण्डनप्रासादलक्षणम्	१६
श्लोणीभूषणप्रासादलक्षणम्	१६
पृथ्वीतिलकप्रासादलक्षणम्	१६६
श्रीनिवासाख्यप्रासादलक्षणम्	१६

विषयः	पृष्ठम्
प्रतापवर्धनप्रासादलक्षणम्	१६७
लक्ष्मीविलासाख्यप्रासादलक्षणम्	"
क्षोणीभूषणादिषु पञ्चसु प्रासादेषु भूमिकासंख्या	"
उक्तानां सर्वेषां प्रासादानां द्वारमानादिकम्	१६८
तुम्बिन्यायाः सप्त लुमाः	"
मदलादीनां निवेशनस्थानादि	"
राजासनमत्तवारणादीनां विधानम्	१६९

३१. यन्त्रविधानाध्याय एकत्रिंशः—

इष्टदेवतावन्दनमध्यायोपक्रमप्रतिज्ञा च	"
यन्त्रशब्दनिर्वचनम्	१७०
यन्त्रबीजानि	"
तत्र पक्षान्तरप्रदर्शनं, तत्सङ्घटनं, स्वमतस्थापनं च	"
बीजशक्तिस्वभावासूत्रणम्	"
तज्ज्ञानस्य सर्वार्थसाधकत्वात्	१७१
पार्थिवादीनां पदार्थानां बीजानि	"
तत्सदाथेषु बीजमूतानां कार्याणि	१७२
बीजबीजिभावविकल्पनानां नानात्वम्	१७३
क्रियानिष्पादनाधिष्ठानम्	"
यन्त्रगुणाः	"
तेषूत्कृष्टा गुणाः	"
यन्त्रसाध्याः क्रियाद्यस्तद्विवरणं च	"
प्रकृतग्रन्थोक्तदिशा युक्त्या सम्यङ् निष्पादितै- र्यन्त्रैः साध्यानां विचित्राणां दिङ्मात्रम- दर्शनपरो निर्देशः	१७४
तत्र प्रथमभूमिकात् उपरिभूमिकासु पञ्चसु कल्पि- तासु प्रतिप्रहरमेकैकभूमिका प्रति यन्त्रेण शध्यायाः प्रसर्पणम्	१७५
पुत्रिकया नाडीप्रबोधनम्	"
तोये बद्धिदर्शनादीन्यत्यद्भुतानि यन्त्रकार्याणि	"

विषयः	पृष्ठम्
सूर्यादिग्रहगतिप्रदर्शनपरं गोलभ्रमणम्	१७५
दारवस्य पुरुषस्यैकनाडिकयैकयोजनगमनम्	"
तालगत्यनुसारेण नृत्यन्त्या पुत्रिकणा दीपे क्षीण- क्षीणतैलप्रक्षेपः	"
यन्त्रहस्तिनः प्रदीयमानभूरिवारिषानम्	"
यन्त्रशुकानां तालगत्या गाननर्तनादीनि	"
पुत्रिकाणां गजानां तुरगादीनां च ताल- गत्या चलनवर्तननर्तनादीनि	"
वापीकूपदितः क्षेत्रेषु यन्त्रेण जलानयनापन- यनवैचित्र्यम्	"
कृत्रिमाणं गजादिरूपाणां यथेच्छं निर्गमन- धावनयुद्धकरणादिकाश्चेष्टाः	"
स्वसुद्धिपरिकल्पितानामुक्तानामेषामन्येषां च यन्त्राणां घटनारीतिप्रदर्शनं प्रति ग्रन्थक- र्तुरप्रवृत्तौ कारणम्	१७६
पुरातनोक्तदिशा वक्ष्यमाणानां यन्त्राणां सु- ग्रहाय बीजगतानां भूतानां पुनः स्मरणम्	"
षुतादृशधिचित्रनानायन्त्रनिर्माणप्रावीण्यसामग्री स्वनोद्धारियन्त्रद्वयघटना	१७७
षट्दंभुरजादिस्वनोद्धारियन्त्राणां तत्त्वम्	"
अम्बरचारिविमानघटना	"
दुष्टगजोच्चाटनाय रसयन्त्रेण सिंहनादविधा- नप्रकारः	"
दासादिपरिजनवर्गैर्विना तत्कृत्यानां सर्वेषां यथावक्तिर्वहणाय कल्पितस्य स्त्रीपुरुष- प्रतिमायन्त्रस्य घटना	१७८
जनभिमत्तजनप्रवेशनिरोधनाय द्वारदेशे स्था- पनीयं द्वारपालयन्त्रम्	"
निशि प्रविशतश्चौरस्य प्रसंगघातनाय स्थापनी- यं योधयन्त्रम्	"

विषयः	पृष्ठम्
दुर्गगुप्त्यै क्रीडाघर्षे च युक्त्या योजितैर्यन्त्रै-	
श्यापशतक्यादितत्तद्रस्तुविधानवचनम्	१७८
अथ वारियन्त्रप्रस्तावः	"
तत्र पातयन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्रायसमपातयन्त्रस्वरूपम्	१७९
पातसमोच्छ्राययन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्राययन्त्रस्वरूपम्	"
धारागृहादिवारिगृहपञ्चकम्	"
तत्र धारागृहविधानम्	१७९-१८१
प्रवर्षणगृहविधानम्	१८१
प्राणालगृहविधानम्	१८२
जलमग्नगृहविधानम्	"
नन्धावर्तगृहविधानम्	१८३
अथ रथदोलाप्रस्तावः	१८४
वसन्तादयः पञ्च दौलाः	"
तत्र वसन्तदोलाविधानम्	"
मदननिवासाख्यदोलाविधानम्	१८५
वसन्ततिलकाख्यदोलाविधानम्	"
विभ्रमकदोलाविधानम्	१८६
त्रिपुराख्यदोलाविधानम्	१८६-१८८
यन्त्राध्यायविधातुरभिधानम्	१८८

३२. गजशालाध्यायो द्वात्रिंशः —

सुभद्राख्याया गजशालाया लक्षणम्	"
चन्द्रिन्याख्याया लक्षणम्	१८९
सुभोगदाया लक्षणम्	"
भद्रिकाया लक्षणम्	"
चर्षण्याख्याया लक्षणम्	"
प्रमारिकाया लक्षणं फलं च	"

विषयः

पृष्ठम्

३३. अश्वशालाध्यायस्यसंक्षेपः—

अश्वशालानिवेशनस्थानम्	१८९
अश्वशालानिर्माणे निषिद्धा वृक्षाः, नूययश्च	१९०
निषिद्धदेशजैर्वृक्षैस्तच्छालानिर्माणे फलम्	११
निषिद्धभूमिषु तत्रिवेशने फलम्	११
भर्तृगृहपरिसरे तत्रिवेशने स्थाननियमाः	१९१
अश्वशालाविधानम्	११
शालायामश्वानां स्थानकरूपना	११
ययसस्थानकरूपना	११
खादनकौष्ठकरूपना	१९२
पादबन्धनफीलकरूपना	११
शालानिर्माणान्नबलिहोमादिकरणकथनम्	११
प्रस्यूत शालासंस्करणविशेषाः	११
वहना तुरगाणामवस्थापननियमाः	११
अश्वरक्षाधर्षणानुपकरणानां समूहः	११
प्राङ्मुख्यां शालायां तुरगबन्धनस्थानम्	१९३
अश्वानां प्राच्याभिमुख्येन बन्धनस्य सर्वस- मृद्धिहेतुत्वस्थापनम्	११
स्नानाधिवासनादिकरणे दिङ्नियमः	११
दक्षिणाभिमुखायानुत्तराभिमुख्यां च शाला- यामश्वबन्धनस्थानादिकम्	११
सत्ताद्वारानामश्वानां दक्षिणापश्चिमामेयीनैर्ऋ- त्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः	१९४
वायव्यैशान्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः	१९५
प्राङ्मुखां दिश्यनुवंशस्थाने च तद्बन्धननिषेधः	११
रजानामिनोरैषां च बन्धने नियमा	११
भेषजतदुपकरणारिष्टान्नापिताश्वमन्दिराणां स्थानानि, चिकित्सोपकरणानि च	११
चक्रानां चतुर्णां मन्दिराणां सामान्यविधिः	११

विषयः

पृष्ठम्

३४. अप्रयोज्यप्रयोज्याध्यापधत्तुङ्गिः —

राजादीनां वेदमस्वप्रयोज्यानां परिगणनम्	१९६
तेषु प्रयोज्यानां प्रदर्शनोपक्रमः	१९७
तत्र प्रयोज्या देवता	१९
द्वारेषु प्रयोज्याः प्रतीहार्यादिप्रतिकृतयः	१९८
तत्रैव निधीनां लक्ष्म्याश्च निवेशनप्रकारः	१९
गृहवाद्याभ्यन्तर्भित्तिष्वालेख्यानां नियमाः	१९
वासधाग्नि निवेशनीयानामालेख्यानां विधिः	१९
गृहभित्तीनामधोभागेषु, प्रेक्षासङ्गीतभूम्या- दिषु च प्रयोज्यानां लेख्यानां विधिः	१९९
वेदमनि प्रयोक्तव्यत्वेनोक्तानां सर्वेषां पीठ- शय्यासनसभादेवकुलादिष्वप्यतिदेशः	१९

३५. शिलान्यासविध्यध्यायः पञ्चत्रिंशः —

शिलान्यासविधये विहितोऽयनपक्षतिथिनक्षत्रादिः	२००
प्रथमेष्टकालक्षणम्	१९
वर्जनीयाः शिलाः	१९
नन्दादिकाश्चतस्रः शिलास्तद्देवताश्च	१९
वेदीप्रकल्पनम्	१९
नन्दाप्रतिष्ठापनविधिः	२०१
उपशिलान्यसनम्	२०२
नन्दादीनामङ्गाः, निवेशनस्थानानि च	१९
तासां प्रतिष्ठापनमन्त्रादिकम्	१९
वैदिकाः शिलाचयनमन्त्राः	२०३
विधिना स्थापितानां तासां पुनश्चालनादिषु फलम्	१९

३६. बलिदानविध्यध्यायः षट्त्रिंशः —

मण्डलकरणम्	२०४
कलशन्यसनम्	१९
वास्तुदेवताकल्पनम्	१९

विषयः	पृष्ठम्
अर्घ्यनिवेदनम्	... २०४
विश्वकर्मणो वास्तुदेवाना च पूजाविधिः	... २०४, २०५
शशितबलिकर्माह्राणि वास्त्वादीनि	... २०६

३७. कीलकसूत्रपाताध्यायः सप्तत्रिंशः —

प्रशन्ताः कीलकवृक्षाः	... ११
विभ्रादीनां विहिताः कीलकवृक्षाः	... ११
अशोकादीनां विनियोगे क्वचिद् विशेषः	... ११
तत्तद्वर्णानधिकृत्यापरो वृक्षविधिः	... २०७
वर्णानां कीलकप्रमाणम्	... ११
तेषां सूत्रविधिः	... ११
कीलकस्थापनप्रकारः	... ११
तत्र कीलकस्थानपूजा	... ११
वेदीकरूपनम्	... ११
वेद्या ब्रह्मकुम्भस्थापनम्	... २०८
कीलकसंस्करणम्	... ११
परश्याधुपकरणपूजा	... ११
अग्निकार्यम्	... ११
सुलग्नपरीक्षणम्	... ११
पुरोहितसांवत्सरिकस्थपत्यादीनां पूजा	... २०९
सूत्रपातसम्बद्धं बलिकर्म	... ११
यथोक्तवलयलाभे कार्यो बलिविशेषः	... ११
विप्रपूजनम्	... ११
स्थापनाय प्रथमशङ्कोरद्वरणनियमाः	... २१०
भूमौ प्रतिष्ठापितस्य तस्य परशुना हनने मन्त्राः	... ११
शङ्कुमूर्धनि दातव्यानां प्रहाराणां संख्या	... ११
हन्यमाने तस्मिन् शुभाशुभनिमित्तोपलक्षणम्	... ११
ताडनसाधननियमः	... ११
ताडितस्य कीलस्य प्राच्यादिषु नमने फलम्	... २११
तस्मिन् कूर्चके जाते फलम्	... ११

विषयः	पृष्ठम्
तस्य स्फुटनहस्तमंशादिषु फलम्	२११
प्रथमप्रहाराष्टकेन कीलकस्य स्वास्थ्यभावे कर्तव्यं कर्म	११
शङ्कुमिषेकादि	११
सूत्रबन्धनप्रकारः	११
कीलकस्थानेषु वलिदानविधिः	२१२
साम्ना मन्त्रितेन कुम्भोदकेन वास्तुप्रीक्षणम्	११

३८. वास्तुसंस्थानमातृकाध्यायोऽष्टात्रिंशः—

चत्वारिंशतः क्षेत्रसंस्थानानां संज्ञास्तद्वि- नियोगश्च	२१३
तत्र राजस्तम्बुमाराणां पुरोहितस्य सेनाप- तेश्च वासोचितानि क्षेत्रसंस्थानानि	११
वाहनानामन्तःपुरस्य वणिजां वैश्यानां सुवर्ण- कृतां नगरगोष्ठिकानां च क्षेत्रसंस्थानानि	११
पुत्राभिलाषिणां महामात्राणां मृगलुब्धकाना- मेकदृश्वनां गणाचार्याणां प्रजाध्यक्षाणां भा- लिकानां च तत्संस्थानानि	११
सौचिकवाजिपोषकतक्षवन्दिमागधवेण्वादिवा- दकानां तत्संस्थानानि	२१४
रथिनां नीचानां श्वपाकानां धान्यजीविनां श्रमणानां हस्त्यारोहिणां च तत्संस्थानानि	११
बन्धनागारिणां सुराकाराणां कर्मकारिणां नापितानां कोशरक्षिणां वद्विजीविमानो- पजीविनोश्च तत्संस्थानानि	११
चैत्यवृक्षवाटयज्ञवाटादीनां क्षेत्रसंस्थानानि	११

३९. द्वारगुणदोषाध्याय एकोनचत्वारिंशः—

विप्रादिविषये गृहाणां द्वाराणां च स्थानानि	२१५
तेषु वास्तुद्वारगृहद्वाराणां निवेशननियमाः	११
उत्सङ्गादयश्चत्वारो निवेशाः	११

विषयः	पृष्ठम्
सत्रोत्सङ्गलक्षणम्	२१५
हीनबाहुकादीनां लक्षणम्	२१६
ब्राह्मणाद्यावासस्थानकल्पनेषु विशेषविधिः	१
वर्णानामुत्तमा भूमिकासंख्या	११
तेषां गृहोर्ध्वप्रमाणम्	२१७
देवादिविषये विशेषविधिः	११
तत्तद्वर्णानामवरा भूमिकासंख्या	११
उत्कृष्टस्य वास्तुद्वारस्य गुणाः	११
द्वारकल्पनसम्बद्धा नियमाः	२१८
स्थ्यादिभिर्द्वारवेधे फलम्	२१९
भिल्लदेहाख्यस्य वास्तुनो लक्षण	११
पूर्वादिद्वाराणां निवेशनस्थानानि	११
द्वारेष्वविहितस्थाने विनिवेशितेषु फलम्	११

४०. पीठमानाध्यायश्चत्वारिंशः—

उत्तमाधममध्यमाना पीठानामुद्देश्यं, विष्ण्वा-	
विषु तद्विनियोगश्च	२२०
मनुष्यवास्तुपीठानां सामान्यविधिः	११
विषादिषु विषये पीठोत्तरेषुः	२२१
तेष्वेव प्रकारान्तरेण पीठविभागः	११

४१. चयविध्यध्याय एकचत्वारिंशः—

विंशतिक्षयगुणाः	११
तद्विपरीताक्षयदोषा अपि विंशतिरिति कथनम्	२२२
दक्षिणपश्चिमादिकुड्यानां बहिर्मुखत्वेन विच-	
यने फलं	११
कुड्येषु दलिष्ठादिषु फलम्	११
प्राग्दक्षिणादिकर्णानां बहिर्मुखत्वेन प्रवर्तने	११
फलम्	११
सर्वबाहुषु चयनेन विशालीकरणे तत्सन्निवेशः	११
इहायन्ययव्यवस्था	११

विषयः

पृष्ठम्

चीयमानस्यातिसंक्षिप्तविस्तृतत्वादिषु संज्ञा-

न्तरं फलं च

... .. २२३

भित्तिचयनप्रकारः

... .. ११

४२. शान्तिर्कर्मविध्यध्यायो द्विचत्वारिंशः—

कर्णिकास्थापनम्

... .. २२४

कर्णिकासु वायसादीनामधिरोहणे फलम्

... .. २२५

तासां गृध्रादिभिर्घर्षणे शान्तिर्कविधिः

... .. २२६

गृहाङ्गानां मधुसञ्चयादिभ्यो रक्षणीयत्वक-
थनम्

... .. ११

गृहदारुणामिन्द्रकीलादीनां भङ्गादिषु फलम्

... .. ११

नवदारुभङ्गादिषु प्रतिविधानम्

... .. २२७

स्थूपामल्लकपृष्ठवंशानां भङ्गे शान्तिविधिः

... .. ११

वारणसङ्ग्रहस्थूपयोपधिकायतुलानां भङ्गे

तद्विधिः

... .. २२८

कर्णिकाम्यन्तरस्थूणाशालापादयुग-

तुलापादादीनां भङ्गे तद्विधिः

... .. २२९

प्रधानस्थूपामवकतादिषु फलम्

... .. २३०

विशेषतश्चतुर्णां तुलादीनां वास्तुमुख्याङ्गानां

हिंसने शान्तिविधानकथनम्

... .. ११

४३. द्वारभङ्गफलाध्यापत्रिचत्वारिंशः—

उक्तानां नवकर्मविधीनां ग्रानादिष्वप्यतिदेशः

... .. ११

नवकर्मणि स्निग्धत्वादिगुणगुक्तेषु तद्विहीनेषु

च द्रव्येषु फलम्

... .. २३१

पूर्वादिषु नगरभागेषु रम्येषु सस्य राज्ञः फलम्

... .. ११

तेष्वरम्येषु तस्य फलम्

... .. २३२

देवागारपुरद्वारादिपूष्यजानि

शुभाशुमानि राज्ञ एवेति कथनम्

... .. ११

उक्तेषु स्थलविशेषेषु नवकर्मण्यूर्ध्ववंशाङ्गला-

दीनां मुख्याङ्गानां भङ्गे राज्ञः फलम्

... .. ११

विषयः	पृष्ठम्
वरित्वाप्रमाणम्	२३९
शिविरस्थानमापनोचितं वास्तुपदम्	३१
अष्टमाङ्गेष्वष्टिष्वदुर्गकर्मणो निरूपणप्रारम्भः	३१
तत्र पङ्क्तिधानां दुर्गणां संज्ञाः	२४०
तेषु प्रशस्तं दुर्गम्	३१
दुर्गस्थानविभाजनार्हं वास्तुपदम्	३१
हर्म्यप्रमाणादिकम्	३१
स्थ्योपरस्थाद्वाराणां प्रमाणाणि	३१
दुर्गेश्वरप्राधादानां स्थानानि	३१
दुर्गरक्षार्थं स्थाप्यानां वीराणां लक्षणम्	३१
अन्तःपुरादीनामपि तत्र निवेशनीयत्वकथनम्	३१

४६. तारणभङ्गादिशान्तिकाध्यायः पञ्चत्वारिंशः —

तारणभङ्गोपादिषु दोषाः, तत्प्रशमनविधिश्च	२४१
प्रासादं गृहं वा प्रविष्टाः सन्तो दोषमूचकाश्च- तुर्विधाः कपोताः, तत्प्रवेशफलं च	२४२
कपोतप्रवेशदोषप्रशमनार्थो विधिः	२४३

४७. वेदीलक्षणाध्यायः सप्तचत्वारिंशः —

चतुर्विधानां वेदीनां संज्ञाः तद्विनियोगश्च	२४४
तत्र सर्वतोमद्रालक्षणम्	३१
श्रीघरीलक्षणम्	३१
पश्चिनीलक्षणम्	३१
चतुरश्रालक्षणम्	३१
सर्ववेदीमता विशेषाः	३१
तास्विष्टकाचयनविध्यादि	३१
स्तम्भविन्यसनविधिः	२४५
स्तम्भस्थापनाङ्गं देवतापूजादिकम्	३१

४८. शृङ्गदोषनिरूपणाध्यायोऽष्टचत्वारिंशः —

भूषणफलम्	३१
----------	----

विषयः	पृष्ठम्
गृहविधौ वर्ज्या भूमयः	२४६
चैत्रादिमासेषु निर्मितानां गृहाणां फलम्	११
कीलादीनां स्थानम्	११
तत्तद्दिग्मूढेषु वेश्मसु फलम्	११
पुरे प्रासादादीनां निवेशनस्थानम्	११
वलितादीनि चतुर्विधानि दुष्टगृहाणि	११
तेषां लक्षणं फलं च	११
मूपकोत्करादिभिर्दुष्टानां भुवां वर्जनीयत्वकथनम्	११
ठासु वास्तुनिवेशने फलम्	११
वेश्मस्वनिष्ठो मुशायामः	११
मानुषशालायां मूपालिन्दयोरवश्यकता, देवा- गारशालायां तदामावश्य	२४७
खादकाह्यस्य वेश्मनो लक्षणं फलं च	११
सशल्यदिकं भर्मदोषचतुष्टयम्	११
छिन्नाह्यस्य वास्त्वङ्गस्य लक्षणं फलं च	११
स्वगृहद्वयमध्येन वर्त्मनो निर्वाहे फलम्	११
मार्गवेषस्य स्वरूपं फलं च	११
उत्सङ्गादीनां चतुर्णां प्रवेशानां स्वरूपं फलं च	११
शालाभेदस्य स्वरूपं फलं च	२४८
विकोकिलगृहस्य स्वरूपं फलं च	११
सीमाशालाप्रभिन्नेषु प्रासादादिषु फलम्	११
गर्भे चन्द्रावलोकिताया निषेधः	११
गवाक्षके मूपानिवेशनस्यावश्यकता	११
गण्डकुक्षिपृष्ठकक्षास्यानामज्ञानां गृहात् पृथकरणे फलम्	११
गण्डादीनां स्वरूपनिर्देशः	११
स्थापितानां द्वाराणां संरोधे फलम्	११
गृहश्रोत्रादीनां रोधे फलम्	११
कृत्तानां गवाक्षाण्येकानां चयने फलम्	२४९
प्राच्यादिषु चीयमानाया भित्तेर्निर्दिष्टमने फलम्	११

विषयः	पृष्ठम्
जीर्णपुणक्षतादीनां दारूणां वर्जनीयत्वकथनम् ...	२५४
गृहकर्मणि वर्जनीया वृक्षाः	११
द्वारैर्भित्तिभिश्च मर्मपीडायां फलम्	११
कायसन्धिपालादिषु मर्मस्थानस्थितेषु फलम्	११
स्ताम्भादिभिर्द्वारमध्ये निपीडिते फलम्	११
षड्दारूकाणां द्वाराणां च मध्येषु कर्णद्रव्या- दिभिर्विद्येषु फलम्	२५५
नागदन्तादिभिः शय्यावेधे फलम्	११
गृहमध्यभागे द्वारे निवेशिते फलम्	११
द्रव्येण महामर्मपीडायां फलम्	११
गृहस्य शून्यतापादका दोषाः	११
विभागपदहीनेषु वास्तादिषु फलम्	११
पुरमासादवेशमनां परिसरे वर्जनीया वृक्षाः	११
द्रव्यायामोच्छ्रायविस्ताराणामाधिक्ये फलम्	११
श्रावितेषु श्रावितेषु च स्तम्भद्वारादिषु फलम्	११
अर्तुरनिष्ठफलदायिनो गृहस्य सामान्यलक्षणम्	२५६

४९. रुचकादिप्रासादलक्षणाध्याय एकोनपञ्चाशः—

पुरा ब्रह्मणा सृष्टानि पञ्च विमानानि	११
तेषां विनियोगः	२५७
सूर्यादीनामुपयोगान्यान्यान्यपि बहूनि विमानानि	
स कल्पयामासेति वचनम्	११
ब्रह्मसृष्टानां वैराजादीनां पञ्चानां विमानविशेष- पाणामाकृतिः	११
वैराजभेदानां संज्ञाः	११
कैलासभेदानां संज्ञाः	११
पुष्पकमणिकविचिष्टपाह्यविमानत्रयभेदानां संज्ञाः	२५८
पृथामुत्तमाघममध्यमानि मानानि	
अथ चतुर्विंशत्तैर्वैराजभेदानां लक्षणप्रस्तावः	

विषयः	पृष्ठम्
तत्र रुचकलक्षणम्	२५८
चित्रकूटलक्षणम्	२५९
सिंहपञ्जरलक्षणम्	११
मद्रलक्षणम्	११
श्रीकूटलक्षणम्	११
उष्णीषलक्षणम्	११
शालास्यलक्षणम्	११
गजयूथपलक्षणम्	२६०
नन्दावर्तलक्षणम्	११
अधर्तलक्षणम्	२६१
स्वस्तिकलक्षणम्	११
क्षितिभूषणलक्षणम्	२६२
भूजयलक्षणम्	२६३
विजयनन्दश्रीतरुप्रमदाप्रियाभिधानां चतुर्णां विमानानां लक्षणम्	२६४
व्यामिश्रहस्तिजातीयकुबेरवमुधाधराणां लक्षणम्	२६५
सर्वतोमद्रविमानास्यपुष्ककोणानां लक्षणम्	११
अथ दशानां कैलासविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः	२६६
तत्र बलयदुन्दुभिप्रान्तपद्मकान्तचतुर्मुखमण्डू- कारुयानां सप्तानां विमानानां लक्षणम्	११
अवशिष्टानां कूर्माद्याख्यानां त्रयाणां लक्षणम्	२६७
अथ दशानां पुष्पकविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः	११
तत्र भवविशालसाम्मुख्याख्यानां लक्षणम्	११
प्रभवशिविरागृहमुखशालद्विशालगृहराजामल- विभ्याख्यानां सप्तानां लक्षणम्	२६८
चतुरधायतानभेपाभेव सन्निवेशान्तरप्रदर्शनम्	२६९
अथ दशानां मणिकभेदानां लक्षणप्रस्तावः	२७०
तत्रामोदैतिकतुङ्गचारुमूल्याख्यानां पञ्चानां विमानानां लक्षणम्	११

विषयः	पृष्ठम्
निषेवकनिषेयसिंहसुप्रभाख्यानां लक्षणम्	२७१
लोचनोत्सवविमानलक्षणम्	२७२
अथ दशानां त्रिविष्टपविमानभेदानां लक्षण- प्रस्तावः	११
तत्र वज्रकनन्दनशङ्कुवामनमेखललयमहा- पद्मानां लक्षणम्	११
हंसविमानलक्षणम्	२७३
व्योमचन्द्रोदयविमानयोर्लक्षणम्	११

५०. प्रासादशुभाशुभलक्षणाध्यायः पञ्चाशः—

शुभकराणां प्रासादानां लक्षणम्	११
तद्विपरीतलक्षणेषु प्रासादेषु प्रत्येकं फलानि	२७४

५१. आयतननिवेशाध्याय एकपञ्चाशः—

उत्तमादिभेदेन त्रिषा भिन्नस्य नृपायतनस्य मानं विन्यासश्च	२७५
नृपालुजीविनृपपत्नीगृहाणां देवधिण्यानां च दिग्भागादिकम्	११
मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोयःप्रासादानां दिग्भागादिकम्	११
राजमातृस्वसृमातुल्लङ्घारप्रासादानां दिग्भा- गादिकम्	११
द्विजमुख्यसामन्तकुञ्जरारोहभटपौरजनगृहाणां दिग्भागादिकम्	११
सर्वेषां गृहाणां सामान्यविधिः	२७६
इतरेषां गृहाणां भूषणादिभ्यो राजगृहैः साम्य- माधिक्यं च परिहरेदिति वचनम्	११
अवशिष्टस्य सूत्रागत्य विनियोगः	११

५२. प्रासादजात्यध्यायो द्विपञ्चाशः—

वैराजविमानसामान्यविधिः	२७७
वैराजविमानप्रभवाः प्रासादविशेषाः	११

विषयः				पृष्ठम्
तथाविधा अष्टौ शिखरोत्तमाः प्रासादाः	२७८
वैराजजन्मनां सर्वेषामेषां प्रासादानां सर्वकाम- फलप्रदत्वकथनम्	११
एष्वन्यजातिदूषितेषु फलम्	११

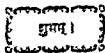
५३. जयन्यवास्तुद्वाराध्यायस्त्रिपञ्चाशः—

जयन्यवास्तुद्वारप्रमाणम्	२७९
तत्र पेशाषिण्डादीनां मानम्	११
रूपशास्त्राखिलशास्त्रास्तुक्शास्त्रानां मानम्	११
तुङ्गाया बाह्यतः क्रियमाणानां शास्त्रानां मानम्	११
तल्लेदयमण्टपादीनां मानम्	२८०
उत्तममध्यमयोः प्रासादयोस्तलमानम्	११
कुम्भिकादिषु हानाधिकमानकल्पननिषेधः	११

५४. प्रासादद्वारमानाद्यध्यायश्चतुष्पञ्चाशः—

प्रासादद्वारमानम्	११
पेशामानम्	११
शास्त्रामानम्	११
उत्तराङ्गमानम्	११
रूपशास्त्रामानम्	११
पीठबन्धमानम्	११
भरणमानम्	११
कपोतमानम्	२८१
रथिकामानम्	११
द्वारभूषा	११
कपोतादिविधानम्	११
परिमण्डलीकरणम्	११
पद्मपत्रिकामानम्	११
रसनामानम्	११
जङ्गामानम्	११

विषयः	पृष्ठम्
खखशाखामानम्	२८१
बाक्षशाखामानम्	११
द्वारशाखानां सङ्ख्या	११
शाखानां निर्गमविस्तारयोर्मानम्	११
पिण्डोदुम्बरमानम्	२८२
तलन्यासमानम्	११
सिंहमुखमानम्	११
त्रिविधं पट्टपिण्डमानम्	११
द्वारमहणमानम्	११
कुम्भिकोत्कालकयोर्निवेशनप्रकारः	११
उत्तरपट्टद्वारयोर्मानम्	११
तदूर्ध्वभागपरिष्करणम्	११
सप्तानां लुमानां संज्ञाः	११
तत्र तुम्बिनीनिष्पादनप्रकारः	२८२
अन्यासां लुमानां निष्पादनप्रकारः	२८३
पञ्चविंशतिवितानानां नामानि	११
कोलादीनां नागबन्धान्तानां सप्तानां वितानानां रूपनिर्माणप्रकारः	२८४
पुष्पकादीनां विद्युन्मन्दारकान्तानां तेषां रूप- निर्माणप्रकारः	२८५
दशच्छाद्योदयाः	२८६
सप्त शृचच्छाद्योदयाः	११
छाद्यक्षेत्रानुसारेण करुष्यानि लुमानानानि ...	११
छाद्यलुमानां गण्डिकाच्छेदादिकम्	२८७
उत्तमादिप्रासादानां छाद्यनिर्गमाः	२८८
सिंहकर्णलक्षणम्	२८८-२९०

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचितं
समराङ्गणसूत्रधारापरनामधेयं
वास्तुशास्त्रम् ।

महामभागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

देवः स पातु § भुवनत्रयसूत्रधार-
स्त्वां बालचन्द्रकलिकाङ्कितञ्ज्कोटिः । *

एतत् *समग्रमपि कारणमन्तरेण
कात्स्न्यादमृत्रितममुच्यते † येन विश्वम् ॥ १ ॥

सुखं धनानि ऋद्धिश्च सन्ततिः सर्वदा नृणाम् ।
प्रियाण्येषां तु संमिद्धये सर्वं स्याच्छुभलक्षणम् ॥ २ ॥

यच्च निन्दितलक्ष्णा (चैत्र) तद्वेतेषां विघ्नानकृत ।
अतः सर्वपुपादेयं (यद्) भवेच्छुभलक्षणम् ॥ ३ ॥

देशः पुं निवासश्च सभा वेदपासनानि च ।
यद्यद्रीदृशमन्थञ्च तत्तच्छ्रेयस्करं मतम् ॥ ४ ॥

वास्तुशास्त्रादन्ते नस्य न स्याल्लक्षणनिश्चयः ।
तस्माद्धोक्तस्य कृपया शास्त्रमेतदुदीर्यते ॥ ५ ॥

§ भुवनत्रयसूत्रधारः लोकात्रयविही । अथर्ववेदि-यसुन्तराये प्रतिपाद्यते । * समग्र
कारणमन्तरेणपि समग्रानुभववाचिनिसिद्धात्मना त्रिप्रकारमन्योन्वयविलक्षणस्वरूप लोकाप्रतीत
कारणकृत्याप कार्यामात्राभावात् विनाशोत्पत्तः, जगद्भूयस् दि कार्यस्यैक एते रर उपादान
च निमित्त नासात् इति । † अद्-पत आकारोऽल्पपूर्वममुच्यते ।

समराक्षणमूत्रधारै

अथैकदा जगज्जन्महेतुमभ्युरुहासनम् ।

पृथ्वी पृथुभयभ्रान्ता चकिताक्षी समायया ॥ ६ ॥

प्रणम्य प्रणतिप्रह्वनिखिलत्रिदशेश्वरम् ।

सगद्गदमुवाचेति भूतधात्री पितामहम् ॥ ७ ॥

भगवन्नहमेतेन पृथुना पृथुतेजसा ।

उप(हृ? ह्रु)ता त्वां शरणं माप्ता त्रायस्व मां नतः ॥ ८ ॥

चदन्त्यामिति मेदिन्यामाचिरासीदथो पृथुः ।

संरम्भमुक्तहृदयो ब्रह्माणं प्रणनाम च ॥ ९ ॥

जगार्दनमथ स्तिग्धध्वनिगम्भीरया गिरा ।

कुर्वस्तद्यानहंसानां पयोदध्वनिशङ्कितम् ॥ १० ॥

त्वयाम्मि जगतां नाथ! जगतांऽधिपतिः कृतः ।

स्थापितानि च भूतानि सर्वाण्यपि वशे मम ॥ ११ ॥

तेष्वियं मम विश्वेश! कटाचिद् वशवतिनी ।

समीकरोमि पापाणजालान्यस्याः किलाधुना ॥ १२ ॥

व्यस्तानि धनुषा तावद् गौर्भून्वेयं पलायिता ।

दोग्धुकामोऽहमप्येनां चिरमन्वगमं महीम् ॥ १३ ॥

यत्रकापि प्रयान्त्येपा तत्र मामेव पश्यति ।

अपश्यन्त्यन्यतस्त्राणमदुग्धा त्वामुपस्थिता । १४ ॥

अस्यां वर्णाश्रमस्थानविभागश्च विवास्यते ।

इदं च दुर्गमालोकक्षोणीरुद्रदुर्गादुत्तरम् ॥ १५ ॥

विधास्येऽस्यां कथं त्वेतदिति मे शङ्कितं मनः ।

पृथुनेत्यथ विज्ञप्तो भगवानब्जसम्भवः ॥ १६ ॥

उवाच बोधयन्नेनं कृत्वा भूमिं च निर्भयाम् ।

इयं मही महीपाल! विधिवत् पालिता सती ॥ १७ ॥

सस्यैरुपा(द्य?)निष्पन्नैस्तत्र भोग्या भविष्यति ।

यच्च ते स्याद्भिमेतं स्थानादिपिनिवेशनम् ॥ १८ ॥

विश्वकर्माण पुत्रसंवादो द्वितीयोऽध्यायः ।

तदप्य त्रिदशाचार्यः सर्वसिद्धिप्रवर्तकः ।

सुतः यभासस्य त्रिषोः स्वस्वीयश्च बृहस्पतेः ॥ १९ ॥

विश्वातिशाग्रिधीः सर्वं विश्वकर्मा करिष्यति ।

राजन्नसौ महेन्द्रस्य विद्भावमरावतीम् ॥ २० ॥

अन्वा अप्यमुना रम्याः पुर्वो लोरुभृता कृताः ।

तस्या क्षेत्रीकृता मूर्तिं दृष्ट्वा साद्रिद्रुमामसौ ॥ २१ ॥

सन्निवेशान् पुरग्रापनगराणां विधास्यति ।

तद् गच्छ वत्स ! लोकानामितस्त्वं हितकाम्यया ॥ २२ ॥

भयोज्जिता त्वमप्युर्वि ! पृथोः प्रियकरी भव ।

काले स्मृतः स्मृतः पुण्यो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ॥ २३ ॥

त्वमप्यरिणमेवैतद् विश्वकर्म(न्) ! करिष्यसि ।

इत्युक्त्वा गमनमुपेयुषि प्रजेशे स्वं स्थानं क्षितिभुजि चाथिते मुदोन्वयाम् ।

प्रालेयाग्निभूतभाजगाम खेळत्सिद्धस्त्रीपरिगतमात्रु विश्वकर्मा ॥ २४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवपिरचिते समराङ्गणप्रथमधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

महासमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ विश्वकर्माणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ पृष्टे हिमगिरेः शशाङ्कशुचिरोचिपि ।

सिद्धापरयधुमुक्तमणिमञ्जुगुहाशृङ्गे ॥ १ ॥

त्रिस्तीर्णासनमासीनं सर्वज्ञमथ संस्मृताः ।

आययुर्विश्वकर्माणं चत्वारो मानसाः सुताः ॥ २ ॥

जयो विजयसिद्धार्थो चतुर्थश्चापरराजितः ।

तमुपागम्य शिरसा नेमुः प्राञ्जलयो मुनिम् ॥ ३ ॥

१ 'भुक्तप्रभाप्र मिमो प्रीतये ते ब्रह्मसति', २. 'सुसगामर्षर चान्वेया पु',
३. 'तवाप्य', ४. 'विश्वकर्मा करिष्यति' व पाठ. । ५. 'पृथिव्यात्पाना शास्त्रवदन्ना.
(?)' व पाठः ।

तानुवाच मुनिर्दत्ता ! विदितं वाच्यथा पुरातनम् ॥ ४ ॥
 वास्तु ब्रह्मा स(पर्यासर्जा)दो विश्वम्प्यग्विलं तथा ॥ ४ ॥

धर्म्यं कर्म तदा श्रेष्ठं प्राप्स्ये लोकावुत्तानि च ।
 व्यग्रस्थाप्य चकारैष लोकापाल(श्रीस्य) कल्पनाम् ॥ ५ ॥

अहमप्यमुना विश्वनाथेनाम्युजजन्मना ।

लोकानां सन्निवासार्थमादिष्टोऽस्मि स्वयम्भुवा ॥ ६ ॥

रम्याणि नगरोद्यानसभास्थानान्यथो मया ।

सुरासुरोरगादीनां निर्मितान्यात्मवृद्धितः ॥ ७ ॥

गन्तोमी * वैन्यनृपतेर्दत्ता ! प्रियचिकीर्षया ।

नगग्रामखेटादीन् करिष्यामि पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥

कार्ये त्वमुष्मिन् सकले मम विश्वसृजापिंते ।

सम्पन्नसाहायकैर्भाव्यं भवद्विरिति नः स्थितम् ॥ ९ ॥

यतस्त्रिभुवनालोकप्रद्योतस्याब्जिनीपतेः ।

सहायतां तमच्छेदे कलयन्ति मरीचयः ॥ १० ॥

स्वयं करिष्येऽहमथो निवासाय पृथोः पुरीम् ।

विचित्रनगरग्रामखेटांमतिमनोहराम् ॥ ११ ॥

भवन्तः पुनरागत्य चत्वारोऽपि चतुर्दिशम् ।

तांस्तान् निवेशान् कुर्वन्तु पृथग्जनकृताथयान् ॥ १२ ॥

अन्तरेष्वापाधोधिर्शैलानां सरितां तथा ।

विधातव्यानि दुर्गाणि^३ नृपाणां भयग्रान्तये ॥ १३ ॥

वर्णप्रकृतिवेश्यानि संस्थानानि च लक्ष्मभिः ।

त्रिधेयानि प्रतिग्रामं प्रतिपूः प्रतिपत्तनम् ॥ १४ ॥

१. 'वास्तुब्रह्मा सदा विश्वं व्याप्नोति सकलं जगत्', २. 'दानातिमनाहयान्'
 क. पाठ । ३. 'गि सचातमय' ख पाठ ।

* वै-यनृपते. वेनगनोर्भूपते. पृथोस्त्वयं. ।

प्रथमस्मृतौषोऽध्यायः ।

तानित्यमात्मतनयानभिधाय सम्यक्
॥ १ ॥ सारार्थभूतमपरिस्फुटतोद्भिर्त च ।
स्थानापिनोरुधरनिर्वृतचिचट्टि-
स्तूर्णो ऽ प्रभासतनयो नयविज्जगाम ॥ १५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविचिते समग्रद्वयमूलनारायणनाम्नि चाम्बुशाम्ने

विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ प्रथो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ तेषु जयो नाम वाक्यं तद् विश्वकर्मणः ।
श्रुत्वा कृताञ्जलिः प्राह स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥
ज्ञानैकानिधिरप्यस्मान् यत् सहायतया किल ।
वृणोषि तेन न वयमात्मानं बहुमन्महे ॥ २ ॥
तदिदानीं हितार्थं नः प्रजानामपि च प्रभो ! ।
अममेषमभावस्त्वं सर्वमारुह्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥
पूर्वेषकार्षणे जाते जगति प्रलयं गते ।
महाभूतामरपुरीज्योतिषां कथमुद्भवः ॥ ४ ॥
किमाकारा किमाधारा किंप्रयाणा च मेदिनी ।
विस्तृतिः परिधिश्चास्या वाहुल्यमपि कीदृशम् ॥ ५ ॥
उन्मूल्यन्यासदीर्घत्वैः कैः केऽस्यां कुलभूभृतः ।
कति ख्यातानि वर्षाणि द्वीपा नद्योऽध्ययस्तथा ॥ ६ ॥
काः सूर्येन्दुग्रहर्क्षादिगतपथ पृथक्पृथक् ।
भूमेरुपरि किं चेषामन्योन्यं प्रोक्तयन्तरम् ॥ ७ ॥

१. 'स्थानार्पणातिशयनि', २. 'जयविजयविद्वार्षावर्षाजितमुतागमनो नाम'
क. पाठः । ३. 'प्रभोः' ख. पाठः ।

किमाधारं द्विवि ज्योतिश्चक्रं भ्रमयते च कः ।
 लोके कथं महाभूतान्यूर्ध्वार्थो विभ्रति स्थितिम् ॥ ८ ॥
 युगधर्मव्यवस्थाभिः काश्चादा लोकवृत्तयः ।
 कश्चादिमस्ततो रात्रां ग्रहाणां वर्णिनां कथम् ॥ ९ ॥
 कति देशाः कति भुवः पृथक्त्वेन निरूपिताः ।
 कार्यः क च कथं सन्निवेशो जनपदाश्रयः ॥ १० ॥
 व्यक्तचिह्नैः स्वनस्पर्शगन्धवर्णरसादिभिः ।
 काः शस्ता निन्दिताः काश्च पुराणामपि भूमयः ॥ ११ ॥
 कार्यं केन विधानेन भूमत्पुरनिवेशनम् ।
 किं फलं मुनिविष्टेऽस्मिन् दुर्निविष्टे च किं पुनः ॥ १२ ॥
 कतिप्रकारं दुर्गं च दुर्गकर्मक्रमश्च कः ।
 किमग्रपुरसंस्थानमनिन्द्यं किं च निन्दितम् ॥ १३ ॥
 कश्चात्रानुक्रमविधिः प्रमाणरूपपादितः ।
 प्राकारगोपुरादालपरिखावप्रकर्म च ॥ १४ ॥
 तमङ्गनिर्गमद्वारप्रतोल्यद्वालकादिभिः ।
 कीदृशः प्रविभागश्च रथ्याचत्वरवर्त्मभिः ॥ १५ ॥
 भूमिप्रमाणसंस्थानं सीमा च क्षेत्रदिवपथैः ।
 नगरग्रामखेटानां निवेशाः स्युः पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥
 पुरस्याभ्यन्तरे पूर्वं केंद्रव्यावयवकर्मैः ।
 कस्मिन् स्थाने कथं कार्यं शक्रध्वजनिवेशनम् ॥ १७ ॥
 प्रतिसंवत्सरं तस्य नियुक्तस्य कथं पुनः ।
 हिताय नृपलोकानां विधातव्यो महोत्सवः ॥ १८ ॥
 गृहेषु केषु केष्वत्र कासु कासु ककुप्सु च ।
 भागवार्थान्तरैः कैः कैः कार्योः काः काश्च देवताः ॥ १९ ॥
 कैः कैर्यान्परीवारवर्णस्त्वभिभूषणैः ।
 कार्याः कैः कैः सुरा वस्त्रवयोवेषायुधध्वजैः ॥ २० ॥

प्रमाणमिति संस्थानसङ्ख्या नोच्छ्रयलक्ष्मणिः ।
 मासादाः कस्य के वा स्युः सुरराजदिजातिषु ॥ २१ ॥
 प्राकारपरिखासुप्तं पुरे स्याद् गोपुरं क्व च ।
 § युग्ममध्याम्बुवेश्मानि क्व च स्युः क्व महानसम् ॥ २२ ॥
 कोष्ठागारायुधस्थानभाण्डागारनिवेशनैः ।
 व्यायामनृचारहीतस्नानयारागृहादिभिः ॥ २३ ॥
 शय्यावासगृहप्रेक्षावेश्मादर्शगृहैः पृथक् ।
 क्रीडादोलाश्रयारिष्टगृहान्तःपुरवेश्मभिः ॥ २४ ॥
 विट्कभ्रमनिर्गृहकक्षासंयमनादिभिः ।
 अशोकवनिकृष्णभिक्षुलतागण्डपवेश्मभिः ॥ २५ ॥
 वापीभिर्दार्शगिरिभिश्चित्राभिः पुष्पव्रीधिभिः ।
 एतैर्विशेषैरन्यैश्च विचित्रैर्विपिनाश्रयैः ॥ २६ ॥
 मानोन्मानकियायामद्रव्याकृतिविनिर्मितः ।
 निकेतननिवेशः स्याद् राज्ञां भागाश्रितः कथम् ॥ २७ ॥
 पुरोधसैन्धवभूश्रेष्ठैवनिन्तकगन्धिणाम् ।
 कं कं च भागं प्राप्य स्युनिवेशा नृपवेश्मनः ॥ २८ ॥
 पुरे स्युर्दिक्षु भागेषु पदभागेषु केषु च ।
 विप्रराजन्यविद्वद्वास्तुज्ज्ञानरजैः सगम् ॥ २९ ॥
 तथा कृपितुलाशिल्पकलापण्योपजीविनः ।
 हिंसाश्रिताश्च पुरुषा निवेश्याः स्युः कथं स्व च ॥ ३० ॥
 निवेशाः कीदृशाश्रैषां कियन्तो वा भवन्ति ते ।
 अस्पन्ने केन वा केषां कैः प्रवेशजलध्रनैः ॥ ३१ ॥
 धिष्यमाद्यं कनिठिं द्रव्याण्यद्यानि कानि वा ।
 तैतुरेषां च सर्वेषां स्वाद्य कीदृगनुक्रमः ॥ ३२ ॥

§ युग्मं मिथुन मध्ये केषां तानि युग्ममध्यानि कीदृगण्यानि तानि च अम्बुवेश्मानि -
 वेति दन्दमगम ।

भजन्ते योगमन्योन्यं कानि द्रव्याणि कः सह ।
 कानि योगं न गच्छन्ति केषां कः क्व वसेत् पुमान् ॥ ३३ ॥
 शृङ्गाकर्म किं चेष्टं कीर्तिता कतिधा च भूः ।
 परिकर्मक्रमस्तासां ब्रह्मचर्युपवनैश्च कः ॥ ३४ ॥
 गुरुवर्णिध्वजोर्वीशतदृत्यप्रतिमा(ः?) पुराम् ।
 वृक्षाः के के प्रशस्ताः स्मृष्ट्युद्धार्ये के च गर्हिताः ॥ ३५ ॥
 तच्छेदस्त्रावसंभूतं शब्दद्विवपातगर्भजम् ।
 विज्ञायते कथं कर्तृकारकादिशुभाशुभम् ॥ ३६ ॥
 प्रमाणं तक्षणच्छेदः शोधितानां कथं भवेत् ।
 आहृत्य स्थापनं पूर्वं वारुणां स्थानके क्व च ॥ ३७ ॥
 सामान्यतोऽखिलानां काः काश्च जातेर्विशेषतः ।
 प्रशस्तैर्लक्ष्येभिर्युक्ता भूमयः परिकीर्तिताः ॥ ३८ ॥
 शल्योद्धारविधिः कीदृक् कीदृशं भूमिकर्म च ।
 दिग्ग्रहः मूत्रणं चाधिवासनं च कथं भवेत् ॥ ३९ ॥
 प्रमाणं मूलपादस्य शिलान्यासे च को विधिः ।
 विभज्यते कथं वेद्यमालालिन्दविभाजनैः ॥ ४० ॥
 मानानि कानि भिक्तीनां पीडानामुच्छ्रयाश्च के ।
 कथं तानि विकल्प्यानि वर्णानां मेखलादिभिः ॥ ४१ ॥
 समस्तकानां स्तम्भानां द्वारस्तम्भासनैः सह ।
 नागवीथ्युपधानानां सर्वं कण्ठविनिर्गमैः ॥ ४२ ॥
 जयन्तीमद्ग्रहदुलाकार्याणां वास्तुनोऽपि च ।
 कीदृशं फलकानां च प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ ४३ ॥
 स्वमानात् सर्ववर्णानां तलोच्छ्रयास्तु कीदृशाः ।
 का गवाक्षकपोतान्निवेदिकाजालकक्रियाः ॥ ४४ ॥
 स्थूणा निष्ठष्टिकोत्सूका मृगा(ल्योऽल्यु)पतुलास्तथा ।
 सान्तःप्राणिशिरोवंशाः किप्रमाणाः प्रकीर्तिताः ॥ ४५ ॥

१. 'माधिताना' न. ग. पाठः । २. 'जयन्ती' न. पाठः । ३. 'निष्ठष्टि' न. पाठः ।

छाद्योदयाः कियन्तः स्युर्दृष्टच्छाद्यक्रमश्च कः ।
 त्र्यश्राणां खण्डवृत्तानां लुपानां च क्रियाः कथम् ॥ ४६ ॥
 सीमालिन्दशिर(स्त्वास्स्वा)सां कीदृशी चावलम्बना ।
 कतिप्रकाराः प्रासादशिरसां च विकल्पनाः ॥ ४७ ॥
 यचान्यदेवमादि स्यात् प्रासादभवनादिषु ।
 'द्रव्यकाष्ठकलासङ्गि प्रमाणं तस्य कीदृशम् ॥ ४८ ॥
 शालालिन्दप्रमाणानि चतुःशालेषु धामसु ।
 ज्यायोमध्ययनीयस्तु भूपामि. काष्ठकल्पना ॥ ४९ ॥
 एकद्वित्रिचतुःशालान्येषां संयोगतोऽपि च ।
 कथं कति च वेश्मानि कल्पन्ते प्रविभागशः ॥ ५० ॥
 कथं च षोडशचतुःषष्ट्येकाशीतयः शतम् ।
 संविभागाः पदानां स्युः कथमत्रामरस्थितिः ॥ ५१ ॥
 आद्यो नवपदो वास्तुरन्त्यः साहस्रिकः कथम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गभागेषु केषु केषु क तस्थुषः ॥ ५२ ॥
 कथमेते सुराः सर्वे वास्तोरस्य व्यवस्थिता ।
 एतद्वंशशिरैश्चक्षुःकुक्षिदृन्मूर्धमर्मसु ॥ ५३ ॥
 जायेत पीडा द्रव्येषु सन्निविष्टेषु कस्य का ।
 वास्त्वारम्भप्रवेशेषु यात्रायां स्थापनेषु च ॥ ५४ ॥
 दूतस्वमनिमित्ताद्यैः कथं ज्ञेयं शुभाशुभम् ।
 दारुक्रियासु चित्रेषु तथा लेप्यक्रियासु च ॥ ५५ ॥
 'योऽयं किं किमयोज्यं च किं भूपभवनादिषु ।
 हस्तस्य लक्षणं मानसंज्ञा वै जायते कथम् ॥ ५६ ॥-
 किं हव्येष्वग्निलक्ष्म स्यात् किं च निर्दुक्तलक्षणम् ।
 अनुक्रमेण वर्णानां बलिकर्म च कीदृशम् ॥ ५७ ॥
 विधेयं विधिना केन भवने च प्रवेशनम् ।
 पतिते स्फुटिते जीर्णे स्फुटे वज्राग्निभक्ते ॥ ५८ ॥

निमग्रभयनिर्मिन्नप्रशीर्णेषु च वास्तुषु ।

मधुवल्मीकसंभूतां प्रविष्टे च दारुणि ॥ ५९ ॥

जायते किं फलं कुत्र प्रायश्चित्तेन को विधिः ।

इत्येवमादिकमनेकविधं विधानं वेद्योपगं च पृथगाश्रयसंभृतं च ।

अस्मास्वनल्पकरुणाद्रित्तचित्तचित्तिर्व्याख्यातुमर्हसि समस्तमनुक्रमेण ॥ ६० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनामि वास्तुशास्त्रे

प्रश्नाध्यायस्तृतीयः ॥

अथ महदादिसर्गश्रुतुर्थोऽध्यायः ।

जयस्येति समाकर्ण्य विश्वरूपां च तद् वचः ।

जगाद गर्जदम्भोदध्वनिगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥

साधु वत्स ! त्वया सम्पक् प्रहयातिविशुद्धया ।

प्रश्नोऽयमीरितो वास्तुविद्याञ्जवनभास्करः ॥ २ ॥

स त्वं निधाय प्रश्नानां समुदायममुं हृदि ।

वदतो मेऽवधानेन शृणु यद् ब्रह्मणोदितम् ॥ ३ ॥

इदमासीद् युगान्ताग्निप्लुष्टं संवर्तकादिभिः ।

समुत्सृजद्विरम्भासि विश्वमेकार्णवीकृतम् ॥ ४ ॥

तपोभूते ततस्तस्मिन् भोगिपर्यङ्कमाश्रितः ।

हरिः मुप्राप सलिले कृत्वोदरगतं जगत् ॥ ५ ॥

अथास्य नाभावम्भोजयभूत् तस्मिन्नजायत ।

सर्वज्ञानाश्रयः श्रीमांथतुर्वरुनः सुरेश्वरः ॥ ६ ॥

स कदाचिद् दधधेतः प्रजासृष्टिं प्रति प्रभुः ।

महान्तमसृजत् तत्र पूर्वं विश्वस्य हेतवे ॥ ७ ॥

त्रिधाहृद्कृतमंतस्मान्मनोऽभूत् सान्निक्कादतः ।
 राजसादपि चाध्वाणि तन्मात्राणि च तामसात् ॥ ८ ॥
 तेभ्यः पञ्च महाभूतान्याविरासन्ननुक्रमात् ।
 व्योमादीनि धरान्तानि स्वैः स्वैर्युक्तानि तैर्गुणैः ॥ ९ ॥
 अधरोत्तरभावश्च सम्यग्गोपामथोच्यते ।
 आदौ पृथ्वी ततोऽपस्तादापस्तासं च पावक ॥ १० ॥
 तस्याप्यवस्तात् पवनस्ततः स्वमवकाशदम् ।
 भूताद्विस्थं वियत् सोऽपि महता परिवारित ॥ ११ ॥
 महांश्च विशति व्यक्तं व्यक्तमव्यक्तकं पुनः ।
 ग्राह्यग्राहकभावेन व्यक्तो भूतसमुद्भवः ॥ १२ ॥
 आधाराधार्यभावश्च यथार्थो च स्थितिव्ययौ ।
 महाभूतानि सगुणान्येवं सृष्टा ततः प्रभु ॥ १३ ॥
 मनः पुनरसौ सर्गे भौतिके सम्यगादयो ।
 सुरासुरान् सगन्धर्वान् यक्षरक्षांसि पन्नगान् ॥ १४ ॥
 नागान् मुनीन्प्सरसो मनसा समजीजनत् ।
 अर्केन्दू चक्षुः (पीड्यो) जातौ गगनभ्रमणक्षमौ ॥ १५ ॥
 गात्रेभ्योऽपि च नक्षत्रचक्रमस्पादजायत ।
 इन्द्रियेभ्यश्च पञ्चभ्योऽभूत् ताराग्रहपञ्चकम् ॥ १६ ॥
 ग्रहत्वं पुनरेतेषामिन्द्रियग्रहणाद् विदुः ।
 सुरेन्द्रचापिहानां विदुर्बुद्धशालिनाम् ॥ १७ ॥
 भीमाशनिभृतां चासीत् केशेभ्योऽभ्युमुर्चा भव ।
 विश्वमापूरयन् कृत्स्नगाविरासीत् तदिच्छया ॥ १८ ॥
 त्रिलोकीपावनस्तिर्यग्गामी चण्डः रापीरण ।
 ततश्चण्डानिलोद्भूतमुपर्यर्त्ताश्रुतापितम् ॥ १९ ॥

१. '(तापिनी पुनरुत्तरतः ? तापिनी चाप्युत्तरतः)' एत. ग. पाठः ।
 २. 'सुवा भ' एत. शब्दः ।

वायुभिः शोषमानीतं जगाम घनतां पयः ।
 तस्योपरिष्ठादम्भोधेरथ. कुण्डलितं यषुः ॥ २० ॥
 विष्णोः (सन्ध्या? शय्या)त्वमभ्येत्य धत्तेऽनन्तोऽसिलां भुवम् ।
 न तप्तं येषु येष्वम्भः प्रदेशेष्वर्करश्मिभिः ॥ २१ ॥
 नीतं न वानिलैः शोषं तत्र तत्राव्ययोऽभवन् ।
 महाम्भोदीचिसद्घाता विश्लिप्ताश्चण्डमारुतैः ॥ २२ ॥
 यत्र यत्रापुरंयं ते तत्र तत्राद्रयोऽभवन् ।
 निश्चलत्वार्थमवनिश्चर्मवद् वितताथ तैः ॥ २३ ॥
 शैलैः कीलैरिव स्थानेष्वचिता तेषु तेष्वियम् ।
 वृद्धिं गताद्रिनिःप्यन्द्भूर्भृतां प्रविभागजा ॥ २४ ॥
 निम्नगाभूत् ततोऽम्भोधेः ऋन्ता निम्नानुसारिणी ।
 मेदिन्यन्तेषु जलधिपर्यन्तेषु विनिर्ययुः ॥ २५ ॥
 अम्भांसि यत्र यत्रासंस्ते द्वीपाश्चित्ररूपिणः ।
 सनिम्नगाम्मुधिद्वीपा विभरताखिलभूधरा ॥ २६ ॥
 व्यक्ता वभूव कृत्स्नं भूमिर्भूतानि विभ्रती ।
 स चक्रे रौरवादीनां निरयाणामधः क्षितेः ॥ २७ ॥
 स्वकर्मफलभुजत्यर्थं स्थानं दुष्कृतकर्मणाम् ।
 जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजैः सह स प्रसूः ॥ २८ ॥
 चतुर्थेत्यस्रजलोके भूतग्रामं चराचरम् ।
 द्वेषा जरायुजास्तत्र मनुष्याः पशवस्तथा ॥ २९ ॥
 ग्राम्याः सप्ताभसंस्तेषु सप्ताख्यकृतालयाः ।
 पुमान् गौस्तुरगञ्जार्गौ गेषां वेगसरः खरः ॥ ३० ॥
 ग्रामवासैकनिरताः सप्तैते परिकीर्तिताः ।
 सिंहद्विपोद्गृहहिपा शरभो गवयः कपिः ॥ ३१ ॥

अरण्यगोचरा जीवाः समृते वत्स ! निर्मिताः ।
 धर्माधर्मविवेकित्वाच्छ्रेयान् ग्राम्येषु पूरुषः ॥ ३२ ॥
 अरण्यचारिषु श्रेष्ठः सिंहः शौर्यबलादिभिः ।
 सुपर्णा भुजगाः कीटाः येषपि च स्युः पिपीलिकाः ॥ ३३ ॥
 चतुर्थेत्यण्डजन्मानो जन्मिनस्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 'देद' (केपीकेस)समुद्भूताः कृमियूकादिजन्तवः ॥ ३४ ॥
 सर्वेषपि स्वेदजन्मानस्ते प्रजापतिना कृताः ।
 उद्भिज्जाः पञ्चधा भू(त्वा? त्या) निर्दिष्टाः स्थावराश्च ते^२ ॥ ३५ ॥
 द्रुमा वल्ल्यश्च गुल्माश्च वंशाः सत्पुणजातयः ।
 छन्नान्तःकरणत्वं च स्वस्थानात्यागितापि च ॥ ३६ ॥
 छिन्नप्ररोहिता चैषां वैशेषिकमुणयम् ।
 गायत्री भूतसंज्ञै(पां? पा) चतुर्विंशतिपविंका ॥ ३७ ॥
 ज्ञात्वैनां पुरुषः पुण्यां भवति स्वर्गभाजनम् ।
 भुवनभूजलवद्विमरुद्वियत्प्रमुख एष भवस्तत्र कीर्त्तितः ।
 वसुमतीपरिमाणविनिश्चयं कथयतः शृणु सम्प्रति वत्स ! मे ॥ ३८^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रभाष्यपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

महदादिस(ज्ञा ? गर्)ध्यायश्चतुर्थः ॥

अथ भुवनकोशः पञ्चमोऽध्यायः ।

अथो यथारुपं भूमेः कृत्स्नायाः कथयामि ते ।
 विष्कम्भपरिधी वत्स ! बाहुल्यमपि च स्फुटम् ॥ १ ॥
 विष्कम्भोऽस्याः समुद्रिष्टो दशयोजनरोटयः ।
 लक्षाण्यपि च मेदिन्यास्तद्वदेकोनविंशतिः ।
 विष्कम्भत्रिगुणो यावद् विष्कम्भांशश्च पञ्चमः ॥ २ ॥

१. 'क्षेपकोपुस' (१), २. 'वि' ल, ग, पाठः ।

मेदिन्याः परिधिस्तावद्योजनैः परिकीर्तितः ।
द्रात्रिंशत्कोट्यः पष्टिलक्षाणि परिधिः क्षितेः ॥ ३ ॥

अशीतिश्च सहस्राणि योजनानां प्रकीर्तितः ।
योजनानां सहस्राणि विंगतिर्लक्षयोर्द्वयम् ॥ ४ ॥

इति चाद्ब्रूल्यमेतस्याः क्षितेर्वत्स । तत्रोदितम् ।
चतुर्णां सल्लिखादीनां भूतादेर्महतोऽपि च ॥ ५ ॥

उत्तरोत्तरमुर्वीतो मानं शतगुणं विदुः ।
तोयादिषु स्थितेयं भूश्चक्रवद् वृत्तगालिनी ॥ ६ ॥

पात्रस्थापारपात्रधीर्हारीष्यन्थान्यपि क्रमात् ।
प्रमाणमिदमेतेषां क्षित्यादीनां तत्रोदितम् ॥ ७ ॥

द्वीपादीनां तु पाथोपनिवेशः पुनरुच्यते ।
द्वीपानामम्बुधीनां च सप्तानामपि मध्यगः ॥ ८ ॥

जम्बूद्वीपो भवेद् वृत्तः सहस्रशतविस्तृतः ।
हिमाद्रिर्हेमकूटाख्यो निपथो नीलसंज्ञितः ॥ ९ ॥

श्वेतः शृङ्गी च पडमी भवन्त्यस्मिन् कुलाचलाः ।
एतस्मादुत्तरेणाद्रेस्तुपाराङ्कितमेखलात् ॥ १० ॥

पूर्वापरायताः सर्वेऽप्यद्रयो यावदम्बुधि ।
अन्तरा नीलनिपथौ जम्बूद्वीपस्य नाभिगः ॥ ११ ॥

वृत्तः पुण्यजनाङ्गीर्णः श्रीमान् मेरुर्महाचलः ।
उदग्ग्राम्यायते मेरोः प्राग्भागे माल्यवान् गिरिः ॥ १२ ॥

सेवितः सिद्धनारीभिरानीलनिपथायतः ।
मुमेरोः पश्चिमेनाद्रिर्गन्धर्वकुलसङ्कुलः ॥ १३ ॥

माल्यवत्सदृशायामो महीभृद् गन्धमादनः ।
पर्वताचुभयान्तस्वौ हिमवान् शृङ्गवांस्तथा ॥ १४ ॥

१. 'वर', २. 'हारि', ३. 'पावनीषु पाथोपनिवेशे' एत. ग. पाठः ।
४. 'समवि' क. पाठः ।

योजनानां सहस्रे दे^१ सार्धं स्यादुच्छ्रयस्तयोः ।
 श्वेतश्च हेमकुश्रथेत्यन्तयोः पृथिवीधरो ॥ १५ ॥
 योजनानां सदस्रार्धमेकैकस्योच्छ्रयस्तयोः ।
 निपधाचलनीलाद्रिपाल्यवद्वन्धमादनाः ॥ १६ ॥
 सहस्रयोजनोच्छ्रापाद्यत्वारोऽग्नी पृथक्पृथक् ।
 एतेऽष्टावपि शैलेन्द्राः सहस्रद्वयविस्तृताः ॥ १७ ॥
 उच्छ्रयार्धमधश्चापि विलयाः सह मेरुणा ।
 मेरोः समुच्छ्रयोऽर्शीतिः सहस्राणि चतुर्धुता ॥ १८ ॥
 पौडशाथः सहस्राणि द्वार्शिशन्मूर्ध्नि विस्वृतिः ।
 जम्बूतर्मुख्यान् मध्ये मुमेरोनिपथस्य च ॥ १९ ॥
 द्वीपस्यामुष्य यद्योपाज्जम्बूद्वीप इति धुनिः ।
 शृङ्गैर्हिमशिलानदैः सर्वतो हिमरानथम् ॥ २० ॥
 महान्तो निवसन्थत्र पिशाचा यक्षगक्षताः ।
 क्रूरेर्हेममयैर्हेमकृट इत्यचनीधरः ॥ २१ ॥
 यं सर्वतो निपेवन्ते सदा चारणमुषकाः ।
 तरुणार्कप्रभाजालप्रनिभो निपधाचलः ॥ २२ ॥
 निवसन्ति सुखं तत्र शेषवासुकिवक्षकाः ।
 हेमाञ्जकर्मिकाकारः मुमेरुमणिकुन्दरः ॥ २३ ॥
 अत्रामराः साप्सरसस्रयस्त्रिंशद् वसन्ति ते ।
 वैदूर्यनदैः विश्वैर्नीलो नीलमहीधरः ॥ २४ ॥
 कलयन्ति तपोनित्या यत्र ब्रह्मर्षयः स्थितिम् ।
 श्वेतः स काञ्चनः शृङ्गैर्गमनोल्लेखिभिर्वृतः ॥ २५ ॥
 दोर्दर्पशालिनां यत्र निवासस्त्रिदशविषाम् ।
 महानीलमयो धर्हिपिञ्जल्लयायो धर्हिमहान् ॥ २६ ॥

१. 'दे' दे सार्धं उच्छ्र' रा. ग. पाठ । २. 'त', ३. 'सर्वतो नि', ४. 'स्थिता',
 ५ पाठः ।

पितृणामालयः शृङ्गेरुच्छ्रितैः शृङ्गवान् गिरिः ।
 हिमाचलस्य याम्येन क्षाराब्धिद्वृतमन्यतः ॥ २७ ॥
 वर्षं स्याद् भारतं नाम प्रथमं कार्मुकाकृति ।
 तुषारनिलयस्याद्रेर्हेमकूटाचलस्य च ॥ २८ ॥
 मध्ये किंपुरुषं नाम द्वितीयं वर्षमीरितम् ।
 अन्तरे हेमकूटस्य निपथस्य च भूमृतः ॥ २९ ॥
 हरिवर्षमिति प्रोक्तं तृतीयं वर्षमुत्तमम् ।
 निपथाचलनीलाद्रिमात्यवद्गन्धभूमृताम् ॥ ३० ॥
 चतुर्णां मध्यमं वर्षं तुर्यमस्मिन्निलादृतम् ।
 उत्तरे नीलशैलस्य याम्ये च श्वेतभूमृतः ॥ ३१ ॥
 पञ्चमं वर्षमत्यर्थरम्यं रम्यकसंज्ञितम् ।
 श्वेतशृङ्गवतोः शैलराजयोरनयोरिह ॥ ३२ ॥
 मध्ये षष्ठं हिरण्यांशुरम्यं हैरण्यकाह्वयम् ।
 अस्मोत्तरे शृङ्गवतो याम्ये च क्षारवारिधेः ॥ ३३ ॥
 कुरुवर्षाभिधं वर्षमुत्तरेण प्रचक्षते ।
 अन्तरा नीलनिपथौ प्राग्भागे मात्यवद्विरेः ॥ ३४ ॥
 भद्राश्वमष्टमं वर्षं प्राक्समुद्रान्तमीरितम् ।
 गन्धमादनशैलस्य प्रत्यक् प्राक् चापराम्बुधेः ॥ ३५ ॥
 नवमं वर्षमाचार्याः केतुमालं प्रचक्षते ।
 इति प्रोक्तानि वर्षाणि नवामूनि मया तव ॥ ३६ ॥
 साम्प्रतं पुनरेतेषां प्रमाणमवधारय ।
 प्रमाणेन सहस्राणि चतुस्त्रिंशत्तुदिशम् ॥ ३७ ॥
 योजनानामिहेच्छन्ति चतुरश्रमिलादृतम् ।
 प्राग्प्रत्यग्भागे वर्षे तस्योद्गयाम्यतः समे ॥ ३८ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि किञ्चित् प्राक्प्रत्यगायते ।
 यान्युक्तानि षडन्यानि वर्षण्येभ्योऽवराणि ऋते ॥ ३९ ॥
 तेषां नवसहस्राणि प्रत्येकं त्रिस्तुतिर्मता ।
 वर्षे किम्पुरुषे नार्यो नराश्च लक्षभोजनाः ॥ ४० ॥
 जीवन्त्ययुतमब्दानां जात्यजाम्बूनदत्वियः ।
 हरिवर्षे नरा नार्यो वसन्तीक्षुरसाशिनः ॥ ४१ ॥
 सायुतं च सहस्रं ते जीवन्ति रजतत्वियः ।
 इलाहृते नगः पद्मरागभासाद्भ्रतास्तथा ॥ ४२ ॥
 जम्बूफलरसाहाराः सपादायुतजीविनः ।
 नास्मिन् मेरुतद्वच्छन्ने तारकाकेन्दुरम्भयः ॥ ४३ ॥
 स्वाङ्गप्रभाभिः किन्त्वत्र कृतोद्द्योता वसन्त्यमी ।
 कैरवोदरसच्छाया मद्राश्वे साहना नराः ॥ ४४ ॥
 नीलाम्रकफलाहारा भवन्त्यत्रायुतायुषः ।
 दलत्कुवलयश्यामाः केतुमाले शरीरिणः ॥ ४५ ॥
 शरदामयुतं तेषामायुः पनसयोजिनाम् ।
 श्वेताभो रम्यके रम्ये न्यग्रोधफलभृगु जनः ॥ ४६ ॥
 हरिवर्षे इव प्रोक्तमेतस्मिन् मानमायुषः ।
 श्यामत्विय स्त्रियो वर्षे पुष्यांसश्च हिरण्यके ॥ ४७ ॥
 जीवन्त्ययुतमब्दानां सर्वेऽपि लघुचाशिनः ।
 कुरुष्वभीष्टैर्दृष्टैर्जीवन्ति स्त्रीपृता नराः ॥ ४८ ॥
 सपादमयुतं देवगर्भभा गौरकान्तयः ।
 पुण्यकर्मा वसत्येषु वर्षेषु निखिलो जनः ॥ ४९ ॥
 शोकव्याधिजरातङ्कजङ्घान्मुक्त सदासुखी ।
 वनैः कीर्णानि सर्वाणि कुसुमस्तवकानतैः ॥ ५० ॥
 उद्भिजाद्भिर्नदीभिश्च तैस्तैस्तुङ्गैश्च पादपैः ।
 उदञ्चद्वीचिमालेन लावणेनाद्यिना बहिः ॥ ५१ ॥

परिक्षितोऽयमुक्तस्ते जम्बूद्वीपो मयाखिलः ।
 द्वादशाम्बुनिधावत्र पृथग् भूमिभृतः स्थिताः ॥ ५२ ॥
 त्रयस्त्रयो दिशि दिशि स्फारोर्मिस्थेगितोपर्लाः ।
 मैनाकश्च बलाहश्च चक्रनामा च दक्षिणे ॥ ५३ ॥
 नारदाख्यो बराहाख्यः सौमकाख्यश्च पश्चिमे ।
 उदग्भागेऽपिच द्रोणकङ्कचन्द्रा इति त्रयः ॥ ५४ ॥
 धूम्रको दुन्दुभिश्चैव सार्द्रकश्चेति पूर्वतः ।
 सहस्रं योजनानां ते दीर्घास्तस्पर्धमुच्छ्रिताः ॥ ५५ ॥
 मयास्तदर्धमम्भोधौ विस्तृताश्च धराधराः ।
 जुष्टाः सर्वे सुरैः शृङ्गप्रौढिलीढविहायसः ॥ ५६ ॥
 ज्वलितौपथयः कान्तविचित्रद्रुमवीरुधः ।
 द्वीपाः शाककुशक्रौञ्चशाल्मल्य इति च क्रमान् ॥ ५७ ॥
 गोमेदः पुष्कराख्यश्च पडमी वायतः स्थिताः ।
 क्षीराज्यदधिमेधुरसस्वाद्दम्भसौर्णवाः ॥ ५८ ॥
 द्वीपान् शाकाद्रिकानेते परिचार्य स्थिताः क्रमात् ।
 स्वद्वीपतुल्याः सर्वे ते प्रमाणेन यथाक्रमम् ॥ ५९ ॥
 अमी शाकादयो द्वीपा जम्बूद्वीपप्रमाणतः ।
 यथाक्रमं स्युर्द्विगुणास्तथाम्भोनिधयोऽपिच ॥ ६० ॥
 शाके समाद्रयस्तेषुदयो जलधरस्तथा ।
 नारको रवतः श्यामो राजतोऽर्थान्बिकैर्यकः ॥ ६१ ॥
 चतुःसाहस्रिकस्तेषां विष्कम्भोऽर्धं समुच्छ्रयः ।
 तदर्धं भूप्रदेशश्च सेवितानां सुरर्षिभिः ॥ ६२ ॥
 वृत्तानां द्वीपवत् तेषां बालतोऽमून्यनुक्रमान् ।
 वर्षाणि सन्निविष्टानि सप्त तानि ब्रवीमि ते ॥ ६३ ॥
 जलदाख्यं कुमारं च सुकुमारं मणीचकम् ।
 कुसुमोत्तरमोटाकीमहाद्रुमवनानि च ॥ ६४ ॥

कुशे विद्रुमहेमांशुयौ द्युतिमानथ पुष्पवान् । . . .
 कुशेशयो हरिश्चाभृन्मन्दरश्च कुलाचलाः ॥ ६५ ॥ -
 विष्कम्भोऽष्टसहस्राणि तेषां प्रत्येकमीरितः ।
 तदर्धमुच्छ्रयस्तद्दुच्छ्रयार्धमधोगमः ॥ ६६ ॥
 उद्भिदं वैशुवत्संज्ञं सरालमथ लम्बनम् ।
 वर्षं श्रीमत् प्रभाकृच कपिलं पद्मगाभिधम् ॥ ६७ ॥
 क्रौञ्चे क्रौञ्चोऽन्धकारश्च देवो गोविन्दवामनौ ।
 द्विविदः पुण्डरीकश्चेत्यस्मिन् सप्त कुलाद्रयः ॥ ६८ ॥
 विष्कम्भोऽयुतमेतेषां विष्कम्भार्धं समुच्छ्रयः ।
 अधोगतिस्तदर्धं च वर्षाण्येषां तु बाहवतः ॥ ६९ ॥ -
 कुसलाख्याष्टवर्षाण्ये परापतमनोनुगे ।
 द्युनिवर्षान्धकाराख्ये सप्तमं दुन्दुभीति च ॥ ७० ॥
 गिरयः शाल्मलिद्वीपे रक्तः पीतः सितस्तथा । . . .
 वैपुल्यमेषां द्वात्रिंशत्सहस्राणि प्रचक्षते ॥ ७१ ॥
 वैपुल्यार्धं समुच्छ्रायस्तदर्धमवर्णो गतिः ।
 वर्षं शान्तभयं वीतभयं चैत्यत्र संस्थिते ॥ ७२ ॥
 गौमेदे तु सुरश्चेति कुमुदश्चेति भूधरी ।
 योजनानां चतुःषष्टिस्तौ सहस्राणि विस्तृतौ ॥ ७३ ॥
 उच्छ्रायो विस्तरस्यार्धं तदर्धं चाप्यधोगतिः ।
 धातकीखण्डनामास्य मध्ये वर्षमुदीरितम् ॥ ७४ ॥
 अस्त्यद्विः पुष्करद्वीपे मानसोत्तरसंज्ञितः ।
 धावतो वर्षमेतस्य महावीतमिति स्मृतम् ॥ ७५ ॥
 विस्तृतोऽष्टौ सहस्राणि शैलोऽयं द्वे तथायुते ।
 सहस्रशतमन्यथ सुरसिद्धपिसेवितः ॥ ७६ ॥ -
 ध्यासाधेनोच्छ्रयस्तस्य तदर्धेनाप्यधोगमः ।
 सुरेशानां नगयोऽस्मिन् मया वत्स ! निवेशिताः ॥ ७७ ॥

यथैवाधस्तथा तिर्यक् तथैवोर्ध्वमपि क्रमात् ।
 बहेऽन्टाः प्रवहे मूर्यः स्थितः शीतांशुखद्वहे ॥ ९२ ॥
 संवहस्थानि नक्षत्राण्यावहस्थाः पुनर्ग्रहाः ।
 सप्तर्षयः परिवहे ध्रुवश्चापि परावहे ॥ ९३ ॥
 प्रदक्षिणमयी सप्त मरुतो भ्रमयन्त्यमून् ।
 मेधीभूतः स्थितो मध्ये सुमेरुक्षमाभृति ध्रुवः ॥ ९४ ॥
 समस्तमपि तद्वद् ज्योतिश्चक्रं भ्रमत्यद ।
 सप्ताश्वेनैकचक्रेण रथेन रथिनां वरः ॥ ९५ ॥
 ऋतेजोमयेन सततं भ्राम्यति ज्योतिषां पतिः ।
 केतुमाले (रजन्यर्धैर्ब्रजन्नुर्ध्वं) करोत्यस्तं कुरुष्वपि ॥ ९६ ॥
 मध्यान्दिनं च भद्राश्वे(ष्टद्वैस्तं ग)च्छन् भारते रविः ।
 रसाश्विपक्षसङ्ख्यानि योजनानि निमेषतः ॥ ९७ ॥
 सप्तविंशतिकां चाष्टौ मामान् सर्पत्यहर्पतिः ।
 योजनान्य(ध्विनन्दर्तुं ? ध्विनन्दर्तुं) गुणसङ्ख्यानि काष्ठया ॥ ९८ ॥
 नवांशकचतुष्कं च क्रामत्यहिमद्रीधितिः ।
 बह्वश्वमिवसुरवेन्द्रक्ष्मासङ्ख्यातान्यब्जिनीपतिः ॥ ९९ ॥
 योजनस्य त्रिभागं च प्रयाति कलयंकया ।
 वियत्त्वव्योमभूताश्विगुणपात्रकसङ्ख्या ॥ १०० ॥
 योजनान्युष्णकिरणो मुहूर्तेन प्रसर्पति ।
 रात्र्यहेण सहस्राणि पञ्चाशन्नवकोटयः ॥ १०१ ॥
 लक्षाणि सप्तनवतिर्गतिः स्यात् तिग्मरोचिषः ।
 मध्येन पुष्करद्वीपस्याको गत्यानया व्रजन् ॥ १०२ ॥
 नमस्तलेन पुनरप्युदयादुदयं श्रयेत् ।
 इत्थं गतिरियं सम्यक् तिग्मभानोनिरूपिता ॥ १०३ ॥
 गतिं चन्द्रग्रहक्षणां भोगं चार्काद् विभावयेत् ।
 मोक्त तवेत्यहोरात्रप्रमाणमधुनानय ॥ १०४ ॥

पक्षमासर्तुवर्षादीन् व्यवहाराय कल्पयन्त ॥ १०४ १/२ ॥ ५-
 इति निगदित एष द्वीपशैलाम्बुधीना-
 मवनिवलयवर्ती कात्स्न्यतः सन्निवेशः ।
 गतिरपि दिनभर्तुः कीर्त्तिता विश्वमानं
 पुनरिह युगधर्म कीर्त्त्यमानं निबोध ॥ १०५ १/२ ॥ ५

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरमाग्नि वास्तुशास्त्रे

भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः ॥

अथ सहदेवाधिकारः षष्ठोऽध्यायः ।

अथ प्राक्कथितादस्माद् भूतसर्गादिनन्तरम् ।
 मजासीदमरैः सार्धमियं पूर्णजनाकुला ॥ १ ॥
 शोकव्याधिजरातङ्कविमुक्तास्त्रिदशा इव ।
 पुराभवन् कृतयुगे पुमांसः स्थिरयवनाः ॥ २ ॥
 ते निकुञ्जेषु शैलानां नदीषु च सरस्तु च ।
 वनेषु च विचित्रेषु चिकीडुदंबतैः सह ॥ ३ ॥
 हेलया ते समुत्पत्य कदाचिदमरैः सह ।
 निरर्गलाः समासाद्य स्वर्विचेहः सुरा इव ॥ ४ ॥
 चित्राम्बरावृताः सर्वे नानाभरणशालिनः ।
 विमानाकृतयस्तेपामासन् कल्पद्रुमा हुमाः ॥ ५ ॥
 मनोज्ञाभिः सह स्त्रीभिर्चित्राभरणास्त्रिंशत्त्रियः ।
 कल्पद्रुमेष्वकार्षुस्ते वासं क्रीडां च तेष्वथ ॥ ६ ॥
 क्षुद्रदुःखोज्जिताः सर्वे बभूवुरयुतायुषः ।
 रत्नावदातद्रेहास्ते कदाचिद् भूरसाशिनः ॥ ७ ॥
 रतिमायास्तदासंस्ते स्पैन्डाहारविहारिणः ।
 स्त्रीकारविग्रहच्छेदविशदीकृतचेतसः ॥ ८ ॥

नास्मिन्नर्कस्तपत्पुत्रं न वाति प्रव्योऽनिलः ।
 नीहारच्छेदसुन्दर्यो निशाः पूर्णेन्दुभूषणाः ॥ ९ ॥
 भिन्नस्निग्धाञ्जनश्यामाः सतटिन्मन्द्रनिस्त्रनाः ।
 अचण्डाशनयश्वासन् कवरीकान्तयो घनाः ॥ १० ॥
 माघत्पिकवधूदष्टमाकन्दमुकुराङ्कुराः ।
 आसन् सदापुष्पफलाभोगा येषां वनालयाः ॥ ११ ॥
 एकोऽग्रजन्मा वर्षोऽस्मिन् वेदोऽभूदेक एव च ।
 प्रतुर्वसन्त एवकः कुसुमापुधवान्धवः ॥ १२ ॥
 रूपध्रुतसुलैश्वर्यभाजस्ते निस्त्रिज्या अपि ।
 समत्वान्नाभवत् तेषामुत्तमाधममभ्यता ॥ १३ ॥
 न खेटनगरग्रामपुरक्षेत्रखलादिभ्यम् ।
 न दंशमशकक्रव्याद्भयं वा न ग्रहादि च ॥ १४ ॥
 कल्पद्रुमाप्तभोगानां न चैषां मश्चुरप्यभूत् ।
 पुरास्मिन् भारते वर्षे तेषां निवसतामिति ॥ १५ ॥
 जगाम सुबहुः कालः सुरैः सार्धं सुर(स्त्रिःश्रिः)याम्
 अज्ञाततत्प्रभावानां सहसंवाससंभवा ॥ १६ ॥
 अर्थपामभवद् देवादवजा त्रिदशान् प्रति ।
 अपूज्यमानास्ते पूज्याः सर्वेऽप्यखिलवेदिनः ॥ १७ ॥
 आदाय तत्कल्पतरुं निपेतुर्द्यां दिवोकसः ।
 दिवंगमनशक्तिश्च दिव्यो भानश्च तद्गतः ॥ १८ ॥
 सरसः परमो भूमौ भूरसश्च न्यवर्तत ।
 स्मृत्वा कल्पद्रुमांस्तांस्तान् क्रीडास्ताश्च सुरैः सह ॥ १९ ॥
 व्यलपन् बहुशत्यर्थमनेर्थकृतचेतसः ।
 ततो विलपतां भूरि स्वैरमाहारहेतवे ॥ २० ॥
 प्राणनाणार्थमेतेषामभूत् पर्यटको भुरि ।
 भूरसेनैव तेनैते कुर्वाणाः प्राणरक्षणम् ॥ २१ ॥

विना कल्पदुर्मेर्वासमन्यवृक्षेषु चक्रिरे ।
 अर्थेषां पश्यतामेव कदाचिद् भाग्यसंक्षयात् ॥ २२ ॥
 विपर्ययाच्च कालस्य भूमेः पर्पटकोऽप्यगात् ।
 ततः पर्पटके नष्टे तुपशूक्ररूणोज्जिताः ॥ २३ ॥
 अकृष्टपच्या मेदिन्यामभवञ् शालितण्डुलाः ।
 शाल्योदनेन तेनाथ सुस्वादुव्यञ्जनेन ते ॥ २४ ॥
 परमां वृत्तिमासेदुः परितोपात्तचेतसः ।
 तन्नाशशङ्कया शालितण्डुलानां द्रुमेष्वधः ॥ २५ ॥
 ते व्यधुर्महतो राशीस्तत्क्षेत्राणि च चक्रिरे ।
 अजायत ततो लोभो मात्सर्यैर्प्यापुरस्सरः ॥ २६ ॥
 तत्र तत्र शनैश्चक्रे पदन्यासं च मन्मथः ।
 द्वन्द्वभाष्या ततस्तेषां विभ्रतामुत्तमां गतिम् ॥ २७ ॥
 धैर्यध्वंसाद्भूत् स्त्रीषु भृशं रागतुरङ्गमः ।
 दारक्षेत्रनिमित्तानि भूयांस्येषामनन्तरम् ॥ २८ ॥
 परिक्लेशकमूलानि द्वन्द्वान्यासन् पृथक्पृथक् ।
 तत स्वमूलमर्यादोच्छेदिष्वेष्वजितात्मसु ॥ २९ ॥
 अविनीतेष्वभाग्येषु स शालिस्तुपतामगात् ।
 प्रवृद्धरजसां तेषां सा पुण्यश्लोकता गता ॥ ३० ॥
 मलप्रवृत्तिरभवत् तुपधान्योपसेवया ।
 तुपधान्ये ततो नष्टे परिभ्रुस्ते च सञ्चये ॥ ३१ ॥
 चीरवल्कलवस्त्राणां कन्दमूलफलाशिनाम् ।
 ऋतवः कालपर्यासात् पद् वसन्तादयोऽभवन् ॥ ३२ ॥
 ततस्तेषामभूद् दोषरोगशोकाकुलं वपु ।
 मनश्च कामक्रोधैर्षादिन्यामूयादिदूषितम् ॥ ३३ ॥
 आधिदैवक्रमुष्णाम्बुशीतादिजनितं महत् ।
 आपिभौतिकमप्यासीद् दुःखं व्यालमृगादिजम् ॥ ३४ ॥

१. 'स्तत. क्षेत्राणि चक्रि' ख. ग. पाठ. । २. 'यांदास्वनिष्टेषु' क. पाठः ।

इत्थं दुःखत्रयात्तास्ते व्यवायाद्यभिगुप्तये ।
हिमनीहारशीताम्बुवाताद्यापच्छिदेऽपिच ॥ ३४ ॥
अजातभीतयो वृक्षैः कुट्टिमानि गृहाणि (तेऽच) ।
व्यधुश्छिन्वाश्मभिर्दृक्षानन्यान् दुःसार्तचेतसः ॥ ३५ ॥
स्मृत्वा कल्पद्रुमाकारांस्तद्रूपाणि गृहाणि ते ।
एकद्वित्रिचतुःसप्तदशशालानि चक्रिरे ॥ ३६ ॥
शब्दाः (प) प्राकारपरिलेखाच्छब्देषु तृणादिभि ।
हृष्टास्तेष्वनयन् कालमात्रेषु गृहमेधिनः ॥ ३७ ॥
इत्यमीषु गृहिणो गृहेषु ते शीतवातजलनापनाशिषु ।
हर्षसंवलितमानसाश्चिरं सन्निरस्तविषदोऽवसन् सुखम् ॥ ३८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभो नदेवविद्ययिते समराद्वगणसूत्रधारापरत्नाग्नि वास्तुशास्त्रे

सहदेवाधिकारो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ वर्णाश्रमप्रविभागः सप्तमोऽध्यायः ।

अथापरमणैः सार्धमाजगाम पितामहः ।
दुःखच्छेदाय मर्त्यानामाढाय तृपतिं पृथुम् ॥ १ ॥
स तानूचे प्रभुर्वोऽसौ मरुतामिव चासवः ।
दण्डधारी च दुष्टानां प्रभावे लोकपालवत् ॥ २ ॥
प्रतापतापितारोऽतिसिंहः सिंहपराक्रमः ।
धुम्भाकमाधिपत्येऽस्तावभिपिक्तो मया पृथुः ॥ ३ ॥
रक्षाकृत् सर्षशिष्टानामुच्छेत्ता दुष्टचेतसाम् ।
वृत्तितो भीतिहर्ता च भविष्यत्येष वो नृपः ॥ ४ ॥

भवद्विरेतदायर्चैर्भविष्यन्ममात्रया ।
 करिष्यत्येष वो नीत्या चातुर्वर्णाश्रमास्थितीः ॥ ५ ॥
 उक्त्येति ब्रह्मणि गते नाश्रमासाञ्च तेऽथ तम् ।
 अत्रोचन् दुःखितो दुःखादस्मान् त्रायस्व नः प्रभो! ॥ ६ ॥
 कल्पद्रुमामरत्यक्तान् इन्द्रार्तिन्लान्तचेतसः ।
 व्यसनार्णवनिर्मयान् पाहि नः पृथिवीपते! ॥ ७ ॥
 अथो पृथुरुवाचैतान् मा भैष्ट सुखमास्यताम् ।
 दुःखान्यपहरिष्यामि करिष्ये च सुखानि वः ॥ ८ ॥
 ततः स चतुरो वर्णानाश्रमांश्च व्यभाजयत् ।
 तेषु ये वेदानिरताः स्वाचारा संयतोन्द्रियाः ॥ ९ ॥
 सूर्यश्चावदाताश्च ब्राह्मणास्तेऽभवंस्तदा ।
 यजनाध्ययनं दानं याजनाध्यापनार्थिताः ॥ १० ॥
 धर्मास्तेषां विमुच्यन्त्यांस्त्रींस्तुल्याः क्षत्रवैश्ययोः ।
 ये तु शूरा महोत्साहाः शरण्या रक्षणक्षमाः ॥ ११ ॥
 दृढव्यायतदेहाश्च क्षत्रियास्त इहाभवन् ।
 विक्रमो लोकसंरक्षाविभागो व्यवसायिता ॥ १२ ॥
 एतेषामयमप्युक्तो धर्मः शुभकलोद्भवः ।
 निसर्गान्निपुणं येषां रतिर्विचारजनं प्रति ॥ १३ ॥
 श्रद्धादाक्षयदयावन्तो ? चा) वैश्यांस्तानकरोदसी ।
 चिकित्स, ऋषिपतिण्ये स्थापत्यं पशुपोषणम् ॥ १४ ॥
 वैश्यस्य कथितो धर्मस्तद्वत् कर्म च तैजसम् ।
 नातिमानभृतो नातिशुचयः पिशुनाश्च ये ॥ १५ ॥
 ते शूद्रजातयो जाता नातिधर्मरताश्च ये ।
 कलारम्भोपजीवित्वं शिल्पिता पशुपोषणम् ॥ १६ ॥
 वर्णात्रितयशुश्रूषा धर्मस्तेषामुदाहृतः ।
 ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थस्तथा यतिः ॥ १७ ॥

इत्याश्रमाः पृथक् तेन चत्वारः प्रविभाजिताः ।
 गुरुशुश्रूषणं भिक्षं व्रतचर्याप्रिकर्म च ॥ १८ ॥
 स्वाध्यायश्चाभिषेकश्च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणः ।
 पूजाग्न्यतिथिदेवानां स्ववृत्त्या जीवनं दमः ॥ १९ ॥
 असमानपिंगोत्रेषु विवाहः ऋतुगामिता ।
 परस्य स्त्रीषु वैमुख्यं परानुग्रहशीलता ॥ २० ॥
 विनिवृत्तिरकार्येभ्यो धर्मोऽयं गृहिणां कृतः ।
 देवतातिथिसत्कारो ब्रह्मचर्यं वने स्थितिः ॥ २१ ॥
 वल्काजिनजटाचीरधारणं शयनं भुवि ।
 उपोषणैर्व्रतैर्देहकर्शनं नियमैस्तथा ॥ २२ ॥
 आहारोऽकृष्टपन्यैश्च धर्मोऽयं वनवासिषु ।
 वैराग्यमिन्द्रियजयश्चिन्तात्यागः प्रशान्तता ॥ २३ ॥
 आकिञ्चन्यमनारम्भो यतिधर्मः सदा स्मृतः ।
 क्षमत्वं गुर्वधीनत्वं शौचं स्वाध्यायनित्यता ॥ २४ ॥
 विशुद्धिर्व्यवहारेषु शिष्यधर्मोऽयमीरितः ।
 शुचित्वं वाङ्मनःकार्यैः पतिशुश्रूषणं क्षमा ॥ २५ ॥
 पूजनं पतिपूज्यानां स्त्रीधर्मः शौचमेव च ।
 एवं वर्णाश्रमान् सम्यक् कृत्वा वर्णास्तदुद्भवान् ॥ २६ ॥
 विभज्य तेषां वैश्येन ते ते धर्माः प्रकीर्तिताः ।
 वृत्तिं कर्माणि चैतेषां पृथगुद्दिश्य सोऽभ्यधात् ॥ २७ ॥
 स्वधर्मावस्थितानां यो भावि लोऋद्वये सुखम् ।
 य एतां स्थितिमुल्लङ्घ्य मोहादन्यद् विधास्यति ॥ २८ ॥
 तस्याहं यमवत् क्रुद्धः करिष्याम्यनुशासनम् ।
 युक्तानां कर्मसु स्वेषु ह्यन्यर्थं भवतामहम् ॥ २९ ॥
 खेटकग्रामवेशमानि विधास्यामि पुराणि च ।
 इत्युक्त्वा तानथो क्रोड्या कामुरुस्य पृथुर्दृषः ॥ ३० ॥

विपमां साधयामास पृथिवीं पृथुविक्रमः ।
तत्सद्देशेन गौर्भूत्या नश्यन्ती तेन मंदिनी ॥ ३१ ॥

विधेर्नियोगाद् दुद्रुहे साधु सस्यानि भूतये ।
कल्पितास्तेन शैलानां सरितामन्तरेषु च ॥ ३२ ॥

समेषु चावकाशेषु पुरादीनां विभक्तयः ।
तेन सीराग्रहृष्टेयं धान्यैरुत्तर्यथाविधि ॥ ३३ ॥
ससस्या क्रियते क्षोणी भगवत्समुदागमे ।

इत्युद्भवो निगदितः प्रथमो नृपस्य
धर्मेण सार्धमपिचाश्रमवर्णभेदाः ।
प्रोक्ताः कृषिव्यतिकरोऽपिच दग्धितस्ते

कात्स्न्येन वत्स ! शृणु देशविभागभूमिम् ॥ ३४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोज्जदेवपरिचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि यास्तुशास्त्रे

वर्णाश्रमप्रविभागो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ।

देशाश्च देशभूम्यश्च समासात् तव सम्प्रति ।
तत्सङ्ख्या तद्विभागाश्च प्रोच्यन्तेऽवहितः शृणु ॥ १ ॥

देशः स्याज्जाङ्गलानूपसाधारणतया त्रिधा ।
त्रिविधस्याप्यर्थतस्य यथावल्लक्ष्य कथ्यते ॥ २ ॥

दूराम्बुरिरिणप्रायो ह्रस्वकण्टकिपादपः ।
रुक्षोष्णचण्डपवनः कृष्णमृत् तेषु जाङ्गलः ॥ ३ ॥

निम्नो भूरिजलः स्निग्धो बहुमत्स्यामिषो हिमः ।
स्यादनूपः सरित्प्रायः स्निग्धोऽस्त्रितवहुद्रुमः ॥ ४ ॥

यः पुनर्नातिशीतोष्णः स्याद् देशद्वयलक्षणः ।
स साधारण इत्युक्तो देशो देशविशारदैः ॥ ५ ॥

जाङ्गलादिषु देशेषु त्रि(पुण्येष्वप्ये)षु स्वलक्षणैः ।
 युक्ताः षोडश विज्ञेया भूमयः प्रविभागतः ॥ ६ ॥
 बालिशस्वामिनी भोग्या सीतागोचररक्षिणी ।
 अपाश्रयवती कान्ता खनिमत्यात्मधारिणी ॥ ७ ॥
 वणिकप्रसाधिता द्रव्यसम्पन्नामित्रघातिनी ।
 आश्रेणीपुरुषा शक्यसासन्ता देवमातृका ॥ ८ ॥
 धान्या हस्तिवनोपेता सुरक्षा चेति षोडश ।
 भुवः संज्ञाभिरुद्दिष्टा लक्ष्मासामथ कथ्यते ॥ ९ ॥
 भूसुजा बालिशेनापि शक्यते या प्रशासितुम् ।
 या च भद्रजना सा स्याद् बालिशस्वामिनी क्षितिः ॥ १० ॥
 वितरन्त्यधिकं यस्यां भागभोगादिकान् करान् ।
 नरा भूरिश्रियः सात्र भोग्येति क्षितिरुच्यते ॥ ११ ॥
 यस्यां नदाश्च नद्यश्च तिरिर्मध्येऽथवा वहिः ।
 विभक्तक्षेत्रसीमा सा सीतागोचररक्षिणी ॥ १२ ॥
 सरिदद्रिवनाद्येषु त्रासाद् यस्यां विशेषजनः ।
 जनापाश्रययोग्यत्वादपाश्रयवतीति सा ॥ १३ ॥
 वनोपवनवत्यद्रिसरित्कुञ्जमनोहरा ।
 देहिनी रमयत्पूर्वी या सा कान्तेति कीर्तिता ॥ १४ ॥
 यस्यां सदैव जायन्ते कलधौतादिधातवः ।
 लवणानि च भूयांसि प्राहुः खनिमतीति ताम् ॥ १५ ॥
 यात्यन्तं तानुश्लेषेत् दण्डकोशासनादिभिः ।
 स्फीतलोकाश्रया या च सा स्याद् भूरात्मधारिणी ॥ १६ ॥
 प्रसिध्यन्त्यसकृद् यत्र पण्योपक्रयविक्रयाः ।
 वणिकप्रसाधितेत्युक्ता सा भूर्वणिगलङ्कृता ॥ १७ ॥
 शाकाश्वकर्णखदिरश्रीपर्णीस्पन्दनासनैः ।
 वेषुषेत्रशराद्यैश्च युक्ता द्रव्यवतीति भूः ॥ १८ ॥
 यस्यां जनपदाः साधु विभक्तास्त्यक्तविक्रमाः ।
 योगं यान्ति च मित्राणि स्याद् भूः सामित्रघातिनी ॥ १९ ॥

गोमूत्रगोमयक्षीरदधिर्मध्वाज्यगन्धभाक् ।
 समानगन्धा मदिरामाध्वीकेभमदासतः ॥ ४६ ॥
 शालिपिष्टकगन्धश्च धान्यगन्धश्च या तथा ।
 प्रशस्ताखिलवर्णानामीदृग्गन्त्रा वसुन्धरा ॥ ४७ ॥
 सिता रक्ता च पीता च कृष्णा चैव ऋषान्मही ।
 विप्रादीनां हि वर्णानां सर्वेषामथवा हिता ॥ ४८ ॥
 स्वादुः कपाया तिक्ता च कटुका चेत्यनुक्रमात् ।
 वर्णानां स्वादुतः शस्ता सर्वेषां मधुराथवा ॥ ४९ ॥
 धर्मागमे हिमस्पर्शा या स्वादुष्णा हिमागमे ।
 प्रादुष्युष्णहिमस्पर्शा सा प्रशस्ता वसुन्धरा ॥ ५० ॥
 मृदङ्गवल्ङ्गीवेषुदुन्दुर्भानां समा ध्वना ।
 द्विपा(ध्वाप्य?श्वावित्र)समस्वाना चेति स्युर्भूमयः शुभाः ॥ ५१ ॥
 इदानीमशस्तानां भुवा लक्ष्माभिद्ध्वहे ।
 पुरादिसन्निवेशार्थं परित्याज्या भवन्ति याः ॥ ५२ ॥
 भस्माकारकपालास्थितुषकेशविपाश्मभिः ।
 मूपकोत्करवल्मीकशर्कराभिश्च निर्भरा ॥ ५३ ॥
 रुक्षा प्ररोहिणी निम्ना भद्रगुरा सुपिरोपरा ।
 वामावर्तजलास्त्राविण्यसारा विपमोन्नता ॥ ५४ ॥
 कटुकण्टकिनिःसारशुष्कानिष्कलपादपा ।
 क्रव्यात्पाक्षिसमाकीर्णा कृमिकीटवती च या ॥ ५५ ॥
 सुकृतान्यपि भोज्यान्नभक्ष्यपानानि तत्क्षणात् ।
 यस्यां विनाशमायान्ति सह तूर्यादिनिस्वनैः ॥ ५६ ॥
 सरित् पूर्ववहा यस्यां पुरार्थं तामपि त्यजेत् ।
 बहुनापि यतस्तत्र कालेनायाति सा पुनः ॥ ५७ ॥
 वसासूदमज्जविण्मूत्रमलको(ध?श)पतत्रिणाम् ।
 समगन्धो त्यजेदुर्वो तैलस्य च शवस्य च ॥ ५८ ॥

सदैव धूम्रवर्णा या मिश्रवर्णाथवा मही ।
 विवर्णा रूक्षवर्णा वा सा न स्यादिष्टदायिनी ॥ ५९ ॥
 तित्ताम्ललवणा चापि भूमिर्या स्येदला भवेत् ।
 तां लोकविद्वेषकरीं त्यजेत् पुरनिवेशने ॥ ६० ॥
 या रक्षस्वरसंस्पर्शा सदैवोष्णा हिमाथवा ।
 अनिष्टसुखसंस्पर्शा या स्यात् तामपि सन्त्यजेत् ॥ ६१ ॥
 क्रौडूश्वस्वरस्वाना या च निर्झरनिस्वना ।
 भिन्नभाण्डसमकूरध्वनितापिच नेष्यते ॥ ६२ ॥
 इति गन्धादिभिर्भूमिः कथितेयं शुभाशुभा ।
 हलेन कृष्यमाणायां भूमौ काष्ठे समुद्भृते ॥ ६३ ॥
 विद्याद् भयं वक्तिभवमिष्टकायां धनागमम् ।
 पापाणेषु तु कल्याणं कुलमध्वंसमस्थिषु ॥ ६४ ॥
 सरीसृपेषु सर्वेषु स्तेनेभ्यो भयमादिशेत् ।
 अनूपरा बहुवृणा शस्ता स्निग्धोत्तरप्लवा ॥ ६५ ॥
 प्रागीशानप्लवा सर्वप्लवा वा दर्पणोदरा ।
 शुभेऽह्न्युपोपितः स्नातः शुचिः शुक्लस्रगम्बरः ॥ ६६ ॥
 स्वस्ति विप्रान् वाचयित्वा वास्तुदेवान् समन्त्रं च ।
 करप्रमाणं कुर्वीत स्वातं तद्भूमिमध्यगम् ॥ ६७ ॥
 ततस्तन्मृदमाकृष्य तत् तयैवानुपूरयेत् ।
 खाताधिकमृदुक्ता भूः श्रेष्ठा मध्या च तत्समा ॥ ६८ ॥
 महीणखातमृत् क्षोणी हीना शस्ता न सा नृणाम् ।
 खन्यमाने यदा खाते तन्मृदोऽन्तर्विलोक्यते ॥ ६९ ॥
 मणिशङ्खप्रवालादि तदातिश्रेयसी क्षितिः ।
 सापि प्रशस्यते भूमिर्यस्यां स्युः खातपांसवः ॥ ७० ॥
 तुपकेशोपलाङ्कारमस्मास्थिलववर्जिताः
 मृत्वाद्भिः खातमापूर्णे तस्मिन् पदशतं व्रजेत् ॥ ७१ ॥

तात्रचेदौगमेऽम्भः स्यात् तदा भूः सार्वभौमिणी ।
 मयमात्र प्रहीणे स्यात् ततो हीनतरेऽग्रमा ॥ ७२ ॥
 खाते सितादिमाल्यानि यस्यां निशुपितानि च ।
 यद्वर्णानि, न शुष्यन्ति सा तद्वर्णेष्टदा मही ॥ ७३ ॥
 खातस्योदकप्रभृतिषु दिक्षु प्रज्वालयेत् वा ।
 दीपान् यस्यां चिरं तिष्ठेत् तद्वर्णेष्टप्रदा हि सा ॥ ७४ ॥
 इत्येवं कीर्तिताः कात्स्नर्यालक्ष्मभिः पुरभूमयः ।
 खर्वटग्रामखेटानामेता एव स्मृता हिताः ॥ ७५ ॥
 वर्णिनां वर्णधान्ना च शिविराणा च सर्वदा ।
 प्रासादयज्ञवाटानामेता एवेष्टदा भुवः ॥ ७६ ॥
 इत्येवमादिभिरि(यं?माः) शुभलक्ष्मयुक्ता
 भूमयः शुभा निगदिता नगरादिहेतोः ।
 आभ्यः परेण बहुधा परिकल्प्यमानं
 भूमस्त्रिधा स्थितवतोऽपि करस्य मानम् ॥ ७७ ॥
 इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि चास्तुशाले
 भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथ हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ।

हेतुः समस्तवास्तूनामाधारः सर्वकर्मणाम् ।
 मानोन्मानविभागादिनिर्णयैकनिबन्धनम् ॥ १ ॥
 परिध्युदयविस्तारदैर्घ्याणा स्युरमी यतः ।
 ज्येष्ठमध्याधमा भेदा यं च ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ २ ॥
 इदानीं तस्य हस्तस्य सम्यद् निर्धयसंयुतम् ।
 कथ्यते त्रिविधस्यापि लक्षणं शास्त्रदर्शितम् ॥ ३ ॥
 रेण्वष्टकेन बालाग्रं लिखा स्यादष्टभिस्तु तैः ।
 भवेद् यूकाष्टभिस्ताभिर्यवमध्यं तद्रेष्टकात् ॥ ४ ॥

अष्टाभिः सप्तभिः प्रदभिरङ्गुलानि यवोदरैः ।
 ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि तच्चतुर्विंशतिः करः ॥ ५ ॥
 सोऽष्टभिः पर्वभिर्युक्तः करः कार्यो विजानता ।
 करस्यार्धं चतुःपर्वं श्रेयं स्याद् भक्तमङ्गुलैः ॥ ६ ॥
 तत्राग्रे पर्वरेखाः स्युस्तिष्ठः पुष्पकभूषिताः ।
 शेषास्वङ्गुलरेखासु पुष्पाणि विदधीत न ॥ ७ ॥
 अत्रार्धे मध्यतः कार्यं द्वेषा पञ्चममङ्गुलम् ।
 मध्यं त्रिधाष्टमं कार्यं चतुर्धा द्वादशं ततः ॥ ८ ॥
 हस्तः स्वाङ्गुलमानेन विधेयाङ्गुल(मिड)प्यते ।
 तत् सार्धं द्विगुणं वापि त्राहुल्यं तु तदर्धतः ॥ ९ ॥
 कथितः करभेदोऽयमङ्गुलानां विभेदतः ।
 तस्य निर्माणदारुणि देवताश्च प्रचक्षते ॥ १० ॥
 स्वदिराञ्जनवंशादि श्लक्ष्णं हीरं मनोरमम् ।
 सारवच्च भवेदिष्टं दारु हस्तप्रकल्पने ॥ ११ ॥
 ग्रन्थिलं लघु निर्दग्धं जीर्णं विस्फुटितं तथा ।
 अदृढं कोटराकान्तं दारु हस्ताय नेप्यते ॥ १२ ॥
 त्रिविधस्याप्यथैतस्य पर्वरेखासु देवताः ।
 † मध्यादारभ्य विज्ञेयाः क्रमेण नव वच्मि ताः ॥ १३ ॥
 * ब्रह्मा वह्निर्यमो विश्वकर्मा नाथश्च पाथसाम् ।
 वायुर्धनाधिपो रुद्रो विष्णुश्चाग्रे जगत्पतिः ॥ १४ ॥
 वास्तुद्रव्यविभागेषु यानेषु च विशेषतः ।
 प्रारभेत यतो मानं कल्पयेद् देवतास्ततः ॥ १५ ॥

१. 'ध्यात्' ख. ग. पाठः ।

† 'मध्यपर्वत एकस्मिन् पार्श्वगणनया प्रान्तगणनया चत्वारि पर्वणि भवन्ति ।
 मध्यादेन परस्मिन् पार्श्वे समग्रमपर्वत्वात् पञ्च भवन्ति' ।

* 'मध्ये त्रया । ततो वामे पर्वणि वह्निः दक्षिणे पर्वणि यमः, पुनर्वामे
 विश्वकर्मा दक्षिणे वृषणः, पुनर्वामे वायुः दक्षिणे घनदः, पुनर्वामे रुद्रो दक्षिणे
 विष्णुः । ततस्तु क्रमेण गणनाया रुद्रो वायुर्विश्वकर्मा वह्निर्विष्णुता कालस्तोत्रेषुः पुनरेते
 विष्णुरिति पर्वदेवता भवन्ति' इति टिप्पणमिह दत्तमस्ति ।

विद्वैश्च द्रव्यमर्ध्यैश्च देवताभिश्च पीडिते ।
 प्रत्येकं त्रिदशस्थाने यथोक्तं फलमादिशेत् ॥ १६ ॥
 शिरोत्तिरनलश्लोषो मरणं स्थपतेर्वधः ।
 अतिसारो मरुद्द्रवाधिरर्थभ्रंशो भयं नृपात् ॥ १७ ॥
 कुलपीडा च महती कर्तृकारकयोरिति ।
 यथाक्रममी दोषा ब्रह्मादीनां निपीडनात् ॥ १८ ॥
 ब्रह्मानलकयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ।
 कर्मस्वधिगतस्तेषां पुत्रलाभो भविष्यति ॥ १९ ॥
 कर्मणः सुष्ठुनिष्पत्तिः (स्तिष्ठतेभोगःस्थपतेभोग्यः) मलयम् ।
 ब्रह्मा यमस्तयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ॥ २० ॥
 कर्ता सशिल्पिकश्चैव (अःन)चिरेण विनश्यति ।
 विश्वानलकयोर्मध्ये हस्तमूत्रं यदा धृतम् ॥ २१ ॥
 सु(ष्टु)कर्मणि मध्यान्तं निष्पन्ने पुरष्टद्धिता ।
 यमजलदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिदिशेत् ॥ २२ ॥
 पवनो विश्वकर्मा चोभयोर्मध्ये च धारणम् ।
 यदा तु तत्र कर्मान्तं शुभं तत्सर्वकामदम् ॥ २३ ॥
 नीरधनदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिदिशेत् ।
 एषां मध्ये यदा वत्सहस्तं तत्र यदा धृतम् (ः) ॥ २४ ॥
 अनाष्टष्टिभयं लोके देशभङ्गो न संशयः ।
 रुद्रपवनयोर्मध्ये रुचिहस्तं तु धारयेत् ॥ २५ ॥
 तत्र लक्ष्मीवत्तस्तस्य कार्यसिद्धिर्न संशयः ।
 विष्णुधनदयोर्मध्ये यदा पाणिकरायतः ॥ २६ ॥
 विविधास्तत्र भोगाश्च प्रजापन्ते नरस्य हि ।
 ज्येष्ठादीनामर्थतेषां संज्ञाभेदो विधीयते ॥ २७ ॥
 यच्च येन भवेद् द्रव्यं मेयं तदपि कीर्त्यते ।
 यथाष्टकाङ्गुलैः कल्पैः प्रकर्षेणायतः किल ॥ २८ ॥

१. 'पीडितैः ।' ख. ग. पाठः । २. 'रपि ।' क. ख. पाठः । ३. 'कार', ४. 'सुमतिर्म-
 णिमध्यन्तं', ५. 'रयेत्' ६. 'सुमान्तं सर्वं' ७. 'सामतः' ख. ग. पाठः । ८. 'सदा चैतस्य
 संभवेत्' ख. ग. पाठः ।

ज्येष्ठो हस्तः स विद्वद्भिः प्रोक्तः प्राशयसंज्ञितः ।
 यः पुनः कल्पितः सप्तयवकल्पासिद्धाङ्गुलैः ॥ २९ ॥
 तज्ज्ञैः स मध्यमो हस्तः साधारण इति स्मृतः ।
 मात्रेत्यल्पं यतः प्रोक्तं हस्तश्च शय उच्यते ॥ ३० ॥
 तेन मात्राशयः स स्याद्दस्तो यः पञ्चवाङ्गुलः ।
 विभागायामविस्ताराः खेटग्रामपुरादिषु ॥ ३१ ॥
 प्रासादघेष्मपरिखाद्दाररथ्यासभादिषु ।
 मार्गाश्च निर्गमा(यैश्चै)पां सीमक्षेत्रान्तराणि च ॥ ३२ ॥
 वनोपवनभागाश्च देशान्तरविभक्तयः ।
 योजनक्रोशगव्यूतिप्रमाणमपि चाध्वनः ॥ ३३ ॥
 प्राशयेन प्रमातव्याः खतक्रकचराशयः ।
 तलोच्छ्रयाच्च मूलपादान् जलोद्देशानधः क्षितेः ॥ ३४ ॥
 तथा दोलाम्बुशस्त्रादि पातमानविनिर्णयम् ।
 शंखवातनिकेतानि सुरुज्जामानमान्तरम् ॥ ३५ ॥
 साधारणेन वाट्यध्वमानं च परिकल्पयेत् ।
 आयुधानि धनुर्दण्डान् यानं क्षयनवासनम् ॥ ३६ ॥
 प्रमाणं कूपवापीनां गजानां वाजिनां वृणाम् ।
 अरघटैक्षुयन्त्राणि युगयूपहलानि च ॥ ३७ ॥
 शिल्प्युपस्करनाच्छ्रध्वजातोद्यानि यानि च ।
 हृत्सीभ्रमोपकरणपटवानादिकं च यत् ॥ ३८ ॥
 नैल्वदण्डांस्तथा मात्राशयहस्तेन मापयेत् ।
 भेदत्रयान्वितमपि प्रोक्तं हस्तस्य लक्षणम् ॥ ३९ ॥
 संज्ञाभेदोऽथ सामान्यमानानां प्रतिपाद्यते ।
 स्यादेकमङ्गुलं मात्रा कला प्रोक्ताङ्गुलद्वयम् ॥ ४० ॥
 पर्वं त्रीण्यङ्गुलान्माहुर्गृष्टिः स्यात्पञ्चङ्गुला ।
 तलं स्यात् पञ्चभिः पद्भिः करपादाङ्गुलैर्भवेत् ॥ ४१ ॥

१. 'तयामानि', २. 'तदिवोतयानि' ख. ग. पाठः । ३. 'प्राशं च मा'
 क. पाठः । ४. 'कीर्तयेत्' ख. ग. पाठः । ५. 'भतद' क. पाठः ।

सप्तभिर्(र्ह?) द्विष्टिगुणैर्दशगुणैस्तृणिरिष्यते ।
 मादेशो नवभिस्तैः स्याच्छयतालो दशाद्गुलः ॥ ४२ ॥
 गोकर्ण एकादशभिर्वितस्तिर्द्वादशाद्गुला ।
 चतुर्दशभिर्द्विष्टः पादो नाम तथाद्गुलैः ॥ ४३ ॥
 रत्रिः स्यादेकविंशत्या स्यादरत्रिः करोन्मितः ।
 द्वाचत्वारिंशता किष्कुरद्गुलैः परिकीर्त्तितः ॥ ४४ ॥
 चतुरुत्तरयाशीत्या व्यामः स्यात् पुरुषस्तथा ।
 पण्णवत्याद्गुलैश्चाप भेन्नाटीयुर्गं तथा ॥ ४५ ॥
 शतं पञ्चत्तरं दण्डो नल्वस्त्रिगद्धनुर्मितः ।
 क्रोशो धनुःसहस्रं तु गव्यूतं तदद्भयं विदुः ॥ ४६ ॥
 चतुर्गव्यूतैर्मिच्छन्ति योजनं मानवेदिनः ॥
 एकं दश शतमस्मात् सहस्रमनु चायुतम् ॥ ४७ ॥
 निपुतं प्रयुतं तस्मादशुदन्पर्युदे अपि ।
 घृन्दस्वर्वाणिसर्वाणि शङ्कुपन्नाम्बुराशयः ॥ ४८ ॥
 ततः स्यान्मध्यमन्त्यं च पर चापरमन्वतः ।
 परार्थं चेति विज्ञेयं दशद्वयोत्तरोत्तरम् ॥ ४९ ॥
 सङ्ख्यास्थानानि कथितान्येवमेतानि विंशतिः ।
 इदानीं कालसङ्ख्यायाः प्रमाणमभिधीयते ॥ ५० ॥
 द्द्विनिमेषो निमेषः स्यात् तैः पञ्चदशभिः स्मृता ।
 काष्ठा ताभिः कला ताभिर्मुहूर्त्तैस्तैरहर्निशम् ॥ ५१ ॥
 त्रिंशतैतत् त्रिकं विद्यात् क्रमादित्युत्तरोत्तरम् ।
 अहोरात्रैः पुनः पञ्चदशभिः प्रक्ष उच्यते ॥ ५२ ॥
 पक्षद्वयेन मासः स्याद् भवेन्मासद्वयाद्दशतुः ।
 ऋतुत्रयं स्यादयज्ञं वत्सरस्त्वयनद्वयम् ॥ ५३ ॥
 दशधायमिति प्रोक्तः कालः कालविदां वरैः ।
 इत्युक्तमेतदखिलं करमानमत्र सम्यक्तया निगदितापि च कालसङ्ख्या ।
 अन्तःपुर जनपदावरधाममार्गैराचक्ष्महे नगरसंभविभागम् ॥ ५४ ॥
 इति महायज्ञाभिराजधीभोजदेवविद्युचते समराष्ट्रणखूत्रधारैयज्ञाणि वास्तुशास्त्रे
 हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ॥

अथ पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ।

पुरस्य त्रिविधस्यापि प्रमाणमथ कथ्यते ।
 प्राकारपरिखंडालद्वाररथ्याध्वभिः सह ॥ १ ॥
 ज्येष्ठं तत्र चतुष्पापसहस्रं पुरमिष्यते ।
 मध्यं द्वाभ्यां सहस्राभ्यामपेक्रेन व्यासतोऽध्वम् ॥ २ ॥
 साष्टपांशं सपादं वा सार्धं वा व्यासमायतम् ।
 कुर्यादेकैकमायामं चतुर(स्त्री?श्री)कृतं शुभम् ॥ ३ ॥
 चतुःषष्टिपदाख्येन पुरं सर्वं प्रकल्पयेत् ।
 द्विरष्टकोष्ठं तत् कुर्यात् पदपर्यं नवचत्वरम् ॥ ४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे प्रागुदीच्यन्तमागताः ।
 चतुर्भागान्तरा वंशाः कार्यास्तस्य त्रयस्त्रयः ॥ ५ ॥
 वंशपट्टकविभक्तेऽस्मिन् पदपोडशकान्विते ।
 राजमार्गः शुभः कार्यो मध्यमं वंशमाश्रितः ॥ ६ ॥
 कार्यो व्यापसि (च) व्यापांश्चतुर्विंशतिकः करैः ।
 त्रिदशत्या मध्यमे मध्योऽध्वमे षोडशसोऽध्वमः ॥ ७ ॥
 बलस्य चतुरङ्गस्य पौराणां पार्थिवस्य च ।
 असम्बाधसमर्थैव कार्योऽयं काश्मशर्करः ॥ ८ ॥
 महारथ्याद्वयं कार्यं तदुषान्तस्थव्यंशयोः ।
 तद् द्वादश दशार्ष्टां स्यात् करान् ज्येष्ठादिकं नियु ॥ ९ ॥
 पदमध्यगतं कार्यं यानमार्गचतुष्टयम् ।
 ज्येष्ठादिषु पुरेष्वेपु तत्पर्यं च चतुःकरम् ॥ १० ॥
 उपरध्वा महामार्गस्त्र्यार्षं वा द्विदशयाधिरुम् ।
 शेषा रथ्यास्तदर्धेन त्रिधातय्याः प्रमाणतः ॥ ११ ॥
 यानमार्गचतुष्कस्य कार्यां पार्श्वद्वयाश्रिता ।
 पदाष्टरूपदान्तस्थौ द्वौ द्वौ जङ्घापथावपि ॥ १२ ॥

१. 'यासाथ च' ग. पाठः । २. 'शक्तिभिः क' पाठः । ३. 'चतुर्मान्' ।
 ४. 'स्यार्पत्वादिष्व' ख ग. पाठः ।

पुरे ज्येष्ठे त्रिहस्तौ तौ मध्यमेऽर्धकरोज्जितौ ।
 मध्यमादर्धहस्तेन हीनौ स्यातां कर्नीषसि ॥ १३ ॥
 पुरस्यान्तर्गतौ कार्यौ घण्टामार्गौ तथापरो ।
 राजमार्गगुणोपेतौ प्रमाणेन च तद्विद्या ॥ १४ ॥
 प्राक्प्रत्यगायताः सप्तदश मार्गा इतीरिताः ।
 याम्योत्तरायतास्तद्वदन्ये स्युस्तत्रमाणतः ॥ १५ ॥
 घण्टामार्गप्रमाणेन घण्टामार्गस्य वाहतः ।
 समन्ततो वमभुवं स्थापयेत् तद्विधानवित् ॥ १६ ॥
 महारथ्याप्रमाणेन तद्भूमेर्वाशतस्ततः ।
 व्यासखातान्तरैः सार्धं विधेयं परिखात्रयम् ॥ १७ ॥
 खातोत्पादोज्जितं कार्यं सत्र्यंशेनार्धतोऽपि वा ।
 व्यासतः स्यादशेषेण मूलतस्तद्वदेव तत् ॥ १८ ॥
 कुर्याद् वयं स्वभूभागे परिखोत्खातया मृदा ।
 सोत्सहं गजपृष्ठं वा गोत्रीषपदताडितम्* ॥ १९ ॥
 खातोद्वृत्तमृदा वमनिर्माणाधिकया ततः ।
 भूमदेशान् पुरा निम्नानापूर्व्यं समतां नयेत् ॥ २० ॥
 एवं संशोध्य परिखात्रितयं परितोऽश्रमभिः ।
 विधेयमिष्टकाभिर्वा सम्यग्वद्वर्तलं स्थिरम् ॥ २१ ॥
 सिरात्रारिभिरापूर्णं पूर्णं वागातिनाम्भसा ।
 विचित्राब्जमनोहारिः § ससंग्राहाम्युनिर्गमम् ॥ २२ ॥
 सर्वपार्श्वेष्वर्धतस्य गन्धान्धमधुपाङ्गनान् ।
 सुमनोविट्पारामान् कुर्याद् वासान् समुत्सकान् ॥ २३ ॥
 वाद्यभागं पुनस्तस्य विदध्यात् सर्वतोदिशम् ।
 द्रुममूलैर्लताजालैः कण्टकरपि संवृतम् ॥ २४ ॥

१. 'नक्त' ख. पाठः । २. 'व्यास.' ख. ग. पाठः । ३. 'गोत्रीष' व. पाठः ।
 ४. 'तलस्थितम्' ख. ग. पाठः । ५. 'द्वादशमच्छकान्' (?) क. पाठः ।

* गोत्रीषपदताडितं गोचा गोसगृह. तदीयैः पदैस्ताडितं प्रकृतम् ।

§ 'समाह साम्युनिर्गमम्' इति पाठः पाठ्यः ।

त्रयोर्ध्वभागं मध्यं स्थूलोपलशिलाचितम् ।
 कुर्यात् प्राकारमुदामं यद्वा पक्वेष्टकामयम् ॥ २५ ॥
 ज्यायान् करैर्द्वादशभिर्दशभिर्मध्यमः स्थितः ।
 कनीयानष्टभिर्हस्तैर्विस्तारः स्यात् त्रिधेत्यसौ ॥ २६ ॥
 उच्छ्रायः सप्तदशभिः करैर्ज्यायान् प्रशस्यते ।
 मध्यमः पञ्चदशभिस्त्रयोदशभिरन्तिमः ॥ २७ ॥
 ऊर्ध्वं न सप्तदशकान् त्रयोदशकादधः ।
 प्राकारोच्छ्रायमिच्छन्ति नापि युग्मकरोन्मितम् ॥ २८ ॥
 हस्तेहस्तेऽद्गुलद्वन्द्वमायतः सम्यगुच्छ्रयात् ।
 यस्य वा द्वादशकरा मूले भवति विस्तृतिः ॥ २९ ॥
 चतु(रसोर्हस्तो)च्छ्रितस्तस्य शिरः स्याद् दशविस्तृतम् ।
 हस्तोर्ध्वं कपिशीर्षं स्याद् द्विहस्ता ऋण्डवारिणी ॥ ३० ॥
 कार्याः कर्णाश्रितैर्द्वािरकर्णान्तस्यैश्च संयुताः ।
 प्राकारेऽद्वालकास्तस्मिन् दिक्षुदिक्षु चतुर्विंशम् ॥ ३१ ॥
 द्विभौमांश्रिकोर्ध्वं च प्राकारोच्छ्रायविस्तृतीन् ।
 तदर्थं निर्गमान् कुर्यात् ससालाद्वालकानथ ॥ ३२ ॥
 शतं शतं स्याद्धस्तानां मिथश्चाद्वालकान्तरम् ।
 इत्थं पुरगम्यं स्यात् पत्यन्वरथदन्तिनाम् ॥ ३३ ॥
 चरिकां सचरद्वारां सुस्तारोहां सवेदिकाम् ।
 ससोपानां सनिर्गूहां कुर्यात् सकपिशीर्षकाम् ॥ ३४ ॥
 राजमार्गमहारथ्यासंश्रितानि चतुर्विंशम् ।
 त्रीणि त्रीणि विधेयानि पुरे द्वाराणि तद्विद्धा ॥ ३५ ॥
 राजमार्गमहाद्वारचतुष्कं विस्तरान्नव ।
 अष्टौ सप्त करानोर्व्या द्विगुणं त्रिकैरोज्जितम्(?) ॥ ३६ ॥
 महारथ्याश्रयं द्वारं तत् पदपञ्चचतुष्करम् ।
 उच्छ्रयात् सार्धसार्धकहस्तोनं विस्तरेण तत् ॥ ३७ ॥

१. 'ज्येष्ठ क' व, पाठ. । २. 'सद् स्यात्,' ३. 'हस्ता', ४. 'करोदितम्'
 ए. ग. पाठ. ।

कुर्यात् प्रतोलीः सर्वेषु महाद्वारेष्वथो दृढाः ।
 दृढार्गल्येन्द्रकीलाः रूपादपरिघान्विताः ॥ ३८ ॥
 राजमार्गसमां शाला स्यात् प्रतोलीविनिर्गमां ।
 नदर्थं क्रोष्टकान्तः स्याद् व्यासोऽन्यर्धे तयोः स्मृतः ॥ ३९ ॥
 चतुरश्रामिति न्यस्य प्रतोली उदनायताम् ।
 व्यासतस्त्र्यंशविन्यस्तमार्गां मृपादयान्विताम् ॥ ४० ॥
 अन्तर्भित्तौ चतुर्द्वारं महाद्वारेण सम्मितम् ।
 विनल्पमोष्ठकान्तिषु दारुभिस्तद् विभूषयेत् ॥ ४१ ॥
 द्वारे चाभयतःशाले द्वे द्वे द्वारे च मृषयोः ।
 ते कार्ये सम्पुरे व्यासाद् द्विद्वारे द्विगुणोच्छ्रिते ॥ ४२ ॥
 (प०) दारुमृषयोः पट्टमभ्यं पञ्चशरोच्छ्रितम् ।
 तद्वत् कार्या द्वितीया भूर्द्वाग्शेषोदयोच्छ्रिता ॥ ४३ ॥
 वहिर्द्वारविनिर्मुक्तां पूर्यत् तां प्रल्पयेत् ।
 पुरःसंरोधनसंवेग्याभिस्यतो युताम् ॥ ४४ ॥
 तलं ततो महाद्वारस्योर्ध्वं वद्भ्या तृतीयकम् ।
 रोधनद्वारयुग्मर्ध्वसंयुक्तं सपरिव्रमम् ॥ ४५ ॥
 सन्न्यस्तस्तम्भत्रयन्यदूर्ध्वं तस्योपरल्पयेत् ।
 प्यालजालशतान्यस्रजस्रयन्त्रादिभिर्युतम् ॥ ४६ ॥
 दृष्टिशोभाभिमुप्यर्थं पुरस्य प्रविनल्पयेत् ।
 बृहद्द्वाराणि परिनसितलाभिः प्रतोलिभिः ॥ ४७ ॥
 प्रतोल्या इतिपाद् भागादुच्छ्रितो वापतो मतः ।
 यावद् द्वितीयं तत्पार्श्वमेकः कार्यो वहिः स्थितः ॥ ४८ ॥
 द्वितीयो वामभागात् तु निर्गत्पार्श्वे च वेष्टकः ।
 कार्यः स्यादा तदुत्थानात् प्राकारस्तस्य बाह्यतः ॥ ४९ ॥
 एतयोरन्तरालं च राजमार्गेण सम्मितम् ।
 कर्तव्यं स्यादिदं तु वचनद्वारमुत्तमम् ॥ ५० ॥

१. 'म' एत ग पाठ । २. 'म' क, 'मात्' एत पाठ । ३. 'को दृढ' एत पाठ । ४. 'ते वद् दा' एत. ग. पाठ । ५. 'तु मू.' ६. 'वसा का' एत. पाठ.

दृष्ट्वा दृष्टोपभोगार्हान् सरिद्रिरिजलाशयान् ।

पक्षद्वाराणि कुर्यात् स्वेच्छया तत्र तत्र च ॥ ५१ ॥

जलभ्रमान् पुरे कुर्याच्छिलादागतिरोहितान् ।

द्विकरान् करपालान् वा साम्भसोजस्मिन् प्रदक्षिणान् ॥ ५२ ॥

छिन्नकर्णं विकर्णं च व्रजं मूर्चीमुखं तथा ।

वर्तुलं व्यजनाकारं चापाकृतिधरं च यत् ॥ ५३ ॥

शकटद्विसमं यच्च विस्ताराद् द्विगुणायतम् ।

विदिद्यस्थं सर्पचक्रं च तन् पुरं निन्दितं भवेत् ॥ ५४ ॥

छिन्नकर्णे वसद्धोरुः पुरे तस्करतो भयम् ।

व्याधिभ्यो वापरेभ्यो वा प्राप्नोतीति विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥

विद्विष्टस्वामिता सर्वलोकगर्हणपत्न्यता ।

जायते स्वल्पमायुष्यं विकर्णपुरवासिनाम् ॥ ५६ ॥

स्त्रीजयं विपरंगांश्च भेदांश्च विविधांस्तथा ।

जनो वसन्नवामोति वज्राकृतिधरे पुरे ॥ ५७ ॥

व्रजन्ति प्राणिनो नाशं क्षुद्व्याधिपरिपीडिताः ।

निवसन्तः सदा मूर्चीमुखकाशधरे पुरे ॥ ५८ ॥

स्वामिना सह हीयन्ते सर्वतः सञ्चयोञ्जिताः ।

स्वल्पायुपथं जायन्ते जना वृत्तपुराश्रयाः ॥ ५९ ॥

असत्यवादिनः स्वल्पायुषः पवनपीडिताः ।

जनाः स्पृशन्लचिन्ताश्च नगरे व्यजनाकृतौ ॥ ६० ॥

दुश्चरित्राङ्गनायुक्तस्तथा बहुनपुंसकः ।

चापाकारे पुरे लोको निवसन् भवति ध्रुवम् ॥ ६१ ॥

रोगशोकानलस्तेनभयं तत्र प्रजायते ।

शकटद्विसमाकारं पुरं यद् विनिवेश्यते ॥ ६२ ॥

आरम्भासिद्धिदं विप्रभयत्रं ज्ञातिभेदकृत् ।

पौराणां स्वामिनश्च स्याद् गजवाजिक्षयावहम् ॥ ६३ ॥

परैराक्रम्य भुज्येत तत् पुरं बलशालिभिः ।
 द्विगुणायतसंस्थानं यत् कचिद् विनिवेश्यते ॥ ६४ ॥
 जनक्षयोऽग्निदादश्च स्त्रीकृतानि भयानि च ।
 पुरे भवति दिङ्मूढे न च निर्योगमेति तत् ॥ ६५ ॥
 शस्त्रानिलपिशाचाग्निभूतयक्षभयार्दिताः ।
 ह्यस्पीडिताश्च नश्यन्ति भुजङ्गकुटिले जनाः ॥ ६६ ॥
 पुराणामप्रशस्तानि संस्थानानीदृशानि यत् ।
 एकस्मिन्नपि तेर्नेपां न पुरं विनिवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 संस्थानमेकमप्येपां प्रमादात् क्रियते यदि ।
 तदा राष्ट्रं निपीड्येत क्षुब्धिपद्मीतिमृत्युभिः ॥ ६८ ॥
 शास्त्रज्ञः स्थपतिस्तस्मात् प्रयत्नपरया धिया ।
 यथावत् कथितं चौर नगरं विनिवेशयेत् ॥ ६९ ॥
 वेदीनिवेशयात्रायां देवागाराभिचारयोः ।
 नदीकर्मणि मैत्रे च शान्तिं कुर्याच्छ्रमेणु च ॥ ७० ॥
 यज्ञे पुरनिवेशे च स्थापने प्रयतः सुधीः ।
 कुर्यात् तथाभ्युदयिकं यद्दान्यदपि किञ्चन ॥ ७१ ॥
 पुरे भीतिकरं शश्वदनायुष्यमपाँष्टिकम् ।
 कृतमप्रयतैः कर्म नृपतिर्न च जायते ॥ ७२ ॥
 विहितं यदशास्त्रज्ञैर्ष्व निर्लक्षणैः कृतम् ।
 कृतमप्रयतैर्यश्च तदशस्तं फलोञ्जितम् ॥ ७३ ॥
 शास्त्रज्ञः स्थपतिर्ज्योतिर्विदा तद्वत् पुरोधसा ।
 अधिष्ठितः पुरे कर्म विदध्याच्छान्तिकेषु च ॥ ७४ ॥
 पुरोहितोऽग्निं जुहुयाद् दद्यान्मौहूर्तिकः स्थिरम् ।
 स्थपतिश्च बलिं दद्याद् योजयेदिति शान्तिकम् ॥ ७५ ॥
 तदा तस्मिन् पुरे शान्तिर्यत्र मर्मस्थिताः सुराः ।
 पूज्यन्ते सततं परैश्चत्वरस्थापिनस्तथा ॥ ७६ ॥

१. 'सस्वामिनः पि', २. 'हस्पीडाभिश्च' ख ग पाठ । ३. 'चात्र न' क.
 पाठः । ४. 'यो वेदागो' ग. पाठः । ५. 'यतै. कर्म त' क. पाठः । ६. 'तम्' ख. ग. पाठः ।

चतुःप्रकारं स्थापत्यमाष्टधा च चिकित्सितम् ।
 धनुर्वेदश्च सप्ताङ्गो ज्योतिषं नमलालपात् ॥ ७७ ॥
 सामान्यलक्षणोत्पातनिमित्तानि च सर्वशः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्यजन्त्येते न तत् पुरम् ॥ ७८ ॥
 नगरस्य विभागोऽयं यथावत् समुदीरितः ।
 खेटं तदर्थविष्कम्भमाहुर्ग्रामं तदर्थतः ॥ ७९ ॥
 योजनेन पुरात् खेटं खेटाद् ग्रामं प्रचक्षते ।
 गन्वृत्तिपरिमाणेन ग्रामाद् ग्रामं प्रचक्षते ॥ ८० ॥
 द्विकोशाद् विषये सीमा तदर्थेन पुरस्य सा ।
 खेटके पुरसीमार्थं ग्रामे खेटार्थतः स्मृता ॥ ८१ ॥
 त्रिंशद्धनुषि विष्कम्भः पुरे द्विन्वर्त्मसु स्मृतः ।
 विंशतिः खेटके मार्गो ग्रामे दश च दशितः ॥ ८२ ॥
 नैव ग्रामसहस्राणि नवति(श्च) प्रचक्षते ।
 चतुःषष्टिमपि ग्रामान् ज्यायो राष्ट्रं विदुर्बुधाः ॥ ८३ ॥
 दशार्धं च सहस्राणि ग्रामाणां त्रिंशती तथा ।
 ग्रामाश्चतुरशीतिश्च मध्यमं राष्ट्रमीरितम् ॥ ८४ ॥
 सहस्रमेकं ग्रामाणां तद्वच्च शतपञ्चकम् ।
 द्व्यूना च ग्रामपञ्चाशत् कनीयो राष्ट्रमुच्यते ॥ ८५ ॥
 अन्यर्धसहस्रयैतेषां ज्येष्ठमध्यकनीयसाम् ।
 विधाय नवर्धैकैकं विभजेद् विधिवत् सुधीः ॥ ८६ ॥
 राष्ट्रजैर्व विभक्तेषु यथाभागं विधानवित् ।
 निवेशयेत् पुराण्येषु सप्त सप्त यथागोमम् ॥ ८७ ॥
 विभागश्च प्रमाणं च लक्षणं चादिमस्य यत् ।
 जातिवर्णार्थिवासश्च यथावत् तदिहोच्यते ॥ ८८ ॥
 सुवर्णकारानाप्रेर्यां तथा बह्न्युपजीविनः ।
 निवेशयेत् कर्मरुरानन्यानापि विधानवित् ॥ ८९ ॥

१ 'तत्र ग्रा', २ 'दश द्वे च', ३ 'न्यूनाश्च ग्रा' एतत् न पाठ । ४, 'वम'

वैश्यानापक्षधूर्तानां चक्रिकाणां च दक्षिणे ।
 नटानां नर्तकानां च गृहाणि विनिवेशयेत् ॥ ९० ॥
 निवेशयेत् सौकरिकान् मे(यी?पी)कारान् मृगच्छिदः ।
 कैवर्तान् नैर्ऋताशयां दमनाधिकृतांस्तथा ॥ ९१ ॥
 रथेषु कौशलं येषां येषां स्यादायुधेषु च ।
 वारुण्यां दिशि तान् सर्वान् पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ९२ ॥
 कर्मस्वधिकृता ये च ये चापि परिकर्मिणः ।
 श्रौण्डिका ये च तान् सर्वान् वायोदिशि निवेशयेत् ॥ ९३ ॥
 यतीनामाश्रयान् ब्रह्मवत्तानां च तथा सभाम् ।
 प्रपाथ पुण्यशालाथ कुर्याद् दिशि धनेशितुः ॥ ९४ ॥
 घृतविक्रयिणो ये च फलविक्रयिणश्च ये ।
 निवेशिताः प्रशस्यन्ते पुरस्येशानदिग्गताः ॥ ९५ ॥
 पूर्वभागे बलाध्यक्षान् राज्ञो मुख्यांस्तथा बले ।
 निवेशयेद् तथाग्नेय्यां बलं नानाविधं सुधीः ॥ ९६ ॥
 श्रेष्ठिनो दक्षिणाशयां तथा देशमहत्तरान् ।
 याम्येकहारान् (?) कुर्वीत तथा ककुभिर्निकृतेः ॥ ९७ ॥
 कोशपालमहामातादेशिकान् कारुकानपि ।
 नियामकांश्च कुर्वीत सलिलाधिपतेर्दिशि ॥ ९८ ॥
 वायोः ककुभिर्कुर्वीत दण्डनाथान् सनायकान् ।
 पुरेतिहतज्योतिषिकानुत्तरस्यां निवेशयेत् ॥ ९९ ॥
 विप्राः सौम्यां दिशो भागे क्षत्रियाः शक्रदिग्गताः ।
 वैश्यशूद्रास्तु कर्तव्या दक्षिणापरयोः क्रमात् ॥ १०० ॥
 निधेया वणिजो वैद्या मुख्याश्चापि चतुर्दिशम् ।
 चतुर्दिशं विशेषेण स्थापयीत बलानि च ॥ १०१ ॥
 नगरस्य बहिः प्राच्यां लिङ्गस्थान् विनिवेशयेत् ।
 अग्निशानानि तथा तःस्यान् याम्यायां स्थपति सुधीः ॥ १०२ ॥

सर्वतोदिशमुद्दिष्टो विभागो नगरे यथा ।
 तथा ग्रामेषु खेटेषु सेनायाश्च निवेशने ॥ १०३ ॥
 नगराभिमुखौ कार्या संपूर्णाङ्गपहोदयो ।
 द्वारे द्वारे सौम्यमुखौ लक्ष्मीविश्रवणौ शुभौ ॥ १०४ ॥
 राष्ट्रं खेटमथ ग्रामं § पश्यन्तेतपुरं महत् (?) ।
 तत्रारोग्यार्थसंसिद्धी प्रजाविजयमादिशेत् ॥ १०५ ॥
 केशवन्धवधैर्लोकाः स्युर्मिथः सूत्राहसकाः ।
 ग्रामं खेटं पुरं राष्ट्रं यदेतौ नैव पश्यतः ॥ १०६ ॥
 स्थाप्यन्ते ये यथा देवा नगरे सर्वतोदिशम् ।
 बाह्यान्तरामु भूमीषु भूमहे तानतःपरम् ॥ १०७ ॥
 चतुर्दिशं समारभ्य प्राकारपरिस्रान्ततः ।
 वहिः शते शते सार्धं धनुषां द्विजतेऽपिच ॥ १०८ ॥
 धनुःशतमितैः शुद्धैरनिर्धरणीतलैः ।
 स्वस्वभासाद्युक्तानि स्वस्वानुगृह्यैः सह ॥ १०९ ॥
 निवेशनानि कुर्वीत त्रिदशानां यथाक्रमम् ।
 नगराभिमुखं चित्रवनभाजि शुभानि च ॥ ११० ॥
 याम्योत्तरायतं वंशं विकल्पपुरमभ्यगम् ।
 बहिरन्तश्च कुर्वीत देवानां विनिवेशनम् ॥ १११ ॥
 प्राच्यां प्रत्यङ्मुखान् कुर्यात् प्राङ्मुखान्श्चाम्युद्दिशि ।
 याम्योत्तरवपार्श्वयोस्तस्य प्रादक्षिण्येन वंशान् ॥ ११२ ॥
 दक्षिणस्यां न कुर्यात् त्रिदशानप्युत्तरमुखान् ।
 चैत्यशान्तिसभा यक्षमातृप्रेथमयान्विताः(?) * ॥ ११३ ॥
 इत्यमी ऋथिताः सम्यग् ये यथादिङ्मुखाः सुराः ।
 दिक्षु दिक्षु बहिर्धे स्युस्तानिदानीं प्रचक्ष्महे ॥ ११४ ॥

क. पाठ ।

§ 'पश्यतस्तौ पुरं च यत्' इति पठनीय भाति ।

* 'प्रमथयान्विताः' इति पठनीय भाति ।

विधानं यद् यथा प्रोक्तं सुरधाम्नां पुराद् वहिः ।
 तत् तथाभ्यन्तरेऽपि स्यात् कार्यं स्वस्वदिगाश्रयम् ॥ १२९ ॥
 मध्ये पुरस्य कर्तव्यं गृहमभोजनमनः ।
 निवेशनं तयेन्द्रस्य तथैव हलिङ्गणयोः ॥ १३० ॥
 मातृयक्षगणाधीशान् शिवकान् भूतसङ्घकान् ।
 विनापि वैश्वभिः कुर्यात् पुरे चत्वरमार्गमान् ॥ १३१ ॥
 राज्ञा वर्णाश्रमकलापण्यशिल्पोपजीविनः ।
 स्वदिक्पदस्थाः कर्तव्यास्ते देवाश्चेच्छता श्रियम् ॥ १३२ ॥
 प्रासादे सति मक्तीच्छाशक्तियुक्तो यदापरम् ।
 प्रासादं कारयेत् पूर्वं न तदा पीडयेत् सुधीः ॥ १३३ ॥
 भूतवेश्म प्रतिग्रामं प्रतिदेवकुलं तथा ।
 कुर्यात् प्रतिपुरं चापि न प्राङ्मानगुणाधिकम् ॥ १३४ ॥
 पूर्वप्रासादतो रुद्रसोमयोर्वैष्णवोऽथवा ।
 प्रासादे विहितेऽन्यस्मिन् भवेत् पीडाग्रजन्मनाम् ॥ १३५ ॥
 कृते धाम्न्यधिकेऽन्यस्मिन् बहुर्वाचस्पतेरुत् ।
 पुरोधसां भयं विद्याद् ध्रुवं ज्योतिर्विदां तथा ॥ १३६ ॥
 धनाधिपामराधीशयमानां वरुणस्य वा ।
 अधिके विहिते धाम्नि भयं विद्यान्महीपतेः ॥ १३७ ॥
 स्कन्दधाम्नोऽधिकेऽन्यस्मिन् विहिते तस्य वैश्वनि ।
 सेनापतेर्वैलानां च पीडा सञ्जायते ध्रुवम् ॥ १३८ ॥
 भ्रजापतेरभ्यधिकं हरेर्वान्यत् कृतं गृहम् ।
 कर्तुः कारयितुश्च स्याद् वन्धार्यं च विनष्टये ॥ १३९ ॥
 गणेशयक्षफणिनामधिकोऽन्यः कृतो यदि ।
 प्रासादः स्यात् तदा नित्यं सेनाज्ञानां महद्भयम् ॥ १४० ॥
 स्त्रीनाम्न्यो देवतास्तासां पीडयन्ते यदि वैश्वभिः ।
 मुख्यानां पुरनारीणां तत्रा कुर्वन्त्युपद्रवम् ॥ १४१ ॥

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।

अन्यैस्तद्विज्ञानां पीडा चेत्यर्वा चेत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।

कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा त्रथास्य च ॥ १४३ ॥

नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्रल्यमल्पामरालयम् ।

पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं न च ॥ १४४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि नवपद्त्रिपदान्तरे ।

शुरवेष्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥

काथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशने ।

वहिर्निवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥

नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।

खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां

स्वस्वप्रभागविहितः पटसन्निवेशः ।

द्रूमो विभागमधुना शृहदेवतानां

सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागमुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवधिरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।

मध्ये महाश्रुतिर्गृह्णा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्माद्नन्तरं प्राच्यां पदपदः कीर्तितोऽयमा ।

आग्नेयकर्णे सवितृसावित्रौ पदिकावृभौ ॥ २ ॥

ब्रह्मणोऽनन्तरं याम्ये विवस्वान् पद्पदाधितः ।
नैर्ऋते पदिकौ कर्णे जयेन्द्रौ कथितावुभौ ॥ ३ ॥

पद्पदः स्यात् ततो मित्रः काष्ठायां पत्सुरम्भसः ।
कर्णेऽपरोक्षरे यक्ष्मा रुद्रश्च पदिकावुभौ ॥ ४ ॥

पद्भिः पदैस्ततः सौम्ये निश्चलः पृथिवीधरः ।
आपस्तेथापवत्सश्च पदिकावीशदिग्गतौ ॥ ५ ॥

इत्यन्तःसंश्रया देवाः प्रोक्ता ब्रूमो वहिःस्थितान् ।
ज्ञेयं प्रदक्षिर्णं तेषां स्थानं पूर्वोत्तरादितः ॥ ६ ॥

अग्निस्तदनु पर्जन्यो जयन्तथेन्द्र एव च ।
रविः सत्यो भृशश्चेति नभस्तस्मात् ततोऽनिलः ॥ ७ ॥

पूपाख्यो वितथाख्यश्च गृहक्षतयमावथ ।
गन्धर्वो भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्ततः ॥ ८ ॥

दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलेश्वरः ।
असुरः शोपनामा च पापयक्ष्मा ततः परम् ॥ ९ ॥

रोगो नागश्च मुख्यश्च भल्लाटः सोम एव च ।
चरकोऽथादितिर्देत्यमातेति पददेवताः ॥ १० ॥

वह्नेर्वायोः पितृणां च व्याधेश्चैव क्रमाद् वहिः ।
चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ॥ ११ ॥

पदभोगोऽस्ति नैतासां स्थानमेव हि केवलम् ।
पदभोगमथ ब्रूमो वहिःस्थानां नभःसदाम् ॥ १२ ॥

तत्राष्टौ द्विपदाधीशा जयन्तो भृश एव च ।
वितथो भृङ्गसुग्रीवशोपमुन्यास्नथादितिः ॥ १३ ॥

एभ्यः शोपा वहिर्ये तु ते म्युः पदभुजः सुराः ।
एकाशीतिपदे प्रोक्तो देवतानां पदक्रमः ॥ १४ ॥

चतुरश्रीरूते क्षेत्रे दशधा प्राचिभाजिते ।
भवेच्छतपदो वास्तुर्ब्रूमोऽत्राप्यमरस्थितिम् ॥ १५ ॥

द्विरष्टगुणितं मध्ये पदमेवं पितामहः ।
 भुङ्क्ते शतपदे, वास्तौ चतुर्गुणितमर्यमा ॥ १६ ॥
 विवस्वतोऽथ मित्रस्य तद्वच्च पृथिवीभृतः ।
 भोगमिच्छन्ति त्रै तेषामर्यम्ण इव मूरयः ॥ १७ ॥
 सन्निवाद्यापन्नत्सान्ता ये च नोक्ताः सुरोत्तमाः ।
 यथैकाशीतिरे तद्वत् तेषां भोगः पदाष्टम् ॥ १८ ॥
 अग्न्यन्तरिक्षपयना मृगश्च पितरोऽपिच ।
 रोगोऽदितिस्तथाध्यर्धपदभाजो गृहिः स्थिताः ॥ १९ ॥
 चतुर्विंशतिरुक्ता ये पर्जन्याद्याः सुरोत्तमाः ।
 अदित्यन्ता द्विपदिः कास्ते शेषं प्राक् प्रसाधितम् ॥ २० ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे पूर्ववद् भाजितेऽष्टभिः ।
 चतुःपष्टिपदो वास्तुश्चतुःपष्ट्या पदैर्भवेत् ॥ २१ ॥
 अस्मिन् पदानि चत्वारि भुनक्त्यन्तः पितामहः ।
 अर्यमाद्याः सुराश्चात्र द्वे द्वे मध्यगताः पदे ॥ २२ ॥
 मध्येऽष्टौ वाद्यतोऽष्टौ ये स्थिताः रुणेषु चाष्टसु ।
 ये देवाः सर्व एवात्र ते पदार्धभुजः स्मृताः ॥ २३ ॥
 पर्जन्योऽथ भृशः पूषा भृङ्गदौवारिकौ तथा ।
 शोपनागादितिप्रान्ताः स्युरध्यर्धपदसृशः २४ ॥
 जेयन्तादिषु ऽ वाद्येषु चरकान्तेषु कीर्तिता ।
 प्रत्येक षोडशस्वत्र सुरेषु द्विपदस्थितिः ॥ २५ ॥
 सिरां बद्धिपदादूर्ध्वं नयेत् पिष्टपदान्ततः ।
 वाह्याशानिर्गता चैना रोगनामानमानयेत् ॥ २६ ॥
 दिनाम्नः प्रापयेद् भृङ्ग भृङ्गात् सुग्रीवमानयेत् ।
 ततोऽदितिं ता गमयेद् दिनामानं प्रवेशयेत् ॥ २७ ॥

१ 'र क्षय ।', २ 'स्ते' क पाठ । ३ 'दिनामाद एव पाठ ।

३ 'दिनामादिवि'ति पाठ दिनामशब्दो जयन्तपर्याय ।

सौराद् याम्यं पदं नीत्वा वारुणं प्रापयेत् वतः ।
नयेत् पदं ततः सौम्यं तत आदित्यमानयेत् ॥ २८ ॥

भृशादानीय वितथं शोपाल्यं वितथादथ ।
शोषान्मुख्यं समानीय नयेत् तस्मात् पुनर्भृशम् ॥ २९ ॥

ये विभागाः समुद्दिष्टा यथासद्भ्येन तैरिह ।
यज्ञामरन्वृणां वास्तुं समस्तं विभजेत् सुधीः ॥ ३० ॥

देवैः सर्वैरप्यमीभिर्विशोकः प्रीत्युत्कर्षादित्यमालोक्यतेऽसौ ।
कृत्स्नानेपोऽन्यन्नपत्रायताक्षः पश्यत्येतान् स्फारितेनेक्षणैः ॥ ३१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोज्ज्वलिनिरुचिते समराङ्गणद्वन्द्वधारारत्नाग्नि वास्तुशास्त्रे

वास्तुत्रयविभागो नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ नाड्यादिसिरादिविकल्पो नाम द्वादशोऽध्यायः ।

अथोभिधीयते वास्तुः कनीयान् षोडशास्पदः ।
पदैः षोडशभिः स स्यात् तत्र देवान् प्रव्रक्ष्यहे ॥ १ ॥

भुङ्क्ते मध्ये स्थितो मुख्यः पदमेकं सुरोत्तमः ।
बल्लभं पदचतुर्भिर्गन्धतुर्भिश्चतुराननः ॥ २ ॥

पदार्धभागभोक्तारश्चत्वारोऽपी सुरोत्तमाः ।
अर्यमा च विचस्त्रांश्च मित्तश्च क्ष्माधरोऽपि च ॥ ३ ॥

सवित्राद्यापवत्सान्ता येऽष्टौ क्रोणेषु वेधसः ।
चतुर्भागभुजस्ते स्युद्धिदशास्तपनत्विपः ॥ ४ ॥

चतुर्(थीं?र्वीं)शादिक्रोणेषु ये स्थिताः क्रमशः सुराः ।
अष्टभागभुजस्तेऽष्टौ विनिर्दिष्टा मनीषिभिः ॥ ५ ॥

ये तथादितिपर्यन्ताः पर्जन्याद्याः सुरोत्तमाः ।
तेऽष्टौ चतुर्भागभुजो विद्वद्भिरिह कीर्तिताः ॥ ६ ॥

चरकान्ता जयन्ताद्या ये वाह्यस्थितयोऽमराः ।
 भोगोऽर्धपदिकस्तेषां षोडशानामपि स्मृतः ॥ ७ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे त्रयस्त्रिंशद्विभाजिते ।
 अर्न्त्यपदक्तिद्वयं सार्धं चरकयाद्यर्थमुत्सृजेत् ॥ ८ ॥
 अन्तरे वीथिकामर्धपदिकापुत्सृजेत् ततः ।
 मध्ये तु सप्तविंशत्या भागैर्वास्तु विभाजयेत् ॥ ९ ॥
 एकोनत्रिंशता युक्तं पदानां शतसप्तकम् ।
 यद् भवेत् तत्र गर्भे स्यादेकाशीतिपदः स्वभूः ॥ १० ॥
 अष्टादशपदाश्चाष्टौ चापमभृत्तयः पृथक् ।
 अर्धमात्रं चतुःपञ्चाशत्पदं स्याच्चतुष्टयम् ॥ ११ ॥
 ईशादयस्त्वदित्यन्ता वाढ्या नवपदाः सुराः ।
 देशानां सन्निवेशेऽसौ साहस्रो वास्तुरुच्यते ॥ १२ ॥
 अथोच्यते वृत्तवास्तुर्धृत्तमासादहेतवे ।
 एकश्चतुःषष्टिपदभागः शतपदोऽपरः ॥ १३ ॥
 अष्टथा भाजिते वृत्तविष्कम्भे भागिकान्तरात् ।
 चतुरः परिधीन् कुर्यान्मध्यवृत्तं द्विभागिकम् ॥ १४ ॥
 स्याद् बहिर्वृत्तचवलयमष्टाविंशतिभागिकम् ।
 तदन्तर्वृत्तचवलयमष्टाष्टांशोज्जितं क्रमात् ॥ १५ ॥
 एवं कृते भवेन्मध्ये ब्रह्मणस्तचतुष्पदम् ।
 इत्थं चतुःषष्टिपदो वृत्तवास्तुरुदाहृतः ॥ १६ ॥
 दशथा भाजिते वृत्तविष्कम्भे भागिकान्तराः ।
 कार्याः परिधयः पञ्च मध्ये वृत्तं द्विभागिकम् ॥ १७ ॥
 बहिस्थं बलयं तस्य भजेत् पदत्रिंशता ततः ।
 शेषं चतुःषष्टिपदस्थित्या स्यान्ञ्जितवास्तुनि ॥ १८ ॥
 देवतापदसङ्क्षिप्तिरनयोश्चतुरश्रवत् ।
 एवं कार्यवशात् कार्या वास्तवोऽप्येऽपि धीमता ॥ १९ ॥

१. 'स्ते पदक्तिद्वय' क. पाठः । २. 'स्तयोः श' ३. 'चतुरः' ख, पाठः ।
 ४. 'वृत्तविष्कम्भे विभक्तं भा' ५. यत्, ६. 'स्याद्वृत्तवा' क. पाठः ।

- ज्यश्रे पदश्रे चाष्टाश्रे षोडशाश्रे च वृत्तवत् ।
 • वृत्तापतेऽर्धचन्द्रे च वास्तौ पदविभाजनम् ॥ २० ॥
- एक एव पुमानेषु बहुधा परिकल्पितः ।
 सर्वस्मिन्नपि संस्थाने विभक्ते लक्षयेत् ततः ॥ २१ ॥
- शरीरं वास्तुपुंसोऽस्य गुणदोषा भवन्ति यत् ।
 मुखं मूर्धा ततः श्रोत्रे इत्काल्वोष्ठरदाः क्रमात् ॥ २२ ॥
- दक्षः ऋण्डः स्तनौ नाभिर्मेढ्रमुष्कावयो गुहम् ।
 बाहू मचाह् पाणी स्फिगूरुजह्वं पदद्वयम् ॥ २३ ॥
- कल्पयेदेवमेतेन स भवेत् पुरुषाकृतिः ।
 सिरारवंशानुवंशाश्च सन्धयः सानुसन्धयः ॥ २४ ॥
- मर्माण्यथ महावंशा लक्ष्या वास्तुशरीरगाः ।
 सिराः कर्णगता याः स्युस्ता नाड्यः परिकीर्तिताः ॥ २५ ॥
- पदस्य षोडशौ भागस्तत्प्रमाणं प्रकीर्तितम् ।
 महावंशौ प्राक्प्रतीच्यौ याम्योदीच्यौ च मध्यगौ ॥ २६ ॥
- प्रमाणं पञ्चमो भागः पदस्योदाहृतं तयोः ।
 वंशास्तेऽस्मिन् समुद्दिष्टा रेखा याः स्युर्मुखायताः ॥ २७ ॥
- यास्तिर्यगायता रेखास्तेऽनुवंशाः प्रकीर्तिताः ।
 सम्पाता ये स्युरेतेषां मर्म तत् संप्रचक्षते ॥ २८ ॥
- उपमर्माणि तान्याहुः पदमध्यानि यासि हि ।
 भागोऽष्टमोऽथ दशमो द्वादशः षोडशोऽपि च ॥ २९ ॥
- पदतो मानमिष्टं स्याद् वंशादीनामनुक्रमात् ।
 वंशाष्टकस्य यः सन्धियः स सन्धिरिति कीर्तितः ॥ ३० ॥
- ये पुनः स्युस्तदङ्गानां श्रोक्तास्ते चानुसन्धयः ।
 बालाग्रतुल्ये सन्धीनां प्रमाणं परिचक्षते ॥ ३१ ॥
- तदूर्ध्वमनुसन्धीनां प्रमाणं समुदीरितम् ।
 यत्रेनैतानि सन्त्यज्य वास्तुरिव्याविशारदः ॥ ३२ ॥

द्रव्याणि श्रयतो नित्यं स्थपतिर्विनिवेशयेत् ।
 महावंशस्य नाक्रान्तिं बुधाद् द्रव्येण केनचित् ॥ ३३ ॥
 इतरेषु पुनर्द्रव्यं मध्यवंशेषु सन्त्यजेत् ।
 महावंशसमाक्रान्तो भवेत् स्वाभिप्रथो ध्रुवम् ॥ ३४ ॥
 वर्षेण तपनाद् भीतिं वंशानां पीडनाद् विदुः ।
 उपमर्माणि रोगाय मर्माणि कुलहानये ॥ ३५ ॥
 उद्वेगायार्थनाशाय सिराश्च स्युः प्रपीडिताः ।
 कलिः स्यात् सन्धिविद्वेषु पीडितेष्वनुसन्धिषु ॥ ३६ ॥
 तस्मादेतानि सर्वाणि पीडितान्युपलक्षयेत् ॥ ३६^१/_२ ॥
 ज्ञात्वा सिराः सानुसिराश्च नाडीवंशानुवंशानपि वास्तुदेहे ।
 यनेन मर्माणि फलानि चैषां वेधं त्यजेद् यस्तमुपैति नापत् ॥ ३७^१/_२ ॥
 इति महाराजाधिराजश्रीमोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

नाडीवंशानुवंशानां सिरानुसिरामर्मानुगमवेधविकल्पे नाम
 द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ मर्मवेधस्रयोदशोऽध्यायः ।

एकाशीतिपदो यः स्यात् तथा शतपदश्च यः ।
 चतुःषष्टिपदो यश्च वास्तुरत्नं त्रिषोदितः ॥ १ ॥
 यद् येन विभजेत् तेषु तदिदानीं प्रचक्ष्महे ।
 यानि मर्माणि चैतेषां कथ्यन्त इह तान्यपि ॥ २ ॥
 षर्णिनां भवनादीनि निवेशा राजवेश्मनाम् ।
 एकाशीतिपदेनेन्द्रस्थानं च विभजेत् सुधीः ॥ ३ ॥
 प्रासादा विविधास्तद्वद् विचित्राश्चात्र मण्डपाः ।
 तान् मापयेच्छतपदप्रविभागेन शुद्धिमान् ॥ ४ ॥

यः पुनः स्याच्चतुःषष्टिपदस्तेन विभाजयेत् ।

नरेन्द्रशिविरग्रामखेटादि नगरादि च ॥ ५ ॥

अन्तस्त्रयोदश सुरा द्वात्रिंशद् राजतश्च ये ।

तेषां स्थानानि मर्माणि सिरा वंशाश्च तेषु तु ॥ ६ ॥

सुरे हृदि च नाभौ च मूर्ध्नि च स्तनयोस्तथा ।

मर्माणि वास्तुपुंसोऽस्य षण्महान्ति प्रचक्षते ॥ ७ ॥

वंशानुवंशसम्पाताः पदमन्थानि यानि च ।

त्रेयस्थानानि तान्वाप्ये पदपोडशकान्विते ॥ ८ ॥

देवस्थानानि सम्पाताश्चतुःषष्टिपदे पुनः ।

तथैवाशीतिपदिके पदान्तशतित्रेऽपि च ॥ ९ ॥

चतुर्ष्वपि विभागेषु सिरा याः स्पुश्रतुर्दिशम् ।

मर्माणि तानि चोक्तानि द्वारमन्थानि यानि च ॥ १० ॥

भित्तिविस्तृतमन्थेन यद्वा मन्थेन दारुणः ।

मर्म यत् पीड्यते येन गृहे तत्रोच्यते फलम् ॥ ११ ॥

द्वाग्वा भित्तिभिर्वापि मर्मणा परिपीडनात् ।

दौर्गत्यं ग्रहिणः प्राहुः कुलहानिमथापि वा ॥ १२ ॥

भवेत् स्वामिक्षयः स्तम्भैस्तुलाभिः स्त्रीपरिक्षयः ।

स्तुपावधो जयन्तीभिर्वन्धुनाश्च सद्ग्रहैः ॥ १३ ॥

मर्मस्थानगतैः कायैर्भर्तुः नायो निपीड्यते ।

सुहृद्भिः श्लेषमिच्छन्ति सन्धिपालैश्च तद्विदः ॥ १४ ॥

नागपाशैर्धनोच्छेदो नागदन्तैः सुहृत्क्षयः ।

कपिच्छक्रेश्च मर्मस्थैः प्रेषाणां क्षयमादिशेत् ॥ १५ ॥

पद्दारुकाण्यसुरागराक्षालोकनानि च ।

मर्ममध्योपगन्थेतान्वावहन्ति धनक्षयम् ॥ १६ ॥

द्वारद्रव्यतुलास्तम्भनागदन्तगवाक्षकैः ।

द्वारमध्यादिर्ते रोगकुलपीडाधनक्षयाः (ः?) ॥ १७ ॥

नृपदण्डभयं पत्युः पीडनं च प्रचक्षते ।
 द्वारम येषु पद्दारुमध्येऽपि च मरयः ॥ १८ ॥
 कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेष्वेतदेव फलं त्रिदुः ।
 शय्यानुव्रंशविहिता गृहिणां कुलनाशिनी ॥ १९ ॥
 क्षयावहा नागदन्ता भर्तुः शय्यावितानगाः ।
 वातायनैरथ स्तम्भैश्च विद्धा नागदन्तकाः ॥ २० ॥
 ते शस्त्रभीतिदा भर्तुर्यद्वा चांगभयमदाः ।
 द्रव्यधान्यविनाशाय शोकाय कलहाय च ॥ २१ ॥
 गृह्मध्यगतं द्वारं भवेत् स्त्रीदूषणाय च ।
 द्रव्येषान्यतरंणापि महामैमं निर्पीडितम् ॥ २२ ॥
 भवेत् सर्वस्वनाशाय गृहिणो मरणाय च ।
 अंशुकाश्चोर्ध्ववंशाश्च तुम्बिकाः सेन्द्रकीलकाः ॥ २३ ॥
 पुरप्रासादगोहानां वेधेऽप्येते न द्रोपदाः ॥ २३ ॥
 इत्थं सुरक्षितिवर्णगृहाश्रितोऽयं
 भेदः पदेष्वस्त्रिलमर्मगतो व्यथश्च ।
 उक्तः पृथक्पृथगमुष्य फलं च सम्यग्
 ब्रूमोऽथ वास्तुपुरुपाङ्गविभागमत्र ॥ २४ ॥

इति महाराजाधिराजर्षीभोजदेविरचिते समराङ्गणमूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

मर्मवेधो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ पुरुपाङ्गदेवतानिवण्टादिनिर्णयश्चतुर्दशोऽध्यायः ।

देवतानां पदैरित्यं संरिभक्तेः पृथग्विधैः ।
 म्थपतिः मगतः कुर्याद् वास्तुमित्थं पुमाकृतिम् ॥ १ ॥
 त्रिरस्तस्याशिरुद्दिष्टं दृष्टिर्दित्यम्युदाधिर्षो ।
 जयन्तश्चाटितिधास्य रुणां वायुर्मुखे स्थितः ॥ २ ॥

१. 'नि', २. 'साराङ्गण' च. पाठ. । ३. 'मर्मभिर्पीडितः', ४. 'वा'
 स. पाठ. । ५. 'आयवशाश्च' तु च. पाठ. ।

अर्कः स्याद् दक्षिणे वामे भुजे सोमः प्रतिष्ठितः ।
 महेन्द्रचर्का सापवत्सावस्योगसि स्थितौ ॥ १ ॥
 स्तनेऽर्ज्यमा दक्षिणे स्याद् वामे च पृथिवीधरः ।
 यस्मा रोगश्च नागश्च मुख्यो भङ्गाट् उत्तमी ॥ ४ ॥
 दक्षिणेतरमेतस्य बाहुं देवाः समाश्रिताः ।
 सत्यो भृशो नभो वायुः पूषा चेत्यथ दक्षिणम् ॥ ५ ॥
 पश्चापि बाहुमेतस्य संश्रितास्त्रिदिवोकसः ।
 सावित्रसवितारौ च रुद्रशक्तिधरावपि ॥ ६ ॥
 चत्वारोऽग्नी क(लाधिःफोणि)स्थाः करयोर्हृदि च स्वभूः ।
 वितर्योकःक्षतौ पार्श्वे दक्षिणेऽस्य व्यवस्थितौ ॥ ७ ॥
 वामे पुनः स्थितावस्य देवां शोपामुराभिगौ ।
 मित्राभिधो विवस्नांश्च द्वावप्युदरमाश्रितौ ॥ ८ ॥
 मेढमध्यस्थितावस्य मुराविन्द्रजयाभिर्धौ ।
 यमश्च वरुणश्चोर्वोः क्रमाद् दक्षिणवामयोः ॥ ९ ॥
 गन्धर्वभृङ्गौ समृगौ जह्वां सव्यामथेतराम् ।
 द्वाभ्यमुग्रीचपुष्पाग्न्याः संश्रिताः पितरोऽङ्घ्रिगाः ॥ १० ॥
 एकाशीतिपदस्येगदिग्विभागाश्रितं गिरः ।
 माहेन्द्रीसंश्रितं विद्याचतुःषष्टिपदस्य तु ॥ ११ ॥
 एकाशीतिपदाज्जातो वास्तुः शतपदाभिधः ।
 यः षोडशपदः स स्याच्चतुष्पष्टिपदोद्भवः ॥ १२ ॥
 मध्ये य एव देवानां स्थितो ब्रह्माब्जसंभवः ।
 स सहस्राननोऽचिन्त्यविभवो जगतां प्रभुः ॥ १३ ॥
 योऽयं वदिरिहोक्तः स सर्वभूतहरो हरः ।
 पर्जन्यनामा यश्चायं वृष्टिमानम्बुदाधिपः ॥ १४ ॥
 जयन्तस्तु द्विनामाग्न्यः कश्यपो भगवानृषिः ।
 महेन्द्रस्तु सुराधीशो दनुजानां विमर्दनः ॥ १५ ॥
 आदित्यं पुनरिच्छन्ति विवस्वन्तमहस्करम् ।
 सत्यो भूतहितो धर्मो भृशः कामोऽथ मन्मथः ॥ १६ ॥

योऽन्तरिक्षः स्मृतो देवस्तन्नभः समुदाहृतम् ।
 मारुतो वायुरुद्दिष्टः पूषा मानृगणः स्मृतः ॥ १७ ॥
 अधर्मो वितथाग्न्यः स्यात् कलेरप्रतिमः सुतः ।
 वृहक्षतः पुनर्योऽत्र स चन्द्रतनयो बुधः ॥ १८ ॥
 प्रेताधिपो मतः श्रीमान् यमो वैवस्वतश्च सः ।
 गन्धर्वो भगवान् देवो नारदः परिकीर्तितः ॥ १९ ॥
 भृङ्गराजमिहेच्छन्ति राक्षस निर्ऋतेः सुतम् ।
 यो मृगोऽस्मिन्ननन्तः स स्वयंभूर्धर्म इत्यपि ॥ २० ॥
 पितरस्तु स्मृता देवाः पितृलोकनिवासिनः ।
 स्मृतो दैवारिको नन्दी ममथानामधीश्वर ॥ २१ ॥
 आदिः प्रजापतिः स्रष्टा मनुः सुग्रीव ईरित ।
 पुष्पदन्तस्तु विनतातनयः स्यान्महाजवः ॥ २२ ॥
 वरुणः पाथसां नाथो लोकपालः स कीर्तितः ।
 अगुरो राहुर्केन्दुमर्दनः सिंहिकात्मजः ॥ २३ ॥
 शोपस्तु भगवानेष मूर्धपुत्रः गर्भधरः ।
 पापयक्ष्मा क्षयः प्रोक्तो रोगस्तु ऋधितो ज्वरः ॥ २४ ॥
 भुजङ्गमानामधिपः श्रीमान् नागस्तु वासुकिः ।
 त्वष्टा स्यान्मुख्यसंज्ञोऽत्र विश्वकर्माभिधश्च सः ॥ २५ ॥
 चन्द्रो भलवाट § इत्युक्तः कुबेरः सोमसंज्ञितः ।
 चरको व्यवसायाग्न्यः श्रीरिहादितिसंज्ञिका ॥ २६ ॥
 दितिस्त्वोच्यते शर्वः शूलभृद् वृषभध्वजः ।
 हिमवानाप इत्युक्तः आपवत्स उमा स्मृता ॥ २७ ॥
 आदित्यस्त्वर्यमा वेदमाता सावित्र उच्यते ।
 * देवी गहाव विद्वद्भिः सवितेति प्रकीर्तिता ॥ २८ ॥
 मृत्युः शरीरहर्तासां विवस्यानिति स स्मृतः ।
 जयाभिधस्तु वज्रीति स्यादिन्द्रो बलवान् हरिः ॥ २९ ॥

१. 'ब्रह्मा म' क. पाठः ।

§ 'भागाट' इति प्राक् पाठः ।

* इत आरभ्यार्धपञ्चक स. पुस्तके न पश्यते ।

मित्रो हलधरो माली रुद्रस्तूक्तो महेश्वरः ।
 राजयक्ष्मा गुहः प्रोक्तः क्षितिध्रोऽनन्त उच्यते ॥ ३० ॥
 चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ।
 रक्षोयोनिभवा ह्येता देवतानुचरीर्विदुः ॥ ३१ ॥
 इत्येष वास्तुदेवानां नियण्टुः परिकीर्तितः ।
 क्षो मूर्ध्नि हो दशोर्मध्ये सो घ्राणे चिबुके तु पः ॥ ३२ ॥
 शः कण्ठे हृदये वः स्थालकारो नाभिदेशगः ।
 रेफो वस्तौ यकारस्तु पेट्ते मः * (पुण्यीमुष्क)कावुर्मा ॥ ३३ ॥
 नकार ऊरुणो जालु अकारः पिण्डिकाश्रितः ।
 (ह्रींङ्)कारो गुल्फयोरन्ते पकारोऽङ्घ्रितले स्मृतः ॥ ३४ ॥

उक्तानि वास्तुपुरुषस्य यथावदित्यमहानि वास्तुपददेवतनामभेदाः ।
 वर्षाश्च वास्त्ववयवेऽपिह पोडशैव द्रूमोऽथ देवतवशेन पुरे निवेशम् ॥ ३५ ॥

इति महासप्तम्याधिगजधीभोजदेवनिवेशिते समगङ्गणपूज्यभारापरनाम्नि वास्तुनाम्ने

पुरुषाङ्गदेवतानियण्टुक्षराङ्गनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

कृते पुरनिवेशेऽथ चतुःपष्टिपदाश्रये ।
 नियुक्तपरिखासालगोपुराट्टालकेऽपिच ॥ १ ॥
 विभक्तश्रये परितः प्रविभाजितचत्वरे ।
 क्रमादन्तर्बहिःकल्लोदेवतायतनस्थिता ॥ २ ॥
 मासुदस्रवणे देशे माग्द्वाराभ्युच्यतेऽथवा ।
 यज्ञःश्रीविजयाधायि मंत्रं पदमधिष्ठितम् ॥ ३ ॥
 यथार्चैर्णरुमायातं चतुरश्रं समं शुभम् ।
 पुरमध्यादपरतोदिकस्थं कुर्यान्नुपालयम् ॥ ४ ॥

१. 'ग' क. पाठः । २. 'इगुल्लगष्टवायेदो. सिरस्येऽर्द्धमि (१)' ख. पाठ ।
 ३. 'निरासम्' क. पाठः । ४. 'रणे' ख. पाठः ।

* 'पुण्यवावि'ति क. पाठः; 'पुन्यवावि'ति ख. पाठश्चाशुद्धौ । ग. पुण्येके तु पत्र एतन्मू ।

दुर्गेषु भूवशात् कार्यं यद्वा दिक्ष्वपरास्वपि ।
 विवस्वद्भूधरार्यम्णां कार्यमन्यतमे पटे ॥ ५ ॥
 त्रिचत्वारिंशता युक्ते ज्येष्ठं स्याद् द्वे धनुःशतं ।
 मध्यं शतं तु द्वापष्टिः शतं साष्टरुमन्तिमम् ॥ ६ ॥
 ज्येष्ठे पुरे त्रिधातव्यं ज्येष्ठं राजनिवेशनम् ।
 मध्यमे मध्यमं कार्यं कनिष्ठं च कनीयसि ॥ ७ ॥
 प्राकारपरित्यागुप्तं चारुकान्ति समन्ततः ।
 तमङ्गभ्रमनिर्ग्रहसुदृढाट्टालकान्वितम् ॥ ८ ॥
 एकाशीत्या पदं भक्तं विधेयं नृपमन्दिरम् ।
 राजमार्गं समाश्रित्य वास्तुद्वारमुददमुरम् ॥ ९ ॥
 युस्त्यानयैव कर्तव्यमन्यादिसंश्रयेऽपि च ।
 भल्लादपदवर्त्यस्य गोपुरद्वारमिष्यते ॥ १० ॥
 तत्पुःद्वारविस्तारोच्छ्रायसम्भितमिष्टम् ।
 महेंद्रं द्वारमिन्दन्ति त्रिविष्टस्य महीधरे ॥ ११ ॥
 वैश्वन्ते पुष्पदन्तपर्यम्णि च गृहक्षतम् ।
 अन्येष्वेपामपन्नः प्रदक्षिणपदेष्वथ ॥ १२ ॥
 अन्यान्यपि स्वासु दिक्षु द्वाराण्येवं प्रकल्पयेत् ।
 आभिमुख्ये च सर्वेषां अस्यन्ते गोपुराणि च ॥ १३ ॥
 तदीयनगरद्वाराद् विशत्यंशोज्जितानि वा ।
 पक्षद्वाराणि सुग्रीये जयन्ते मुख्यनाम्नि च ॥ १४ ॥
 वितथेऽथ भ्रमांस्तद्वद् विदधीत प्रदक्षिणान् ।
 वास्तौ विभक्ते पुरवत् स्लभेऽपरपदव्रजैः ॥ १५ ॥
 तत्र मैत्रपदस्थाने निवेशायावनीपतेः ।
 मामाटः प्राद्मुखः कार्या यथायत् पृथिविर्जयः ॥ १६ ॥
 श्रीष्टं सर्वतोभद्रं मुक्तकोणमथापरम् ।
 यमिन्द्रेन्वृपतिः कुर्यात् प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ १७ ॥

शालापरिक्रमोपेतकर्मान्तरपिचान्वितम् ।
 तत्र ग्रान्यां भवेद् गेहमादित्यपदसंश्रितम् ॥ १८ ॥
 धर्माधिकरणं सत्ये व्यवहारक्षणाय च ।
 भूक्षेत्रे च कोष्ठागारं स्यादम्बरे मृगपक्षिणाम् ॥ १९ ॥
 अग्नेः ककुभमाश्रित्य कार्यं वायोर्महानसम् ।
 सभाजनाश्रयं पूष्णि विदध्याद् भोजनास्पदम् ॥ २० ॥
 सावित्रे चाथशाला स्यान् सवितृस्थाथ वन्दिनः ।
 चर्माणि वितथे कुर्यात् तद्योग्यान्यायुधानि च ॥ २१ ॥
 स्वर्णरूप्यादिकर्मान्तान् विदधीन गृहक्षते ।
 याम्ये दक्षिणतो गुप्तिं कोष्ठागतं च कल्पयेत् ॥ २२ ॥
 प्रेक्षासङ्गीतकानि स्युर्गन्धर्वे वासवेऽप्य च ।
 कार्या वैवस्वते शाला स्थानां दन्तिनां तथा ॥ २३ ॥
 पश्चिमोत्तरभागस्थां वापीमपिच कारयेन् ।
 वा(यो)पि(यु)मुग्रीवपदयोर्गन्धर्वस्य च वाद्यतः ॥ २४ ॥
 कुर्यादन्तःपुरस्थानं प्राकारबलयावृतम् ।
 कुर्यात् तद्दोपुरद्वारमुदगास्थं जयामिधे ॥ २५ ॥
 कार्यः स्थपतिना चैव प्रासादश्चापरादमुर्वः ।
 क्रीडादोलालयान् भूक्षेत्रे कुमारीभवनं तथा ॥ २६ ॥
 वृषान्तःपुरमिच्छन्ति मृगे पित्र्ये त्ववस्करम् ।
 वृषस्त्रीणांशुपस्थानगृहमिन्द्रपदे विदुः ॥ २७ ॥
 सुग्रीवपदसंसक्तमग्निष्ठागारमिष्टम् ।
 शस्थसुग्रीवपि(त्र्य)त्र्य(त्र्य)शपथाद्भागे मनोहरा ॥ २८ ॥
 विधेयाशोरुवनिका स्नानभागगृहाणि च ।
 लतामण्डपसंयुक्ताः स्युर्गन्धर्वे लतागृहाः ॥ २९ ॥
 दार्शुलाथ वाप्यथ पुष्पवीथयः मुरुलिपताः ।
 पुष्पदन्ते भवेद् य(त्त)न्त्र)रुमान्तः पुष्पवेऽप्य च ॥ ३० ॥

वरुणस्य पत्रे कुर्याद् वापीपानगृहाणि च ।
 स्यात् कोष्ठागारमगुरे गोपे त्वायुधमन्द्रिरम् ॥ ३१ ॥
 भाण्डागारं तु रांद्रारुये विद्ध्य्यात् स्थपतिः त्रिये ।
 बलखलशिलायन्त्रभवनं पापयक्ष्मणि ॥ ३२ ॥
 दारुकर्मान्तमप्याहुः श्रेयसे राजयक्ष्मणि ।
 स्याद्रोषधेरधिष्ठानं रोगे दिग्नि नभस्वतः ॥ ३३ ॥
 नागानां जस्पते म्थानं पत्रे नागस्य मृरिभिः ।
 भवन्ति मुख्ये व्यायामनाट्यचित्रगृहाणि च ॥ ३४ ॥
 गवां स्थानं तथा क्षीरगृहं भल्लाटनामनि ।
 उदक्प्रदेशे सौम्यस्य पुरोधःस्थानमिष्यते ॥ ३५ ॥
 राज्ञोऽभिषेचनं चात्र दानाध्ययनशान्तथः ।
 चापरच्छत्रधाम स्यान्मन्त्रवेश्म च भूधरे ॥ ३६ ॥
 कार्यिणां चात्र कार्याणि स्थितः पश्यन्मराधिपः ।
 विधेया मन्दुगश्वानामुत्तरं पार्श्वमाश्रिता ॥ ३७ ॥
 महीधरपदस्यैव यथावद् दक्षिणामुखी ।
 कार्या सर्वत्र चाश्वानां शाला राज्ञो यथागृहम् ॥ ३८ ॥
 विश्वतो दक्षिणेन स्याद् वामेन च विपाणिनाम् ।
 वेश्मानि राजपुत्राणां विद्ध्य्याच्चरकाभिधे ॥ ३९ ॥
 अत्रैव विद्याधिगमशालाश्रिपां निवेशयेत् ।
 नृपस्य मातुरदितिस्थाने कुर्यान्निवेशनम् ॥ ४० ॥
 पृथगत्रैव शिविक्राशय्यासनगृहं विदुः ।
 नृपडिपानां शस्ता स्यादापि सदनकल्पना ॥ ४१ ॥
 अभिषेचनकं स्थानैर्मिहैव स्याद् विपाणिनाम् ।
 आपरत्सपत्रे हंसकौश्वसारसनादिताः ॥ ४२ ॥
 स्युः कुल्लाभनयनाः स्वच्छसलिलाः सलिलाशयाः ।
 पितृव्यमातुलादीनां कार्यं दितिपत्रे गृहम् ॥ ४३ ॥

अन्येषामपि चात्रैव सामन्तानां महीपतेः ।
 ऐशान्यामनलस्थाने वोच्छिद्रतस्तम्भवेदिकम् ॥ ४४ ॥
 कार्यं देवकुलं चारुं सुश्लिष्टमणिकुट्टिमम् ।
 पर्जन्यस्य पदे होराज्योतिर्विद्यूहमिष्यते ॥ ४५ ॥
 जये सेनापतेर्वेश्म विधेयं विजयप्रदम् ।
 द्वारं प्राकारमाश्रित्य पटेऽर्यम्णः प्रशस्यते ॥ ४६ ॥
 प्राग्दक्षिणाश्रितं शस्त्रकर्मान्तं शस्त्रमलं च ।
 विष्णुञ्चेद् ब्रह्मणः स्थानमिन्द्रध्वजयुतं नृणाम् ॥ ४७ ॥
 तत्राशुभानि वेष्मानि निवेशाश्वासुखावहाः ।
 गवाक्षस्तम्भशोभिन्वो विधेयाश्चानुकापतः ॥ ४८ ॥
 सभा यथादिवप्रभवा नृपवेष्माभिगुप्तये ।
 सर्वत्र नृपतेः सौधान् नृपसौधस्य सम्मुखा ॥ ४९ ॥
 पश्चाद्भ्रागाश्रिता यद्वा शाला कार्या विपाणिनाम् ।
 इत्यास्पदं सुरपदास्पदकल्पमाद्य-
 भेत्तद् यथावदनुतिष्ठति यः सर्वैव ।
 स क्षामिमां भुजवलक्षपितारिपक्षः
 सप्तान्पुराशिरशनां नृपतिः प्रशस्ति ॥ ५० $\frac{१}{२}$ ॥
 इति महासजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणपूजधारतपत्ताशि वास्तुशास्त्रे
 राजनिवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

अथ वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ।

प्राग्बोदग्वापि गेहाथं द्रव्यं विधिवदानयेत् ।
 गन्तव्यमेव धिष्ण्येषु* मृदुस्त्रिप्रचरेषु च ॥ १ ॥

१. 'व सु' क. पाठः ।

* धिष्ण्येषु नक्षत्रेषु ।

छिन्द्याच्च शुभमार्गार्धदशभागाधिकं कृतम् ।

तुङ्गीसायवमध्यश्च(१)सगर्भो धरणीरुहः ॥ ४२ ॥

ज्ञेयानि मण्डलान्यस्य त(त्क्षणोच्छेदक्षणे छे)दनेऽपि च ।

मञ्जिष्ठाभे विदुर्भेकं कपिलाभे च मूपकम् ॥ ४३ ॥

पीतभासि तथा गोध्रां सर्पं दीर्घसितायते ।

गुडच्छाये मधु भवेत् कृकलासस्तथारुणे ॥ ४४ ॥

गृहगोधा कपोताभे गौधेरो घृतमण्डभे ।

रसाङ्गनाभे शस्त्राभे कमलोत्पलभासि च ॥ ४५ ॥

धौतासियष्टिवर्णे च मण्डले जलमादिशेत् ।

आकारो यस्य सर्पस्य वर्णो वा संप्रदृश्यते ॥ ४६ ॥

तं सर्पगर्भितं वृक्षमादिशेदविचारयन् ।

तस्करेभ्यो भयं क्षौद्रे सलिले सलिलाद् भयम् ॥ ४७ ॥

विद्यात् संपं विपाद् भीतिं पापाणे भयपप्रितः ।

अजाविगोमहिष्युष्ट्रासभादिनिपीडितम् ॥ ४८ ॥

गोधागौधेरमण्डककृकलासैश्च गर्भिते ।

मूपके पुनरिच्छन्ति मरणं वास्तुवेदिनः ॥ ४९ ॥

अशुनैव वदन्त्यन्ये गृहपीडां मनीषिण ।

क्षेपेण यद्यविघ्न स्यादसङ्गशागमो यदि ॥ ५० ॥

वनान्तरे तदा क्षेमं सुभिक्षं च समादिशेत् ॥ ५०^१/_२ ॥

अर्घदानविधिना विधानविद् द्रव्यमागतमिहार्चयेद् गृही ।

प्रत्युपेतंकुलिशायुधञ्चजं द्रव्यमुज्ज्वलमुताप्रनीपतिः ॥ ५१^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणधरत्रयापरनाम्नि वास्तुशान्ते

वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

अथ इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

सुराणामर्थसिद्धयर्थं वधाय च सुरद्रुहाम् ।
 यथा शक्रध्वजोत्थानं प्राह ब्रह्मा तथोच्यते ॥ १ ॥
 भगवन्तमथाम्भोजसंभवे वचसांपतिः ।
 प्रोवाच कथमिन्द्रेण जेतव्यास्त्रिदशद्विपः ॥ २ ॥
 सोऽग्नवीत् सर्वरत्नानां ध्वजं कुरुत सङ्गताः ।
 तं चाभिचारिकैर्मन्त्रैरुद्धहन्तोऽभिमन्त्रितम् ॥ ३ ॥
 स्थितं चोपरि यन्त्रस्य सम्यक् पक्षिशतान्वितम् ।
 अग्रतो देवसैन्यस्य नयन्तो जेष्यथ द्विपः ॥ ४ ॥
 सहस्रधारमप्येकमन्यं रिपुकुलान्तकम् ।
 दिव्यरूपमयं प्रादाद् ध्वजमिन्द्राय दुर्धरम् ॥ ५ ॥
 वीर्यप्रवर्धनी चेष्टिरेतदर्थं विधीयते ।
 फर्मणानेन निःशेषाञ् शक्रः शत्रून् जयेदिति ॥ ६ ॥
 जयेपी तमथ क्षिप्रमसृजचेतसा ध्वजम् ।
 यन्त्रस्थितं स येनाजावमोहयदरीन् हरिः ॥ ७ ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनी ।
 अलञ्चक्रुस्तमालोक्य मरुतश्च विभूषणैः ॥ ८ ॥
 तेजो वीर्यं वपुश्चेष्टां बलमप्येष पश्यताम् ।
 अहरच्छत्रुसैन्यानां तेजस्वी तरसा ध्वजः ॥ ९ ॥
 तमभ्यर्च्य सुराधीशः शत्रून् बलवतोऽप्यसौ ।
 त्रिरात्रेणाजयद् युद्धे कुलिशेन बलाद् बली ॥ १० ॥
 ततः प्रीतस्तमृष्टेऽसौ वैष्णवे द्वादशे तिर्यौ ।
 त्रैलोक्यराज्यं प्राप्याभ्यपिञ्चद् बलनिषूदनः ॥ ११ ॥
 स सर्वलोकमभ्यर्च्य सर्षलोकाभिषूजितः ।
 ध्वजमभ्यर्च्य तुष्टाव वाक्पैर्वृत्रनिषूदनः ॥ १२ ॥

ततस्तमन्तिके वीक्ष्य ध्वजं प्रोवाच वासवः ।
इन्द्रध्वजांक्षया लोकाः करिष्यन्ति तवार्चनम् ॥ १३ ॥

वीक्षमाणा निमित्तानि भूमिपालाश्च शास्त्रतः ।
ततः प्रभृत्यसौ लोके सर्वलक्षणसंभृतः ॥ १४ ॥

वरप्रदानादिन्द्रस्य दृष्टैः शक्रध्वजोऽर्च्यते ॥
दुर्गमायतनं बद्धिशरणं वेदिकाः कृताः ॥ १५ ॥

विविन्नाः स्थालिकापाका भक्षयानानि यानि च ।
एतान्यापयतान् प्राक् स्फुर्यद्भान्यानि प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥

विजेतुं यदि वाञ्छास्ति दुर्धर्षान् द्वेषिणो रणे ।
तेजो बलं यश्चाप्तुं तदैन्द्रं कारयेद् ध्वजम् ॥ १७ ॥

सेनायां वा पुरे वापि प्रतिष्ठाप्य पुरन्दरम् ।
विजयार्थं महीपालैरभिप्रक्षमनाय च ॥ १८ ॥

यथा शक्रध्वजोत्थानविधानं जगतीशुजः ।
करिष्यन्ति तथा सम्यक् कात्स्न्येन प्रतिपाद्यते ॥ १९ ॥

वनादुपाहृतं द्रव्यमथ प्राग्विधिना सुधीः ।
पाद्यार्घ्यादिभिरभ्यर्च्य गन्धैर्माल्यैरलङ्कृतम् ॥ २० ॥

द्विजान् संपूज्य च शुचौ देशे सम्यक्समाहितः ।
पूर्वाग्रिसुचरात्रं वा प्रयत्नादवतारयेत् ॥ २१ ॥

प्रागुदम् वा पुरस्याथ स्थपतिः कर्मवानपि ।
कारयेत् सर्वयन्त्राणि ध्वजपूर्वाणि शिल्पिभिः ॥ २२ ॥

श्रेष्ठं द्वात्रिंशत्ता हस्तैर्विश्रत्या युतयाष्टभिः ।
मानं स्यान्मध्यमे तस्य चतुरन्वितयाधमम् ॥ २३ ॥

मूलविस्तृतिरायामादङ्गुलार्धं करेकरे ।
विष्कम्भोऽग्रे च मूलार्धात् तद्व्यंशाद् वास्त्रिलेष्वपि ॥ २४ ॥

ध्वजमूलाष्टमांशानं विस्तारात् कुप्यमिष्यते ।
विस्तारार्धेन च स्थूलं स्थूलत्वलिगुणायतम् ॥ २५ ॥

ध्वजविस्तारबहलं साङ्घ्रिवाहल्यविस्तृतम् ।
 भ्रमपीठं विधातव्यं सार्धायामं शुभावहम् ॥ २६ ॥
 सम्मितो ध्वजकुप्येण वेधः स्याद् भ्रमपीठगः ।
 कुप्यकोट्यधिकवृत्तावधौ कोट्टियायता ॥ २७ ॥
 कार्यावह्नी भ्रमस्थूलौ भ्रमविस्तृतिविस्तृता ।
 तद्युक्तिवेधे तावेत(विद्वि)स्तृतेद्विगुणोच्छ्रिता ॥ २८ ॥
 ध्वजायतिचतुर्भागात् पीठमत्र प्रकल्पयेत् ।
 मल्लप्रतिष्ठितं मध्ये भ्रान्तयोः स्तम्भधारितम् ॥ २९ ॥
 तत्पीठस्तम्भनीयाभ्यां द्वाराभ्यामन्वितं दृढम् ।
 याम्पोत्तरप्रतिक्षोभं प्राङ्मुखं सुदृढार्गलम् ॥ ३० ॥
 केतुव्यासार्धविस्तारं तद्वैर्घ्याष्टांशकोच्छ्रितम् ।
 विस्तारसदृशायामं मध्ये स्याद् वज्रिणो गृहम् ॥ ३१ ॥
 मल्लश्च पीठिकाद्रुपी च बाहू स्तम्भविनिर्गता ।
 शक्रमाता कुमार्यश्च ध्वजविस्तृतिविस्तृताः ॥ ३२ ॥
 निम्नभागाश्च सर्वेषां स्वविस्तृतिचतुर्गुणाः ।
 कार्या वा पञ्चगुणिताः सप्त (काऽवा) मूलदेश(कैःतः) ॥ ३३ ॥
 कन्यानामुदयः प्रोक्तो यः ष(ष्टयो?)ष्टांशस्त्रिसंगुणः ।
 इन्द्रमाता तु सर्वाभ्यः स्यात् तदष्टांशतोऽधिका ॥ ३४ ॥
 वेधः स्वविस्तरैः सप्तभागे स्यात् कन्यकोदयात् ।
 निर्वेधश्चतुरश्रः स्याल्लकटस्य समाहितः ॥ ३५ ॥
 निर्वेधावस्य चोर्ध्वाधः सप्तांशान्तरवर्तिनौ ।
 फार्षी मूर्चीव्यधावन्यौ मूर्चीमानप्रमाणतः ३६ ॥
 कन्याव्यासतिभागेन मूर्ची विस्तारतो भवेत् ।
 पादोनबहला चारदाहजा दृढसंहिता ॥ ३७ ॥
 कुमारीव्याससंयुक्ता द्विगुणा लकटायतिः ।
 एतद्व्याख्यानतरं ज्ञात्वा यन्त्रं संयोजयेत् ततः ॥ ३८ ॥

तयोरधस्तदर्धेन गृगाल्यौ सूचिविस्तृता ।
 क्षेत्रस्य लेखितं कार्यं सम्बन्धे सूचिकन्ययोः ॥ ३९ ॥
 साङ्घिकेतनमूलार्धं लरुटे विस्तृतायती ।
 अक्षाभ्यां योजयेत् सम्पत् हृत् वाहकवेधयोः ॥ ४० ॥
 पश्चानामपि तुल्यैव कन्यानां स्यात् प्ररूपना ।
 कृत्वानुपूर्व्यां यन्त्राणि स्थापयेद्विलान्यपि ॥ ४१ ॥
 आश्विने मासि पक्षे च धवले प्रतिपत्तिथौ ।
 स्थिरोदयैर्ग्रहैः सौम्यैर्वीक्षिते त्वाष्ट्रमेऽपि च ॥ ४२ ॥
 पौरजानपदैः सर्वैर्वादित्रध्वनितेन च ।
 यन्त्राण्युत्क्षिप्य यष्टिं च कर्मस्थानान्मयेज्जलम् ॥ ४३ ॥
 चित्रप्रतिसराक्षीर्णां यष्टिं तत्राज्जपलेपिताम् ।
 चूर्णैः सर्वौषधीभिश्च स्थपतिः स्नापयेत् स्वयम् ॥ ४४ ॥
 जलाशयात् समुत्तार्थं नृणां कलकलस्वनैः ।
 प्रागग्रां स्थापयेद् दारुहस्तिन्योः प्राक्समुन्नताम् ॥ ४५ ॥
 अहतेभिसतवासोभिराच्छात्रार्थं स्रगादिभिः ।
 विक्षिप्य च वलिं दिक्षु द्विजातीन् स्वस्ति वाचयेत् ॥ ४६ ॥
 त्रिसन्ध्यं पूजितां तत्र सर्वप्रकृतिमिस्ततः ।
 पञ्चाहं वासयेद् यष्टिं युक्तां चापधर्मैरैः ॥ ४७ ॥
 तस्मिन्नेवाह्नि यन्त्राणि सर्वाण्यपि च यष्टिवत् ।
 स्नातान्याच्छादितानीन्द्रस्थानदेशं प्रवेशयेत् ॥ ४८ ॥
 सूत्रितेऽथ ध्वजस्थाने यष्टेरष्टांशुर्दैन्यतः ।
 तदर्धविस्तृते दिक्स्थे समे प्रागायते शुभे ॥ ४९ ॥
 विभक्तेऽत्र विभागानामेकाशीत्या ततः क्रमात् ।
 विन्यस्तास्वथ सर्वास्तु देवतासु यथातथम् ॥ ५० ॥
 प्राचि मध्ये मैत्रपदे तन्मध्यान्महतो दिशि ।
 मङ्गं निम्नप्रमाणेन पादकोणे निवेशयेत् ॥ ५१ ॥

भृङ्गमुख्यपदद्वन्द्वमध्ययोर्वयुकोणयोः ।
 न्यस्पेत् स्तम्भौ तयोः पीठीं मष्टे च विनिवेशयेत् ॥ ५२ ॥
 पीठिका निर्गता बाहुयुग्मात् तत्राप्रयोगतः ।
 स्तम्भिन्यां रोपयेद् ब्राह्मं पृथक्पद्युगं श्रिते ॥ ५३ ॥
 प्रतिक्षोभाविह द्वौ द्वौ बाहुद्वितयमाश्रितौ ।
 बाहवतः प्रान्तपदयोर्मित्रयोर्विनिवेशयेत् ॥ ५४ ॥
 प्राच्यां मष्टाग्रतो ज्ञात्वा अक्रस्योर्ध्वगतिं क्रमात् ।
 योजयेद् भ्रमणोपेतौ भ्रमपादावभङ्गुरौ ॥ ५५ ॥
 मष्टात् पश्चिपदिग्भयो वरुणस्याश्रितां पदम् ।
 भद्रां निवेशयेद्विभ्रमानतः शक्रमातरम् ॥ ५६ ॥
 स्युः पर्जन्यान्तरिक्षद्वार्य(श्मार्)श्म)र्णां पदमाश्रिताः ।
 क्रमान्द्रोपनन्दाख्यजयाख्यविजयाभिधाः ॥ ५७ ॥
 विन्यस्तास्वथ सर्वासु कुमारीषु विभागशः ।
 तयस्त्रयः प्रतिक्षोभा योऽपि दाढ्याथ बाहवतः ॥ ५८ ॥
 निक्षिपन्नखिलं द्रव्यं भावयेत् पददेवताः ।
 माम्नोति तत्तदार्क्यां तद्द्रव्यं पूजां च तद्गताम् ॥ ५९ ॥
 पीठीपृष्ठसमं कन्यापार्श्वयोर्गभयोरपि ।
 कुर्यादनुसरद्वन्द्वं कौलिकैर्वद्रमायमैः ॥ ६० ॥
 संश्रित्यानुसरद्वन्द्वं पीठीं चोपरि सङ्ग्रहात् ।
 यधीयात् कौलिकैर्हयैश्चनिधलताकृते ॥ ६१ ॥
 यन्त्ररूपणि निवृत्त इति शास्त्रविधानतः ।
 प्रवेशयीत स्वस्थाने त्रिदशाधिपमैन्द्रमै ॥ ६२ ॥
 स्नातस्य विधिवद् बह्वन्धनस्यालेपितस्य च ।
 श्रीखण्डाद्यैः सुरभिभिः कुमुपैरश्विनस्य च ॥ ६३ ॥
 राहिणादिमूर्तेषु त्रिषु मन्त्रेभ्य यन्निगः ।
 प्रवेशयामिनन्दान्ति करणेष्वश्विनेषु च ॥ ६४ ॥

१. 'द म-जाभा आयु' ए. पाठः । २. 'राम', ३. 'तिरमः', ४. 'ता',
 ५. 'नादयेत्' क. पाठः । ६. 'रजाना द' ए. पाठः । ७. 'छातु' क. पाठः ।
 ८. 'ड' ए. पाठः ।

स्थपतिर्वा पुरोधा वा शुचिः स्नातः समाहितः ।
 गन्धमाल्याचिंतान् निप्रांस्तर्पयेद् दक्षिणादिभिः ॥ ६५ ॥
 ततो महलघोषेण याद्विन्ननिन्देन च ।
 पुण्याहजयशब्दैस्तमुत्क्षिपेयुः समाहिताः ॥ ६६ ॥
 अलङ्कारभृतः पौराः प्रहृष्टमनसोऽखिलाः ।
 नीरुजो बलिनः शक्ताः प्रकृत्यभिमतश्च ये ॥ ६७ ॥
 स्तुवीरन् पुण्यमनसः स्तुतिभिः मृत्तमागधाः ।
 वन्देरन् वन्दिनश्चैनं सेवेरन् गणिका अपि ॥ ६८ ॥
 प्रविशन्तं निजं स्थानपनुगच्छेन्नराधिपः ।
 सुराधिपं बलामात्यपौरजानपदान्वितः ॥ ६९ ॥
 श्रोत्रत्कलकलारावसुस्वराः पुरुषा यदि ।
 उत्क्षिपेयुः प्रहृष्टा वा बहेयुर्वा सुराधिपम् ॥ ७० ॥
 तदा भवति भूपालो जयी नन्दन्ति च मजाः ।
 राष्ट्रे सुखं पुरे हर्षो भवेन्नश्यन्ति चेतयः ॥ ७१ ॥
 मुञ्चत्युत्थापितः कृच्छ्राद् यदि शय्यां स गौरवात् ।
 तदा नृपतिरभ्येति महतीं विमनस्कताम् ॥ ७२ ॥
 स्वलन्तो दुःखिता दीना निःश्वसन्तः पदे पदे ।
 वैचित्यभाजो गच्छेयुर्देशहानिस्तदा ध्रुवम् ॥ ७३ ॥
 भूमौ यदैकदेशेन हसितः(?)पतति ध्वजः ।
 न सुभिक्षं न च क्षेमो न राज्ञो विजयस्तदा ॥ ७४ ॥
 दीर्घे भ्रैरस्य पतिते कृत्स्ने चास्मिन् समुद्धृते ।
 स्यान्नृपस्यावनिच्छेदः सुतध्वंसोऽथवा मृतिः ॥ ७५ ॥
 वज्रालङ्कृतिमाल्यानां हरणात् पतनादुत ।
 तादृशद्रव्यविध्वंसः पौराणां भवति ध्रुवम् ॥ ७६ ॥
 पुरं भवति निःशब्दं निप्रमं वा प्रोक्षणे ।
 समुच्छ्रये वा शक्रस्य तदा तन्नाशमृच्छति ॥ ७७ ॥

शक्रं स्वस्थानमानीतं शीघ्रं सुखमविघ्नतः ।
 प्राग्बत् प्रदक्षिणं न्यस्येत् प्रागग्रं शयने निजे ॥ ७८ ॥
 कुर्यात् तत्रैव नक्षत्रे शय्यास्थस्यामरेक्षितुः ।
 भ्रमे कुप्ये च संयोगं यथाभागविकल्पितम् ॥ ७९ ॥
 कुप्ये संयोज्यमानश्चेद् ध्वजो निपतति क्षितौ ।
 तदा नरपतेः स्थानभ्रंशो भवति निश्चितः ॥ ८० ॥
 कुप्ययोगे यदा शक्रो वामतः परिवर्तते ।
 तदा स्यात् स्थपतेर्मृत्युर्भवेद् भङ्गश्च दक्षिणे ॥ ८१ ॥
 स्ववेषं प्रतिपद्येत तद्यष्टिर्यदि कृच्छृतः ।
 प्रमादिनस्तदा राज्ञो जायते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
 निष्कुप्य योजितः शक्रध्वजो विघ्नते यदि ।
 विश्लिष्यति तदा सन्दिः सामन्तैः सह भूपतेः ॥ ८३ ॥
 स्फुटेद् भज्येत वा कुप्ये योज्यमानोऽथ सर्वतः ।
 तदा भङ्गे नृपव्याधिः स्फुटनादङ्गनावधः ॥ ८४ ॥
 अविदीर्णमपर्यस्तमव्यङ्गमविलम्बितम् ।
 यथावन्न्यासमायाति योगं चेद् वासवध्वजः ॥ ८५ ॥
 धनभृत्याङ्गनापत्यैः सामन्तैश्चान्वितोऽनुगैः ।
 निरातङ्को बलाङ्गश्च वृद्धिमेति तदा नृपः ॥ ८६ ॥
 यत्नतो रक्ष्यमाणस्य शय्यास्थस्यैव वज्रिणः ।
 तस्याङ्गान्यस्त्रिलान्येव कुण्टन्यादीनि योजयेत् ॥ ८७ ॥
 ऐन्द्रं बलाकं यक्षेशं सर्पमादं दिगाह्वयम् ।
 मयूरं चेन्द्रशीर्षं च पिट्काष्टकमित्यटः ॥ ८८ ॥
 स्वप्रमाणेन कर्तव्यं स्पर्ष्टरूपसमन्वितम् ।
 तदाख्याश्चान्तरंश्वेषां सन्धयो वस्त्रनिर्मिताः ॥ ८९ ॥
 भूलादन्वग्रमायातिः स्ववंशैर्विदलैर्दृढैः ।
 गुणैश्च वेष्टयेदेनं घनैरशिथिलैर्ध्वजम् ॥ ९० ॥

१. 'कृष्ये' ख. पाठः । २. 'हृषायो', ३ 'सबल' क. पाठः । ४ 'बू' ख. पाठः । ५. 'जा', ६. 'स्थेष्ट', ७ 'दाशाश्वा' क. पाठः । ८ 'तैस्त व' ख. पाठः ।

साद्भिणा ध्वजनाहेन सञ्चयशेनाथ विस्तृतिः ।

विधेया शक्रपिटकस्योच्छ्रयस्तु तदर्धतः ॥ ९१ ॥

अस्मिन्नष्टौ दिशः कृत्वा वंशव्यवहिते ततः ।

न्यस्येद् दिगीशांश्चतुरस्तस्योपरि यथादिशम् ॥ ९२ ॥

पञ्चमांशगते कुप्याद् वज्रिणः पिटके कृते ।

श्रेषाण्यप्यष्टभागो नान्यस्मिन् न्यस्येद् यथाक्रमम् ॥ ९३ ॥

बलाकादीनि विस्तृत्या चरणोनानि चोच्छ्रितौ ।

स्ववर्णवन्ति वृत्तानि रामणीयकवन्ति च ॥ ९४ ॥

भङ्गपातविपर्या(सां?स)सिद्धयः पिटकोद्भवाः ।

पीडात्तिमृत्यवेऽत्यर्थमेकैकस्य प्रकीर्तिताः ॥ ९५ ॥

शुद्धान्तामात्यचित्तानां बलस्य यशसोऽपि च ।

वसुमत्याश्च धाम्नां च नृपते राष्ट्र(म?प)स्य च ॥ ९६ ॥

केतुपद्भागविस्तारा रज्जवोऽष्टौ सुवर्तिताः ।

विधेयाः स्युर्ध्वजायामग्निगुणायतयो दृढाः ॥ ९७ ॥

छादितं छ(वि?दि)भिः पूर्वं कुट्टनीसहितं शुभम् ।

यत्रेनासन्नदिवसे विदध्यादमरध्वजम् ॥ ९८ ॥

अर्केन्द्रग्रहताराङ्कं वेणुगुल्मेन्द्रशीर्षकम् ।

साष्टकण्ठगुणं दण्डमूत्रादर्शान्वितं शुभम् ॥ ९९ ॥

सप्तस्यफलपुष्पाद्वयं शुभत्रयमलङ्कृतम् ।

दृढमन्वितमप्राभिः सन्तताभिश्च रज्जुभिः ॥ १०० ॥

ध्वजपटं विदध्याच्च त्रिंश्रं सुरचितं तथा ।

निमित्तार्थं च लोकानां शोभाहेतोर्ध्वजस्य च ॥ १०१ ॥

सप्ततनपुरारामगन्धर्वत्रिदशासुरम् ।

निखिलं जगदालेख्यमस्मिन्नद्रिद्रुमाकुलम् ॥ १०२ ॥

ध्वजश्रे रश्मिभिर्नद्धं (स?मु)विन्यस्तं च भूतले ।

विन्यसेत् तमसम्मूढमधोभागसमाश्रितम् ॥ १०३ ॥

प्रमोदगीतवादित्रनटनर्तकसंयुतः ।
 तदग्रे जागरः कार्यः समस्तामेव तां निगाम् ॥ १०४ ॥
 पुरोहितस्ततो भास्वत्युदिते प्रयतेन्द्रियः ।
 अग्नेः परिग्रहं कुर्यान्मूलस्य प्रागुदग्दिशि ॥ १०५ ॥
 कृतोपलेपनं तस्मिन्नुद्धेखाभ्युक्षणैस्ततः ।
 संस्कृत्यास्तीर्य दर्भाश्च ज्वालयेत् तत्र पावकम् ॥ १०६ ॥
 तत्राज्यपात्राण्याज्यं च गन्ध्रांश्च कुसुमानि च ।
 द्रव्याणि वाचनीयानि समिधश्च पलाशजाः ॥ १०७ ॥
 सौवर्णो सुकृत्सुवाविन्द्रभक्तं च बलयोऽपि च ।
 इत्येतत्सर्वमाहृत्य जुहुयात् पावकं ततः ॥ १०८ ॥
 पुत्रदारपशुद्रव्यसैन्ययुक्तस्य भूपतेः ।
 विजयावासिजनकैर्मन्त्रैः शान्तिविधायिभिः ॥ १०९ ॥
 सुस्वनः सुमहार्चिश्च स्निग्धश्चेद्धोऽपि च स्वयम् ।
 फान्तिमान् सुरभिर्जिघ्रन् ह्येतारं शस्यतेऽजलः ॥ ११० ॥
 तप्तकाञ्चनसच्छायो लाक्षाभः किंशुकच्छविः ।
 प्रवालविद्रुमाशोकसुरगोपसमद्युतिः ॥ १११ ॥
 ध्वजाङ्कुशगृहच्छत्रयूपभाकारतोरणैः ।
 सदृशार्चिः प्रशस्तोऽग्निर्माहृत्यैरपरैस्तथा ॥ ११२ ॥
 स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो विधूमो विपुलोऽजलः ।
 सुभिक्षक्षेमदः प्रोक्तो दीप्यमानधिरं तथा ॥ ११३ ॥
 धूम्रो विवर्णः परुषः पीतो वा नीलकोऽथवा ।
 विन्च्छिन्नो भैरवरवो वामावर्त्तशिखोऽल्पकः ॥ ११४ ॥
 मन्दार्चिर्धृतिमुक्तोऽष्टग्वसागन्धः स्फुलिहवान् ।
 ध्रुमावृतः सफेनश्च हुतभृग् न जयावहः ॥ ११५ ॥
 दर्भाणां संस्तरं वह्निर्होमाह्वान्यपराणि वा ।
 ह्यमानो दहति चेद्दानिस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ ११६ ॥

होमे वोत्सर्पयेत् पीठं दह्यमानो(१)यदाग्निना ।
 भूम्येकदेशनाशः स्याद्ब्रामः स्यादुपकर्षणात् ॥ ११७ ॥
 सर्वतो वाप्यगाधो यः स वर्धयति पार्थिवान् ।
 यां दिशं यान्ति च ज्वालास्तस्यां विजयमादिशेत् ॥ ११८ ॥
 दुर्वर्णाशुचि दुर्गन्धि मक्षिकाखुषिडम्बितम् ।
 आज्यं राज्यच्छिदे प्राहुर्हृयते यच्च भस्मनि ॥ ११९ ॥
 हीनाधिकप्रमाणाश्च विदीर्णा घुणभक्षिताः ।
 वातरुग्णद्रुपोत्थाश्च समिधोऽर्थक्षयावहाः ॥ १२० ॥
 सगर्भाश्च सशुष्वाश्च विच्छिन्नाग्रास्तृणान्विताः ।
 कुर्वन्त्युपद्रवं दर्भा दुष्पलनाश्च ये तथा ॥ १२१ ॥
 दुष्टानि पांसुकीर्णानि कीटजर्जरितानि च ।
 बीजानि बीजनाशाय स्युरपुष्टानि यानि च ॥ १२२ ॥
 माल्यं विगन्धि प्रम्लानं न पीतं न सितं च यत् ।
 कीटैः खण्डितपीतं च न जयाय न वृद्धये ॥ १२३ ॥
 विस्रावीण्युद्धतान्युग्रखण्डितस्फुटितानि च ।
 दुर्भिक्षरोगकारीणि प्राहुः पात्राणि सर्पिषः ॥ १२४ ॥
 अशुचौ पतिते च स्यान्मक्षिकाकीटदूषिते ।
 बलौ च शकभक्ते च क्षुन्मारः केशमाजि च ॥ १२५ ॥
 यथोदितान्यरूपाणि सर्पिरादीन्यनुक्रमात् ।
 भवन्ति राष्ट्रपुरयोर्भयाय नितिविलान्यपि ॥ १२६ ॥
 वितीर्य गन्धमालयादीन् देवताभ्यो यथादिशम् ।
 पुरोधाः स्थपतिर्वाथ प्रीतचित्तः क्षिपेद् बलिम् ॥ १२७ ॥
 ध्वजनैर्ऋतदिग्भामे द्विजमुग्ल्यानुपस्थितान् ।
 शीलवृत्तयुतान् भूरिगन्धमाल्यैः स्वलङ्कृतान् ॥ १२८ ॥
 वृद्धान् पदकर्मनिरतान् मुहूदो वेदपारंगान् ।
 मनःप्रियान् पूर्णगात्रान् समर्थान् सर्वतः शुचीन् ॥ १२९ ॥

१. 'केशैश्चैव विदूषिते'; २. 'ल्यैरल' क. पाठः ।

शुक्लाम्बरान् दर्शनीयान् गौरप्रायान् बलान्वितान् ।
अमुण्डाजटिलाढीवा(न्?)डीक्षितान् व्याभिताकृशान् ॥ १३० ॥

यथेष्टं दक्षिणाभिस्तान् संयोज्याष्टशतेन वा ।
साक्षतैः प्रीतमनसः कुसुमैः स्वस्ति वाचयेत् ॥ १३१ ॥

शक्रं ते चाष्टभिः कुम्भैः सुदृढैर्वारिपूरितैः ।
स्नाचिंतेरभिपिञ्चयुर्मूले चाकृष्टमण्डलैः ॥ १३२ ॥

स्तुतैर्वैजयिर्कर्मन्त्रैः स्तुतिभिश्च द्विजोत्तमैः ।
राज्यमाघोपयेद्वेतरात्मना च महीपतिः ॥ १३३ ॥

कुर्वीत सर्वेयन्त्रानां मोक्षं हिंसां समुत्सृजेत् ।
दोषान् जनपदस्यापि दशाहं विपहेत वै ॥ १३४ ॥

सुवासा भूपितः स्नातः सदाचारप्रयत्नवान् ।
ध्वजोच्छ्रायं शुचिर्भूपः सवलः प्रतिपालयेत् ॥ १३५ ॥

सोपवासः शुचिः स्नातः प्रयतो विजितेन्द्रियः ।
कृताञ्जलिपुटश्रेमं मन्त्रं स्थपतिरुचरेत् ॥ १३६ ॥

ओं नमो भगवति वागुले सर्वप्रियप्रमर्दनि स्वाहा ।
सुरासुराणां सब्रामे प्रवृत्ते त्वं यथोत्थितः ।

तथा नृपस्य देवेन्द्र ! जयायोत्तिष्ठ पूजितः ॥ १३७ ॥
स्तुत्वेति स्थपतिस्तस्य कृत्वा चानुप्रदक्षिणाम् ।

कारयेद् देवराजस्य ध्वजदण्डसमुच्छ्रयम् ॥ १३८ ॥

स्वैलङ्कृतैः सितस्वच्छमाल्याम्बरविलेपनैः ।
पारिर्जानपदैस्तद्भृत् प्रयतैः परिचारकैः ॥ १३९ ॥

सालिङ्गशङ्कररीशङ्खनन्दिडिण्डिमगोमुखैः ।
हृष्टैरन्यैश्च वादित्रैर्वाच्यमानैर्महास्वनैः ॥ १४० ॥

गायद्भिश्च नद्यद्भिश्च गायनैर्नदनर्तकैः ।
हृष्टैरुत्कृष्टोद्गतध्वानैर्गजस्यन्दनत्राजिभिः ॥ १४१ ॥

१, 'ण्डान् ज', २, 'लात् ह्री', ३, 'वा', ४, 'अ' ए. पाठ. ।

तैश्च वादित्रनिनदैस्तैश्च पुण्याहनिस्वनैः ।
 ददरञ्जुभिराकृष्टं श्रवणे ध्वजमुच्छ्रयेत् ॥ १४२ ॥
 यत्नेनोत्थाप्यमानस्य तस्योच्छ्रायगतस्य च ।
 नृपक्षिवाहनादीनां निमित्तान्ययलोकयेत् ॥ १४३ ॥
 कुटनीनिहिताभोगं पताकादर्पणोज्ज्वलम् ।
 चित्रपटस्फुट्टाटोपमकेंदुगुणभूषणम् ॥ १४४ ॥
 अल्लस्तमाल्यालङ्कारमशीर्णच्छत्रमस्तकम् ।
 अकम्पितमदीर्णाङ्गमदिग्भ्रष्टं सुरेश्वरम् ॥ १४५ ॥
 सममूर्ध्वसंमश्रितमनवक्षतमद्रुतम् ।
 अविलम्बितविभ्रान्तमृजुमार्गसमुद्रतम् ॥ १४६ ॥
 इत्थं शक्रध्वजोत्थानं कृतं राज्ञो जयावहम् ।
 पौरजानपदानां च क्षेपारोग्यसुपिक्षकृत् ॥ १४७ ॥
 यदा शक्रध्वजः प्राचीमुच्छ्रितः प्रतिपद्यते ।
 तदा मन्त्रिगणक्षत्रहृत्पद्मवासिहृद्धिदः ॥ १४८ ॥
 आश्रेयीं ककुभं याते वर्धन्ते वह्निजीविनः ।
 प्रारब्धकार्यनिष्पत्तिरयत्नाच्चोपजायते ॥ १४९ ॥
 दक्षिणां दिशमायाते केतने नमुचिद्विषः ।
 तदा स्युर्वेद्यलोकस्य पूजाधान्यधनर्द्धयः ॥ १५० ॥
 सर्वाशांसपदः श्रेष्ठा जायन्ते नैर्ऋताश्रिते ।
 न स्याद् गर्भो वृथा तद्वद् वधवन्धभयं न च ॥ १५१ ॥
 श्रिते प्राचेतसीमाशामस्मिन् दूद्रुजयो भवेत् ।
 क्षुत्तृष्णादिभयं न स्याद् वृष्टिरिष्टा च जायते ॥ १५२ ॥
 हुमसस्यफलर्द्धिः स्यात् केतौ वायोः श्रिते दिशम् ।
 चतुष्पदविवृद्धिश्च रोगोच्छ्रितश्च जायते ॥ १५३ ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां सम्पत् स्यात् सौम्यदिग्गते ।
 विशेषात् सा द्विजेन्द्राणां तथा सिध्वन्ति चाश्वराः ॥ १५४ ॥

ऐशीमाशां श्रिते धर्मपरो भवति पार्थिवः ।
 वृद्धिर्जनपदस्य स्यात् तथा पापण्डिनामपि ॥ १५५ ॥
 यदि किञ्चिद् व्रजेत् पूर्वं रज्ज्वाकृष्टः शतक्रतुः ।
 विजिगीषोर्नरेन्द्रस्य तदा यात्रा प्रसिध्यति ॥ १५६ ॥
 प्रतिष्ठां लभते भूमौ भ्रमं भिन्वा यदि ध्वजः ।
 संशलकाननामुर्वी तदा जयति पार्थिवः ॥ १५७ ॥
 दिवसर्षणे फलं प्रोक्तमित्यव्यङ्गस्य वज्रिणः ।
 विपरीतं तदेवोक्तं व्यङ्गस्य निखिलं पुनः ॥ १५८ ॥
 यदि स्वलङ्कृतः पूर्वं योज्यमानः शतक्रतुः ।
 उत्थितो रज्जुयन्त्रेण स्तोकमर्थं स्थितोऽपि वा ॥ १५९ ॥
 शय्यायां यदि वा भूमाद्युत्सङ्गे वा पतत्यसौ ।
 तदा नृपं राजदारान् कुमारं वा विनाशयेत् ॥ १६० ॥
 उत्थितोऽर्धोत्थितो वापि यदि क्षुब्धति कम्पते ।
 स्थानान्तरं व्रजेद् वापि सञ्चरेद् वा कथञ्चन ॥ १६१ ॥
 विगृह्यते तदा भूपो भ्रश्यति स्थानतोऽपि वा ।
 भयाज्जनपदो वास्य चलत्येव न संशयः ॥ १६२ ॥
 आकृष्टासु यदाष्टासुच्छिद्यते कापि रज्जुषु ।
 अमात्यमरणं तत् स्यादेकैकाशिन निश्चितम् ॥ १६३ ॥
 मूलमध्याग्रभागे वा प्रोच्छिद्यते यदि भेद्यते ।
 पौरसेनापतिवृषान् क्रमशो हन्त्यसौ तदा ॥ १६४ ॥
 छत्रार्कवैष्णुगुल्मेन्द्रशीर्षकण्डगुणा यदि ।
 पतन्ति भूमाविन्द्रो वा तदा हन्ति महीपतिम् ॥ १६५ ॥
 नृपो वधमवाप्नोति तैर्भग्नैः पतितैर्धुतैः ।
 अभग्नैर्विधुतैरेतैः क्षयं व्रजति साधनम् ॥ १६६ ॥
 क्रमशो हन्युरादर्शवैजयन्तीन्दुतारकाः ।
 पतन्त्यो दृक्चमृनाथपुरोधःस्त्रीर्महीपतेः ॥ १६७ ॥

मालपैर्विभूषणैर्यानिः शस्त्रवस्त्रफलाशनैः ।
 यान्ति केतुच्युतैरेतै राजस्तान्येव संक्षयम् ॥ १६८ ॥
 शीर्यते शक्रपिटकं कूटेभ्यः शक्रवेश्म वा ।
 यस्यां ककुभि तवाद्दुर्हानिं पूर्वं विपश्चितः ॥ १६९ ॥
 भङ्गे मृगालीलकटाक्षार्गलानामनुक्रमात् ।
 पीडा सञ्जायते वेद्यपानृपतिश्रेष्ठिरक्षिणाम् ॥ १७० ॥
 भग्ना भ्रमाक्षपादैर्वा मलमातृकुमारिकाः ।
 राष्ट्रं हन्युर्नरेन्द्रस्य प्रियामातृसुतान् क्रमात् ॥ १७१ ॥
 निर्घातोऽशानिरुल्का वा ध्वजे यदि पतेत् तदा ।
 अनाद्यष्टिभयं राज्ञः पराजयमथादिशेत् ॥ १७२ ॥
 कुर्वन्ति मक्षिकाः शक्रे मधुच्छत्रं समुच्छ्रिते ।
 यस्मिंस्तत्र द्विपद्रोशं पण्मासाच्चादिशेत् पुरे ॥ १७३ ॥
 मक्षिका वा खगा वा चेद् भ्रमेयुः पार्श्वतो हरेः ।
 प्रदक्षिणा बहिस्थानमासाद्याहुस्तदा मृतिम् ॥ १७४ ॥
 मृध्रदयेनकपोताश्रेणीयन्ते शक्रमूर्धनि ।
 तदा कुर्वन्ति दुर्भिक्षत्रिग्रहक्षितिपक्षयान् ॥ १७५ ॥
 यदि केतौ निलीयन्ते कुरुरोल्कवायसाः ।
 राज्ञः क्रमात् तदा हन्युर्मन्त्रिषुत्रपुरोधसः ॥ १७६ ॥
 मयूरो यदि वा हंसः समाश्रयति वासवम् ।
 समस्तलक्षणोपेतस्तदा स्यान्नृपतेः सुतः ॥ १७७ ॥
 शक्री बलाका हंसी वा यदि केतौ निलीयते ।
 तदा नरपतिर्भार्यामवाप्नोत्यतिसुन्दरीम् ॥ १७८ ॥
 खगैः सुवृष्टिर्जलजैः सुभिन्नं स्यात् फलाशिभिः ।
 विष्टाशिभिश्च दुर्भिक्षं भीतिः म्यात् पिशिताशिभिः ॥ १७९ ॥
 यत्रि चित्रपटन्यस्ताः सुरपक्षोरगोत्तमाः ।
 विचित्राकृतिभिर्पुक्ता वाहनायुधभूषणैः ॥ १८० ॥

१. 'नमासमातृस्तादित्या मृ' (?) ए. पाठः । २. 'सु' क. पाठः ।

अष्टौ च ककुभो मूर्ताः प्रवृत्ताश्चाप्सरोगणाः ।
 सग्रहास्तारका मेधाः स्फीता नद्यस्तथाव्ययः ॥ १८१ ॥
 वाप्यः पङ्केरुहच्छन्ना हंसवन्ति सरांसि च ।
 फलपुष्पावतंसानि वनान्युपवनानि च ॥ १८२ ॥
 देवतायतना(न्यायान्यत्र)गोपुराणि पुराणि च ।
 भवनान्यतिशुभ्राणि शयनासनवन्ति च ॥ १८३ ॥
 प्रहृष्टाः पार्थिवा भृत्या बलत्राहनशालिनः ।
 पौरा ज्ञानपदा लोकाः क्रीडाभाजः कुमारकाः ॥ १८४ ॥
 चत्वारो मुदिता वर्णा नटनर्तकशिल्पिनः ।
 सगोत्रजलतागुल्मद्रुमौपप्रिसृतो नगाः ॥ १८५ ॥
 मृगपक्षिगणाः शस्ता मङ्गलान्यखिलानि च ।
 विचित्रापानवसुधाः फलमक्षाश्च पक्षिणः ॥ १८६ ॥
 यथानिवेशं शोभन्ते तदा देशे पुरेऽपि च ।
 क्षेमरोग्यसुभिक्षाणि जयं राज्ञश्च निर्दिशेत् ॥ १८७ ॥
 एतेषां कुट्टने पाते छेदे नाशेऽथवा दृताः ।
 ह्योपे वाप्यशुभं वाच्यं यथायोनि यथादिशम् । १८८ ॥
 स्थिते वा पतिते वापि चित्रपट्टे भुवस्तले ।
 उपसृज्यो नरेन्द्रस्य भवेज्जनपदस्य च ॥ १८९ ॥
 राजते यथलङ्कारः सकलो यावदुत्सवम् ।
 अनस्तोऽविप्लुतश्रीर्षी तदा कृत्वा जयेन्टपः ॥ १९० ॥
 नटनर्तकसङ्घेषु प्रवृत्त्यस्तु पठस्तुं च ।
 शुभे शुभं समादेश्यमितरस्मिन्नशोभनम् ॥ १९१ ॥
 ये वर्गाः सम्प्रवृष्यन्ति मङ्गल्या गजराजिनः ।
 सुवेषचेष्टालङ्काराः शुभं तेष्वदिशेद् ध्रुवम् ॥ १९२ ॥
 अमङ्गलपिणो ये स्युर्विकृता दीनचेतसः ।
 पुरुषा योपितो वापि निर्दिशेत् तेषु वैशसम् ॥ १९३ ॥

प्रभिन्नरुटा नागा बृहन्तस्तोषदा इव ।
 अदीनाश्च स्वतन्त्राश्च नृपतेर्विजयावहाः ॥ १९४ ॥
 आलिखन्तः खुरैः धोर्णा दक्षिणैर्हृष्टचेतसः ।
 देपमाणा हयाश्चापि शंसन्ति नृपतेर्जयम् ॥ १९५ ॥
 सतद्विद्वर्जिताम्भोदा वृष्टिधेज्जायते तदा ।
 महीपतेर्जयं विद्यात् सुमिहं क्षेममेव च ॥ १९६ ॥
 अथार्धरात्रे सम्प्राप्ते रोहिण्यां दशमेऽहनि ।
 शक्रस्य पातपिच्छन्ति मुनयः प्रतिवत्सरम् ॥ १९७ ॥
 ततः समाजे निवृत्ते शक्रकेतौ प्रतिष्ठिते ।
 गन्धतोयैश्च पुष्पैश्च विदधीताम्बुसेवनम् ॥ १९८ ॥
 अपेक्ष्यैर्वस्त्रस्वर्णैर्वा भस्मकेशास्थिकर्दमैः ।
 यदा क्रीडन्ति मनुजा दुर्मिहं जायते तदा ॥ १९९ ॥
 विप्राः प्राच्यां विल(स्पे?म्ने)युः पतन्तं वासवध्वजम् ।
 सुमिहं क्षेममारोग्यमन्यथा स्याद् विपर्ययः ॥ २०० ॥
 अग्राहोक्तो ध्वजाङ्गे यो विद्येयः सोऽथ कथ्यते ।
 पुरे ब्रह्मपुरात् प्राच्यामिन्द्रस्थानं विधीयते ॥ २०१ ॥
 मात्रावायेन हस्तेन प्रमाणं तस्य कीर्तितम् ।
 चतुःषष्टिसमायामं चतुरश्रं समन्ततः ॥ २०२ ॥
 एकाशीतिपदेनैव भजेत् क्षेत्रं विभागतः ।
 क्षेत्रस्यार्धेन कुर्वीत ध्वजायामं प्रमाणतः ॥ २०३ ॥
 ततो वृद्धिर्विधातव्या हस्ते हस्तेऽद्गुलं धुर्यः ।
 अर्धाद्गुलं वा वृद्धिः स्याद् ध्वजस्येन्द्रस्य कुरवित् ॥ २०४ ॥
 तावद् वृद्धिर्विधातव्या यावत् क्षेत्रसमोऽद्गुलैः ।
 ततः प्रमाणमाद्यं यत् तद् पुनर्विनिर्णययेत् ॥ २०५ ॥
 प्रमाणमद्गुलैः केतोः स्याच्चत्वारिंशता मितम् ।
 तस्य संवत्सरे वृद्धिः कर्तव्या द्वयद्गुलैर्धुर्यैः ॥ २०६ ॥

१. 'शत', २ 'सुलेचनम्' एत पाठ । ३ 'प्राकेर्विल' ख, 'प्राच्या
 विच्छे' क. पाठ ।

ब्रह्मस्थाने च कुर्वीत ब्रह्मावर्त्तं विचक्षणः ।
 ब्रह्मणोऽनन्तरं प्राच्यां भवेद् देवतपर्यया ॥ २०७ ॥
 तत्र यन्त्रस्य पादौ स्तः समुच्छ्रायेण पट्यप(मौ?दौ) ।
 तस्यैव पश्चिमे भागे मित्रो भवति देवता ॥ २०८ ॥
 ततः प्रभृति यन्त्रस्य ++ वेधो नतो भवेत् ।
 पूर्वापरं च निम्नं स्यादेव यन्त्रविधिः स्मृतः ॥ २०९ ॥
 यन्त्रस्य पश्चिमे भागे वरुणो देवतं भवेत् ।
 वरुणस्य पदान्ते च वंशस्थे द्वे कुमारिके ॥ २१० ॥
 खानिले(?)चतुरो हस्तान् दशहस्तोच्छ्रिते च ते ।
 ल्द्रस्थाने च कर्त्तव्या कुमारी सुप्रतिष्ठिता ॥ २११ ॥
 सोमयोगे चतुर्थी स्यादापभागे च पञ्चमी ।
 षष्ठी च सवितुर्भागे यमभागे च सप्तमी ॥ २१२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनामिनि वास्तुशास्त्रे
 इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ नगरादिसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ।

नगरं मन्दिरं दुर्गं शुष्करं साम्परायिकम् ।
 निवासः सदनं सप्त क्षयः क्षितिलयस्तथा ॥ १ ॥
 यत्रास्ते नगरे राजा राजधानी तु तां विदुः ।
 शाखानगरसंज्ञानि ततोऽन्यानि प्रचक्षते ॥ २ ॥
 शाखानगरमेवाहुः कर्त्तव्यं नगरोपमम् ।
 ऊनं कर्त्तव्यमेवैह गुणैर्निगम उच्यते ॥ ३ ॥
 ग्रामः स्यान्निगमादूनो ग्रामकैल्यो गृहस्त्वसौ ।
 गोकुलावासमिच्छन्ति गोष्ठमल्पं तु गोष्ठकम् ॥ ४ ॥

उपस्थानं भवेद् राज्ञां यत्र तत् पत्तनं विदुः ।
 बहुस्फीतवणिग्युक्तं तदुक्तं पुटभेदनम् ॥ ५ ॥
 विधाय कुटिका यत्र पत्रशाखावृणोपलैः ।
 पुलिन्दाः कुर्वते वासं पल्ली स्वल्पा तु पल्लिका ॥ ६ ॥
 नगरं वर्जयित्वान्यत् सर्वं जनपदः स्मृतः ।
 नगरेण सर्पं कृत्स्नं राष्ट्रं देशोऽथ मण्डलम् ॥ ७ ॥
 आवासः सदनं सद्यं निकेतो मन्दिरं मतम् ।
 संस्थानं निघनं धिष्ण्यं भवनं वसतिः क्षयः ॥ ८ ॥
 अगारं संश्रयो नीढं गेहं शरणमालयः ।
 निलयो लयनं वेश्म गृहमोकः प्रतिश्रयः ॥ ९ ॥
 गृहस्योपरिभूमिर्था हर्म्यं तत् परिकीर्तितम् ।
 तस्यारोहणमार्गो यः सोपानं तत् प्रचक्षते ॥ १० ॥
 काष्ठकैर्यत्र रचितं स्थूणयोरधिरोहणम् ।
 सा निःश्रेणिरिति प्रोक्ता सोपानैर्विपुलैः पदैः ॥ ११ ॥
 स्मृतः काष्ठविटङ्गोऽस्तौ यत् काष्ठैः संवृतं गृहम् ।
 सुधालिप्ततलं हर्म्यं सौधं स्यात् कुट्टिमं च तत् ॥ १२ ॥
 वर्षाभयेन या छन्ना तालशौकटलादिभिः ।
 स्मृताभिगुप्तिरन्तस्था सर्वोपरि गृहस्य सा ॥ १३ ॥
 बातायनं तु भिचीनामवलोकनमुच्यते ।
 लघुवर्तयनो यः स्यादवलोकनकं हि तत् ॥ १४ ॥
 हर्म्यस्य मध्ये यच्चिद्रं स उलोक इति स्मृतः ।
 हर्म्यमाकारकः स स्यात् कण्ठो हर्म्यतलस्य र्था ॥ १५ ॥
 वितर्दिकाष्टमाला स्यात् सर्वतश्छेदमूलगा ।
 तस्तम्भेषु मृगा ये तु ते स्वुरीहामृगा इति ॥ १६ ॥
 निर्युहो हर्म्यदेशाद् यः काष्ठानामुपनिर्गमः ।
 वलीकमिति विज्ञेयं काष्ठं छेदाद् विनिर्गतम् ॥ १७ ॥

१ 'दकम्', २ 'को', ३ 'शाख' क पाठ । ४. 'हर्म्य. प्रा' ख पाठ.
 ५. 'ण्डो', ६. 'व', ७. 'खट्ट', ८. 'वापका' क. पाठ ।

छन्दैश्चतुर्भिः पार्श्वैर्यत् तच्चतुश्शालमुच्यते ।
 त्रिभिस्त्रिशालं तत् प्राहुर्द्वाभ्यां तत् स्याद् द्विशालकम् ॥ १८ ॥
 एकशालकमेकेनच्छन्नेन गृहमुच्यते ।
 गृहमेकं तु यच्छन्नं सर्वं शालेति सा स्मृता ॥ १९ ॥
 शालानां यत् पुनर्मध्यं वापी पुष्करिणी च सा ।
 संछन्ना (चा?सा)पि यस्य स्यात् तद् गर्भगृहमुच्यते ॥ २० ॥
 गृहे महाजनस्थानं त्रिकुड्यं यत् प्रकल्पितम् ।
 उपस्थानं तदत्राहुः स्याच्चोपस्थानकं लघु ॥ २१ ॥
 प्रासादस्तु स एव स्यादल्पा प्रासादिका स्मृता ।
 दीर्घप्रासादिका यासौ बलभीत्यभिधीयते ॥ २२ ॥
 शालाग्रे बलभी या स्यादलिन्देति वदन्ति ताम् ।
 शालां विना तु बलभी बलभेति निगद्यते ॥ २३ ॥
 अल्पाल्पास्तु चतुष्कुड्या ये तेऽपवरका मताः ।
 गृहे चाभ्यन्तरस्थानं शुद्धान्त इति कीर्त्यते ॥ २४ ॥
 प्रतोलीं तां विदुर्लोकः सुरज्ञामिव यां वसेत् ।
 सा कक्षेत्युदिता तज्जैर्घदवस्थान्तरं गृहे ॥ २५ ॥
 यदुपस्थानकं नाम ये चापवरकास्तथा ।
 ते कोष्ठका या तु कण्ठा कुड्यं भित्तिश्चपथ सा ॥ २६ ॥
 भैक्तशाला भवेद् या तु तन्महानसमुच्यते ।
 यच्छन्नं द्वारदेशे तु तमाहुर्द्दारकोष्ठकम् ॥ २७ ॥
 प्रवेशनमिति प्राहुर्द्दारनिर्गमनं तथा ।
 जलनिर्गमनस्थानं विज्ञेयमुदकभ्रमः ॥ २८ ॥
 भवनस्याङ्गणं यत् तदाहुर्भवनाजिरम् ।
 वनाजिरं वनमही त्वाथमाजिरमाथमे ॥ २९ ॥
 उत्तरोदुम्बरस्याश्रुः श्लिष्टां मध्ये च कुंड्ययोः ।
 तज्जास्तां देहलीत्याहुः कपाटाश्रयमेव च ॥ ३० ॥

१. 'छि', २. 'वर्षसा' क. पाठः । ३. 'भ्येति विधीयते' ख. पाठः । ४. '२',
 ५. 'सुकित्ता' क. पाठः । ६. 'व उद', ७. 'विण्डयोः' ख. पाठः ।

कपाटं द्वारपक्षः स्यात् कपाटपुटमेव च ।
 पक्षः पिधानो वरणो द्वारसंवरणं तथा ॥ ३१ ॥
 कपाटं संपुटस्ते द्वे (१) कपाटयुगलं च तत् ।
 कलिका द्वारान्वार्या या स्यात् तामर्गलां विदुः ॥ ३२ ॥
 सा स्यादर्गलमूचीति यद्वि दीर्घा प्रमाणतः ।
 पुराणां सा तु परिधः फलिको गजधारणम् ॥ ३३ ॥
 छिद्रैर्गवाक्षप्रतिमैर्दिग्द्रितं सर्वतस्तु यत् ।
 फलकं तद् गवाक्षः स्याज्जालमित्यपि कथ्यते ॥ ३४ ॥
 इर्ष्यद्वारे गृहद्वारे तथा इर्ष्यारत्नोरुने ।
 प्राकारान्तरपृष्ठे तु या च प्रासादिका भवेत् ॥ ३५ ॥
 पार्श्वयोरुभयोरिषां फलकद्वयमुच्छिद्रितम् ।
 उपर्युपरि संक्षिप्तमर्धचन्द्रद्वयाकृति ॥ ३६ ॥
 आनने द्वे यथा चास्मिन् शिष्टैरुभयैर्महाधरैः ।
 तयोरुपरि सन्धौ च तारकाकृति मण्डलम् ॥ ३७ ॥
 तत् तोरणमिति प्रोक्तं यच्च तेन परिष्कृतम् ।
 सुवर्णतोरणं च स्यान्मणि तोरणमेव च ॥ ३८ ॥
 पुष्पतोरणमप्येतत् क्रियते पुष्पकादिभिः ।
 तोरणाग्रं वकारो यः सिंहकर्णः स उच्यते ॥ ३९ ॥
 नाम्ना संयमनानीति गृहसञ्चरभूमयः ।
 गृहस्य पार्श्वे यद्यस्मिस्तत् तत्संयमनं विदुः ॥ ४० ॥
 भिन्नेर्षद्वाथ दारुणां तरङ्गाग्रवदानतम् ।
 मरालर्षाली सा इर्ष्या(त्) प्रणाली निर्गमोऽम्भसः ॥ ४१ ॥
 स च प्राकार इत्युक्तः कण्ठः स्याद्दङ्गणस्य यः ।
 द्वारस्य तु समीपं यत् प्रद्वारं तदिहोच्यते ॥ ४२ ॥

१. 'नामने दा' क पाठ । २. 'कथ्यते', ३. 'क्षा' ख पाठ । ४. 'यावन',
 ५. 'दाननम्' क पाठ । ६. 'मित्तवामान्य वाद्य परिग्रह मत् । विस्तीर्णमुच्छिद्रा
 यला' (१) ख पाठ । ७. 'स्य च उभये च' क पाठ ।

यदिष्टकचितं मूले द्वारस्य भवति स्थलम् ।
 दीर्घं वा इत्थमथवा तदास्थलकमिष्यते ॥ ४३ ॥
 मूत्रभूमिरमेध्यति वर्चस्कांश्चस्करस्तथा ।
 गृहाच्च भित्तिसामान्यं दाढं परिमरो मनः ॥ ४४ ॥
 विस्तीर्णमुच्छ्रितं यत् स्याद् वेद्यम सोऽष्ट उदाहृतः ।
 संक्षिप्तमेतदेवोक्तं तद्वर्णनद्वालकाख्यया ॥ ४५ ॥
 तद्वात्यन्तसंक्षिप्तमट्टालीति निगद्यते ।
 अट्टाली या तु नात्युवा तामत्राट्टालिकां विदुः ॥ ४६ ॥
 एकनाडीगतच्छिद्रैः काष्ठनालैः परिश्रितम् ।
 यत्र काष्ठप्रणालीति^१ छट्पृष्ठेऽभ्यु र्धावति ॥ ४७ ॥
 स्तम्भशीर्षकस्याणि काष्ठमृत्वाश्रितानि च ।
 सुपिराणि प्रयत्नेन काष्ठनाडीमुखान्तरैः(?) ॥ ४८ ॥
 रूपाणामथ तेषां तु स्तननासासुखाश्रिभिः ।
 नानास्थानस्थितानां च वृषवानरदंष्ट्रिणाम् ॥ ४९ ॥
 कृतमूक्ष्मान्तरन्धिद्रैः प्रवर्षति समन्ततः ।
 तद् धारागृहमित्युक्तं धामगारादिनामभृत् ॥ ५० ॥
 कांस्यैर्लोहैस्तथा पट्टैर्निर्मृष्टादर्शनिर्मलैः ।
 निचिता यस्य भित्तिः स्यात् तद् दर्पणगृहं विदुः ॥ ५१ ॥
 पक्षद्वारं तद्वाहुर्धन्महाद्वारतोऽपरम् ।
 यत् प्राकाराश्रितं द्वारं पुरे तद् गोपुरं विदुः ॥ ५२ ॥
 निर्गताश्चोच्छ्रिताश्चैव प्राकारस्यान्तरान्तरा ।
 उपका(स्याः?) इति प्रोक्ताः क्षामाशाट्टालका मताः ॥ ५३ ॥
 चयमाकारशालाः स्युः पुरीसंवरणाभिधाः ।
 प्राकारादनुपालास्तु प्राकार उपनिष्कलाः(?) ॥ ५४ ॥
 क्रीडागृहं यदारामे तदुद्यानं पञ्चशते ।
 नीरेऽम्भसो जलोद्यानं जलवेश्माम्बुमध्यगम् ॥ ५५ ॥

१. 'मौत्रभूमिरमे ध्यान्तो व', २. 'षट्पृष्ठम्' ख. पाठः। ३. 'भिः' क. पाठः।
 ४. 'धावति', ५. 'जगुः' ख. पाठः।

क्रीडागृहं यदनुक्तं क्रीडामारं तदुच्यते ।

विहारभूमिराक्रीडभूमिरित्यभिधीयते ॥ ५६ ॥

देवधिष्यं सुरस्थानं चैत्यमर्चागृहं च तत् ।

देवतायतनं ग्राहुर्विद्युधामारमित्यपि ॥ ५७ ॥

छन्नं भवेद् यत्तु महाजनस्य स्थानं सभा सा कथिता च शाला ।

गवां पुनर्मन्दिरमत्र गोष्ठमाचक्षते वास्तुनिवेशविज्ञाः ॥ ५८ ॥

इति महाराजाभिराजश्रीभोजदेवनिरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशाले

नगरकर्वटग्रामगृहायतनसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ चतुःशालविधानं नामैकोनविंशोऽध्यायः ।

द्रुमो नृपचमूनाथवर्णिनां भवनान्पथ ।

प्रशस्तान्यप्रशस्तानि कृत्स्नान्यपि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

वेडमनामेकशालानां शतमष्टाधिकं स्मृतम् ।

द्वापञ्चाशद् द्विशालानां त्रिशालानां द्विसप्ततिः ॥ २ ॥

चतुःशालानि वेश्मानि यानि तेषां शतद्वयम् ।

पञ्चाशच्चाधिका पद्मिर्विज्ञातव्या मनीषिभिः ॥ ३ ॥

सहस्रं पञ्चशालानां स्यात् तथा पञ्चविंशतिः ।

पद्मशालानां पण्णवतिः स्यात् सहस्रचतुष्टयम् ॥ ४ ॥

अष्टाके त्वेकशालस्य भेदाः पञ्चाशदीरिताः ।

द्विशालानां तु सर्वेषां प्रभेदाः शतपञ्चकम् ॥ ५ ॥

शतं शतं च प्रत्येकं त्रिशालानामुदाहृतम् ।

द्वित्रिवारिण्यधिकं चतुःशालंशताष्टकम् ॥ ६ ॥

द्विनवत्युत्तराण्येवं शतानि दश सप्त च ।

षोडशैव सहस्राणि षोडशानां चतुःशती ॥ ७ ॥

वेश्मानि सप्तशालानि भवन्ति परिसङ्घयया ।
 पञ्चपष्टिसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ॥ ८ ॥
 गृहाणामष्टशालानां पदत्रिंशदपरा भवेत् ।
 लक्षद्वयं सहस्राणि द्विपष्टिः शतमेव च ॥ ९ ॥
 गृहाणां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्धुता ।
 दशलक्षसहस्राणि चत्वारिंशत् तथाष्ट च ॥ १० ॥
 शतानि दशशालानां पञ्च पदसप्ततिस्तथा ।
 गृहद्वितययोगेन संयुक्ताख्यानि विंशतिः ॥ ११ ॥
 गृहद्वितययोगेन द्वात्रिंशदिह वेश्मनाम् ।
 दशपञ्च तथान्यानि भवन्ति हलकान्यपि ॥ १२ ॥
 गृहमालाय सङ्घट्टे गृहनाभिर्गृहाङ्गणम् ।
 उद्भिन्नं भिन्नरुक्षं च निलीनं प्रतिपादितम् ॥ १३ ॥
 अन्यानि चाष्टभद्रानि भवन्त्युत्तमवर्णिनाम् ।
 लक्षणं नाम संस्थानं चैतेषां प्रतिपाद्यते ॥ १४ ॥
 वर्णिनां स्याच्चतुःशालं मितं द्वात्रिंशता करैः ।
 सेनापतेश्चतुःपष्टिस्तद्वदेव पुरोधसः ॥ १५ ॥
 श्रेष्ठमष्टयतं राज्ञामेतानि तु यथाक्रमम् ।
 चतुःषडष्टहान्या स्युः पञ्चमं च पृथक् पृथक् ॥ १६ ॥
 विशोधयेत् कनीषोभिर्मध्यमानि यथाक्रमम् ।
 नरेन्द्रपुरुषाणां स्युर्वेश्मान्येतानि वृद्धये ॥ १७ ॥
 गृहाणि शोधयेत् प्राग्गज्ज्यायांस्यपि च मध्यमैः ।
 भवन्त्येतानि भूपानां रतिकोशप्रतिश्रयाः ॥ १८ ॥
 दर्शाशयुक्तो विस्तारादायामो विमवेश्मनाम् ।
 अष्टपदचतुरंशाढ्यः क्षत्रादित्रयवेश्मनाम् ॥ १९ ॥
 यो विस्तारः स एव स्यादायामोजस्मिन् यथाक्रमम् ।
 विद्दशुद्रयोः स्यादाधिक्यं मध्ये ज्येष्ठे च सद्यनि ॥ २० ॥

कर्णमूत्राद् बहिः स्तम्भान् न्यसेत् सर्वान् प्रयत्नतः ।
धान्नां षोडशहस्तानां पश्चानां चतुरस्ररा ॥ २१ ॥

दृष्टिः शालास्तु तेषां स्युश्चतुरंगेन विस्तृताः ।
शालाव्यासार्धतोऽलिन्दः सर्वेषामपि वेष्मनाम् ॥ २२ ॥

तस्याः षोडशहस्ते स्यात् पञ्चमांशद्वयेन वा ।
सप्तमांशत्रयेण स्याद् द्वयोरपरवेष्मनोः ॥ २३ ॥

अन्त्ययोर्हस्तयोः स स्याच्चतुर्भिर्नवमांशकैः ।
पञ्चभिः पदभिरेभिश्च सार्धं साङ्घ्रिनगैः करैः ॥ २४ ॥

दूर्घ्यं स्याद् दशभिः सार्धैः शालायाः षोडशादिषु ।
निवेशदशमांशो यः स युतः सप्तभिः करैः ॥ २५ ॥

शालाया विस्तरः प्रोक्तः श्रेष्ठानामिह वेष्मनाम् ।
अलिन्दमानं प्रागेव प्रोक्तं निखिलवेष्मनाम् ॥ २६ ॥

यच्छालालिन्दयोः शेषं भवेद् गर्भगृहं हि तत् ।
मूपावच्छिन्नमिच्छन्ति शालादूर्घ्यं विपश्चितः ॥ २७ ॥

शालाव्यासप्रमाणा स्यात् सर्वेषामवकोसिमा ।
दिशासु भवने शाला विदिशाकर्णसामयः(?) ॥ २८ ॥

कर्णशाला (तदु) या प्रोक्ता सा च ज्ञेयावकोसिमा ।
अलिन्दशालयोर्मध्ये या स्यान्मूपेति सा स्मृता ॥ २९ ॥

* पूर्वद्वारं नियम्यादावादिमूपा तदुत्तरा ।
मूपा भद्रा इति प्राहुस्तत्संख्यामवधारयेत् ॥ ३० ॥

यावन्मूपं भवेद् वेष्म तावद् भद्रं तदुच्यते ।
भद्रामद्रे शक्रदिवस्थे सौम्यासौम्ये यमाश्रिते ॥ ३१ ॥

शान्ताशान्ते प्रतीचीस्थे सौम्यदिवस्थे शिवाशिवे ।
अलिन्दा इति केऽप्याहुर्मूपा इत्यपरे विदुः ॥ ३२ ॥

१. 'स्यां' क. पाठः । २. 'साङ्घ्रि' ख. पाठः । ३. 'पिच्छि', ४. 'सा'.
५. 'मूपेति', ६. 'सा' क. पाठः । ७. 'सा' ख. पाठः ।

* 'पूर्वद्वारमिव यावदादिमूपा' इति पाठः स्यात् ।

भद्रा इति जगुः केचिदन्धे परिसरा इति ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चपदसप्ता(ष्टा?ष्ट)क्रमेण याः ॥ ३३ ॥
 मूपास्तासां प्रवहणांसंज्ञाः स्युर्वेदमनामिह ।
 तासामाद्याः प्रशस्ताः स्युरप्रशस्तास्ततः पराः ॥ ३४ ॥
 नामतो गुणतश्चैव शुभाशुभफलोदर्यात् ।
 अष्टावादां गुरुन् न्यस्येत् ततश्चाद्यगुरोरथः ॥ ३५ ॥
 लघुं न्यस्येत् ततः शेषान् विदधीत यथोपरि ।
 गुरुभिः पूर्येदादिं यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३६ ॥
 १ आद्यपङ्क्तौ गुरुश्चैको लघुश्चैको यथाक्रमम् ।
 अतः परं तु द्विगुणाः प्रतिपङ्क्ति भवन्त्यमी ॥ ३७ ॥
 मूपाभेदाश्चतुःश्लेषे पदपञ्चाशच्छतद्वयम् ।
 अलिन्दवीथीप्रतीवनिर्बृहकगवाक्षकैः ॥ ३८ ॥
 तमङ्गभद्रविन्यासरचनाभिरनेकधा ।
 अपरस्परसंवाधात् संवृत्तविंशतैरपि ॥ ३९ ॥
 गृहभेदाः प्रमूयन्ते येषां संख्या न विद्यते ।
 यत्सर्वेदचतुश्शास्त्रममूपालिन्दकं हि तत् ॥ ४० ॥
 एकभद्रादिगोहानां श्रमो नामान्यतः परम् ।
 यान्येकलघुन्दक्षाणि प्रस्तारे तानि तद्विदः ॥ ४१ ॥
 कथयन्त्येकभद्राणि क्रमसंख्याविभागतः ।
 प्राणायतं प्राणिवलयं जयं संयमनमियम् ॥ ४२ ॥
 प्रतीच्ये प्रासविन्यासं सुभद्रं कलहोचरम् ।
 अष्टौ तान्येकभद्राणि द्विभद्राण्यभिदध्महे ॥ ४३ ॥

१. 'णा स' २ 'यः' क. पाठः । ३. 'अष्टपादौ' ख. पाठः ।
 ५. 'बद्ध च' क. पाठः ।

§ 'आद्यपङ्क्तौ प्रथमायामात्रौ एते गुरुः, तस्यापस्तादपरे लघुः कर्तव्यः । एव
 यथाक्रमं प्रस्तारसंख्याक्रमित्वात्पि । तथा — चतुर्गुरुप्रस्तारे षोडश गुरुलघवः ।
 तत्सप्तदशतो द्वीगुरु द्वौ लघु इति एतन्मूपाभो न्यसेत् । तदप्रतोऽपि चत्वारो गुरुश्चत्वारो
 लघवः । ततोऽपि अर्धे गुरोः ऋषो लघवः । एव प्रतिपङ्क्ति द्विगुणान् गुरुलघून् न्य-
 सेत् । अयमपरः प्रस्तारः ।' इति त्रिपण्यमिति ।

पूर्वोत्तरोत्तरं पूर्वाद् भद्रादिह विधानतः ।
स्यातां प्राग्मेलकाद्यद्दत्त्वा पूर्वाद्या दक्षिणा परे(१) ॥ ४४ ॥

ईरं सुनीर्थेमाग्रेयं द्वीपमाप्यं सुसंयमम् ।
अर्थैर्चयभं व्याक्रोत्रं नैर्कृतं वृषभं विनम् ॥ ४५ ॥

कौव्यं विपासमान्नीरं क्रान्तं सौभं विपञ्चिमम् ।
गवयं श्रीवहं श्लिष्टं गणं भीममयोगमम् ॥ ४६ ॥

वर्तं चलं शठं क्रान्तमित्यष्टाविंशको गणः ।
द्विभद्राणां समाख्यातस्त्रिभद्राणामतः परम् ॥ ४७ ॥

ऐन्द्रं विलोममायामं वधगेकरक्षर्मन्तिकम् ।
प्रकाशं पैत्रमायस्तं भद्रं मान्तं प्रसाधकम् ॥ ४८ ॥

क्षेमं विघातमायात्तं क्रान्तं त्रिभं द्विमन्दिम् ।
सुदक्षिणं भयं श्लिष्टं प्रमोदं व्यायतं विषत् ॥ ४९ ॥

आप्यं सुनागं नागेन्द्रभीरितं शोभनं धनम् ।
शस्तोत्तरं कफं कर्णं कुष्टं क्रान्तं क्रपागतम् ॥ ५० ॥

द्विशास्तं द्विमयं श्रोक्तं चक्रं मलयमायतम् ।
वनं भारं सुगाराख्यमागारं वीरभेव च ॥ ५१ ॥

व्यायाममायुतं तद्वद् व्याहृतं च ततः परम् ।
दुर्गमं क्षोभसंज्ञं च कृत्रिमं क्षोभणं तथा ॥ ५२ ॥

चारुरुच्याभिधानं च धुषं कथमिति क्रमात् ।
पट्पञ्चागत् त्रिभद्राणि चतुर्भद्राण्यतः परम् ॥ ५३ ॥

कृतमर्चायनं पौष्णमुद्रतं मिश्रमुत्सुकम् ।
विघ्नं विपक्षमाहृतं रुचकं वर्धनं पृथुं ॥ ५४ ॥

* कलहं छैलमायास्यं विनाभं स्वास्तिकं स्थिरम् ॥ ५५ ॥ -

१. 'प्राक्षेलिका' ख. पाठः । २. 'तमा' क. पाठः । ३. 'दोष्य वाप्यसु',
४. 'कव्य विवायमा', ५. 'तम्', ६. 'मान्तरम्' ख. पाठः । ७. 'क्षेम',
८. 'अप्य', ९. 'मस', १०. 'धुर्' क. पाठः । ११. 'चक्र' ख. पाठः ।

* यस्वमापलक्षणश्लोके तु कलममिति पठने ।

क्षरलं द्विगुणं नाथं चित्रं भ्रान्तं त्रिधारणम् ।
 साधारणं नतं त्र्यंशमृषं रोगं विशेषणम् १ ॥ ५६ ॥
 प्रतीच्यं त्रिसमं स्वरं सुप्रतीकं नलं क्षपम् ।
 व्याप्तमाक्रीडनं व्यर्थमीशानं सुखमव्ययम् ॥ ५७ ॥
 मगधं क्षिप्रमागस्त्यमेकोजं द्विर्गतं लिहम् ।
 परं विलोममुदण्डं मुण्डं मातङ्गमाखिलम् २ ॥ ५८ ॥
 खर्वं पिनाकमुद्यन्तं विशिखं प्रसभं रजम् ।
 (चुहृ?रुच)कं (स?सै)फलं वामं वर्धनं धावनं सहम् ॥ ५९ ॥
 चयं सेव्यं कलं तीर्णं चतुर्भद्राणि सप्ततिः ।
 पञ्चभद्राण्यथोच्यन्ते पञ्चशतनुक्रमात् ॥ ६० ॥
 कानलं लोलुपं जिह्वं प्रगालं सालिनं जिनम् ।
 सुजयं विजयं यामं जयं ज्ञातं जयं तपम् ॥ ६१ ॥
 जयं वरं चरं वैरं † विशिषं सुप्रभं प्रभम् ।
 प्रतीभं क्षमिणं युक्तं शान्तं तैतं विनोदनम् ॥ ६२ ॥
 सन्दोहं विप्रदोहं च विद्रुतं सततं ततम् ।
 व्याकुलं लीनमालीनं रिचित्रं लम्बनं ररम् ॥ ६३ ॥
 शेखरं विबुधं चैत्रं व्यासक्तं संपदं पदम् ।
 त्रिशिखं चतुरं प्रातं सुस्थितं दुःस्थितं स्थितम् ॥ ६४ ॥
 चक्रं बंक्रं लयं लाभं सपर्कं मूलमव्ययम् ।
 अष्टाविंशतिरन्मानि पद्भद्राणि निबोधत ॥ ६५ ॥
 क्रिन्नरं कौस्तुभं हर्म्यं धामिकं निषधं वलु ।
 साडीकं वामनं गौरमस्थिरं क्रमिणं खलम् ॥ ६६ ॥
 विवरं बौलिशं धौमं त्रिपुष्टं मन्दिरं भवम् ।
 अशोकं भास्वरं चोष्यं लातव्यं सुस्वनं मखम् ॥ ६७ ॥

१. 'क्षि' क पाठ । २ 'न' न्य पाठ । ३ 'निषिध' क पाठ ।
 ४ 'ररम्', ५ 'वामिभ' ख. पाठ ।

† लक्षणे तु विशेषणमिति पश्यते । ‡ न. पुस्तकेऽर्धमिदं उक्तम् । † न. पुस्तकदृश्य-
 लक्षणपाठरीत्या तु विशेषमिति पाठ्यम् ।

वाजि नेत्रं भ्रम घोषं सप्तभद्राप्यतः परम् ।
भाण्डीर * वैसह प्रस्थं प्रतानं वासुलं कटम् ॥ ६८ ॥
लक्ष्मीवासं सुगन्धान्तमष्टपैतानि नामतः ।
अन्यच्च सर्वतोभद्रमेकं भद्राभिरष्टभिः ॥ ६९ ॥
संपकल्प्यं चतुःशालं मूर्ध्निपां शुभाशुभम् ।
प्रदक्षिणा शुभा मूपा विपरीता विपर्यये ॥ ७० ॥
समवाये यथा भूयो जानीयात् साञ्चसाधु च ।
तथाष्टावैकभद्राणि सप्तभद्राणि च क्रमात् ॥ ७१ ॥
द्विभद्राप्यष्टभिर्द्युक्ता पद्भद्राणि च विंगतिः ।
पद्पञ्चाशत् त्रिभद्राणि पञ्चभद्राणि चोन्नयेत् ॥ ७२ ॥
सप्ततिश्च चतुर्भद्राप्येकं भद्राभिरष्टभिः ।
एवं शतद्वयं पिण्डः पद्पञ्चाशच्च वेदमनाम् ॥ ७३ ॥
भद्रैः पूर्वविधानेन चतुःशालाक्रियादिषु ।
मूपा स्यात् कुड्यजस्तेषु चतुःशालेषु वेदमसु ॥ ७४ ॥
अनुवंशाश्रिते मूपा स्वस्तिके तत्पराह्मुत्से ।
मुखायते च पुरतो द्वे स्यातामवक्रोशिमै ॥ ७५ ॥
नोदङ्मुखः स कर्तव्यः कार्यः प्राग्जीवसंयुतः (?) ।
वर्धमाने तथा का(र्वै?)यो यथा प्राग्जीवसंयुतः ॥ ७६ ॥
वर्धमाने तथा कार्ये द्वारमूपा मुखायते ।
मूपाया दक्षिणे स्यातां दीर्घवामेज्वकोसिमै ॥ ७७ ॥
नन्दावर्तगृहे सर्वा नन्दावर्ता भवन्ति ताः ।
द्वे(स्तरु?)पे रुचके स्यातामायते त्ववकोसिमै ॥ ७८ ॥
सर्वद्वारवहा मूपाः सर्वतोभद्रवेश्मनि ।
आदिमूपा भवेदेका गृहं प्रागायतं हि तत् ॥ ७९ ॥
द्वितीयया प्राग्विलप्रमेरुया तदनन्तरम् ।
प्रदक्षिणेन वेदमनि जयादीन्यैकयैकया ॥ ८० ॥

१. 'सभ' क. पाठः ।

* लक्षणानुसाराद् वैसनमिति पाठयम् ।

मृपया स्युः क्रमादेवं कथ्यन्ते तत्फलान्यथ ।
 धनमर्थविनाशश्च जयर्थंवाशुभं सदा ॥ ८१ ॥
 प्रीतिरुद्वेगकल्याणफलहाथाप्यनुक्रमात् ।
 यत्र पूर्वे उभे मूषे तदीरं परिकीर्तितम् ॥ ८२ ॥
 यत् पूर्वा तृतीया च तत् ऽ सुनीतं गृहं विदुः ।
 आग्नेये द्वितृतीये स्तो द्वीपे चाद्यचतुर्थके ॥ ८३ ॥
 द्विचतुर्थ्यां तथाचाप्ये विचतुर्थ्यां सुसंयमे ।
 अर्धर्चे त्वाद्यपञ्चम्यां द्वितीयैभे सपञ्चमी ॥ ८४ ॥
 व्यासोरो च त्रिपञ्चम्यां नैर्ऋते द्विशराभिधे ।
 वृषभे प्रथमापष्टमौ द्विपञ्चम्यां च तथा विने ॥ ८५ ॥
 काव्ये तृतीया पष्ठी च विपासेऽब्धिरसाभिधे ।
 आनीरे पञ्चमीपष्टमौ साद्या कान्ते च सप्तमी ॥ ८६ ॥
 सौभे द्वितीयासप्तम्यां त्रिसप्तम्यां विपश्चिमे^१ ।
 गवये सप्तमीतुर्ये श्रीवहे पञ्चसप्तमी ॥ ८७ ॥
 सपष्ठी सप्तमी श्लिष्टे गणे पूर्वाष्टमी तथा ।
 भीमेऽष्टमी द्वितीया च ज्यष्टम्यां चाप्ययोगमे ॥ ८८ ॥
 वते चतुर्थी पष्ठी च पञ्चमी चाष्टमी चले ।
 पष्टम्यष्टम्यां शठे कान्ते सप्तमी चाष्टमीति च ॥ ८९ ॥
 इत्यष्टाविंशतिः प्रोक्ता द्विभद्राणामिहांकसाम् ।
 अथ ब्रूमस्त्रिभद्राणि तत्रैन्द्रं पुष्टिवर्धनम् ॥ ९० ॥
 स्याद् याम्यपश्चिमद्वारमाद्यमूषावयान्वितम् ।
 आद्या द्वितीया तुर्या च यस्य द्वारं विपश्चिमम् ॥ ९१ ॥
 रिलोमं नाम तद् वेष्म शूद्राणां पुष्टिप्रर्जनम् ।
 आद्या तृतीया तुर्या स्यादायामे सर्वतोमुखे ॥ ९२ ॥
 वधे द्वित्रिचतुर्थ्यः स्पृद्धारं च स्यादुदग्दिशि ।
 यत्र साद्ये द्विषञ्चम्यावेकार्षं तदुदाहृतम् ॥ ९३ ॥

१. 'सौभे' क. पाठः । २. 'ते' ख. पाठः ।

‡ लक्ष्मणसूत्रात् व सुनीयमिति पाठ्यम् ।

साद्ये यत्र द्विपञ्चम्यौ तत् प्रोक्तं गृहमन्तिकम् ।
 यत्र स्युर्द्वित्रिपञ्चम्यः प्रकाशं सर्वदृढिकृत् ॥ ९४ ॥
 पूर्वा चतुर्थीपञ्चम्यौ यत्र तत् पैत्रमुच्यते ।
 पञ्चमी द्विचतुर्थ्यां च यत्रायस्तं तदीरितम् ॥ ९५ ॥
 त्रिचतुःपञ्चमीपुक्तं भद्रमाहुर्मनीषिणः ।
 आद्या द्वितीया पृष्ठी च यत्र तत् भ्रान्तशब्दितम् ॥ ९६ ॥
 आद्या तृतीया पृष्ठी च स्यात् प्रसाधरुवेश्मनि ।
 तद् भवेत् सर्वतोद्धारं तथा सर्वार्थसाधरुम् ॥ ९७ ॥
 द्वितीया च तृतीया च पृष्ठी च क्षमन्नापत्तिः ।
 तस्य भत्यग्निशि द्वारं शूद्रवर्गस्य चेष्टदम् ॥ ९८ ॥
 पृष्ठी चतुर्थी चाद्या च स्युर्निघाताख्यवेश्मनि ।
 पृष्ठी द्वितुर्ये यस्मिस्तदायातं दक्षिणामुखम् ॥ ९९ ॥
 पदचतुस्त्रियुतं क्रान्तं तत् स्यात् सर्वार्थसाधकम् ।
 पदपञ्चाशान्वितं चिलं तच्च स्याद् याम्यदिङ्मुखम् ॥ १०० ॥
 द्वितीयापञ्चमीपृष्ठयो यस्मिन् स्युस्तद् द्विपन्दिरम् ।
 यत्र त्रिपञ्चमीपृष्ठ्यस्तद् वदन्ति सुदक्षिणम् ॥ १०१ ॥
 चतुर्थीपञ्चमीपृष्ठ्यो भये स्युस्तन्न दृढिकृत् ।
 पूर्वाद्द्वितीयासप्तम्यो यत्र तच्छिष्टप्रसंज्ञितम् ॥ १०२ ॥
 याम्यास्यमिदमिच्छन्ति शुभं सर्वार्थदं वृणाम् ।
 साद्ये तृतीयासप्तम्यौ भयोदे परिकीर्तिते ॥ १०३ ॥
 यत्र स्युर्द्वित्रिसप्तम्यस्तद् वेश्म व्यायतं स्मृतम् ।
 यत्राद्या च चतुर्थी च सप्तम्यपि च तद् वियत् ॥ १०४ ॥
 द्विचतुःसप्तमीमूपमाप्ये स्याद् दक्षिणामुखम् ।
 त्रिचतुःसप्तमीभिस्तु सुनागं वेश्म कीर्त्यते ॥ १०५ ॥
 तच्च याम्यापरमुखं धनधान्यसुरप्रदम् ।
 सप्तमी पञ्चमी पूर्वा मृषा नामेन्द्रसंज्ञिते ॥ १०६ ॥

मृषा द्विपञ्चसप्तम्यो याम्यं च मुखमीरिते ।
 त्रिपञ्चसप्तमीमृषाशोभितं शोभनं भवेत् ॥ १०७ ॥
 चतुर्थी पञ्चमी यत्र सप्तम्यपि च तद् घनम् ।
 पूर्वा षष्ठी सप्तमी च स्मृता शस्तोचरे गृहे ॥ १०८ ॥
 द्वितीयासप्तमीषष्ठ्यो यस्मिस्तद् कफसंज्ञितम् ।
 द्वार वारुणमेतस्य हितं च स्याद् द्विजन्मनाम् ॥ १०९ ॥
 कर्णं स्यात् पश्चिमद्वारं त्रिषष्ठीसप्तमीयुतम् ।
 चतुर्थीसप्तमीषष्ठ्यो मृषाः स्युः कुष्टसंज्ञिते ॥ ११० ॥
 सप्तमीपञ्चमीषष्ठ्युक्तं क्रान्तं यशस्करम् ।
 आद्याष्टमी द्वितीया च मृषा शोक्ता क्रमागते ॥ १११ ॥
 आद्याष्टमी तृतीया च द्विशस्तं भवने स्मृताः ।
 यत्राष्टमी त्रिद्वितीये द्विभयं तदुदाहृतम् ॥ ११२ ॥
 आद्याष्टमी चतुर्थी च यत्र तच्चरुसंज्ञितम् ।
 तुर्याष्टमी द्वितीया च यत्र तन्मन्त्र्यं त्रिदुः ॥ ११३ ॥
 तुर्याष्टमी तृतीया च यत्र तत् शोक्तमायतम् ।
 आद्याष्टमी पञ्चमी च स्याद् यस्मिस्तद् वनं स्मृतम् ॥ ११४ ॥
 द्वितीया पञ्चमी मृषा यत्र स्वादष्टमी तथा ।
 तद् भारालयमुदग्बक्तं शुभं विघ्नकृदन्यथा ॥ ११५ ॥
 त्रिपञ्चम्यष्टमीभिस्तु तुगारं परिकीर्तितम् ।
 यत्राष्टमी तदागारं चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ ११६ ॥
 यस्मिन्नाद्याष्टमीषष्ठ्यो वीरं तद्विह क्रीर्तितम् ।
 षष्ठ्यष्टमी द्वितीया च गृहे व्यायामनामनि ॥ ११७ ॥
 षष्ठ्यष्टमीतृतीयाभिर्मृषाभिः शोक्तमायुतम् ।
 षष्ठ्यष्टमीचतुर्थ्यः स्युर्यत्र तद् व्याहृतं त्रिदुः ॥ ११८ ॥
 षष्ठ्यष्टमीपञ्चमीभिर्दुर्गमं व्याधिकृन्मतम् ।
 आद्याष्टमीसप्तमीभिः संयुक्तं क्षोभमुच्यते ॥ ११९ ॥
 द्विसप्तम्यष्टमीयुक्तं गृहं कृत्रिमसंज्ञितम् ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीभिस्तु मृषाभिः क्षोभणं भवेत् ॥ १२० ॥

चारुच्यं चतुःसप्तम्यष्टमीभिः समन्वितम् ।
 सप्तपञ्चम्यष्टमीभिर्युक्तं ध्रुवमिति स्मृतम् ॥ १२१ ॥
 पद्सप्तम्यष्टमीयुक्तं कथं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
 इत्युक्तानि त्रिभद्राणि शस्तान्येतेषु यानि च ॥ १२२ ॥
 तानि नित्यं प्रयोज्यानि वर्णानां च मनीषिभिः ।
 आद्याश्वत्सो मृषाः स्युर्यत्र तत् कृतसञ्चितम् ॥ १२३ ॥
 सर्वद्विगुणकृत् पूर्वप्रत्यग्द्वारं नचान्यथा ।
 आद्यास्तिस्रः पञ्चमी च यस्मिन्नर्चायन हि तत् ॥ १२४ ॥
 तद् भवेत् पश्चिमद्वारं गृहं सर्वगुणान्वितम् ।
 यस्मिन्नाद्या द्वितीया च चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ १२५ ॥
 तत् पौष्णं दक्षिणद्वारं सर्वद्विकरं वृषाम् ।
 (आद्या)द्यास्तिस्रस्तथाया च यस्मिस्तद् गृहमुद्गतम् ॥ १२६ ॥
 द्वारेण पश्चिमेनैतच्छस्यते दक्षिणेन वा ।
 द्वाद्याश्वत्सो यत्र स्युस्तन्मिथः प्रीतिवर्धनम् ॥ १२७ ॥
 प्रशस्तं क्षत्रियादीनां तस्य द्वाः प्राच्यपाचि वा ।
 आद्यास्तिस्रस्तथा पृष्ठी यस्मिन् मूषास्तदुत्सुकम् ॥ १२८ ॥
 तच्छस्तं पश्चिमद्वारं विमादीनां जयावहम् ।
 आद्या द्वितीया तुर्या च मूषा पृष्ठी च यत् तत् ॥ १२९ ॥
 याम्योप्रत्यङ्मुखं शस्तं चित्रं नाम कुलद्विकृत् ।
 आद्या तृतीया तुर्या च यस्मिन् पृष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३० ॥
 विपक्षं नाम धाम स्याद् द्वारस्य च पश्चिमम् ।
 द्वाद्यास्तिस्रो गृहे यस्मिन् मूषा पृष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३१ ॥
 स्याद् याम्यपश्चिमद्वारमाहृतं नाम तद् शुभम् ।
 आद्याद्वितीयापञ्चम्यो यत्र पृष्ठी च तद् भवेत् ॥ १३२ ॥
 रचरु नाम याम्यप्राग्द्वारं सकलकामदम् ।
 एकत्रिपञ्चपष्ठयः स्युर्यत्र तर्द्धमानरुम् ॥ १३३ ॥

द्वारं यथेष्टमेतस्य वास्तुविद्याविदो जगुः ।
 यस्मिन् पूर्वाष्टमीतुर्यापञ्चम्यो मगधं हि तत् ॥ १६० ॥
 भागुदक्पश्चिमद्वारमिदं शंसन्ति मूरयः ।
 यत्र द्वितुर्यापञ्चम्यो मूपाः स्युस्तद्वदष्टमी ॥ १६१ ॥
 तत् क्षिप्रं नाम सुखकृद् यथेष्टं द्वारमिष्यते ।
 त्रिपञ्चम्यष्टमीतुर्या आगस्त्ये पश्चिमामुखे ॥ १६२ ॥
 द्वितीयाद्याष्टमीपष्ठयो यत्रैकोजं तदुच्यते ।
 तृतीयाद्याष्टमीपष्ठयो यत्र तद् द्विगतं गृहम् ॥ १६३ ॥
 द्विप्रपष्ठयोऽष्टमी चापि यस्मिस्तल्लिङ्गमुच्यते ।
 आद्यातुर्याष्टमीपष्ठयो यत्र तत् पर्कमुच्यते ॥ १६४ ॥
 पष्ठ्यष्टमीद्वितुर्याभिः(?) स्याद् विलोमाभिर्धं गृहम् ।
 पष्ठ्यष्टमीद्वितुर्याभिरुदण्डमिति कीर्तितम् ॥ १६५ ॥
 यस्मिन्नाद्याष्टमीपष्ठ्यापञ्चम्यो मुण्डमेव तत् ।
 द्विपञ्चम्यष्टमीपष्ठ्यो मूपा मातङ्गसंज्ञिते ॥ १६६ ॥
 त्रिपञ्चम्यष्टमीपष्ठ्यो भवन्त्यस्वलनामानि § ।
 तत् सर्वनाम तुर्याद्यारितस्रो यस्मिस्तथाष्टमी ॥ १६७ ॥
 आद्याद्वितीयासप्तम्यः पिनाके स्युस्तथाष्टमी ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीपूर्वा यत्रोद्यन्तं तदुच्यते ॥ १६८ ॥
 अष्टमीद्विप्रपञ्चम्यो यस्मिस्तद् विशिखं गृहम् ।
 आद्याचतुर्थीसप्तम्यः प्रसभे स्युस्तथाष्टमी ॥ १६९ ॥
 रजे द्वितुर्यासप्तम्यो मूपाः स्युस्तद्वदष्टमी ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीतुर्या यत्र तद् रुचकं विदुः ॥ १७० ॥
 भावप्रत्यग्द्वारमेतस्य शूद्राणामतिद्विदम् ।
 सप्तम्याद्याष्टमी मूपा पञ्चम्यपि च सैफले ॥ १७१ ॥
 यामे द्विपञ्चसप्तम्यो मूपा ज्ञेयास्तथाष्टमी ।
 त्रिपञ्चसप्तम्यष्टम्यो यस्मिस्तद् वर्धमानकम् ॥ १७२ ॥

§ इदमर्थे न. पुस्तके द्रुतम् । लक्षणवाक्यपादानुसारेण पूर्वं लक्षणनिर्देशे
 असंलमिति पाठ्यम् ।

विशेषतो वृद्धिकरं वैश्यानामिति तद्विदुः ।
 चतुःपञ्चाष्टसप्तम्यो यस्मिंस्तद् धावनं भवेत् ॥ १७३ ॥
 सप्तम्याद्याष्टमीपष्ठ्यो यत्र तत् सह्युच्यते ।
 द्विसप्तपष्ठ्यष्टमीभिर्मूपाभिश्चयनं भवेत् ॥ १७४ ॥
 पष्ठ्यष्टमीद्विसप्तम्यो (?) यस्मिंस्तत् सेव्यमीरितम् ।
 यत्र तुर्याष्टमी षष्ठी सप्तमी चेति तत् कलम् ॥ १७५ ॥
 तीर्णे षष्ठ्यष्टमीपञ्चसप्तम्यः सर्वकामदे ।
 यत्रायाः पञ्च तत् प्राक्तं कानलं सर्वकामदम् ॥ १७६ ॥
 एकद्वित्रिचतुःषष्ठ्यो यत्र तर्ह्यंतुषं स्पृतम् ।
 आद्यास्तिस्रः पञ्चषष्ठ्या यस्मिंस्तज्जिह्वमुच्यते ॥ १७७ ॥
 प्रगाले पञ्चमीषष्ठीतुर्यापूर्वाद्वितीयकाः ।
 त्रितुर्यापञ्चमीषष्ठ्यः साद्याः स्युः सालिनाभिधं ॥ १७८ ॥
 यत्र द्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठ्यस्तज्जिनमुच्यते ।
 एकद्वित्रिचतुर्थ्यः स्युः सुजघे सप्तमीयुताः ॥ १७९ ॥
 पञ्चमीसप्तमीद्वित्रिपूर्वाः स्युर्विजयामिधे ।
 यत्रैकद्विचतुःपञ्चसप्तम्यो घामनाम तत् ॥ १८० ॥
 यत्रैकत्रिचतुःपञ्चसप्तम्यस्तज्जयं विदुः ।
 भूपा द्वित्रिचतुःपञ्चसप्तम्यो (जा?जा)नर्मजिते ॥ १८१ ॥
 आद्यास्तिस्रस्तथा षष्ठीसप्तम्यो यत्र नज्जपम् ।
 आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिः सप्तम्या च तपं विदुः ॥ १८२ ॥
 षष्ठीत्रितुर्यासप्तम्यो ज(ये?मि)पूर्वान्विना मताः ।
 द्वित्रितुर्यास्तथा षष्ठीसप्तम्यो वैरसंज्ञिते ॥ १८३ ॥
 चरं तद् यत्र पूर्वं द्वे पञ्चपञ्चसप्तमीयुते ।
 *चैत्ये स्यात् सप्तमी षष्ठी पञ्चम्याद्या तृतीयका ॥ १८४ ॥
 त्रिरेषे द्वित्रिपञ्चम्यः स्यात् षष्ठी सप्तमी तथा ।
 चतुर्यां पञ्चमी षष्ठी सप्तम्याद्या च सुप्रभे ॥ १८५ ॥

प्रभारुये द्विचतुःपञ्चपञ्च्यः स्युः सप्तमी तथा ।
 त्रिचतुःपञ्चसप्तम्यः षष्ठी च स्यात् प्रतीक्षके ॥ १८६ ॥
 आद्याश्वत्सो यत्र स्युः साष्टम्यः क्षमिणं हि तत् ।
 स(प्त?)पूर्वा द्वित्रिपञ्चम्यो युक्तनाम्नि तथाष्टमी ॥ १८७ ॥
 शान्ते द्वितुर्यापञ्चम्यः पूर्वा स्यादष्टमी तथा ।
 पूर्वान्त्रितुर्यापञ्चम्यः साष्टम्यस्त्रैतसंज्ञिते ॥ १८८ ॥
 विनोद्रे द्वित्रिपञ्चम्यश्चतुर्था चाष्टमी तथा ।
 सन्दोहे त्वष्टमीषष्ठ्या तिस्रः पूर्वादिकास्तथा ॥ १८९ ॥
 आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिरष्टम्या विप्रदोहकम् ।
 षष्ठ्यष्टमीत्रितुर्याद्या यस्मिंस्तद् विद्वृतं विदुः ॥ १९० ॥
 द्वित्रितुर्याष्टमीपञ्च्यो यत्र तत् सततं मतम् ।
 आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यस्ततनाम्नि तथाष्टमी ॥ १९१ ॥
 आद्यात्रिपञ्चमीपञ्च्यो व्याकुले स्युस्तथाष्टमी ।
 द्वित्रिपञ्चचतुष्पञ्च्यो विज्ञेया लीनसंज्ञके ॥ १९२ ॥
 तुर्याद्यापञ्चमीपञ्च्य आलीने स्युस्तथाष्टमी ।
 द्वितुर्यापञ्चमीपञ्च्यो विचित्रे तद्वदष्टमी ॥ १९३ ॥
 आद्याश्वत्सो मूपाः स्युः साष्टम्यो लम्बनाह्वये ।
 आद्यास्तिस्रोऽष्टमी तद्वत् सप्तम्यपि भवेत् खरे ॥ १९४ ॥
 शेखरे सप्तमीतुर्याद्वितीयाद्यास्तथाष्टमी ।
 विबुधे त्वष्टमी तुर्या तृतीयाद्याथ सप्तमी ॥ १९५ ॥
 चैत्रारुये ऋष्टमीतुर्यासप्तम्यः सतृतीयकाः ।
 आद्याद्विपञ्चसप्तम्यो व्यासक्कारुये तथाष्टमी ॥ १९६ ॥
 आद्यात्रिपञ्चसप्तम्यः साष्टम्यः सम्पदाभिधे ।
 यत्र द्विष्यष्टमीपञ्चसप्तम्यस्तत् पदं विदुः ॥ १९७ ॥
 तुर्याद्यापञ्चमी(षष्ठी)सप्तम्यस्त्रिशिखे तथा ।
 द्विपञ्चम्यष्टमीतुर्यासप्तम्यश्चतुराभिधे ॥ १९८ ॥
 त्रिसप्तम्यष्टमीतुर्यापञ्चम्यः प्रान्तनाम्नि ।
 आद्याद्वितीयासप्तम्यः पञ्च्यष्टम्यो च सुस्थिते ॥ १९९ ॥

दुःस्थितं यत्र पञ्चयाद्या चतुर्थी सप्तमी तथा ।
 स्थितेऽष्टमीद्विसप्तम्याद्विपञ्चयावपि च स्मृते ॥ २०० ॥
 चक्रे षष्ठ्यष्टमीतुर्यासप्तम्याद्याः प्रकीर्तिताः ।
 बक्रे द्वितीयासप्तम्यां षष्ठ्यष्टम्यो चतुर्थिका ॥ २०१ ॥
 लघेऽष्टमीत्रिसप्तम्यस्तुर्याषष्ठ्यौ च कीर्तिते ।
 पञ्चमीसप्तमीषष्ठ्यो लाभे पूर्वाष्टमी तथा ॥ २०२ ॥
 द्विपञ्चसप्तम्यष्टम्यः षष्ठी संपर्कसंज्ञिते ।
 त्रिपञ्चषष्ठीसप्तम्यो मूलनान्नि तथाष्टमी ॥ २०३ ॥
 स्युरष्टसप्तपद्पञ्चचतुर्थ्यस्त्रययाभिधे ।
 पूर्वाद्या यत्र षण्मृषाः किन्नरं नाम तद् गृहम् ॥ २०४ ॥
 यत्राद्याः मञ्च सप्तम्या सह तत् कौस्तुभं विदुः ।
 पूर्वाद्वित्रिचतुःषष्ठीसप्तम्यो हर्म्यसंज्ञिते ॥ २०५ ॥
 सप्तमी पञ्चमी षष्ठी द्वित्रिपूर्वाश्च धार्मिके ।
 निपथे द्विचतुःपञ्चषष्ठ्याद्याः सप्तमी तथा ॥ २०६ ॥
 त्रिचतुःपञ्चषष्ठ्यसप्तम्याद्याः स्युर्यत्र तद् वसु ।
 साटीके त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २०७ ॥
 यत्राद्यापञ्चसप्तम्यो यामनं नाम तद् विदुः ।
 आद्याद्वित्रिचतुःषष्ठ्यः साष्टम्यो गौरनामनि ॥ २०८ ॥
 आद्याद्विष्यष्टमीषष्ठ्यः पञ्चमी चास्थिराभिधे ।
 क्रमिणे त्रिचतुःपञ्चपूर्वाः षष्ठ्यष्टमी तथा ॥ २०९ ॥
 खले पूर्वाष्टमीषष्ठीत्रितुर्याः पञ्चमीयुताः ।
 निवरे त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २१० ॥
 आद्याद्वित्रिचतुःसप्तम्यष्टम्यो बालिशभिधे ।
 पूर्वाष्टमीद्वित्रिसप्तपञ्चम्यो धौमनामनि ॥ २११ ॥
 त्रिषुष्टे द्विचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ।
 मन्दिरे त्रिचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ॥ २१२ ॥

भवे द्वित्रिचतुःपञ्चम्यष्टम्यः सप्तमी तथा ।
 अशोके द्वित्रिपद्सप्तम्यष्टम्यः पूर्वया सह ॥ २१३ ॥
 भास्वरे द्विचतुःपष्टयः सप्तम्याद्याष्टमीयुता ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीपष्टीतुर्याद्यार्थाप्पसंज्ञिते ॥ २१४ ॥
 द्वित्रितुर्याष्टमीपष्टयो लातच्चे सप्तमी तथा ।
 द्विसप्तम्यष्टमीपष्टीपञ्चम्याद्याश्च सुस्वने ॥ २१५ ॥
 त्रिपञ्चम्यष्टमीपष्टीसप्तम्याद्यास्तथा गखे ।
 द्वित्रिसप्ताष्टमीपष्टीपञ्चम्यो वाजिसंज्ञिते ॥ २१६ ॥
 नेत्रे पूर्वाचतुःपञ्चपद्सप्तम्योऽष्टमी तथा ।
 भ्रमे स्युद्विचतुःपञ्चपद्सप्तम्योऽष्टमी तथा ॥ २१७ ॥
 घोषे च त्रिचतुःपञ्चपद्सप्तम्योऽष्टमी तथा ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चपद्सप्तम्यो भवन्ति चेत् ॥ २१८ ॥
 मूपास्तदानीं भाण्डीरमिति प्राहुर्निवेशनम् ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चपष्टयो यत्र तथाष्टमी ॥ २१९ ॥
 तद् वैसनमिति प्राहुर्वास्तुविद्याविदो गृह्यत् ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चसप्ताष्टयो गृहे यदि ॥ २२० ॥
 मूपा भवन्ति तद् विद्यात् प्रस्थमित्यभिवानतः ।
 एकद्वित्रिचतुष्टयः स्युः पष्टी सप्तम्यथाष्टमी ॥ २२१ ॥
 यस्मिन् मूपास्तदत्राहुः प्रतानमिति मन्दिरम् ।
 चतुर्थविजिताभिः स्वान्मूपाभिर्वेदम चासुलम् ॥ २२२ ॥
 फटं तृतीयादीनाभिर्विज्ञातव्यं निवेशनम् ।
 मूपाभिरद्वितीयाभिर्लक्ष्मीवाससुदाहृतम् ॥ २२३ ॥
 सुगन्धान्तमनाद्याभिरष्टाभिः सर्वभद्रकम् ।
 इत्येकभद्रममृतीनि वेदमान्युक्तानि यावद्गृहमष्टभद्रम् ।
 एतांश्चतुश्शाल्यगृहभेदान् यो वेत्ति पूजां स लभेत लोके ॥ २२४ ॥

इति महाराजप्रविराजधोभान्देवप्रिचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनामिन् वास्तुशास्त्रे

चतुश्शाल्यविधानं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ निम्नोच्चादिफलानि नाम विंशोऽध्यायः ।

अग्रतःपृष्ठतःशेखरौ द्वारेण नियतौ गृहे ।
 यतो द्वारं तदग्रं स्यात् पृष्ठं पृष्ठमृदाहतम् ॥ १ ॥
 द्रव्यायामोदयव्यासैः शाला यत्राधिका भवेत् ।
 वामा वा दक्षिणा वापि अग्रतः पृष्ठतोऽपि वा ॥ २ ॥
 हन्ति द्रव्याधिका द्रव्यमायामाभ्यधिका कुलम् ।
 उच्छ्रायाभ्यधिका पृजां सन्तति विस्तराधिका ॥ ३ ॥
 यस्य निम्ना भवेद् भूमिर्वामा दक्षिणकास्थला ।
 बहुदोषं हि तद् वास्तु पृत्रर्षोऽविनाशरुम् ॥ ४ ॥
 यस्य दक्षिणका निम्ना भूमिर्दक्षिणस्थला भवेत् ।
 यत्रेनावि कृतं तत् म्याद् भर्तुरल्पफलोदयम् ॥ ५ ॥
 पश्चिणेन भवेन्नित्ना भूमिः स्थूलतराग्रतः ।
 यत्र तत् सर्ववर्णेषु त्वेकामग्रद गृहम् ॥ ६ ॥
 अग्रतश्च यदा हीनं पृष्ठतश्चोच्चिन्नं भवेत् ।
 भवनं स्वागिनो द्वांशु रिगगव्यसनाय तत् ॥ ७ ॥
 सञ्चवं च सकक्षं च तथैव सपरिक्रमम् ।
 सप्रभं च समाख्यातं गृहमत्र चतुर्विंशम् ॥ ८ ॥
 वायोदकं च सञ्चवं सरुदशुभपोदरुम् ।
 सावर्ध्यायं तु यद् वैश्वं तद् विद्यात् सपरिक्रमम् ॥ ९ ॥
 पक्वेनाप्यत्र मुखतः पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।
 सप्रभं स्यादल्लिन्देन लक्षणं तु पृथरूपधरु ॥ १० ॥
 ऐंकोऽल्लिन्दस्तु कर्तव्यो मुनातो दक्षिणेन वा ।
 मुखे राजप्रसादाय दक्षिणैर्ध्वजिवर्धनः ॥ ११ ॥

१. 'मा', २ 'द्वारे' ग. पाठ. । ३ 'वृ' क. पाठ. । ४. 'वा' र. पाठ. ।
 ५. 'प्रायो नि' र. पाठ. । ६. 'स्तु' क. पाठ. । ७ 'स्वादिर्षोऽपिका' स. पाठ. ।
 ८. 'स्य' क. पाठ. । ९. 'स्तु', १० 'ह्यस्तु', ११. 'स्याय' ग. पाठ. ।
 १२. 'एका' क. पाठ. ।

वामतस्तु न कर्तव्य एकोऽलिन्दो न पृष्ठतः ।
 वामतोऽर्धविनाशाय पृष्ठतो म्रियते गृही ॥ १२ ॥
 यस्य स्यातामलिन्दो द्रौ गृहस्योभयपार्श्वयोः ।
 धनलाभं विजानीयात् तत्प्रवेशे कुटुम्बिनः ॥ १३ ॥
 यस्य स्यातामलिन्दो द्वावग्रतः पृष्ठतस्तथा ।
 धनधान्यमवामोति सौभाग्यं चापि तद्गृही ॥ १४ ॥
 यस्य वा हलकालिन्दो मुखतो दक्षिणेन वा ।
 राजप्रसादेस्तस्वामी धनधान्यैश्च वर्धते ॥ १५ ॥
 वामतो हलकालिन्दो मुखतश्च कृतो यदि ।
 राजदण्डभयं विद्यात् पत्नी चास्य विनश्यति ॥ १६ ॥
 दक्षिणो हलकालिन्दः पश्चिमश्च कृतो यदि ।
 ततः परापि वृद्धिः स्यात् सौभाग्यं च परं भवेत् ॥ १७ ॥
 पृष्ठतो हलकालिन्दो वामतश्च कृतो यदि ।
 कलत्रमरणं तत्र भवेद् दुर्भगतापि च ॥ १८ ॥
 पृष्ठतो वामतश्चैव पुरतो दक्षिणेन वा ।
 अलिन्दस्य कृतस्याथ वक्ष्यामोज्जुक्रमात् फलम् ॥ १९ ॥
 पृष्ठतो दारनाशाय धनलोभाय दक्षिणे ।
 अग्रे राजप्रसादाय वामतोऽर्धविनाशनः ॥ २० ॥
 समापितं तु यद् वास्तु सर्वतः परिशोधितम् ।
 स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्थपतेश्च यशस्करम् ॥ २१ ॥
 अर्जितं वर्धते तस्य वृद्धिश्च स्यान्नृपश्रिया ।
 धर्मकामाश्च वर्धन्ते क्रीत्तिरायुर्वशां बलम् ॥ २२ ॥
 नित्यं प्रक्रीडितजनं नित्यं सन्निहितश्रि तत् ।
 नृत्यवादित्रगीतैश्च नित्यामोदं निरामयम् ॥ २३ ॥
 तत्र नैकप्रकाराणि त्रिशालान्युपलक्षयेत् ।
 प्रकारेषु च सर्वेषु निन्द्यां याम्वापरोज्जितौ ॥ २४ ॥

एकास्मिन् स्वामिनो मृत्युरपरस्मिन् धनक्षयः ।

पूर्वोत्तरोर्जिज्ञेता धन्यौ संज्ञार्थैर्पां प्रकारतः ॥ २५ ॥

स्युद्धकपूर्वपाम्याप्यशालाहीनान्यनुक्रमात् ।

द्विरण्यनाभमुखेत्रचुल्लीपक्षग्रनाभाभिः ॥ २६ ॥

विनियोगो यथालिन्दमलिन्दच्युदिरिच्छया ।

वेश्मान्यथ द्विशालानि कीर्त्यन्ते पट् यथाक्रमम् ॥ २७ ॥

द्विकर्णेषु द्विशालानि तत्कर्णान्येषु निर्दिशेत् ।

संमुखे द्वे समेतानि पडेतान्नुपलक्षयेत् ॥ २८ ॥

सिद्धार्थं दक्षिणाप्रत्यग्ं भवन्त्यत्रार्थसिद्धयः ।

यममूर्धसुदकप्रत्यग्ं तत्र मृत्युभयं सदा ॥ २९ ॥

प्रागुदीच्योस्तु दण्डः स्याद् दण्डस्तत्र मदा भवेत् ।

पान्याम्ययोस्तु वाताख्यं वास्तु तत् कलहोत्तरम् ॥ ३० ॥

उदग्दक्षिणसाम्मुख्ये द्विशालं स्नाचवास्त्विति ।

तत्र ज्ञातिविरोधः स्यान्न तत् कुर्यात् कदाचन ॥ ३१ ॥

प्राग्प्रतीच्योस्तु साम्मुख्ये चुल्लीवास्तु विनिर्दिशेत् ।

तत्र वित्तक्षयो घोरः पदाप्येतन्न कारयेत् ॥ ३२ ॥

चतुश्शालं त्रिशालेन मान्तं प्राकारवर्तिना ।

पूर्वेण सप्तशालेषु मणिच्छन्द इति स्मृतम् ॥ ३३ ॥

अन्यानि चैवं त्रीण्याहुः मान्तमेव प्रदक्षिणम् ।

अपरं परिधानं च सपर्शमिति तानि च ॥ ३४ ॥

एकभिर्त्ती तु शाले द्वे गृहसंघट्टे ज्ञच्यते ।

न तं कुर्यात् स हि सदा बन्धदोषवचपदः ॥ ३५ ॥

१ 'स्मि', २. 'र्त्ता' ख. पाठ । ३. 'व', ४. 'स' क. पाठः ।
५. 'स्यर्वास्तथा', ६ 'व' ख. पाठ. । ७. 'धि' क. पाठ. ।

इत्युचनीचगृहभागफलं प्रद्विष्ट-

मस्मिन्नलिन्दफलमप्यशुभं शुभं च ।

यद् द्वित्रिशालगृहलक्ष्यं तदप्यमुष्मिन्

सामान्यतो द्वितययोगभयं च सम्यक् ॥ ३६ ॥

इति महाराजाधिराजधीभोजेदे सावरचिते समराङ्गणगृहधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

निम्नोच्चफलच्छत्रादिसंज्ञालिन्दफलसद्वास्तुफलद्विशालत्रिशा-

लगृहसङ्घट्टलक्षणफलानि नाम विंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वासप्ततित्रिशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वासप्ततेभूमक्षिशालानां यथाक्रमम् ।

अभिधानानि कात्स्न्येन लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ १ ॥

मुन्यानि तेषु चत्वारि ऋथ्यन्ते तानि नामतः ।

हिरण्यनाभं सुक्षेत्रं चुली पक्षघ्नमेव च ॥ २ ॥

हिरण्यनाभमुल्लूष्टं हीनमुत्तरशालया ।

तत् स्याद् धनमर्दं भर्तुः सुक्षेत्रं पूर्वया विना ॥ ३ ॥

सुक्षेत्रं लक्षणोपेतमृद्विद्वद्विप्रदं विभोः ।

चुली दक्षिणया हीना शालया वित्तनाशिनी ॥ ४ ॥

पक्षघ्नं पश्चिमाहीनं वैरकृत् कुलनाशनम् ।

अलिन्दयोगादेतेषां लघुप्रस्तारयोगतः ॥ ५ ॥

मृषायोगाच्च भेदाः स्युरष्टादश पृथक्पृथक् ।

जाम्बूनदं हिरण्याख्यं रुक्माख्यं हेमसंज्ञितम् ॥ ६ ॥

कनकं काञ्चनं स्वर्णं सुरणं च ततः परम् ।

सन्तापसंज्ञं सारं च तथा चामीकराह्वयम् ॥ ७ ॥

तपनं तापनीयं च शातकुम्भमथापि च ।

हिरण्यनाभं कल्याणं भूषणं भूतिभूषणम् ॥ ८ ॥

भेदा हिरण्यनाभस्येत्यष्टादश भवन्त्यमी ।
 नागं सूर्यप्रभाख्यं च मत्तवारणकं तथा ॥ ९ ॥
 चतुर्थं केसरीत्युक्तं वासवं चेन्द्रमेव च ।
 हरिर्हंसं सारसा(ण्डं?स्यं) कुञ्जरं तोयदं तथा ॥ १० ॥
 मेघमालाभिधानं च धारासारं महोदरम् ।
 कर्दमं नामतश्चान्यत् सुश्रेत्रं प्रकरं तथा ॥ ११ ॥
 सुक्षेत्रानुगतान्याहुस्तथान्यद् धान्यपूरकम् ।
 चुलीभेदानथ ब्रूमस्तेषामाद्यं भुजङ्गमम् ॥ १२ ॥
 निर्जीवाख्यं विहङ्गं च नकुलं पन्नगादयम् ।
 शतच्छिद्रं च सर्पं च कोपसङ्गं भगन्दरम् ॥ १३ ॥
 उद्वेजनाख्यं सन्न्यासं निस्तोषं करुणानर्जम् ।
 वारणं दारणं चुलीं वकुदं कन्दरं तथा ॥ १४ ॥
 इति चुलीभेदेषु मन्दिराणि दशाष्ट च ।
 ब्रूमः पक्षग्रसंबद्धगृहनामानि सम्प्रति ॥ १५ ॥
 राक्षसं * ध्वान्तसंहारं देवारि सुरदारुणम् ।
 घोषणं व्याघ्रशार्दूले शोषणाख्यं विशोषणम् ॥ १६ ॥
 मत्तदं च निरानन्दं शाकूनं विघ्ननिर्घृणे ।
 रिपुसंहदपक्षत्रे सुतर्घ्रं वैरिपूरणम् ॥ १७ ॥
 इत्यष्टादश पक्षग्रभेदाः प्रोक्ता यथानुमम् ।
 हिरण्यनाभभेदेषु धन्यं जाम्बूनदं गृहम् ॥ १७ ॥
 आधाद्याभिधतस्यभिर्मूपाभिरुपलक्षितम् ।
 यत्राद्याद्वित्रिपञ्चम्यो हिरण्यं नाम तच्छुभम् ॥ १९ ॥
 पञ्चम्याद्याद्वितुर्याभिः स्याद् रुमं रुमदं गृहम् ।
 आधात्रितुर्यापञ्चम्यो यत्र तद्धमसंस्रितम् ॥ २० ॥

१. 'च', २. 'च्छत्र' ३. 'का', ४. 'त', ५. 'कु', ६. 'ह', ७. 'मातृ परि' ए. पाठः । ८. 'अ' क. पाठः ।

द्वित्रितुर्यापञ्चमीभिः कनकं कनकावहम् ।
 साद्याभिद्वित्रिपष्टीभिः काञ्चनं काञ्चनप्रदम् ॥ २१ ॥
 आद्याद्वितुर्यापष्टीभिः स्वर्णं स्वर्णविष्टद्वये ।
 सुवर्णमाद्यात्रिचतुःपष्टीभिः स्यात् सुवर्णदम् ॥ २२ ॥
 स्याद् द्वित्रितुर्यापष्टीभिः सन्तार्पं तापशाश्रितकृत् ।
 आद्याद्विपञ्चमीपष्टयो यत्र तत् सारमुत्तमम् ॥ २३ ॥
 चामीकरं त्रिपष्ट्याद्यापञ्चमीभिर्गृहोत्तमम् ।
 द्वित्रिपद्विपञ्चमीभिः स्यात् तपनं नाम मन्दिरम् ॥ २४ ॥
 पद्वितुर्याद्यापञ्चमीभिस्तापनीयमुदाहृतम् ।
 शातकुम्भं द्विपद्विपञ्चचतुर्थीभिर्भवेद् गृहम् ॥ २५ ॥
 हिरण्यनाभं त्रिचतुःपञ्चपष्टीभिरीरितम् ।
 कल्याणमाद्यात्रिचतुःपञ्चपष्टीभिरुच्यते ॥ २६ ॥
 पद्विपञ्चद्वित्रितुर्याभिर्भवेद् भूषणसंज्ञितम् ।
 आद्याद्वित्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्भूतभूषणम् ॥ २७ ॥
 अथ सुक्षेत्रभेदानां लक्षणान्यभिदध्महे ।
 यत्राद्याद्वित्रितुर्याभिस्तन्नागं नाम मन्दिरम् ॥ २८ ॥
 यत्राद्याद्वित्रिपञ्चम्यस्तत् सूर्यप्रभमुच्यते ।
 आद्याद्वितुर्यापञ्चम्यो यत्र तन्मत्तवारणम् ॥ २९ ॥
 आद्यात्रितुर्यापञ्चम्यो यत्र तत् केसरीं विदुः ।
 वासवं पञ्चमीतुर्याद्वितीयाभिस्तदुच्यते ॥ ३० ॥
 पष्ट्याद्यात्रिद्वितीयाभिरिन्द्रमन्दिरमीरितम् ।
 आद्याद्वितुर्यापष्टीभिर्हरिसंज्ञमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥
 आद्यात्रितुर्यापष्टीभिर्हंससंज्ञं निवेशनम् ।
 पष्टीद्वित्रिचतुर्थीभिः सारसं नामतो भवेत् ॥ ३२ ॥
 आद्याद्विपञ्चपष्टीभिः कथयन्तीह कुञ्जरम् ।
 आद्यात्रिपञ्चपष्टीभिर्विज्ञेयं तोयदं गृहम् ॥ ३३ ॥

मेघमालं त्रिपदपञ्चद्वितीयाभिरुदाहृतम् ।
 धारासारं चतुःपञ्चपदाद्याभिर्भवेद् गृहम् ॥ ३४ ॥
 द्विचतुःपञ्चपद्यीभिर्महोदरमिति स्मृतम् ।
 कर्दमं नाम पदपञ्चत्रितुर्याभिर्जयावहम् ॥ ३५ ॥
 पदपञ्चतुर्यान्याद्याभिः सुश्रेवं स्याद् धनपदम् ।
 द्वित्रिपदपञ्चतुर्याभिर्भवेत् प्रकर्मृद्धिदम् ॥ ३६ ॥
 आद्याभिश्च पडेताभिः(?)विंशेयं धान्यपूरकम् ।
 अष्टादशेते सुश्रेन्नगृहभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ ३७ ॥
 आद्याद्वित्रिचतुर्याभिर्मृपाभिः स्याद् भृजङ्गमम् ।
 निर्जात्रिमाद्यापञ्चत्रिद्वितीयाभिर्निवेशनम् ॥ ३८ ॥
 आद्याद्विपञ्चतुर्याभिर्विहन्तीभिर्विद्वन्तीह विहङ्गमम् ।
 पञ्चाद्यात्रिचतुर्याभिर्मृपाभिर्नकुलं विदुः ॥ ३९ ॥
 पञ्चद्वित्रिचतुर्याभिः पद्मगं नामतो भवेत् ।
 शतच्छिद्रं षडाद्यात्रिद्वितीयाभिर्भवेद् गृहम् ॥ ४० ॥
 आद्याद्वितुर्यापद्यीभिः सर्पगित्यभिधीयते ।
 आद्यात्रिपदचतुर्याभिः क्रोपमित्यभिश्चिदितम् ॥ ४१ ॥
 पदचतुस्त्रिद्वितीयाभिर्भवेद् वेश्म भगन्दरम् ।
 आद्याद्विपञ्चपद्यीभिरुद्वेजनमुदाहृतम् ॥ ४२ ॥
 सन्नर्यासमाद्यापञ्चत्रिपद्यीभिर्भरनाश्रमम् ।
 द्वित्रिपदपञ्चमीभिस्तु † निस्तोयमभिधीयते ॥ ४३ ॥
 तुर्याद्यापञ्चपद्यीभिः करुणाननमुच्यते ।
 द्विचतुःपञ्चपद्यीभिर्वारणं मुखवारणम् ॥ ४४ ॥
 त्रिचतुःपञ्चपद्यीभिर्दारणं श्रीविदारणम् ।
 त्रैलुद्याद्यात्रिचतुःपञ्चपद्यीभिर्विचिन्नाशनम् ॥ ४५ ॥

१. 'ह विह' ख. पाठ । २. 'भवेत्' क. पाठ । ३. 'आभिर्द्विती',
 ४. 'जा', ५. 'वृष्याजा' ख. पाठ ।

सगराङ्गणतत्रपारे

पदपञ्चद्वित्रितुर्याभिः ककृदं नाम मन्दिरम् ॥
 कन्दरं पदचतुःपञ्चत्रिभ्याद्याभिर्गृहाधमम् ॥ ४६ ॥
 अधाष्टादश कथ्यन्ते भेदाः पक्षग्रसंश्रयाः ।
 तेषु राक्षसमाद्याद्वित्रिचतुर्थाभिरुच्यते ॥ ४७ ॥
 पञ्चाद्याद्वित्रितीयाभिर्ध्वान्तसंघातमीरितम् ।
 पञ्चाद्याद्विचतुर्थाभिर्देवारीति निगद्यते ॥ ४८ ॥
 आद्यात्रिपञ्चतुर्याभिविज्ञेयं देवदारुणम् ।
 पञ्चत्रिद्विचतुर्थाभिर्शोपणं दुःखघोषेणम् ॥ ४९ ॥
 षडाद्याद्वित्रितीयाभिर्व्याघ्रमित्यभिधीयते ।
 आद्याद्वितुर्यापष्टीभिः शार्दूल स्यान्निवेशनम् ॥ ५० ॥
 आद्यात्रितुर्यापष्टीभिः शोपणं पुत्रशोपणम् ।
 पद्तुर्याद्वित्रितीयाभिविज्ञानीयाद् विशोपणम् ॥ ५१ ॥
 आद्याद्विपञ्चपष्टीभिर्मत्तदं नाम मन्दिरम् ।
 निरानन्दाख्यमाद्यात्रिपञ्चपष्टीभिरुच्यते ॥ ५२ ॥
 पञ्चपद्द्वित्रितीयाभिः शाकुनं नामतो भवेत् ।
 विघ्नमाद्याचतुःपञ्चपष्टीभिविघ्नवर्धनम् ॥ ५३ ॥
 निर्घृणं पदचतुःपञ्चद्वितीयाभिरसौख्यकृत् ।
 त्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्वदन्ति रिपुसंहदम् ॥ ५४ ॥
 पदपञ्चतुर्याव्या(द्या)भिः पक्षग्रं सुतनाशनम् ।
 पदपञ्चद्वित्रितुर्याभिः सुतग्रं सुतसूदनम् ॥ ५५ ॥
 पदपञ्चद्वित्रितुर्याद्या यत्र तद् वैरिपूरणम् ।
 पक्षग्रस्यानुगान्येवं गृहाण्यष्टादश क्रमात् ॥ ५६ ॥
 चतुराद्यास्त्रिशालेषु मूषा बाह्या न चान्तरा ।
 स्याद् विनाद्यां द्वितीयां च त्रिशालं पञ्चभद्रकम् ॥ ५७ ॥
 चाद्यतः क्रममुत्सृज्य त्रिशालविधिरीरितः ।

हिरण्यनाभादिनिकेतनानां चतुष्टयस्यैवममी प्रकाराः ।

द्विसप्ततिः कृत्स्नतयोषदिष्टाः प्रत्येकमष्टादशभेदकल्पाः ॥ १ ॥

इति मदारजाविराजश्रीभोजदेवीरचिते समराङ्गणभूषणभारणनाम्नि वाल्मिशे
द्वासप्ततिविशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥

अथ द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ।

द्विशालानि द्विषश्चाशुत् स्युः शुभान्यशुभानि च ।

लक्षणानि क्रमात् तेषामिदानीं सम्प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥

सिद्धार्थं यममूर्त्यं च दण्डाख्यं वातसंज्ञितम् ।

जुष्टीं काचं च मुख्यानि द्विशालानि षडेव हि ॥ २ ॥

अनेकभेदभिन्नानि लघुप्रस्तारयोगतः ।

मूपाभेदक्रमेण स्युर्भेदाभेदक्रमेण तु ॥ ३ ॥

तथा निलीनकरणाद् वीथिकादिन्द्रमार्गतः ।

प्राग्ग्रीवादिविधानेन द्विशाल्यादिविपर्ययात् ॥ ४ ॥

यथासम्भवमेतानि कथयामः समासतः ।

निर्वाहतश्च मूपाणामनिर्वाहाच्च नामतः ॥ ५ ॥

छन्दतो गुणतो रूपादशुभानि शुभानि च ।

हितार्थाय नरेन्द्राणां वणिनां लिङ्गिनामपि ॥ ६ ॥

हस्तिनी महिषी चेति द्वे शाले यत्र येषमनि ।

तत् सिद्धार्थमिति ज्ञेयं त्रित्तसम्पत्तिकारकम् ॥ ७ ॥

मृत्युदं महिषीगात्रीभ्यां भवेद् यममूर्त्यंरुम् ।

दण्डं स्यान्डगलीगात्रीशालाभ्यां दण्डभीतिदम् ॥ ८ ॥

वातं करेशुच्छगलीयुक्तमुद्देगकारकम् ।

महिष्यजाभ्यामुद्देगकरी जुष्टी धनापहा ॥ ९ ॥

काचं करेणुगावीम्यां मुहृत्पीतिविनाशनम् ।
 एकमूपममूपं च न द्विशालेषु कारयेत् ॥ १० ॥
 व्यत्यासात् काचचुल्लयोश्च सर्वाभिस्तिष्ठभिस्तथा ।
 चत्वार्याद्यानि भिद्यन्ते लघुप्रस्तारयोगतः ॥ ११ ॥
 प्रत्येकमेकादशधा मन्दिराण्यभिधानतः ।
 अन्ये चतुर्धा भिद्येते प्रत्येक द्वे निवेशने ॥ १२ ॥
 एषां मूपा भिदाभेदात् तद्वाद्यावाहहेतुकाः ।
 वसुधारं भवेत् तेषामाद्यं सिद्धार्थकं ततः ॥ १३ ॥
 कल्याणकं शाश्वतं च शिवं कामप्रदं तथा ।
 स्त्रीदं शान्तं निष्कलङ्कं धनाधीशं कुबेरकम् ॥ १४ ॥
 सिद्धार्थमनुजान्येवमेतान्येकादश क्रमात् ।
 संहारं यमसूर्यं च कालं वैवस्वतं यमम् ॥ १५ ॥
 करालं विकरालं च कवचं मृतकं शैवम् ।
 यमसूर्यस्य भेदाः स्युः सबन्तो महिषं तथा ॥ १६ ॥
 प्रचण्डचण्डे दण्डालयमुदण्डं काण्डकोटरे ।
 विग्रहं निग्रहं धूर्त्रं निर्धूमं दन्तिदारुणम् ॥ १७ ॥
 एकादशमी दण्डस्य भेदा दण्डभयप्रदाः ।
 मरुत्पवनवाताख्यान्यनिलं सप्रभञ्जनम् ॥ १८ ॥
 घनोर्यम्बुदविध्यंसि * प्रलयं कलहं कलिः ।
 कलिचुल्ली च वातस्य भेदा उद्रेगदायकाः ॥ १९ ॥
 रोगं चुल्लयनरुं भस्म चुल्लया भेदचतुष्टयम् ।
 काचस्य तु च्छलं काचं कुलग्नं † च विरोधि च ॥ २० ॥
 द्वापञ्चाशद् द्विशालानाममी भेदाः प्रकीर्तिताः ।
 धूमः साम्प्रतमेतेषां लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥

१. 'दत्', २. 'क.', ३. 'शिवम्', ४. 'म', ५. 'तार्या' क. पाठः ।
 ६. 'छ' ए पाठः ।

* लघुशक्तेः पतत्स्थाने योगमिति पठ्यते । † लक्षणपाठरीत्या तु कुलक्षमिति
 पाठ्यम् ।

आद्याद्वितीये बहूतो यत्र मूपे धनप्रदे ।
 वसुधाराभिधानं तद् गृहं सर्वार्थकानुमम् ॥ २२ ॥
 आद्यातृतीये बहूतो यत्र सिद्धार्थकं हि तत् ।
 सर्वोपद्रवनिर्मुक्तं सिद्धिकृच्चिन्तितार्थकृत् ॥ २३ ॥
 द्वितृतीयं बहन्मूपं भवेत् कल्याणमृद्धिकृत् ।
 बहदाद्यचतुर्थीकं शाश्वतं गृहमृत्तमम् ॥ २४ ॥
 शिवं द्वितीयातुर्याभ्यां बहन्तीभ्यां सुखप्रदम् ।
 कामदं त्रिचतुर्थीभ्यां भवेच्चिन्तितकामदम् ॥ २५ ॥
 आद्याद्याभिः (सुस्तु) तिसृभिः स्त्रीप्रदं संपदं (?) प्रभोः ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः शान्तं शान्तिप्रदायकम् ॥ २६ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याभिर्निष्कलङ्कं समृद्धिकृत् ।
 द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्धनेशं धनवर्द्धनम् ॥ २७ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिः कुवेरं विचष्टद्विकृत् ।
 यममूर्षप्रभेदेषु ऋषो लक्ष्म फलानि च ॥ २८ ॥
 आद्याद्वितीयामूषाभ्यां संहारं स्वामिनाशनम् ।
 गृहमाद्यातृतीयाभ्यां मृत्युदं यमसूर्यकम् ॥ २९ ॥
 द्वितृतीयं बहन्मूपं कालं योषिद्दिनाशनम् ।
 वैवस्वतं बहत्तुर्यप्रथमं रोगकारकम् ॥ ३० ॥
 यमालयं द्वितुर्वाभ्यां स्वामिनो यमदर्शनम् ।
 करालं त्रिचतुर्थीभ्यां भर्तुः प्राणविनाशनम् ॥ ३१ ॥
 आद्याभिस्त्रिसृभिः स्वामिनाशनं विकरालकम् ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः कबन्धं भर्तुनाशनम् ॥ ३२ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याभिर्मूर्च्छं मृतकालयम् ।
 शिवं द्वित्रिचतुर्थीभिः स्वामिनो मरणप्रदम् ॥ ३३ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिः स्वामिन्नं महिषं विदुः ।
 मचण्डं दण्डभेदेषु पूर्वया सद्वितीयया ॥ ३४ ॥

१. 'सिद्धार्थं' क. पाठः । २. 'दम्', ३. 'भित्तिय', ४. 'क' ख.
 पाठः । ५. 'द्वि' क. पाठः । ६. 'शप्त', ७. 'तुर्याभिः' ख. पाठः ।

गृहमादौ विजानीयाद् भर्तृवृषभयमदम् ।
 चण्डमाद्यातृतीयाभ्यां चण्डदण्डभयमदम् ॥ ३५ ॥
 दण्डं स्याद् द्वितृतीयाभ्यां राजदण्डाय ऋणम् ।
 उदण्डमाद्यातुर्याभ्यां स्वामिनो दण्डभीतिदम् ॥ ३६ ॥
 काण्डं द्वितीयातुर्याभ्यां काण्डदण्डकारकम् ।
 कोटरं त्रिचतुर्थीभ्यां स्वामिनो विग्रहावहम् ॥ ३७ ॥
 प्रथमा(द्वि)तृतीयाभिस्त्रिग्रहं च धनं चकृत् ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिर्निग्रहं विग्रहावहम् ॥ ३८ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याभिर्भूषं सर्वधनापहम् ।
 द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्निर्धुमं धननाशनम् ॥ ३९ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिर्दन्तिदारुणपर्यहृत् ।
 आद्याद्वितीयामृपाभ्यां वातमेदेषु मन्दिरम् ॥ ४० ॥
 मरुत्संज्ञं भवेत् तत्र चसतां कलहः सदा ।
 उद्वेगकारि पवनं तृतीयाद्योपलक्षितम् ॥ ४१ ॥
 चाताख्यं द्वितृतीयाभ्यां सदा सन्तापकारकम् ।
 सन्तापोद्वासकार्याद्यातुर्याभ्यामनिलं भवेत् ॥ ४२ ॥
 प्रभञ्जनं द्वितुर्याभ्यां शोकसन्तापकारकम् ।
 तृतीयया चतुर्थ्या च घनार्थुद्वेगकारकम् ॥ ४३ ॥
 आद्यया द्वितृतीयाभ्यां रोगं कार्यार्थनाशनम् ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः प्रलयं चित्तापकृत् ॥ ४४ ॥
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः कलहं कलहावहम् ।
 द्वितृतीयाचतुर्थीभिः कलिः सन्तापकारकम् ॥ ४५ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिः कलिचुह्री धनापहा ।
 रोगमाद्याद्वितीयाभ्यां चुह्रीभेदेषु शोकदम् ॥ ४६ ॥

१. 'बाध' ख पाठ. । २. 'व(न)म्' क. पाठ. । ३. 'मृपाभि' ख. पाठ. ।
 ४. 'विष' क. पाठ. ।

स्याद् द्वितीयातृतीयाभ्यां चुल्ली वित्तविनाशनी ।
 वसुध्रमनैलं नाम त्रितुर्याभ्यां निवेशनम् ॥ ४७ ॥
 वित्तममाद्यातुर्याभ्यां भस्माख्यं स्वामिनः सदा ।
 उदङ्मुखोभ्यां मूपाभ्यां काचभेदेषु मन्दिस्म् ॥ ४८ ॥
 छलं नाम भवेन्नित्यं बन्धुवर्गापपानकृत् ।
 दक्षिणोत्तरमूपाणां पौरस्त्ये बहतो यदि ॥ ४९ ॥
 † काञ्चं नाम तदा वेश्म सज्जनानन्दकारकम् ।
 मूपाभ्यां दक्षिणाभ्यां स्यात् कुलहं त्रिकुलक्षयम् ॥ ५० ॥
 दक्षिणोत्तरमूपाणां पाश्चात्ये बहतो यदि ।
 ‡ विरोधं नाम तद्वेग्न सर्वलोकविरोधकृत् ॥ ५१ ॥
 उक्तान्येवं द्विपञ्चाशद् द्विशालानां समासतः ।
 एनानि मूपावहनप्रभेदात् फलप्रभेदाच्च निदर्शितानि ।
 द्विशालवेश्मान्यधुनैकशालान्युदाहियन्ते भवनानि सम्यक् ॥ ५२ १/२ ॥

शति मशाराजाधिराजभीभोजदेवविरचिते समराङ्गपद्मपाणपरनाभि पाण्डुशास्त्रे

द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथ एकशाललक्षणफलादि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

गृहाणामेकशालानां वक्ष्यामो लक्षणान्यथ ।
 शस्तानां निन्दितानां च यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥
 विन्यसेच्चतुरः पूर्वं गुह्यं वर्णान् यथाविधि ।
 एभ्य एव प्रसूयन्ते भेदाः षोडश वेश्मनाम् ॥ २ ॥

१. 'नि', २. 'ली' क. पाठः । ३. 'लहन्ति कु' ए. पाठः ।
 ४. 'ख' क. पाठः ।

† संक्षपाठानुसारेण काचमिति पाठ्यम् । ‡ न्त्ये विरोधीति पठ्यते ।

गुरोरधो लघुं न्यस्येत् पूर्वं शेषं यथोपरि ।
 गुरुभिः पूरयेत् पश्चाद् यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३ ॥
 विद्यादलिन्दान् सर्वेषु लघुस्थानेषु पण्डितः ।
 सव्यावर्तं गृहमुखादेतांश्च धिनियोजयेत् ॥ ४ ॥
 एषामलिन्दसंयोगाद् भवनानां पृथक् पृथक् ।
 नामानि गुणदोषाश्च वक्ष्यन्तेऽनुक्रमादतः ॥ ५ ॥
 ध्रुवं धन्यं जयं नन्दं खरं कान्तं मनोरमम् ।
 सुमुखं दुर्मुखं क्रूरं सुपक्षं धनदं क्षयम् ॥ ६ ॥
 आक्रन्दं विपुलं चैव विजयं गृहमुत्तमम् ।
 ध्रुवे जयमवाप्नोति धन्ये धान्यागमां भवेत् ॥ ७ ॥
 जये सपत्नाञ्च जयति नन्दे सर्वाः समृद्धयः ।
 खरमायासदं वैश्व कान्ते च लभते धियम् ॥ ८ ॥
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं तथा वित्तस्य सम्पदः ।
 मनोरमे मनस्तुष्टिर्गृहभर्तुः प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥
 सुमुखे राज्यसन्मानं दुर्मुखे कलहः सदा ।
 क्रूरव्याधिभयं क्रूरे सुपक्षं गोत्रवृद्धिकृत् ॥ १० ॥
 धनदे हेमरत्नादि गात्रैव लभते पुमान् ।
 क्षयं सर्वक्षयं गेहमाक्रन्दं ज्ञातिमृत्युदम् ॥ ११ ॥
 आरोग्यं विपुले ख्यातिर्विजये सर्वसम्पदः ।
 यदि धन्ये द्वितीयोऽपि मुखालिन्दः प्रयुज्यते ॥ १२ ॥
 तद् गृहं रम्यनामेह भर्तुः सौभाग्यकारकम् ।
 मुखालिन्देन नन्दारुपं द्वितीयेन सुयोजितम् ॥ १३ ॥
 तच्छ्रीधरमिति ख्यातं तस्मिन् श्रीनिन्त्यमाविशेत् ।
 अलिन्दश्चेद् द्वितीयोऽपि कान्तस्यास्य निवेश्यते ॥ १४ ॥
 मुदिनं तद् भवेद् भर्तुर्भूतिकृद् भवनोत्तमम् ।
 सुमुखस्य यदालिन्दो वक्त्रेऽन्यो विनिवेश्यते ॥ १५ ॥

वर्धमानं तदा तत् स्यात् स्वामिलक्ष्मीविवर्धनम् ।
 कूरं सुक्तं द्वितीयेन मुखालिन्देन मन्दिरम् ॥ १६ ॥
 करालं तद् विजानीयाद् भर्ता तस्य विनश्यति ।
 अलिन्देन द्वितीयेन धनदं योजितं पुनः ॥ १७ ॥
 सुनाभं तद् भवेत् तस्मिन् पैशुर् पुत्रानवाप्नुयात् ।
 आक्रन्दस्य पुरोभागे यद्यलिन्दः कृतोऽपरः ॥ १८ ॥
 ध्वाङ्क्षसंज्ञं गृहं तज्ज्ञा निन्दितं प्रवदन्ति तत् ।
 द्वितीयालिन्दघटना विजयस्य मुखे यदि ॥ १९ ॥
 तत् समृद्धमिति ख्यातं गृहं स्यात् पुण्यकर्मणाम् ।
 यान्युक्तानि ध्रुवादीनि पूर्ववेश्मानि षोडश ॥ २० ॥
 शालाविभागं ज्ञात्वां तिर्यक् पद् दारु विन्यसेत् ।
 षोडशान्ये च मेदाः स्युः संज्ञाश्चैषामनुक्रमात् ॥ २१ ॥
 सुन्दरं वरदं मद्रं प्रमोदं विमुखं शिवम् ।
 सर्वलाभं विशालं च विन्दक्षमशुभं ध्वजम् ॥ २२ ॥
 उद्द्योतं भीषणं शून्यमजितं कुलनन्दनम् ।
 नामभिर्वेश्मनापेपां गुणदोषान् प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
 यथार्थनामान्येतानि यस्मात् प्रोक्तान्यविस्तरात् ।
 एभ्य एवापराणि स्युर्वेश्मान्यन्यानि षोडश ॥ २४ ॥
 शालापुरोत्रिनिर्मुक्ततिर्यक्पद्दारुकारणात् ।
 हंसं सुलक्षणं सौम्यं जयन्तं भव्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥
 रुचिरं सम्भृतं क्षेममाक्षेमं सुकृतं वृषम् ।
 उच्छन्नं व्ययमानन्दं सुनन्दं चेति कीर्तितम् ॥ २६ ॥
 एषामपि यथार्थत्वाद् गुणदोषान् निरूपयेत् ।
 शालामध्ये च तिर्यक्स्थं पद्दारु चिन्तिवेशयेत् ॥ २७ ॥
 विहाय मर्मणां वेधानमीपामेवं वेश्मनाम् ।
 षोडशैव परेषु स्युर्भेदास्तांश्च यथाक्रमम् ॥ २८ ॥

१. 'द्वेष्ट' प', २. 'वहूर्' छ. पाठः । ३. 'दि' क. ख. पाठः । ४. 'एभ्य
 निवेशयेत्' । ५. 'पुनःप', ६. 'मा', ७. 'ति', ८. 'स लक्षणा' छ. पाठः ।

कथयामः समासेन यथार्थरेव नामभिः ।
 अलङ्कृतमलङ्कारं रमणं पूर्णमम्बरम् ॥ २९ ॥
 पुष्पं सुगर्भं कलशं दुर्गतं रिक्तमीप्सितम् ।
 सुभद्रं वन्दितं दीनं विभवं सर्वकामदम् ॥ ३० ॥
 शालान्तःस्थितपद्दारुपश्चादपवरः कृतः ।
 एभ्योऽपरेऽपि निर्दिष्टा भेदाः षोडश वेष्मनाम् ॥ ३१ ॥
 प्रभवं भाविकं क्रीडं तिलकं क्रीडनं मुखम् ।
 यशोदं कुमुदं कालं भासुरं सर्वभूषणम् ॥ ३२ ॥
 वसुधारं धनहरं कुपितं वित्तवृद्धिदम् ।
 कुलोदयं च विज्ञेयं गुणदोषास्तु पूर्ववत् ॥ ३३ ॥
 अनन्तरमिहोक्तानि यानि वेष्मानी षोडश ।
 प्रत्येकं तान्यलिन्देन परि(कुं?कु)र्याच्चतुर्दिशम् ॥ ३४ ॥
 तद्देवेभ्यः प्रमृतानि कथयामो विधानतः ।
 चूडामणि प्रभद्रं च क्षेमं शेखरमद्भुतम् ॥ ३५ ॥
 विकाशं भूतिदं हृष्टं विरोधं कालपाशकम् ।
 निरामयं सुशालं च रौद्रं मौर्यं मनोरथम् ॥ ३६ ॥
 सुभद्रं चेति सदनं संज्ञाभिरुपलक्षयेत् ।
 वेष्मनामेकशालानां शतं स्याच्चतुरुत्तरम् ॥ ३७ ॥
 कथितं तच्च संस्थानैर्नामभिश्च यथाक्रमम् ।
 हस्तिनी महयी गावी छागेली च यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥
 तद्द्वयेन द्विपूर्वाणि ब्रूमो नामानि वेष्मनाम् ।
 द्विहंसकं द्विचक्राहं द्विसारसमथापरम् ॥ ३९ ॥
 द्विकोकिलं बुधैः ख्यातं हस्तिन्यादेः क्रमाद् गृहम् ।
 त्रीण्यायुःपशुधान्यानां क्रमादाद्यानि वृद्धये ॥ ४० ॥
 एतेषामेव नाशाय भवेद् वेष्म द्विकोकिलम् ।

इत्येकशालमवनान्युदितान्यलिन्द-

पद्दत्तारुकापवरकावरणादिभेदः ।

संज्ञा च लक्षणफलैः करिणीमुखाभिः

शालाभिरैवमपराणि च युग्मजानि ॥ ४१^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणयज्ञधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
एकशाललक्षणफलद्विहंसकादिलक्षणफलानि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वारपीठभित्तिमानादिकं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कर्णशालानिवद्धानि मण्डपैरन्तरस्थितैः ।

असम्प्राधानिराणि स्युर्हलानि दश पञ्च च ॥ १ ॥

ईश्वरं वृषभं चन्द्रं रोगं पापं भयप्रदम् ।

नन्दनं खादकं ध्वाहकं विकृतं विलयं क्षयम् ॥ २ ॥

याम्यं च विपरीतं च भद्रकं चेति नामतः ।

एतानि हलकाख्यानि विद्याद् गेहानि यजतः ॥ ३ ॥

अग्निरसोनिलेशानकोर्णगानां यज्ञाक्रमम् ।

एकद्वित्रिचतुर्थाख्या हलकानां प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥

अनेन क्रमयोगेन च्छन्दोभेदा भवन्ति च ।

तत्राद्येनेश्वरं नाम हलकेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥

सर्वलक्षणसंयुक्तं सर्ववृद्धिकलप्रदम् ।

वृषभं तु द्वितीयेन पुत्रदारैर्विवर्धनम् ॥ ६ ॥

प्रथमं च द्वितीयं च गृहे तु हलकं यदि ।

चन्द्रं वृद्धिकरं नृणां सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ७ ॥

वायव्यं हलकं यत्र रोगं रोगविवर्धनम् ।

प्रथमं च तृतीयं च गृहे तु हलकं यदि ॥ ८ ॥

१. 'मलाभिः' क, 'भित्तानि', ख. पाठः । २ 'जे माया य',
३. 'सादिय', ४. 'भयप्रदम्' ख. पाठः ।

पापं तन्नामतो वास्तु सर्वपापप्रयोजकम् ।
 पितुरोगोक्तक्रोणाभ्यां भयदं रोगमृत्यवे ॥ ९ ॥
 पितुरोगाग्निकोणेषु नन्दनं गृहमादिशेत् ।
 सुखमर्थप्रदं शान्तं हलकं परिकीर्तितम् ॥ १० ॥
 ईशान्यां तु चतुर्थेन खादकं खादकं गृहम् ।
 लाङ्गलाद्या यदा शाला ईशान्यां च यदापरा ॥ ११ ॥
 ध्वाङ्क्षं तन्नामतो वास्तु दरिद्राणां विधीयते ।
 द्वितीया च चतुर्थी च शाला लाङ्गलके यदि ॥ १२ ॥
 विकृतं विकृतावासं प्रवासोऽत्र कुडुम्बिनः ।
 आद्या शाला द्वितीया च चतुर्थी च यदा पुनः ॥ १३ ॥
 विलयं हानिदं नित्यं गृहं तद् वित्तनाशनम् ।
 वायव्यं हलकं यस्मिन् ईशान्यां च यदा पुनः ॥ १४ ॥
 क्षयं क्षयकरं नित्यं हलकेषु गृहं भवेत् ।
 अग्निवायुमहेशानां शाला लाङ्गलके यदि ॥ १५ ॥
 याम्यं मृत्युकरं नृणां न तत् कुर्यात् कदाचन ।
 मारुते नैर्ऋतेशान्योः शालाकर्णेषु लाङ्गलम् ॥ १६ ॥
 विपरीतं व्याधिकरं नृणां नाशकरं तथा ।
 चतस्रो हलके यत्र प्रादक्षिण्यगुह्योः स्थिताः ॥ १७ ॥
 भद्रकं नाम तद् वास्तु सर्वभद्रप्रयोजकम् ।
 द्वारोच्छ्रायं सविस्तारं तलोच्छ्रायं च वेष्मर्नाम् ॥ १८ ॥
 पीठस्य च समुत्सेधं भित्तिविस्तारमेव च ।
 तथा दारुक(लां/ला)चैव या श्रोक्ता गृहकर्मणि ॥ १९ ॥
 एकशालाविधानं च तेषां नामानि यानि च ।
 तत् सम्पत्तिं प्रवक्ष्यामो यथावदनुपूर्वशः ॥ २० ॥
 षोडशानां समुद्देशो विंशतेरपि चापरः ।
 विंशतेः सचतुष्कायास्तथाष्टाविंशतेरपि ॥ २१ ॥

१. 'पापक नाम', २. 'ह', ३. 'जी' ४. 'श्रेय', ५. 'खास्तपा'
 ६. 'नः।' क. पाठः । ७. 'दा', ८. 'तेरपि चतुःकायां तथा' ल. पाठः ।

द्वात्रिंशतोऽपरश्चेति † पञ्च वर्गाधिया मताः ।
 शालाचतुर्थभागेन भित्तिविस्तार इष्यते ॥ २२ ॥
 वर्गेषु भित्तिलक्ष्मोक्तं षोडशादिषु पञ्चसु ।
 मर्मपीडा भवेद् यत्र भित्तिस्तम्भतुलादिभिः ॥ २३ ॥
 कुर्वीत हांसं वृद्धिं वा तत्र मर्मव्यथां त्यजेत् ।
 अतिसंवृतविस्तारं कार्यमुद्दिश्य बुद्धिमान् ॥ २४ ॥
 शालाप्रविष्टं कुर्वीत ‡ हीनवास्तुष्वलिन्दकम् ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भूमिभागे समीकृते ॥ २५ ॥
 उपरिष्ठाद् भवेत् पीठं * तलादर्धसमुच्छ्रितम् ।
 नियुक्ते तु ततः पीठे वास्तुविस्तारतोऽद्भ्युलम् ॥ २६ ॥
 प्रतिहस्तं समुच्चृत्य सप्तत्या सह योजयेत् ।
 द्वारोच्छ्रायाः समाख्याता वर्गेषुक्तेषु पञ्चसु ॥ २७ ॥
 उच्छ्रायार्धेन वैपुल्यमष्टांशेन विवर्जितम् ।
 द्वारविस्तारपादशि पट्टविस्तार इष्यते ॥ २८ ॥
 विस्तारार्धेन बाहुल्यं सार्धं वेद्या(त?स्त्र)लोपरि ।
 उत्तरोत्तरवैपुल्यं कुर्याच्छाखावशाद् बुधः ॥ २९ ॥
 वेद्या विस्तारबाहुल्ये विधेये शाखयोरपि ।
 द्वारविस्तारपादेन मूले स्तम्भस्य विस्तृतिः ॥ ३० ॥
 दशभागविहीनाग्रे पट्टः स्तम्भेन सम्मितः ।
 स्तम्भाग्रस्य त्रिभागं पट्टकोटिविधीयते ॥ ३१ ॥
 हीरग्रहणमायामे स्तम्भाग्रात् तु चतुर्गुणम् ।
 पट्टान्यान्पुद्गवेत् (?) तत्र व्यासबाहुल्ययोस्तथा ॥ ३२ ॥

१. 'हास', २. 'जेत्', ३. 'त' क. पाठः । ४. 'धेयातलोपरि' (?)
 ५. 'गोता' ख. पाठः । ६. 'दा' क. पाठः । ७. 'शान्यान्न' ख. पाठः ।

† 'ते पञ्चसमुदायाः विप्रादीना व्युत्क्रमेण यथा(यथ) योज्याः । व्यासस्येदं षेष्ट-
 मानम्' इति, ‡ 'पञ्च + + + + हीनवास्तुप्रमाणं तद्वद् शालाख्यं तदन्तर्गतं षड्दाव-
 कं कुर्यात्' इति, * 'तलशब्देन प्रथमभूम्युच्छ्रायः' इति न टिप्पणानि सन्ति ।

पट्टकोज्यर्धमुत्सेधादुत्सेधार्धेन निर्गतम् ।
 तन्त्रकस्य प्रमाणं स्यादिति शास्त्रविदो विदुः ॥ ३३ ॥
 द्रव्याणुपर्युपर्यस्य परापरविभागतः ।
 पट्टकोऽध्याश्रतुर्धेन प्रविभागेन हासयेत् ॥ ३४ ॥
 पूर्वाभुखं गृहं यत्तु द्वारं माहेन्द्रसंयुतम् ।
 हस्तिनी च भवेच्छाला तद् गृहं भद्रसंजितम् ॥ ३५ ॥
 भद्रं भद्रकरं भर्तुर्धशोचलविवर्धनम् ।
 सिध्यन्ति चास्य कार्याणि भद्राख्ये वसतो गृहे ॥ ३६ ॥
 दक्षिणाभिमुखं वेष्म द्वारं चास्य गृहक्षतम् ।
 महिषी च भवेच्छाला तद् गृहं नन्दपीठकम् ॥ ३७ ॥
 नन्दपीठगृहं पुंसां नित्यानन्दकरं स्मृतम् ।
 सर्वसम्पद्गुणोपेतं धनधान्यविवर्धनम् ॥ ३८ ॥
 वारुण्यभिमुखं सद्य द्वारं च कुमुमाह्वयम् ।
 गावी चैव भवेच्छाला सौरभं तद्विदुर्वुधाः ॥ ३९ ॥
 सौरभे नित्यहृष्टत्वं वसतां गृहमेधिनाम् ।
 सफलं कृपिवाणिज्यं पुत्राश्च वशवर्तिनः ॥ ४० ॥
 उत्तराभिमुखं धिष्ण्यं द्वारं भद्राटसंयुतम् ।
 छागली च भवेच्छाला पुष्कराख्यं तदुच्यते ॥ ४१ ॥
 शीलवान् नित्यसैन्तुष्टः सुहृत्सुजनवत्सलः ।
 सुसगः पुष्कराख्ये च बहुपुत्रधनान्वितः ॥ ४२ ॥
 भद्रं च नन्दपीठं च सौरभं पुष्करं तथा ।
 प्रथमार्धे तु वर्गस्य प्रथमस्य प्रयोजयेत् ॥ ४३ ॥
 सर्वभद्रादिकाः सर्वे निवेशा ये प्रकीर्तिताः ।
 उत्पन्नास्ते विमानेभ्यः पञ्चभ्यः पञ्चपञ्चके ॥ ४४ ॥

१. 'मुलम्', २. 'चेद्भूते शा', ३. 'सद्वृष्टसुहृत्सलः', ४. 'तु' ल. पाठः ।

द्वारस्य पीठस्य च मन्दिरेषु भित्तेषु मानं कथितं क्रमेण ।
तथोदिता दारुकलास्तु सम्यक् महीणवास्ताः सकलं च लक्ष्म ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविष्णुचते समराङ्गणसूत्रचारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्वारपीठभित्तिमानदारुकलाहीनवास्तुलक्षणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ समस्तगृहाणां सद्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

वेश्मनां पञ्चशालानां कथ्यन्ते लक्षणान्यथ ।
चतुर्विंशतिसंयुक्तं सहस्रं तानि सद्ख्याया ॥ १ ॥
गुरूणां दशसद्ख्यानां प्रस्तारस्य च कल्पनात् ।
गृहाणां पञ्चशालानां भेदा लघुभिर्मांगतः ॥ २ ॥
पञ्चशालं भवेद् योगाद् गृहयोर्द्वित्रिशालयोः ।
यद्वा योगाद् भवेदेतच्चतुःशालैरुशालयोः ॥ ३ ॥
चतुर्णामपि वर्णानामिदं सन्नं प्रशस्यते ।
द्विरप्यनाभप्रभृति वर्णानामिह वेश्मनाम् ॥ ४ ॥
सिद्धार्थादिसमायोगान्निष्पद्येत गृहाष्टकम् ।
योगाद्विरप्यनाभस्य सिद्धार्थेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥
हेमकूटाख्यमस्यैव वातेन स्वर्णशेखरम् ।
सुक्षेत्रस्य च सिद्धार्थसंयोगेन श्रियावहम् ॥ ६ ॥
तस्यैव यममूर्धेण भवेद् वेश्म महानिधिः ।
चुल्ल्यास्तु यममूर्धेण सदादीप्तं प्रजायते ॥ ७ ॥
दण्डसंयोगतस्तस्य चित्रभान्वभिर्धं भवेत् ।
पक्षग्रस्य तु दण्डेन सदादोषं विनिर्दिशेत् ॥ ८ ॥
पक्षग्रस्यैव वातेन योगान्निर्विघ्नमुच्यते ।
न काचचुल्लीसंयोगस्त्रिशालादिषु शस्यते ॥ ९ ॥

१. 'या ॥ पञ्चशाल', २. 'भेदा ॥', ३. 'चतुर्णामि', ४. 'स',
५. 'दातो' स. पाठ. ।

अन्योन्यवीक्ष्यमाणानां भेदान्तंनेह नोदिताः ।
 एकशालयु(ति)र्भेदाः स्युश्चतुश्शालवेऽमनि ॥ १० ॥
 चत्वारः पञ्चशालानां श्रूयस्तेषां च विंशतिः ।
 यदा भवत्यजा शाला सर्वतोभद्रवेऽमनो ॥ ११ ॥
 सुदर्शनमिति प्राहुः पञ्चशालं तदा गृहम् ।
 तदेव करिणीयोगात् सुरूपमिति कथ्यते ॥ १२ ॥
 सुन्दरं महिषीयोगाद् गात्रीयोगाच्च शोभनम् ।
 वर्धमानस्य चैतासां शालानां योगतः कृमात् ॥ १३ ॥
 सुनाभं सुप्रभं योग्यं विनोदं च भवेद् गृहम् ।
 नन्द्यावर्तेऽप्येवमेव शालायोगेन जायते ॥ १४ ॥
 सुखदं नन्दनं नन्दं पुण्डरीकं च मन्दिरम् ।
 रुचकस्याप्यजादीनां योगेन स्युरनुकृमात् ॥ १५ ॥
 नामतो भद्ररुचिरराचिष्णूनि प्रहर्षणम् ।
 स्वस्तिकेऽप्यनया युक्त्या भवेद् गृहचतुष्टयम् ॥ १६ ॥
 घोषं सुघोषणं निन्दिघोषं श्रीपद्मेव च ।
 विंशतिः सर्वतोभद्रप्रभृत्यालययोगतः ॥ १७ ॥
 जानानि पञ्चशालानि योग्यानि पृथिवीभुजाम् ।
 पूर्वोक्तेरष्टभिः सार्धं स्यादष्टाविंशतिर्गृहः ॥ १८ ॥
 + कथ्यते^१ पञ्चशालानां भूषाभेदक्रमोऽधुना ।
 विभद्रमेकं तत्रैकंभद्राणि दशसङ्ख्यया ॥ १९ ॥
 द्विभद्राणि पुनः पञ्चचत्वारिंशत् प्रचक्षते ।
 त्रिभद्राणां शतं विंशत्युत्तरं द्वे दशोत्तरे ॥ २० ॥
 चतुर्भेदगृहाणां तु द्विपञ्चाशच्छतद्वयम् ।
 गृहाणां पञ्चभद्राणां पद्भद्राणां दशोत्तरे ॥ २१ ॥

१. 'नाम्', २ 'नन्द', ३ 'वे' ख. पाठः । ४. 'व' क. पाठः ।

† 'अभीषामष्टाविंशतीनाः(१)गण्ये एकतमस्य मूषाभेदे कृते एतावन्ति रूपाणि भवन्ति' इति टिप्पणमस्ति ।

द्वे शते सप्तभद्राणां स्याद् विंशत्युत्तरं शतम् ।
 गृहाणामष्टभद्राणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २२ ॥
 दश स्युर्नवभद्राणि तथैकं दशभद्रकम् ।
 एवं सहस्रमेकं स्याद् विंशतिश्च चतुर्युता ॥ २३ ॥
 गृहाणां पञ्चशालानां मूपावहनसङ्ख्याया ।
 अथ लक्ष्म च संख्या च दूमः पदशालवेष्मनाम् ॥ २४ ॥
 एकद्वित्रिचतुश्शालगृहाणां योजनान्मिथः ।
 द्विशालस्यैकशालस्य त्रिशालस्य च योगतः ॥ २५ ॥
 पदशालं जायते वेष्म भेदास्तस्य तु षोडश ।
 पक्षघ्नवातयोर्योगादेकशालगृहस्य च ॥ २६ ॥
 स्यात् पङ्कजाङ्कुरं नाम गृहं पदशालमुत्तमम् ।
 हिरण्यनाभं सिद्धार्थं चैकशालेन वेष्मना ॥ २७ ॥
 संयोज्यं तु यदा गेहं तदा स्याच्छ्रीगृहं शुभम् ।
 संयोगादेकशालेन सुक्षेत्रयममूर्खयोः ॥ २८ ॥
 धनेश्वरं नाम गृहं जायते धनवृद्धये ।
 दण्डाख्यचुल्लयोः संयोगादेकशालगृहस्य च ॥ २९ ॥
 प्रभूतकाञ्चनकरं गृहं स्यात् काञ्चनप्रभम् ।
 द्वादशान्यानि जानीयाद् भवनान्वनया दिशा ॥ ३० ॥
 एतेषामेव भेदेषु शुभान्यखिलवर्णिनाम् ।
 तुल्यात् त्रिशालद्वितयात् पदशालरुचतुष्टयम् ॥ ३१ ॥
 स्याद् द्विशालचतुःशालयोगादन्यच्चतुष्टयम् ।
 सिद्धार्थेन चतुःशालं वेष्म(नां?ना)संयु(तिर्यै?तं य)दा ॥ ३२ ॥
 गृहं तदा स्यात् पदशालं त्रैलोक्यानन्दकं शुभम् ।
 यमसूर्येण संयुक्तं विलासचयमुच्यते ॥ ३३ ॥
 दण्डयुक्तं चतुःशालं सुखदं नामतो भवेत् ।
 वातेन च चतुःशालं संयुक्तं श्रीप्रदं भवेत् ॥ ३४ ॥

चतुर्विंशतिरन्यानि पद्मशालान्यन्ययोगतः ।
 पञ्च यानि चतुश्शालान्युचितानि मदीभृताम् ॥ ३५ ॥
 तेषां द्विशालयोगेन पद्मशालान्यभिदध्यहे ।
 सिद्धार्थे सर्वतोभद्रयुक्ते स्यान्ऋषीपुरं गृहम् ॥ ३६ ॥
 श्रीवासं सर्वतोभद्रे यममूर्यान्विते भवेत् ।
 दण्डारख्ये भद्रयुक्ते श्रीभूषणं जायते गृहम् ॥ ३७ ॥
 वाताख्यं सर्वतोभद्रयोगान्ऋषीभाजनं विदुः ।
 सिद्धार्थे वर्धमानेन युक्ते स्याद् भूतिमण्डनम् ॥ ३८ ॥
 यममूर्ये तु तेनैव संयुक्ते भूतिभाजनम् ।
 भूतिमानं तु दण्डारख्ये वाताख्ये भूतिभूषणम् ॥ ३९ ॥
 नन्दावर्तस्य योगेन सिद्धार्थादिचतुष्टयम् ।
 श्रीमुखं श्रीधरं श्रीकृन्ऋषी(शु?)रं चेति जायते ॥ ४० ॥
 सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेद् रुचकयोगतः ।
 श्रियाकारं श्रियोवासं श्रीयानं श्रीमुखं तथा ॥ ४१ ॥
 सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेत् स्वस्तिकयोगतः ।
 धनपालधनानन्तधनप्रदधनाड्यम् ॥ ४२ ॥
 भवन्त्येवं राजवेश्मयोगतो विंगतिर्गृहाः ।
 प्रारू चतुर्विंशतिवेनि चत्वारिंशच्चतुर्भुता ॥ ४३ ॥
 मूपाव्यूढिवशादेकभद्रादीन्यभिदध्यहे ।
 भिदाभिरैकं(?)मूपाभिरभद्रं द्वादशैकया ॥ ४४ ॥
 द्वाभ्यां पद्मपट्टिखदिष्टा विशे द्वे तिस्रभिः शतैः(शे?) ।
 स्याद् व्युदाभिश्चतस्रभिः पञ्चोऽनं शतपञ्चकम् ॥ ४५ ॥
 शतानि पञ्चभद्राणां सप्त द्वावतिस्तथा ।
 चतुर्विंश नवशती पद्मभद्राणामुदाहृता ॥ ४६ ॥
 जानीयात् सप्तभद्राणि संख्यया पञ्चभद्रयत् ।
 गृहाणामष्टभद्राणां पञ्चोऽनं शतपञ्चकम् ॥ ४७ ॥

१. 'शुक्ति', २. 'स्त्री', ३. 'न युक्ते भू', ४. 'स्वस्तिकालययो',
 ५. 'गृहाभिरैकम्', ६. 'तैः' क. पाठः ।

द्वे विंशे नवभद्राणां भवनानां शते विदुः
 पदपष्टिदशभद्राणि तथा द्वादशसङ्ख्यया ॥ ४८ ॥
 स्युरेकादशभद्राख्यान्येकं द्वादशभद्रकम् ।
 एवं पदशालगेहानां स्यात् साहस्रचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
 पण्णवत्पथिकं भूमः सप्तशालानि साम्प्रतम् ।
 तुल्यं त्रिशालद्वितयमेकशालेन युज्यते ॥ ५० ॥
 यदा स्युः सप्तशालानि तदा द्वादशसङ्ख्यया ।
 एकशालं द्विशालं च चतुःशालेन युज्यते ॥ ५१ ॥
 यदा तदा सप्तशालमपरं वेद्यं जायते ।
 सैकशालं चतुःशालं यमसूर्येण संयुतम् ॥ ५२ ॥
 तदा भवेद् विभेदः (?) स्यात् तद्गृहं श्रीप्रदायकम् ।
 वातेन श्रीपदे तद्वद् दण्डेन श्रीपदे भवेत् ॥ ५३ ॥
 सिद्धार्थकेन श्रीमालं तद्वदेव प्रजायते ।
 पञ्चानां राजयोग्यानां स्युश्चतुःशालवेशमनाम् ॥ ५४ ॥
 सप्तशालानि संयोगादेकशालद्विशालयोः ।
 युज्यते सर्वतोभद्रं सिद्धार्थं च यदा गृहम् ॥ ५५ ॥
 एकशालेन जायेत श्रीपदे श्रीपदे त(था?दा) ।
 सर्वतोभद्रगेहस्य यमसूर्येकशालयोः ॥ ५६ ॥
 योगेन श्रीफलं नाम स्याद् गृहं श्रीफलावहम् ।
 सर्वतोभद्रदण्डाभ्यामेकशालं युतं यदा ॥ ५७ ॥
 श्रीस्थलं नाम भवनं तदा स्यादास्पदं त्रियः ।
 स्यादेकशाले मिलिते सर्वतोभद्रवातयोः ॥ ५८ ॥
 लक्ष्मीनिवासभवनं गृहं श्रीतनुसंज्ञितम् ।
 यदेकशालं सिद्धार्थं वर्धमानं च युज्यते ॥ ५९ ॥
 श्रीपर्वताभिधानं स्यात् तदानीं भवन्तोत्तमम्
 यमसूर्यस्य योगेन वर्धमानैकशालयोः ॥ ६० ॥

श्रीवर्धनं नाम गृहं श्रीयो वृद्धिकरं भवेत् ।
दण्डं च वर्धमानं च संकशालं यदा भवेत् ॥ ६१ ॥

तदा श्रीसङ्गमं नाम भवेद् भवनमुत्तमम् ।
यदैकशालं वाताख्यं वर्धमानं च युज्यते ॥ ६२ ॥

भवनं श्रीप्रसङ्गाख्यं नृपयोग्यं तदा भवेत् ।
सिद्धार्थमेकशालेन नन्द्यावर्तेन चान्वितम् ॥ ६३ ॥

श्रीभारं नाम भवनं भवेद् भूपालसेवितम् ।
नन्द्यावर्तस्य योगेन यममूर्धैकशालयोः ॥ ६४ ॥

राज्ञां सुखावहं वेश्म श्रीभारमिति च स्मृतम् ।
श्रीशैलमेकशालेन स्यान्नन्द्यावर्तदण्डयोः ॥ ६५ ॥

योगाद् भोगावहं राज्ञां सप्तशालं गृहोत्तमम् ।
एकशालस्य योगेन स्यान्नन्द्यावर्तवातयोः ॥ ६६ ॥

श्रीखण्डं नाम भवनं भूभृतां भूतिकृद् भवेत् ।
सिद्धार्थस्यैकशालेन संयोगाद् रुचकस्य च ॥ ६७ ॥

श्रीपेण्डं नामतो वेश्म भवेद् योग्यं महीभृताम् ।
रुचकस्यैव योगेन यममूर्धैकशालयोः ॥ ६८ ॥

स्याच्छीनिधानं श्रीकुण्डं तस्य दण्डैकशालयोः ।
वातैकशालरुचकैर्युक्तैः श्रीनाभयुच्यते ॥ ६९ ॥

भवनं भूमिपालानां तद् भवेद् भूतिदायकम् ।
एकशालेन युज्येते सिद्धार्थस्वस्तिके यदा ॥ ७० ॥

श्रीप्रियं स्यात् तदा वेश्म सन्ततं बल्लभं श्रियः ।
यममूर्धैकशालाभ्यां स्वस्तिकं युज्यते यदा ॥ ७१ ॥

तदा श्रीकान्तमित्याहुर्भवनं भूभृतां हितम् ।
एकशालेन संयोगो दण्डस्वस्तिकयोर्धदा ॥ ७२ ॥

श्रीमितं नामतो वेश्म तदा स्याद् विजयावहम् ।
वातस्वस्तिकसंयोगमेकशालं यदा त्रजेन् ॥ ७३ ॥

श्रीप्रदत्तमिति प्राहुस्तदा वेश्म महीभृताम् ।
 एकैकस्य द्विभेदत्वाच्चत्वारिंशद्वियं भवेत् ॥ ७४ ॥
 एवमत्र प्रकाराः स्युश्चत्वारिंशद् युताष्टभिः ।
 यदा त्रिशालं भवनं चतुश्शालेन युज्यते ॥ ७५ ॥
 तदापि सप्तशालं स्याच्चतुर्धेदं समासतः ।
 पञ्चानां राजगोहानां मिलत्येकतमस्य चेत् ॥ ७६ ॥
 त्रिशालं स्यात् तदा सप्तशालं त्रिंशतिभेदवत् ।
 हिरण्यनाभ(भौ?यो)गेन सर्वतोभद्रमन्दिरम् ॥ ७७ ॥
 श्रीवत्सं जनयेद् वेश्म नरेन्द्राणां हितावहम् ।
 श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रे सुक्षेत्रे मिलितं भवेत् ॥ ७८ ॥
 चुल्लीयुक्ते पुनस्तस्मिन् श्रीपालं नाम जायते ।
 पक्ष्मे सर्वतोभद्रयुक्ते श्रीकण्ठमुच्यते ॥ ७९ ॥
 हिरण्यनाभे श्रीवासं वर्धमानयुते भवेत् ।
 श्रीनिवासं तु सुक्षेत्रे वर्धमानेन मिथिते ॥ ८० ॥
 वर्धमानेन चुल्लया च गृहं श्रीभूषणं विदुः ।
 पक्ष्मं वर्धमानेन यदा संयोगमुच्छति ॥ ८१ ॥
 तदा श्रीमण्डनं नाम जायते भवनोत्तमम् ।
 जाते हिरण्यनाभस्य नन्द्यावर्तेन सहमे ॥ ८२ ॥
 स्याद् वेश्म श्रीकुलं नाम धियः कुलनिकेतनम् ।
 नन्द्यावर्तेन सुक्षेत्रे युक्ते श्रीगोकुलं भवेत् ॥ ८३ ॥
 नन्द्यावर्तस्य चुल्लयाश्च योगे श्रीस्थावरं गृहम् ।
 नन्द्यावर्तस्य पक्ष्मयोगे कुम्भं प्रजायते ॥ ८४ ॥
 हिरण्यनाभरुचकयोगे स्याच्छ्रीसमुद्रकम् ।
 श्रीनिन्दं नाम सुक्षेत्रे रुचकाख्येन संयुते ॥ ८५ ॥
 चुल्लयां रुचकयुक्तायां श्रीहृदं नाम जायते ।
 श्रीधरं नाम पक्ष्मे भवेद् रुचकसंयुते ॥ ८६ ॥

हिरण्यनाभेन युते स्वस्तिके श्रीरुण्डकम् ।
 मुखेनेण युते तस्मिन् श्रीभाण्डागारसंज्ञितम् ॥ ८७ ॥
 चुड्डीयुते श्रीनिलयं भरेन्नरपतिधियम् ।
 स्वस्तिकस्य यदा योगः पक्षेत्रेण प्रजायते ॥ ८८ ॥
 श्रीनिकेतनसंज्ञं स्यात् तदा नृपतिमन्दिरम् ।
 उक्तानि सप्तशालानि नामलक्षणयोगतः ॥ ८९ ॥
 सर्वाणि सार्वभौमानां नृपाणां मन्त्रिणामपि ।
 भवन्ति च सतां विचयशोत्रिजयवृद्धये ॥ ९० ॥
 एकादिमृपात्रहनमभेदादथ वेष्मनाम् ।
 एतेषां सप्तशालानां द्रुमः संख्यामनुक्रमात् ॥ ९१ ॥
 § बहल्येकापि नो यत्र मूर्पकं तद् भवेद् गृहम् ।
 विभद्रमेरुभद्राणि विजानीयाच्चतुर्दश ॥ ९२ ॥
 द्विभद्रवेष्मनां संका नवतिः परिकीर्तिता ।
 भवनानां त्रिभद्राणां चतुःषष्टिः शतत्रयम् ॥ ९३ ॥
 सहस्रमेकाभ्यधिकं स्याच्चतुर्भद्रवेष्मनाम् ।
 भवतः पञ्चभद्राणां द्वे सहस्रे द्विसंयुते ॥ ९४ ॥
 षड्भद्राणां सहस्राणि त्रीणि त्रीणि गृहाणि च ।
 द्वात्रिंशतां चतुस्त्रिंशत् सप्तमद्रशतानि च ॥ ९५ ॥
 अष्टभद्राणि षड्भद्रसङ्ख्यातुल्पानि जायते(?) ।
 गृहाणा नवभद्राणां द्वे सहस्रे तथा द्वयम् ॥ ९६ ॥
 सहस्रं दशभद्राणामेकोत्तरमुदाहृतम् ।
 तथैकादशभद्राणां चतुष्पष्ट्या शतत्रयम् ॥ ९७ ॥
 संका द्वादशभद्राणा नवतिर्वेष्मनां भवेत् ।
 स्युस्त्रयोदशभद्राणि गृहाणीह चतुर्दश ॥ ९८ ॥

१. 'शानि' ख पाठ ।

§ 'यत्र यस्याः सप्तशास्त्रज्ञानौ एकापि मूला गृहं गृहं न गृहति न प्राप्नोति, तदेकं गृहं विभद्रं भवेत्' इति शिष्यणमस्ति ।

एकादशसहस्राणि तथा शतचतुष्टयम् ।
 चत्वारिंशच्च गेहानि नवमद्राणि सद्व्यया ॥ ११२ ॥
 अष्टौ स्युर्दशमद्राणां सहस्राण्यष्टभिः सह ।
 तथैकादशमद्राणां सद्व्यया स्यात् पञ्चमद्रवत् ॥ ११३ ॥
 अष्टादशशतानि स्युर्विंशतिर्भवानि च ।
 इति द्वादशमद्राणां सद्व्यया भवति वेश्मनाम् ॥ ११४ ॥
 स्यात् त्रयोदशमद्राणां षष्ट्यग्रं शतपञ्चकम् ।
 स्याच्चतुर्दशमद्राणां विंशत्यभ्यधिकं शतम् ॥ ११५ ॥
 वेश्मानि स्युस्तथा पञ्चदशमद्राणि षोडश ।
 एकमेव हि विज्ञेयं गृहं षोडशमद्रकम् ॥ ११६ ॥
 † पञ्चपष्टिसहस्राणि पद्त्रिंशं शतपञ्चकम् ।
 गृहाणामष्टशालानां भवत्येकत्र सद्व्यया ॥ ११७ ॥
 स्यात् समानचतुश्शालद्वययोगात् समासतः ।
 एकैकशालयोगाच्च नवशालचतुष्टयम् ॥ ११८ ॥
 सर्वतोभद्रमुख्यानां मियो द्वितययोगतः ।
 एकैकशालयोगाच्च चत्वारिंशत् तथापरा ॥ ११९ ॥
 तुल्यत्रिशालत्रितययोगेन च चतुष्टयम् ।
 गृहाणां नवशालानामन्यदुक्तं पुरातनैः ॥ १२० ॥
 संस्थानमुक्तं गेहानां नवशालात्मनामिदम् ।
 मूपावहनभेदेन तत्सद्व्यया कथ्यतेऽधुना ॥ १२१ ॥
 अवहन्मूपमेकं स्याद् वहन्तथाष्टादशैकया ।
 द्वाभ्यां शतं त्रिपञ्चाशदधिकं वेश्मनां भवेत् ॥ १२२ ॥

१. 'सहस्राणि विंश', २. मद्राणां म', ३. 'त्य' ख. पाठः ।

† अष्टशालगृहा- णामेकय १५५२६	गृह १	१६	१२०	५६०	१८२०	४३६८	८००८	११४४६	१२८७०
षोडशगुल्फा मस्तारे	मद्र ०	१	२	३	४	५	६	७ मद्र	८
	मद्र १६	१५	१४	१३	१२	११	१०	९ मद्र	०

इति द्विषण दत्तमस्ति ।

तिसृभिः स्युः शतान्यष्टौ सह षोडशभिर्गृहैः ।
 पष्ट्यां सहस्रत्रितयं ताभिश्चतसृभिर्भवेत् ॥ १२३ ॥
 पञ्चाशीतिशतान्यष्टपष्टियुक्तानि पञ्चभिः ।
 चहन्तीभिः प्रजायन्ते मूपाभिरिह वेष्मनाम् ॥ १२४ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 चतुःषष्टिं च गेहानि मूपाभिः षड्भिरादिशेत् ॥ १२५ ॥
 एकत्रिंशत्सहस्राणि सहितान्यष्टभिः शतैः ।
 चतुर्विंशतिपुक्तानि मूपाभिः सप्तभिर्विदुः ॥ १२६ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि त्रिसहस्री च वेष्मनाम् ।
 शतानि चाष्टपञ्चाशत् सप्त मूपाभिरष्टभिः ॥ १२७ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्राण्यष्ट पद्शती ।
 विंशतिं चैव मूपाभिर्गृहाणां नवभिर्विदुः ॥ १२८ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्रत्रयमोकसाम् ।
 मूपाभिर्दशभिः साष्टपञ्चाशच्छतसप्तकम् ॥ १२९ ॥
 एकत्रिंशत्सहस्राणि चतुर्विंशच्छताष्टकम् ।
 मूपाभिरेकादशभिर्गृहाणां मृनयो जगुः ॥ १३० ॥
 अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 धाम्नां द्वादशमूपाणां चतुःषष्टिश्च जायते ॥ १३१ ॥
 भवन्त्यष्टौ सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 स्यात् त्रयोदशमूपाणामष्टपष्टिश्च वेष्मनाम् ॥ १३२ ॥
 स्याच्चतुर्दशमूपाणां त्रिसहस्री सषष्टिका ।
 मूपाभिः पञ्चदशभिः षोडशाष्टशती तथा ॥ १३३ ॥
 धाम्नां षोडशमूपाणां त्रिपञ्चाशच्छतं भवेत् ।
 स्युः सप्तदशमूपाणि वेष्मान्यष्टादश स्फुटम् ॥ १३४ ॥
 मूपाभिरष्टादशभिर्वेष्मैकं तद्विदो विदुः ।
 लक्षद्वयं सहस्राणि द्वापष्टिश्च शतान्विता ॥ १३५ ॥

वेश्मनां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्धुता ।
स्यात् समानघतुःशालद्वययोगात् समासतः ॥ १३६ ॥

एकेन च द्विशालेन दशशालचतुष्टयम् ।
सर्वतोभद्रमुल्यानां मिथो द्वितययोगतः ॥ १३७ ॥

एकद्विशालयोगान्च चत्वारिंशत् तथापरा ।
तुल्यत्रिंशत्त्रितयमेकशालयुतं यदा ॥ १३८ ॥

साधारणं तदान्यत् स्याद् दशशालचतुष्टयम् ।
तुल्ये त्रिशाले युज्येते सर्वभद्रादिभिर्विदा ॥ १३९ ॥

तदान्या दशशालानां समुत्पद्येत विंशतिः ।
तेष्वेकमवहन्मूपं विंशतिर्मूपैकया ॥ १४० ॥

वहन्त्या स्याद्दुभाभ्यां तु नवत्यभ्यधिकं शतम् ।
चत्वारिंशानि तिसृभिः शतान्येकादश ध्रुवम् ॥ १४१ ॥

चत्वारि स्युश्चतसृभिः सहस्राणि शताष्टकम् ।
चत्वारिंशच्च गैहानि जायन्ते पञ्चभिः सह ॥ १४२ ॥

पञ्चभिस्तु सहस्राणि मूपाभिर्दशपञ्च च ।
जायन्ते सचतुष्काणि तथा पञ्चशतानि च ॥ १४३ ॥

अष्टात्रिंशत्सहस्राणि पद्भिः सप्त शतानि च ।
पष्ट्युत्तराणि जायन्ते वेश्मनां परिसङ्ख्यया ॥ १४४ ॥

गृहाणां स्युः सहस्राणि सप्तभिः सप्तसप्ततिः ।
शतपञ्चकमन्यच्च भवेद् विंशतिसंयुतम् ॥ १४५ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि पञ्चत्रिंशत्तिरष्टभिः ।
शतानि नव जायन्ते सप्तत्यभ्यधिकानि च ॥ १४६ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि सप्तपष्टिः शतानि च ।
नव स्युः पष्टियुक्तानि नवमूपामचारतः ॥ १४७ ॥

लक्षं चतुरशीतिश्च सहस्राणि शतानि च ।
सप्त स्युर्दशभिस्तद्वत् पञ्चाशच्च पडुत्तरा ॥ १४८ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि सप्तपष्टिश्च वेश्मनाम् ।
शतानि चैकादशभिः पष्ट्यानि नव निर्दिशेत् ॥ १४९ ॥

लक्षं तथा सहस्रमणिं जायन्ते पञ्चविंशतिः ।

शताङ्गिञ्च द्वादशभिर्नव तद्वच्च सप्ततिः ॥ १५० ॥

सहस्राणि निकेतानां सङ्ख्यया सप्तसप्ततिः ।

सर्विशक्तिः पञ्चशती त्रयोदशभिरीरिता ॥ १५१ ॥

अष्टात्रिंशत्सहस्राणि तथा सप्तशतानि च ।

स्युश्चतुर्दशभिः पष्ट्या वेष्मनामन्वितानि च ॥ १५२ ॥

रूपात् पञ्चदशसाहस्री शतैः पञ्चभिरन्विता

मूपाभिः पञ्चदशमिश्रत्वारि भवनानि च ॥ १५३ ॥

स्युः सहस्राणि चत्वारि तद्वदष्टौ शतानि च ।

तथा षोडशमूपाणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १५४ ॥

सहस्रं सप्तदशभिः शतमेकं च वेष्मनाम् ।

चत्वारिंशच्च वेष्मानि भवन्ति परिसङ्ख्यया ॥ १५५ ॥

शतं नवत्यभ्यधिकमष्टादशभिरुच्यते ।

भवत्येकोनविंशत्या मूपाणां वेष्मविंशतिः ॥ १५६ ॥

एकमेव गृहं मूपाविंशतेर्ब्रह्मनाद् भवेत् ।

सङ्ख्येयं दशशालानां मूपाभेदप्रचारतः ॥ १५७ ॥

प्रयुतं चत्वार्यशुतान्यष्टसहस्राणि पञ्च च शतानि ।

पद्सप्ततिर्युहाणि च दशशालेष्वेकसङ्ख्येयम् ॥ १५८ ॥

चतुःशालादिगेहानि यावन्त्यादशशालतः ।

चतुर्गुणानि प्रत्याशं तान्यलिन्देन निर्दिशेत् ॥ १५९ ॥

एकद्वित्रिचतुःशालवेष्मनां सङ्गमान्मिथः ।

गृहाणि दशशालान्तान्येवमुक्तानि विस्तरात् ॥ १६० ॥

समारभ्य चतुःशाल(ल?लं) दशशालान्तवेष्मनाम् ।

सङ्ख्यामिदानीमैस्येन सर्वेषामभिदध्महे ॥ १६१ ॥

मूपाभेदेन लक्षाणि स्युस्त्रयोदश वेष्मनाम् ।

सहस्राण्यष्टनवतिस्तथा वेष्मानि षोडश ॥ १६२ ॥

मूपासंस्थानभेदेन भिन्नानां वेष्मनां पुनः ।

जायन्ते कोटिशो भेदा यस्मान्नाक्तानि तान्यतः ॥ १६३ ॥

इत्थं चतुःशालमुत्तानि वेदमान्युक्तानि यावद्दशशालपत्र ।

शालामभेदेन मियोऽभिपञ्जात् सहस्रया च तेषामुदिता यथावत् ॥ १६४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोत्रदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि चास्तुशास्त्रे

समस्तगृहाणामं सद्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

अथ आयादिनिर्णयो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः सूत्रपातविधेः क्रमम् ।

शस्ते मासि सिते पक्षे विदध्यात् तं शुभेऽहनि ॥ १ ॥

चैत्रे शोकाकुलो भर्ता वैशाखे च धनान्वितः ।

ज्येष्ठे गृही विपद्येत नश्यन्ति पशवः शुर्चा ॥ २ ॥

थावणे धनवृद्धिः स्यान्नभस्ये न वसेद् गृहे ।

कलहश्चाश्विने मासि भृत्या नश्यन्ति कार्तिके ॥ ३ ॥

मार्गशीर्षे धनप्राप्तिः सहस्ये कामसम्पदः ।

माघे बद्धिर्भयं चैव फाल्गुने श्रीरनुत्तमा ॥ ४ ॥

द्वितीया पञ्चमी मुख्या सप्तमी नवमी तथा ।

एकादशीत्रयोद(श्यस्तिःश्र्यौ ति)थयः स्युः शुभावहाः ॥ ५ ॥

चन्द्रतारावलं भर्तुरनुकूलं च शस्यते ।

इयं हि सूत्रपाताख्या क्रिया प्रासादकर्मणि ॥ ६ ॥

कार्या पुरनिवेशे च प्रारम्भे भवनस्य च ।

शिलानिवेशने द्वारस्तम्भोच्छ्रायादिकेषु च ॥ ७ ॥

आद्रियेत सिते पक्षे शौभने लग्न एव हि ।

रवौ कन्यातुलालिस्थे गृहं वैरुणादिद्भुखम् ॥ ८ ॥

१. 'भिक', २. 'तां स्याद् वैशाखे च', ३. 'भय विद्यात् पा, क. पाठः ।

न कुर्यात् तद्धि शून्यं स्यान्न च वृद्धिर्भवेत् प्रभोः ।
 न दक्षिणमुखं कुम्भमृगधन्विस्थिते रवौ ॥ ९ ॥
 कुर्वीत निष्फलं तत् स्यान्नृपदण्डवधादिकृत् ।
 न मीनवृषमेपस्ये कुर्वीत प्राङ्मुखं रवौ ॥ १० ॥
 तद् धनघ्नं कलिक्षुद्रराजघौरातिक्वृद् यतः ।
 रवौ पियुनसिहस्ये न कर्किस्येऽप्युदङ्मुखम् ॥ ११ ॥
 कुर्यात् तद्धि दरिद्रत्वं दद्याच्चरणदासताम् ।
 आयन्ययांशकर्षाणि प्रवक्ष्यामोऽथ वेष्मनाम् ॥ १२ ॥
 गृहमानवशात् सम्यक् कर्तुः स्थानवलावलम् ।
 नगरे वा पुरादौ वा दण्डैर्मानं विधीयते ॥ १३ ॥
 तदलाभे करैः कार्यं सम्यगायविशुद्धये ।
 यत्र हस्तैर्मितिः क्षेत्रे तत्रायौ हस्तसंश्रितः ॥ १४ ॥
 क्षेत्रालाभे तु तत्रैव ग्राह्यः स स्वादिदाङ्गुलैः (१) ।
 अद्गुलैस्तु मिते क्षेत्रे सोऽद्गुलैस्तदलाभतः ॥ १५ ॥
 पादैर्वाथ यवैर्वापि ग्राह्यः क्षेत्रानुसारतः ।
 गृहेषु कर्महस्तेन मानं स्वामिकरेण वा ॥ १६ ॥
 देवतानां तु पिण्येषु कर्महस्तेन केवलम् ।
 दैर्घ्यं हन्याद् पृथुत्वेन हरेद् भागं ततोऽष्टभिः ॥ १७ ॥
 यच्छेषमायं तं विद्यान्छास्त्रदृष्टं ध्वजादिकम् ।
 ध्वजो धूमोऽथ सिंहश्च श्वा वृषः खरकुञ्जरा ॥ १८ ॥
 ध्वाङ्गुलैश्चेति त लक्षिष्ठाः माच्याद्यासु षडक्षिणम् ।
 अन्योन्याभिमुख्यास्ते च कामं स्वच्छन्दचारिणः ॥ १९ ॥
 पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टा आयवृद्धिविधायकाः ।
 वृषसिंहगजाः शस्ताः श्रासादपुरवेदमसु ॥ २० ॥
 ध्वजेऽर्थलाभः सन्तार्षो धूमे भोगो मुगाधिपे ।
 कलिः शुनि धनं धान्यं वृषे स्त्रीदुर्णं खरे ॥ २१ ॥

१. 'दक्षिणाभिमुख', २. 'चापस्थ' ल. पाठः । ३. 'सामिक' क. पाठः ।

हितोऽशकश्च तद्वेश्म भर्तुः शुभफलप्रदम् ।
 आयो व्ययश्च योनित्वं ताराश्च भवनांशकाः ॥ ४९ ॥
 गृहनामेति चिन्तयानि करणानि गृहस्य पद् ।
 त्रिभिः शुभैः शुभं वेश्म द्वाभ्यामेकेन चाशुभम् ॥ ५० ॥
 फरणंश्चतुरार्यंस्तु शुभंरतिशुभं भवेत् ।
 न समायव्ययं वेश्म नाव्ययं नात्रिकव्ययम् ॥ ५१ ॥
 न द्वितीयांशमसहज्योनिभं च न कारयेत् ।
 भर्तुत्तुल्याभिधानं च गृहं दूरात् परित्यजेत् ॥ ५२ ॥
 समसप्तकमेकं तृतीयैकादशं तथा ।
 चतुर्थदशकं चेति कर्तव्यं मन्दिरं सदा ॥ ५३ ॥
 पद्कोष्ठकं त्रिकोणं च वर्ज्यं द्विर्द्वादशं तथा ।
 पद्कोष्ठके मूर्तिर्दिन्यं वियोगश्च भवेद् गृहे ॥ ५४ ॥
 त्रिकोणे वसतां दुःखं वैधव्यं च प्रजायते ।
 द्विर्द्वादशे पुत्रपौत्रगुरुव्युत्पन्नक्षयः ॥ ५५ ॥
 हृतेऽष्टभिः क्षेत्रफले स्वनेत्रशशिभाजिते ।
 शेषं जीवितमेतस्मिन् पञ्चमन्ते भवेन्मृतिः ॥ ५६ ॥
 सभुजं सहपट्टारु मूलमण्डपसंपुतम् ।
 आयामतः पृथुत्वाच्च मानं कृत्वा विभाजयेत् ॥ ५७ ॥
 सर्वतः शोधितं वास्तु यच्च सम्यङ्मितं भवेत् ।
 स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्थपतेश्च यशस्करम् ॥ ५८ ॥
 अचित्तं वर्धते वास्तु नारीभिः पशुभिर्नरैः ।
 कीर्त्यायुर्धनधान्यैश्च प्रमोदैस्तु महोत्सवैः ॥ ५९ ॥
 मेरुश्च खण्डमेवश्च पताका सूचिका तथा ।
 उद्दिष्टं नष्टमिति पद् छन्दांसीह प्रवक्षते ॥ ६० ॥
 एकाग्रैकोत्तरान् फोष्टान् विन्यसेदिच्छयात्मनः ।
 आद्यादारभ्य तद्दृष्टिर्द्यथा स्यात् पार्श्वयोः समम् ॥ ६१ ॥

मेरोरेकाधिका सङ्ख्या शरावस्थेन चाकृतिः ।
 प्रथमे कोष्ठके रूपमन्तं यावच्च पार्श्वयोः ॥ ६२ ॥
 आसनोर्ध्वस्थयोर्न्यस्तेन्मध्ये सङ्कलितं पृथक् ।
 तस्मिन्निष्टविकल्पानां सङ्ख्या स्यादन्त्यवङ्क्तिगा ॥ ६३ ॥
 खण्डमेरुं तु विन्यस्येत् तद्वदेवैकपार्श्वतः ।
 प्रष्टुद्भिः कोष्ठकैस्तत्राप्यङ्काः प्राग्बत् फलं तथा ॥ ६४ ॥
 अथापरः खण्डमेरुः कोष्ठांस्तत्रेष्टसङ्ख्याया ।
 कृत्वैकापचितान् चामविभगापचितानथः ॥ ६५ ॥
 एकाद्येकोत्तरानङ्कानाद्यपदकौ निवेशयेत् ।
 अन्यासु पङ्क्तिष्वामान्तं शून्या(न्या?ना)द्येषु कल्पयेत् ॥ ६६ ॥
 द्वितीयेषु च कोष्ठेषु तासामेकैरुमावयेत् (?) ।
 द्वितीयायां तृतीयादिकोष्ठकेषु यथाक्रमम् ॥ ६७ ॥
 विकर्णयोगजानन्यानुर्ध्याधोयोगसंभवान् ।
 फलं विकर्णयोगोत्थमेकस्मिन् परिकल्पयेत् ॥ ६८ ॥
 एकाधिकानभीष्टायाः सङ्ख्यायास्तिर्यगालिखेत् ।
 कोष्ठान्ते(कांच?तांश्च) रूपादींस्तन्मध्ये द्विगुणोत्तरान् ॥ ६९ ॥
 एकोनं पृष्ठतस्तेषामेकं द्विगुणमग्रतः ।
 नातिक्रामेत् परां सङ्ख्यां पताकाछन्द उच्यते ॥ ७० ॥
 तद्विनेष्टाद्यगा सङ्ख्येत्येकाद्यैस्तैस्ततो गृहे ।
 न्यस्ताङ्कसङ्ख्याः सङ्ख्याः स्युरलिन्दाद्यैः प्रकल्पिताः ॥ ७१ ॥
 एकैकामिष्टस्थानेषु लिखेत् सैकैष्वतः परम् ।
 अन्त्या(दै?द)ते पूर्वपूर्वयुक्तोनायोजयेत् परम् ॥ ७२ ॥
 अन्त्यादारभ्य तद्वनावेकाद्येषु(?) च पर्ययात् ।
 अलिन्दादिषु यत्र स्यात् सङ्ख्या सूचीं तु तां विदुः ॥
 उद्दिष्टे स्थापयेत् सङ्ख्यामुद्दिष्टां सम्भ(वे?जे)च ताम् ।
 दलयेद् रूपयुक्तां तु दलयेन्नाम सम्भवेत्(?) ॥ ७४ ॥

निसृष्टसौर्षयैर्वा(?) स्यादेकस्यां वा यटा दिशि ।
 नन्दा भद्रा जया पूर्णा क्रमेण स्युः समास्तदा ॥ ४ ॥
 पद्मभागभाजिते क्षेत्रे कर्णभित्तिं निवेशयेत् ।
 सभा स्याद् भाविता नाम सप्तग्रीवात्र पञ्चमी ॥ ५ ॥
 स्तम्भान् पदत्रिंशदेतासु पञ्चस्वपि निवेशयेत् ।
 स्तम्भान् प्राग्ग्रीवसंबद्धान् पृथगेभ्यो विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥
 दक्षेति पट्टी परितस्तृतीयालिन्दवेष्टिता ।
 प्रवरा सप्तमी द्वारैर्धुक्तया परिकीर्तिता ॥ ७ ॥
 प्राग्ग्रीवद्वारसंयुक्ता विदुरेत्यष्टमी समा ।
 सभानामिदमष्टानां लक्षणं समुदाहृतम् ॥ ८ ॥

इत्यष्टानां लक्ष्म सम्यक् सभाना
 मेतत् भोक्तं दिग्भव्यालिन्दभेदात् ।
 तद्वद् द्वारालिन्दसंयोगतश्च
 ज्ञातेऽत्र स्याद् भूमृतां स्थानयोगः ॥ ९ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराक्षणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 सभाष्टकं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहद्रव्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ।

उपादेयानि यान्यत्र परित्याज्यानि यानि च ।
 गृहद्रव्यप्रमाणानि तानीदानां प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥
 द्वारस्य गृहविस्तारैर्हस्ततुल्याद्गुलैर्भवेत् ।
 उन्मूत्रायः सप्तभिर्धुक्तैर्विस्तृतिस्तु तदर्धतः ॥ २ ॥
 एकल्पयेद् गृहद्वारं क्रमेणैव कनीयसा(म्) ।
 त्रैराशिकेन मध्यानां द्वादशांशं परित्यजेत् ॥ ३ ॥

इत्युच्छ्रितस्तदर्थेन सर्वेषामपि विस्तरः ।
 उच्छ्रायमुत्तमानां तु कुर्यादटांशवर्जितम् ॥ ४ ॥
 विस्ताराङ्गुलसंयु(क्तोऽंक्तं)कुर्यादतिकनीयसाम् ।
 चतुःपष्टिग्रहद्वारमुदयेनार्धविस्त्रतम् ॥ ५ ॥
 विस्तारद्वस्ततुल्यानि पट्टया पञ्चाशतायवा ।
 संयुतान्यङ्गुलानि स्यादुच्छ्रायोऽर्थेन विस्तृतिः ॥ ६ ॥
 गृहोत्सेधेन वा व्यंशहीनेन स्यात् समुच्छ्रितः ।
 तदर्थेन तु विस्तारो द्वारस्येत्यपरो विधिः ॥ ७ ॥
 द्वारोच्छ्रायकरस्तुल्येष्वङ्गुलेषु विनिक्षिपेत् ।
 चत्वारि पेद्यापिण्डः स्यात् सपादं विदधीत तम् ॥ ८ ॥
 सार्धं वा सत्रिभागं वा द्विगुणं चाधिकं न तु ।
 एवं कृते भवेद् द्वारपेद्याया विस्तृतिः स्फुटा ॥ ९ ॥
 सार्धेन पेद्यापिण्डेन पि(ण्डं स्यात्पिण्डस्यो)दम्बरो भवेत् ।
 सार्धस्तु पेद्याविस्तारः स्यादुदुम्बरविस्तृतिः ॥ १० ॥
 पेद्यापिण्डेन तुल्या स्याच्छाखाया विस्तृतिः शुभा ।
 सार्धया वैतया रूपशाखाया अपि विस्तृतिः ॥ ११ ॥
 विस्तारार्धेन पेद्यायाः खल्वशाखा विधीयते ।
 रूपशाखासमा वा स्यात् सार्धा वा ब्राह्मण्डला ॥ १२ ॥
 पादौना व्यंशहीना वा विस्तारादर्धमेव वा ।
 प्रासादेषु च तुल्यः स्याद् भारशाखाविनिर्गमः ॥ १३ ॥
 आद्या शाखा भवेद् देवी द्वितीया नन्दिनीति च ।
 तृतीया सुन्दरी नाम चतुर्थी स्यात् मियानना ॥ १४ ॥
 भद्रेति पञ्चमी शाखा प्रशस्ताः पञ्च वेश्मनि ।
 अतोऽधिकस्तु याः शाखा गृहद्वारि न ताः शुभाः ॥ १५ ॥
 विस्तारात् षोडशो भागश्चतुर्हस्तसमन्वितः ।
 तलोच्छ्रयः प्रशस्तोऽयं भवेद् विदितवेश्मनाम् ॥ १६ ॥

१. 'ततः', २. 'द', ३. 'तेषां कनिष्ठवैश्वानराः' ख. पाठः ।

सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे षड्करोन्मितः ।
 पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विधातव्यस्तथोदयः ॥ १७ ॥
 ज्येष्ठे भवेत् सप्तदशहस्तान्छाला प्रविस्तृता ।
 मध्यमे दशहस्तात् तु पञ्चहस्तात् कनीयसि ॥ १८ ॥
 उदुम्बं(रा?)रस्य) बाहु(त्य?)ल्यात्) तलन्यासं तु कारयेत् ।
 तलन्याससमं षट्मलिन्दस्य परिग्रहे ॥ १९ ॥
 द्वारविस्तारपादेन स्तम्भकोटिविधीयते ।
 साष्टांशेनाधिकेनाथ सत्रिभागेन वा पुनः ॥ २० ॥
 कुर्यादेकादशांशेन तथास्यैव प्र(या?)णा)लिनीम् ।
 स्तम्भान् कुर्याद्विंशान्नव द्वादशधाथवा ॥ २१ ॥
 भार्गस्ततः स्वार्धसमैरर्धभागसमन्वितैः ।
 अधस्तादष्टभागा स्यात् स्तम्भस्य प्रतिपालना ॥ २२ ॥
 स्तम्भमूलस्य विस्तारादर्धेन स्थलनिर्गमः ।
 तदर्धेन विधातव्यो ममूरकविनिर्गमः ॥ २३ ॥
 उत्कालकसमुच्छ्रायः स्तम्भपिण्डसमः शुभः ।
 कुम्भिकोत्कालवत् पिण्डे त्रिन्तारेऽष्टांशसम्मिता ॥ २४ ॥
 प्रागुक्तस्तम्भभागेन सपादेन विधीयते ।
 दीर्घत्वमाद्यपत्राणां शेषाणां पादहानितः ॥ २५ ॥
 पादः पादो भवेन्न्यूनैः पत्राणां रसनोच्छ्रयात् ।
 सार्धभागोच्छ्रिता कार्या रसना कण्ठकोपमा ॥ २६ ॥
 सार्धपादोच्छ्रिता यद्वा जह्वा शेषं यथोदितम् ।
 इत्थं स्यात् पञ्चकस्तम्भो युक्त्या युक्तस्वरूपकैः ॥ २७ ॥
 अष्टाश्रो वा विधातव्यः स्तम्भमूत्रपरिक्रमात् ।
 तद्विस्तारसमं त्यक्तोत्सेधं भागान् विभाजयेत् ॥ २८ ॥
 अष्टाश्रच्छेदमानेन वाद्यमूत्रानुपलवान् ।
 विद्वधान्मध्यभागे तु कौणांश्च पल्लिकाकुलान् (?) ॥ २९ ॥

घटिका पुष्पमालाभिः पल्लवैश्चोपशोभिता ।
 छेदभागः समः कार्यो वहिर्भागविवर्जितः ॥ ३० ॥
 घटपल्लवको नाम स्तम्भोऽयं परिकीर्तितः ।
 विहितो वेश्मनामेव स्वामिनः श्रेयसे भवेत् ॥ ३१ ॥
 कुबेरो वा विधातव्यः षोडशाश्रक्रियान्वितः ।
 ऊर्ध्वतः पल्लवाकीर्णो जङ्घास्य चतुरश्रिका ॥ ३२ ॥
 श्रीधरश्च भवेद् वृत्तः कल्पनास्य कुबेरवत् ।
 एवं गृहाणां चत्वारः स्तम्भा लक्ष्मभिरीरिताः ॥ ३३ ॥
 स्तम्भमूलस्य विस्तृत्या तल्प(द?ट्ट)स्य विस्तृतिः ।
 सपादया विधातव्या बाहुल्यं पादहीनया ॥ ३४ ॥
 स्तम्भेन तुल्यं विस्तारे बाहुल्ये पदसम्मितम् ।
 हीरग्रहणमायामे स्तम्भाग्रात् त्रिगुणं भवेत् ॥ ३५ ॥
 हीरग्रहणविस्तारं भागात् सप्त प्रकल्पयेत्(?) ।
 तत् स्यात् सृष्टोत्तरं भागं भागिनेष्टं प्रवेशनम् ॥ ३६ ॥
 तस्याधस्तात् त्रिकण्डेन त्रिभागं लम्बितेन च ।
 लिखेद्दुभावर्यचन्द्रौ पार्श्वयोरुभयोरपि ॥ ३७ ॥
 खल्वं कृत्वा ततो मध्यं भागद्वयमधोगतम् ।
 कुर्वात् त्रिकण्टकं कान्तं तुम्बिकामथ लम्बिकाम् ॥ ३८ ॥
 द्वयोर्मध्येऽपरं भूयो द्विभागस्थं च कण्टकम् ।
 तुम्बिकां लम्बमानां वा पत्रजातिविभूषिताम् ॥ ३९ ॥
 तस्पाश्चापरतीरं स्यात् पञ्चपञ्चा विभूषितम् ।
 तल्पपट्टसमः पेट्रो विस्तारात् पिण्डतोऽपि च ॥ ४० ॥
 पट्टत्र्यंशेन तीरे स्यात् पट्टपिण्डार्थनिर्गमः ।
 स्तम्भाग्रेण समा कार्या विस्तारस्थौल्यतस्तुला ॥ ४१ ॥
 तदर्धेन जयन्तीनां कर्तव्ये पिण्डविस्तृती ।
 ताभ्यो विधेयाः पादोनाः सन्निपाला यद्दृश्या ॥ ४२ ॥
 निर्धूहेषु च ये पट्टाः पादोनांस्तांस्तु कारयेत् ।
 तुलापट्टाश्च पादोनास्तदर्धेन जयन्तिकाः ॥ ४३ ॥

तुलार्धेन विधातव्या प्रतिमोकस्य विस्तृतिः ।
 पट्टस्योपरि कण्ठः स्याद् भूपितो रूपकर्मणा ॥ ४४ ॥
 वेदिका(र्जिजा)लरूपाद्या निर्यूहे संप्रशस्यते ।
 विधातव्या च सच्छत्रा निवद्धाङ्गणवापिका ॥ ४५ ॥
 स्तम्भपट्टां(शुंस्तु) विस्तीर्णान् सपादांस्तत्र कल्पयेत् ।
 तुलापिण्डाः समाः कार्याः सङ्ग्रहैः सुहृदैर्युताः ॥ ४६ ॥
 वेदिकाजालसम्पन्नं तलं कार्यं मनोरमम् ।
 भूमौभूर्मा भवेत् तच्च द्वादशांशविवर्जितम् ॥ ४७ ॥
 प्रणाल्यः सर्वतः कार्या मूलैर्ग्राहाग्रनिर्गमाः ।
 दण्डच्छद्यं गृहेषु स्याज्ज्ञेयं तच्च चतुर्विधम् ॥ ४८ ॥
 भूताख्यं तिलकं तद्वन्मण्डलं कुमुदं तथा ।
 गृहच्छाद्येषु तेषु स्यादुच्छ्रयोऽपि चतुर्विधः ॥ ४९ ॥
 क्षेत्रतुर्यांशतः कार्यो दैर्घ्येणच्छाद्यदण्डकः ।
 तदर्थं मुष्टिकायामो दण्डैर्व्यंशेन लम्बना ॥ ५० ॥
 चतुरश्रं समं कान्तं मधुरं सुहृदं घनम् ।
 वेदमनां छाद्यकं कार्यं भूतं नाम्ना सुपूजितम् ॥ ५१ ॥
 तस्यैवाष्टादशो भागो यदा स्यादुच्छ्रयेऽधिकः ।
 उदयस्तिलको नाम शस्तः स गृहकर्मणि ॥ ५२ ॥
 द्वाभ्यामुच्चतरैः पूर्वो मण्डलः कुमुदस्त्रिभिः ।
 अभित्ति(स्येऽस्थं) भवेच्छा(द्यैः) चन्द्ररेखाविभूषितम् ॥ ५३ ॥
 गुणरागान्विता भित्तिर्यद्वा घनचयात्मिका ।
 तत्रच्छाद्यं भवेच्चान्यद्वधारणसंज्ञितम् ॥ ५४ ॥
 सिंहकर्णकपोतालीघण्टाकर्णार्धपक्षगाः ।
 ध्वजच्छत्रकुमारांश्च गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥

१. 'का' ख. ग. पाठः । २. 'पकवा' ग. पाठः । ३. 'ल' ख. ग. पाठः ।
 ४. 'च्छाद्य' ग. पाठः । ५. 'ण्ड', ६. 'स्युच्छा', ७. 'स्तः', ८. 'न्ने',
 ९. 'ल' ख. ग. पाठः ।

न पक्षराजिध्वजसिंहरुर्णकुमारघण्टाः समरालपल्लीः ।

न मस्तर्लाधनि नैर्चन पत्राण्यायोनयेद् वेश्ममु मद्रवार्थी ॥ ५६ ॥

इति महाराजाधिराज श्रीभोजदेवत्रिचिन्ते समराक्षणमृतधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

शृङ्खल्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥

अथ शयनासनलक्षणं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिप्रास्यामः शयनासनलक्षणम् ।

शुभाशुभपरिज्ञानं येन सन्न्यक् प्रजायते ॥ १ ॥

मंत्रे मुहूर्ते पुण्यस्थे शीतरश्मां शुभेऽहनि ।

सम्पूज्य देवताः सम्पृक् कर्मरश्मं समाचरेत् ॥ २ ॥

वृक्षास्तत्र प्रशस्यन्ते चन्द्रनस्तिनिशोऽर्जुनः ।

तिन्दुकः सौलशार्कं च शिरीषासनधन्वनाः ॥ ३ ॥

हरिद्रुर्देवदारुश्च स्यन्दनोऽक्रौं सपञ्चरां ।

श्रीपर्णी दधिपर्णश्च शिशुमान्येऽपि ये शुभाः ॥ ४ ॥

गृहकर्मणि ये नेष्टा वृक्षास्तेऽत्रापि निन्दिताः ।

हेत्रा रूपेण चानद्धा गजदन्तेन वा शुभा ॥ ५ ॥

आरकूटेन वा नद्धा शय्या फार्या विचक्षणैः ।

पूर्वच्छिडन्नं यदा दारु शयनासनहेतवे ॥ ६ ॥

आदीयते तदारम्भे निमिचान्युपलक्षयेत् ।

दध्यक्षतान् पूर्णकुम्भं रत्नानि द्रुसुमानि वा ॥ ७ ॥

मुगन्धद्रव्यवस्त्राद्यान् मत्स्याभ्ययुगलं तथा ।

मत्तवारणमन्यांश्च शुमान् वीक्ष्यादिशेच्छुभम् ॥ ८ ॥

१. 'य', २. 'नरैव' स. ग. पाठ । ३. 'शा' क पाठः । ४. 'भाः ।
सर्वदन्तमयी शय्या हेमरत्नान्विता शुभा । ५' क. स. ग. पाठः ।

कर्माङ्गुलं समुद्रिष्टं वितुर्परष्टभिर्यवैः ।
 अष्टोत्तरशतं तेषां शय्या ज्येष्ठा महीभुजाम् ॥ ९ ॥
 मर्ष्या महीभुजां शय्या शतं स्याच्चतुरुत्तरम् ।
 शतं कनीयसी प्रोक्ता नृषाणां विजयावहा ॥ १० ॥
 नवतिर्दृषपुत्रस्य मन्त्रिणः सा पडुज्झिता ।
 द्वादशोना बलपतेस्त्रिपद्कोना पुरोधसः ॥ ११ ॥
 आयामार्धेन विस्तारं सर्वं शय्यासु कल्पयेत् ।
 यद्वा निजाष्टभागेन षड्भागेनाथवाधिकम् ॥ १२ ॥
 विप्राणां शस्यते शय्या दैर्घ्येणाङ्गुलसप्ततिः ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामङ्गुलाभ्यां हीना स्याच्छेषवर्णिनाम् ॥ १३ ॥
 बाह्व्यमुत्पलस्य स्यादुत्तमस्याङ्गुलत्रयम् ।
 अङ्गुलद्वितयं सार्धं मध्यस्य द्वे कनीयसः ॥ १४ ॥
 बाह्व्यमीशादण्डस्य कुर्यादुत्पलसम्मितम् ।
 सार्धं सपादं सत्र्यंशं तस्य विस्तारमुत्पलान् ॥ १५ ॥
 विस्तारार्धेन शय्यायाः स कुप्यस्य विधीयते ।
 तत्पादस्योद(यो?यौ) मध्यहीना द्विचतुरुज्झितौ ॥ १६ ॥
 अर्धेन मध्यविस्तारान्मध्ये बाह्व्यमिष्यते ।
 त्रिभागहीनैमिच्छन्ति पादोर्नमपि केचन ॥ १७ ॥
 स्थौल्येन पादोऽधः शीर्षादुत्पलेन समो भवेत् ।
 मध्ये सपादः सार्धंश्च तले वृद्धिः क्रमेण सा ॥ १८ ॥
 षड्भागोऽस्याधिको यद्वा मध्ये त्र्यंशाधिकस्तले ।
 तत्कुप्यमुत्पलत्र्यंशो मूले तस्यार्धमग्रतः ॥ १९ ॥
 उत्सेधतुल्यो विस्तारः कायो वा अङ्गुलाधिकः ।
 सपत्रकलिकापत्रपुटग्रासविभूषितः ॥ २० ॥
 कुर्यात् प्रदक्षिणाग्राणि शय्याङ्गानि समन्ततः ।
 ऊर्ध्वाग्रा निखिलाः पादाः स्वामिनो वृद्धिहेतवे ॥ २१ ॥

१. 'व्यमा दृषतेः घ' ख. ग. पाठः । २. 'द्वि' ख. पाठः । ३. 'ना' फ. पाठः । ४. 'सः' ख. पाठः ।

श्रेष्ठैकद्रव्यजा शय्या मिश्रद्रव्या न शस्यते ।
 एकदाहं प्रशंसन्ति द्विदारुर्भयमावहेत् ॥ २२ ॥
 त्रिदारुघटितायां तु स्वामिनां नियतो वधः ।
 शय्यायां जायते यस्मात् तस्मान् तां परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥
 मूलमग्रेण संयुक्तमपसव्यं विगर्हितम् ।
 मूलं मूलेन वा विद्धमेकाग्रं द्वे च दारुणी ॥ २४ ॥
 मध्ये वणो मृत्युकरस्त्रिभागे व्याधिकारकः ।
 छेदावहश्चतुर्भागे शिरस्यो द्रव्यहानिकृत् ॥ २५ ॥
 निर्दोषगोत्रे पर्यङ्के पापस्वप्नो न दृश्यते ।
 ग्रन्थिकोटरवत् कुर्यात् तस्मान्न शयनासनम् ॥ २६ ॥
 आसनं शयनीयं च ग्रन्थिकोटरवजितम् ।
 बहुपुत्रकरं प्राहुर्धर्मकामार्थसाधनम् ॥ २७ ॥
 आरोहणे प्रचलति शयने कम्पते तथा ।
 विदेशयानकलहौ ते क्रमेण प्रयच्छतः ॥ २८ ॥
 सुश्लिष्टां तामतः कुर्याच्चिदोषां वर्णशालिनीम् ।
 दृढां स्थिरां च स्थपतिः पस्युः कामविद्वज्जये ॥ २९ ॥
 निष्कुटं कोलदृक् क्रोहनयनं वत्सनाभकम् ।
 कालकं वन्धकं चेति छिद्रसंक्षेप ईरितः ॥ ३० ॥
 घटवत् सुपिरं मध्ये सङ्कटास्यं च निष्कुटम् ।
 कोलाक्षं नीदमिच्छन्ति मापनिष्पावमात्रकम् ॥ ३१ ॥
 अध्यर्धपर्वदीर्घं च विवर्णं त्रिपदं तथा ।
 तदिह क्रोहनयनं छिद्रमाहुर्महर्षयः ॥ ३२ ॥
 भिन्नं पर्वमितं वामावर्तं स्याद् वत्सनाभकम् ।
 कालकं कृष्णकान्तिं स्याद् विनिभिन्नं तु वन्धकम् ॥ ३३ ॥
 छिद्रं दारुसवर्णं यत् तन्नो शुभकरं तथा ।
 निष्कुटेऽर्थक्षयः कोललोचने कुलविद्रवः ॥ ३४ ॥

शस्त्राद् भीः क्रोहनपत्ने वत्सनाभे रुजो भयम् ।
 कालके बन्धकारुणे च कीटविद्धे च नो शुभम् ॥ ३५ ॥
 सर्वत्र प्रचुरग्रन्थि दारु सर्वमनिष्टदम् ।
 शय्यार्थे कथितैः क्लृप्तं दारुभिः शस्तमासनम् ॥ ३६ ॥
 उपवेशसुखं मानं प्रशस्ताय प्रकल्पितम् ।
 पुष्करः सूदहस्तश्च वृत्तोऽङ्गुलचतुष्टयात् ॥ ३७ ॥
 आरभ्य विस्तरात् कार्यस्तावद् यावन्नवाङ्गुलम् ।
 पुष्करव्यासतो दण्डस्तस्य कार्यश्चतुर्गुणः ॥ ३८ ॥
 फलकः पुष्करार्धेन तत्तुल्यश्चास्य भूलकः ।
 स्थूलः स्याच्चतुरंशेन दण्डपुष्करविस्तरात् ॥ ३९ ॥
 खातं च पुष्करस्यान्तस्तावद् गाम्भीर्यमिष्यते ।
 मशस्तसारदारुतयः कर्तव्योऽस्य प्रयोजनम् (१) ॥ ४० ॥
 परिवेषणमन्यच्च पच्यमानानैवष्टकम् (१) ।
 कार्यैः कर्तव्यैः श्लक्ष्णः मशस्तमृदुदारुजः ॥ ४१ ॥
 आरभ्य दैर्घ्येणाष्टभ्यः स्याद् यावद् द्वादशाङ्गुलम् ।
 सार्धाङ्गुलं चतुर्भागं विस्तारेण च दैर्घ्यतः ॥ ४२ ॥
 मध्ये च तस्य बाहल्यं विस्नाराष्टांशतो भवेत् ।
 एकतः स्थूलविस्तारा भवेयुस्तस्य दन्तकाः ॥ ४३ ॥
 अन्यतस्तु घनाः सूक्ष्मास्तीक्ष्णाः कार्यास्तथाग्रतः ।
 मध्ये त्रिमागमुत्तृज्य दन्तका मागयोर्द्वयोः ॥ ४४ ॥
 त्रिभिर्भागैः दृते तेषां न श्लेषस्तान् विवर्जयेत् (१) ।
 गजदन्तमायः श्रेष्ठस्तथा शासोदृष्टजः ॥ ४५ ॥
 मध्यमो दारुभिः श्लेषैर्जघन्योऽस्तारदारुजः ।
 रूपकैः स्वस्तिकार्थैर्वा स मध्ये स्यादलङ्कृतः ॥ ४६ ॥
 यूकाग्रपनये केशविवेके चोपयुज्यते ।
 अङ्गुलेनाधिके पादात् कार्ये दैर्घ्येण पादुके ॥ ४७ ॥

१. 'रः' स. पाठः । २. 'स्य यावद् गा', ३. 'श्लेष' क. पाठः
 ४. 'श्लेष', ५. 'सद्यङ्गुल', ६. 'ताम्' ख. पाठः ।

कृतायां पञ्चधा तस्यां कुर्याद् भागत्रयं पुरः ।
 पश्चाद् भागद्वयं तत्र सङ्ग्रहोऽभ्या विधीयते ॥ ४८ ॥
 अङ्गुलत्रयमुत्संघो विस्तारोऽर्द्ध्यनुसारतः ।
 अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्मध्यभागे मत्स्याघ्नलङ्कृतौ ॥ ४९ ॥
 कर्तव्यां कीलकौ काष्ठदन्तशृङ्गादिसम्भवा ।
 गजेन्द्रदन्तः श्रीखण्डश्रीपर्ण्यौ मेघशृङ्गिका ॥ ५० ॥
 शस्ताः पादुकयोः शाकक्षीरिणीचिरविल्विकाः ।
 इदमिह शयनानापासनानां च लक्ष्य
 प्रकटितमनु दर्व्याः कङ्कतस्यापि गम्यक् ।
 शुभमय विपरीतं पादुकानां च विद्वान्
 सकलमिति विदित्वा पूज्यतामेति लोके ॥ ५१^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजप्रीभोजदेवविरचिते समराज्जणपूत्रधारायपरनामि...^१...
 शयनासनलक्षणं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अष्टोत्तरशतं ज्येष्ठं मध्यं स्यात्तवतिं करान् ।
 जघन्यं सप्ततिकरान् राजवेश्म प्रशस्यते ॥ १ ॥
 अतो हीनं न कर्तव्यं महतीं श्रियमिच्छता ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशधा प्रविभाजिते ॥ २ ॥
 भागार्धं शस्यते भित्तिरादिकोणसमाधिता ।
 चतुष्को^१ भागिको मध्ये चतुःस्तम्भसमन्वितः ॥ ३ ॥
 अलिन्दस्तद्वहिः कार्यः स्तम्भैर्द्वादशभिर्वृतः ।
 विंशत्या स्याद् वर्युक्तौ द्वितीयोऽलिन्दकस्ततः ॥ ४ ॥

१. 'द्' क. पाठः । २. 'स्वे', ३. 'शी' ख. पाठः । ४. 'के' क. पाठः ।

स्यादष्टाविंशतिस्तम्भस्वतीयथाप्यन्दिन्दकः ।
 पद्त्रिंशता चतुर्थश्च स्वम्भानां परिकीर्तितः ॥ ५ ॥
 एवं स्तम्भशतं मध्ये प्रोक्तं पृथ्वीजये युषैः ।
 द्वाराणि चास्य चत्वारि पञ्चशालानि जायते(?) ॥ ६ ॥
 चत्वारो निर्गमास्तस्य प्रोक्ताः सर्वे विभागिकाः ।
 दिक्षु सर्वासु कर्तव्यमेवं भद्रनिवेशनम् ॥ ७ ॥
 अर्धेन मध्यभिर्त्सेस्तु भित्तिर्भद्रं(स्त्रीत्र)ये भवेत् ।
 भद्रेभद्रे धराणां स्याद् विंशतिश्चाष्टभिर्द्युता ॥ ८ ॥
 मुखभद्रं भवेद् युक्तं वेदिकामत्तवारणैः ।
 क्षेत्रभागोदयाद्या भूराभूमिकलकान्तरम् ॥ ९ ॥
 आदिभूस्त्र्युदयार्धेन पीठं चास्य प्रकल्पयेत् ।
 भागान् नवोदयं कृत्वा भागैर्नैकेन कुम्भिका ॥ १० ॥
 कर्तव्याष्टांशयुक्तेन स्तम्भो भागचतुष्टयै ।
 पादयुक्तं विधातव्यो भागेनोत्कलकं तथा ॥ ११ ॥
 हीरग्रहणकं कार्यं भागं पादत्रिचर्जितः(तः)तम् ।
 सपादभागिकः पट्टः स्तम्भकेन समन्वितः ॥ १२ ॥
 पट्टार्धेन जयन्त्यः स्युर्भूमौभूमावयं क्रमः ।
 क्लृप्तभागोदयादर्थं भूमिप्वन्यासु हीयते ॥ १३ ॥
 पञ्चभागप्रमाणं तु सच्छाद्यं नवमं तलम् ।
 वेदिकाया अश्वदूर्डीर्घं सार्धभागत्रयोन्मितम् ॥ १४ ॥
 कण्ठेन युक्तं कर्तव्यं वेदिका पिहिता यथा ।
 तस्याः कण्ठे(ण्डो) विधातव्यस्तन्मध्ये सार्धभागिकः ॥ १५ ॥
 वेदिकाविस्तरः कार्यो भागांस्तत्रार्धसप्तमान् ।
 वेदिकोपरि घण्टा च सार्धभागीधतुर्दश ॥ १६ ॥

१. 'ति', २. 'म', ३., ४. 'यो', ५. 'गो' क. पाठः । ६. 'यः' ख. पाठः ।
 ७. 'ग' क, 'म.' ख. पाठः । ८. 'स्थाप्य सा', ९. 'धै' क. पाठः । १०. 'या
 तोभमुदयार्धवती(?) तस्याः', ११. 'ग' ख. पाठः ।

भागद्वयं सपादं तु कण्ठः पटं तु पञ्चभिः ।
 चतुर्भिश्च द्वितीयं च तृतीयं च त्रिभिस्ततः ॥ १७ ॥
 सर्वशीर्षश्च दातव्यो यथाशोभं यथारुचि ।
 क्षेत्रभागसमः कार्यः कलशद्व्युलिकावधेः ॥ १८ ॥
 उदयार्धेन भूमेः स्थिरन्तराणि तलानि च ।
 यथाशोभं तु कर्तव्यं पीठं तस्य सुशोभितम् ॥ १९ ॥
 सार्धभागद्वयं चास्य कार्या सुरयैरण्डिका ।
 जङ्घा भागचतुष्कं च ततश्छाद्यं प्रयोजयेत् ॥ २० ॥
 भागद्वयं च पादोनं छाद्यपिण्डः प्रकीर्तितः ।
 निर्गमोऽस्य चतुर्भागो हंसारुयस्तस्य चोपरि ॥ २१ ॥
 पादोनभागं कर्तव्यं ततश्छाद्यं द्वितीयकम् ।
 जङ्घा भूमिचतुष्केण मासादस्य प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥
 चतुर्थभूमिकामूर्ध्नि ततो मुण्डा(न्) निवेशयेत् ।
 क्षणक्षणप्रवेशेन कार्याः श्रेपास्तु भूमिकाः ॥ २३ ॥
 वेदिका च यथोक्ता स्वात् सुघण्टा कलशान्विता ।
 रेखाशुद्ध्या च कर्तव्या मुण्डाः सर्वे यथायथम् ॥ २४ ॥
 अर्धोदर्यं त्रिधा कृत्वा तृतीयं दशत्रा भजेत् ।
 वामनश्चातपत्रश्च कुबेरो भ्रमरावली ॥ २५ ॥
 हंसपृष्ठो महाभोगी नारदः शम्बुको जयः ।
 अनन्तो दशमस्तेषां विधायकवशादमी ॥ २६ ॥
 विधातव्याः स्थपतिभिर्मुण्डरेखाप्रसिद्धये ।
 तमङ्गवेदिकाजालमत्तवारणशोभितम् ॥ २७ ॥
 वितर्दिनिर्बुहयुतं चन्द्रशालाविभूषितम् ।
 कर्माङ्ग्यं बहुचित्रं च कुर्वीत पृथिवीजयम् ॥ २८ ॥
 मासादाश्च महान्तो ये विधेयास्ते समोदयाः ।
 अर्धोदयेन लघवो ह्यवा(को?कौ)णादयं क्रमः ॥ २९ ॥

१. 'स' क. पाठः । २. 'ख' ; ३. 'म' ख. पाठः । ४. 'ण' क. पाठः ।
 ५. 'न' ख. पाठः ।

भूम्यष्टकादभ्युदयः क्षेत्रविस्तारसम्मितः ।
 यतस्तत्र वधे प्रोक्तः प्रासादोऽन्यद् विभूषणम् (१) ॥ ३० ॥
 बहवो निकरा येषु प्राङ्गणं तेषु दीयते ।
 रेखायां प्रथमायां वा द्वितीयायामथापि वा ॥ ३१ ॥
 तृतीयायां वा रेखायां तत्र संवरणाः स्मृताः ।
 अयं भूम्युदयः कार्यः क्षेत्रे दशविभागिके ॥ ३२ ॥
 न्यूनाधिकविभक्ते तु कार्यः स्यादनुसारतः ।
 मुक्तकोणस्य लक्ष्माथ प्रक्रमागतमुच्यते ॥ ३३ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशकाङ्किते ।
 भागश्चतु(ष्टोऽष्टको) मध्येऽस्य चतु(र्द्वा?र्ध?)रविभूषितः ॥ ३४ ॥
 भागेन च ततोऽलिन्दो धरद्वादशकान्वितः ।
 तद्द्व द्वितीयालिन्दोऽपि विंशत्या धारितो धरैः ॥ ३५ ॥
 तृतीयश्च धरैरष्टाविंशत्यालिन्दको भवेत् ।
 पदत्रिंशता धरैर्युक्तः कार्योऽलिन्दश्चतुर्थकः ॥ ३६ ॥
 चतुश्चत्वारिंशता स्याद् धरैर्युक्तश्च पञ्चमः ।
 भागार्थं कारयेद् भित्तिं सार्धं भागं विमुच्य तु ॥ ३७ ॥
 भागत्रयं ततः कुर्यात् प्राग्रीचं दैर्घ्यविस्तृतौ ।
 त्रिस्तृतौ निर्गमे चैषां भद्रं भागेन कल्पयेत् ॥ ३८ ॥
 यागिकं निर्गतं तस्मान्मध्येऽन्यद् भद्रमस्य हि ।
 भागनिर्गमविस्तारं दिक्षु सर्वास्वर्यं विधिः ॥ ३९ ॥
 चतुःपञ्चाशता स्तम्भैरेकैकं भद्रमन्वितम् ।
 मध्ये वास्य चतुश्चत्वारिंशं स्तम्भद्वयं भवेत् ॥ ४० ॥
 षोडशाभ्यधिका च स्याद् भद्रस्तम्भशतद्वयी ।
 एवं धराणां सर्वेषां भवेत् पष्ठं शतत्रयम् ॥ ४१ ॥
 पृथ्वीजयवदत्रापि शेषनिर्माणमिष्यते ।
 तृतीयभूमिकामूर्ध्नि निर्गमेष्वखिलेष्वपि ॥ ४२ ॥
 प्राङ्गणानि विधेयानि विशेषोऽत्रैव कीर्तितः ।
 सर्वतोभद्रसंज्ञेयं शत्रुपर्दननाम(पि?नि) ॥ ४३ ॥

अयमेव विधिः कार्यो गुण्डरेखाप्रतिद्वये ।
 श्रीवत्सस्यापि मध्ये स्यात् स्तम्भाद्यं मुक्तकोणवत् ॥ ४४ ॥
 सार्धं भागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतम् ।
 कर्णप्राग्श्रीवमेतस्य भागेन च विनिर्गतम् ॥ ४५ ॥
 भद्रं तस्यापि कर्तव्यं भागविस्तारनिर्गमम् ।
 मुक्तकोणवदस्यापि मध्यपदं विधीयते ॥ ४६ ॥
 अपं विधिः समग्रासु द्विक्षु शेषं तु पूर्ववत् ।
 प्रतिभद्रं धरास्त्रिंशद् भवन्त्यस्य द्वाः शुभाः ॥ ४७ ॥
 दशं विंशमिदं (सर्व)धराणामिह कीर्तितम् ।
 एवं समस्तस्तम्भानां चतुःपष्टं शतद्वयम् ॥ ४८ ॥
 सर्वतोभद्रसंज्ञस्य लक्ष्मेदानो मचक्षुमहे ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्दशविभाजिते ॥ ४९ ॥
 भागिकः स्याच्चतुष्कोऽस्य चतुःस्तम्भविभूषितः ।
 स्तम्भैर्द्वादशमिधुक्वतः प्रथमः स्यादलिन्दकः ॥ ५० ॥
 स्तम्भविंशतिसंयुक्तो द्वितीयः स्यादलिन्दकः ।
 स्यादष्टाविंशतिस्तम्भस्तृतीयः स्या(त्)लिन्दकः ॥ ५१ ॥
 पद्त्रिंशता चतुर्थः स्यादलिन्दो भूषितो धरैः ।
 पञ्चमः स्याच्चतुश्चत्वारिंशता भूषितो धरैः ॥ ५२ ॥
 द्वापञ्चाशद्वरः षष्ठः सर्वेऽप्येतेऽस्य भागिकाः ।
 भागार्धं शस्यते गित्तिः सर्वतः सुदृढा घना ॥ ५३ ॥
 सार्धभागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतः ।
 कर्णप्राग्श्रीवकश्च स्याद् भागमेकं च निर्गमः ॥ ५४ ॥
 भद्रमस्यापि कर्तव्यं भागनिर्गमविस्तृतम् ।
 मध्ये भद्रं विधातव्यं भागद्वयविनिर्गतम् ॥ ५५ ॥
 अस्यापि भद्रं मध्ये स्याद् भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागिको निर्गमश्चास्य तदन्तर्भागनिर्गतम् ॥ ५६ ॥

भागविस्तारसंयुक्तं भद्रमन्यत् प्रकल्पयेत् ।
 दिक्षु सर्वास्वर्यं प्रोक्तो विधिर्भद्रप्रकल्पने ॥ ५७ ॥
 स्तम्भानामस्य कर्तव्यं मध्ये पण्णवतं शतम् ।
 भद्रेष्वेष्टु च सर्वेषु भवेत् पञ्च्यधिकं शतम् ॥ ५८ ॥
 समेन त्रिभागेन स्तम्भानामेकसङ्ख्यया ।
 इत्थं समस्तस्तम्भानां पदपञ्चाशं शतत्रयम् ॥ ५९ ॥
 किन्तु जङ्घा भवेदस्य भूमिकात्रितयोन्मिता ।
 शत्रुमर्दनसंज्ञस्य धाम्नो लक्ष्माथ कथ्यते ॥ ६० ॥
 पृथ्वीजयसमं मध्ये भित्तिश्चापि तथाविधा ।
 सार्धं भागं परित्यज्य भागेनायतविस्तृतम् ॥ ६१ ॥
 भद्रं विदन्त्यात् तन्मध्ये भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भद्रमेवं विधातव्यं भागत्रितयनिर्गतम् ॥ ६२ ॥
 पार्श्वयोर्भागिकं भद्रमाय(त्यां?त्या) विस्तरेण च ।
 भागत्रितयविस्तारं भागेनैकेन निर्गमम् ॥ ६३ ॥
 मध्यभद्रं ततोऽपि स्याद् भागेनायतविस्तृतम् ।
 रुयोऽयं दिक्षु सर्वासु विधातव्योऽस्य सिद्धये ॥ ६४ ॥
 ऊर्ध्वं पृथ्वीजयस्यैव कार्यमस्यापरं पुनः ।
 प्रतिभद्रं चतुश्चत्वारिंशत्स्तम्भसमन्वितम् ॥ ६५ ॥
 मध्ये स्तम्भशतं चास्य विशेषं सुदृढं शुभम् ।
 पदसप्तविस्तम्भशतद्वयमस्य भवेदिति ॥ ६६ ॥
 पञ्चानामपि चैतेषां हस्ताष्टशतमुत्तमम् ।
 मानमुत्तैषविस्तारात् कर्तव्यं त्रियमिच्छता ॥ ६७ ॥
 मध्यमाधमयोर्मानं कीर्तितं पृथिवीजये ।
 राजः क्रीडार्थमन्यच्च कथ्यते गृहपञ्चरुम् ॥ ६८ ॥
 क्षोणीविभूषणं त्वार्थं पृथिवीतिलकं एवम् ।
 प्रतापरर्षेण चान्यन्त्रीनिवारं ततोऽपि च ॥ ६९ ॥

लक्ष्मीविलाससंज्ञं च पञ्चमं परिकीर्तितम् ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागविभाजितं ॥ ७० ॥
 चतुष्को भागविस्तीर्णो मध्ये कार्यश्चतुर्धरः ।
 वहिश्च भागिकोऽलिन्दस्तदन्तेश्चत्रयार्यताः ॥ ७१ ॥
 कर्णप्रासादकाः कार्या भागत्रितयविस्तृताः ।
 तेषां षड्दारुकं मध्ये भित्तिर्भागार्थसम्मितौ ॥ ७२ ॥
 तद्बहिर्भागनिष्क्रान्तो भद्रे भागं च विस्तृतः ।
 प्राग्ग्रीवत्रयसंयुक्तो भागिकालिन्दवेष्टितः ॥ ७३ ॥
 अर्धभागिकभिच्या च चतुष्को वेष्टितो भवेत् ।
 प्रासादोऽयं मनोहारी भवेदवनिशेखरः ॥ ७४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ।
 चतुष्को भागिको मध्ये बाह्यालिन्दौ च भागिकौ ॥ ७५ ॥
 नवकोष्ठांश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
 षड्दारुकं च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ७६ ॥
 ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो बहिः ।
 भद्रे भागायतो भागविनिष्क्रान्तश्चतुर्दिशम् ॥ ७७ ॥
 चतुष्को भागिकोऽलिन्दवेष्टितश्च विधीयते ।
 अस्य भद्रत्रयं कार्यं भागविस्तारनिर्गमम् ॥ ७८ ॥
 अर्धभागिकभिच्या च वेष्टितं तद् विधीयते ।
 कर्णैककर्णं (सस्य)विस्तीर्णं द्वे भद्रे भागनिर्गते ॥ ७९ ॥
 प्रासादमेवं भुवनतिलकं परिचक्षते ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ॥ ८० ॥
 चतुष्को भागिको मध्ये चतुःस्तम्भो विधीयते ।
 तद्बहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वितीयोऽपि च भागिकः ॥ ८१ ॥
 नवकोष्ठांश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
 षड्दारुकं च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ८२ ॥

ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो वहिः ।
 भद्रे भागायतो भद्रविनिष्क्रान्तश्चतुर्धरः ॥ ८३ ॥
 चतुर्ध्रको भागिकालिन्दद्वयेन परिवेष्टितः ।
 त्रिभागविस्तृतं भद्रं तद्गृहिर्भागनिर्गतम् ॥ ८४ ॥
 भागिकं प्रतिभद्रं च कुर्यादुभयतः समम् ।
 भागार्थं यावत्तो भित्तिर्मद्रस्य परितो भवेत् ॥ ८५ ॥
 विधिरेष विधातव्यो दिक्ष्वेवं चतसृष्वपि ।
 विलासस्तवको नाम प्रासादोऽयं प्रकीर्तितः ॥ ८६ ॥
 कर्णप्राग्ग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्ग्रीवकौ यदा ।
 स्यातामस्य तदा कीर्त्तिपतारुः परिकीर्तितः ॥ ८७ ॥
 अस्त्यैव पीठे निर्मुक्तशालाभिः परितोऽष्टभिः ।
 अन्योन्यशालासंयद्धे यदासावेव दीयते ॥ ८८ ॥
 कर्णप्रासादकोपेतः कोणैः शालोज्जितैर्धृतः ।
 प्रासादसुन्दरो ह्येयस्तदा भुवनमण्डनः ॥ ८९ ॥
 एते प्रोक्तौस्तलच्छन्दा जङ्घासंवरणादिकम् ।
 भूमिमानादिकं यच्च तत् पृथ्वीजयवद् भवेत् ॥ ९० ॥
 इदानीं कथ्यते लक्ष्म क्षोणीभूषणवेश्मनः ।
 पञ्चपञ्चाशता हस्तैः कल्पिते चतुरश्रके ॥ ९१ ॥
 विभक्ते चाष्टभिर्भागैश्चतुष्को भागिकः स्मृतः ।
 चतुर्भिरन्वितः स्तम्भैरलिन्दश्चास्य भागिकः ॥ ९२ ॥
 युक्तो द्वादशभिः स्तम्भैर्विशत्या च द्वितीयकः ।
 स्यादष्टाविंशतिधरस्तृतीयश्चाप्यलिन्दकः ॥ ९३ ॥
 भित्तेरप्यर्धभागेन सार्धं भागं विमुच्यते ।
 भागपञ्चकविस्तीर्णं भद्रं भागेन निर्गतम् ॥ ९४ ॥
 तन्मध्यभद्रमन्यच्च भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागेन निर्गतं कार्यं भद्रमन्यद् ततोऽपिच ॥ ९५ ॥

भागेन विस्तृतं कार्यं भागेनापि च निर्गतम् ।
 दिक्षु सर्वासु कर्तव्यो विधिरेषोऽस्य सिद्धये ॥ ९६ ॥
 मध्यस्तम्भैश्चतुःपष्ट्या संयुक्तं सारदारुजैः ।
 प्रतिभद्रं धरैः कार्यमष्टादशभिरन्वितम् ॥ ९७ ॥
 पद्त्रिंशं शतमेवं स्यात् स्तम्भानामिह सर्वतः ।
 चतुर्द्वारमिदं कार्यं यशःश्रीकीर्त्तिवर्धनम् ॥ ९८ ॥
 पृथिवीतिलकस्याथ लक्षणं परिकीर्त्यते ।
 चत्वारिंशत्करे क्षेत्रे भागैर्भक्तैर्ध्रुवैः ॥ ९९ ॥
 भागिकः स्याच्चतुष्कोऽन्तश्चतुःस्तम्भविभूषितः ।
 अलिन्दोऽपि च भागेन स्तम्भैर्द्वादशभिर्भुतः ॥ १०० ॥
 विंशत्या च द्वितीयोऽपि भित्तिः स्याद्रस्य पादिका ।
 कर्णे प्रासादको भागैस्त्रिभिः स्यान्निर्गतायतः ॥ १०१ ॥
 अस्य भद्रद्वयं कार्यं भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 कर्णप्रासादयोर्मध्ये भागपञ्चकविस्तृतम् ॥ १०२ ॥
 भागेन निर्गतं कार्यं भद्रं तस्यापि मध्यतः ।
 भागत्रितयविस्तीर्णं भागेनैकेन निर्गतम् ॥ १०३ ॥
 भद्रमस्यापि मध्येऽन्यद् भागेनायतनिर्गतम् ।
 स्तम्भाः पद्त्रिंशदन्तः स्युर्भद्रेष्वसौ शतद्वयम् ॥ १०४ ॥
 अथातः श्रीनिवासस्य लक्षणं सम्प्रचक्ष्महे ।
 पृथ्वीतिलकवन्मध्यमेतस्य परिकीर्त्यते ॥ १०५ ॥
 सपादं भागद्युत्सृज्यै भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागेन निर्गतं चास्य भद्रमाद्यं प्रकल्पयेत् ॥ १०६ ॥
 तस्यापि मध्यवर्तन्यद् भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 अन्वितं दशभिः स्तम्भैः सुदृढैस्तद् विधीयते ॥ १०७ ॥
 सर्वास्वपि च दिक्ष्वेवं विधेया भद्रकल्पना ।
 अस्य पद्सप्ततिः स्तम्भाः भवन्त्येकत्र सदृश्यया ॥ १०८ ॥

१. 'शःश्रीर्त्तिव', ०. 'द्वि' क. पाठ. । ३. 'य', ४. 'द्वय यत्का'
 ख. पाठः । ५. 'कल्पते', ६. 'द' क. पाठः ।

प्रतापवर्धनस्याथ लक्ष्म साम्प्रतमुच्यते ।
 पञ्चविंशतिहस्ताङ्के सार्धभागत्रयाङ्किते ॥ १०९ ॥
 मध्ये चतुष्को भागेन चतुर्भिः सम्भृतो धरैः ।
 अलिन्दो भागिकृत्वास्य स्तम्भद्वादशकान्वितः ॥ ११० ॥
 पादिका भिचिरेतस्य भद्रं चास्य प्रकल्पयेत् ।
 भागनिर्गमविस्तारं चतुःस्तम्भविभूषितम् ॥ १११ ॥
 विधिरेप समग्रासु दिक्षु ऋर्योऽस्य सिद्धये ।
 स्तम्भैर्द्वात्रिंशता युक्तो वहिरन्तरयं भवेत् ॥ ११२ ॥
 धराणां चैव सर्वेषां चतुःपष्टिः प्रकल्पना ।
 अर्थं लक्ष्मीविलासस्य सम्यग् लक्ष्माधुनोच्यते ॥ ११३ ॥
 प्रतापवर्धनस्येव मध्यमस्य प्रकल्पयेत् ।
 प्रतापवर्धनसमं सर्वतोऽप्येतदीरितम् ॥ ११४ ॥
 किन्त्वस्य पार्श्वभद्राणि भद्राणामेव कारयेत् ।
 कोणेऽप्यपिच भद्राणि पार्श्वयोर्भयोस्तथा ॥ ११५ ॥
 भागैः(स्यैश्च) निर्गमोऽप्येषां विशेषोऽस्मादयं मतः ।
 भद्रमस्य दशस्तम्भैर्मध्यं षोडशभिर्धरैः ॥ ११६ ॥
 चतुर्द्वारं भवेदेतदिच्छया क्षणमध्यगम् ।
 द्वारमन्यद् विधातव्यं स्वपदे स्यात् सुशोभितम् ॥ ११७ ॥
 भूमिभिः सार्धपट्टीभिर्विधेयः क्षोणिभूषणः ।
 अर्धाष्टमीभिश्च भवेत् पृथ्वीतिलकसंज्ञकः ॥ ११८ ॥
 स्यात् सार्धपञ्चमीभिस्तु श्रीनिवासोऽत्र भूमिभिः ।
 लक्ष्मीविलाससंज्ञोऽर्धपञ्चमीभिर्विधीयते ॥ ११९ ॥
 प्रतापवर्धनाख्योऽर्धचतुर्थीभिर्विधीयते ।
 राज्ञां पृथ्वीजयादीनि निवासभवनानि च ॥ १२० ॥
 क्षोणीविभूषणादीनि विलासभवनानि च ।
 यान्युक्तानि निवासाय विलासाय च भूमृताम् ॥ १२१ ॥

१. 'को' क. पाठः । २. 'गास्या नि', ३. 'म म', ४. 'म' ख. पाठः ।

तेषां पृथ्वीजयादीनां द्वारमानमथोच्यते ।
 चतुःपञ्चाशदंशो यो विस्तृतः सकरत्रयः ॥ १२२ ॥
 स द्वारस्योदयः प्रोक्तस्तदर्धेनास्य विस्तृतिः ।
 स्वोदयस्य त्रिभागेन पिण्डः स्तम्भेषु शस्यते ॥ १२३ ॥
 स्यात् सप्तविंशतितमः सपादः सचतुष्करः ।
 गृहभागो भवेद् भूमिः प्रथमा राजवेश्मनाम् ॥ १२४ ॥
 भूच्छ्राये नवधा भक्ते तदंशकचतुष्टयम् ।
 निर्गमश्छाद्यकस्यांशद्वयं पादोनमुच्छ्रयः ॥ १२५ ॥
 तथान्तरावणी कार्या छाद्यकोच्छ्रायनिर्मता ।
 हीरग्रहणपिण्डार्धवाहल्या सा प्रशस्यते ॥ १२६ ॥
 तस्याः स्वमेव वाहल्यं पादोनं विस्तृतिः स्मृता ।
 अन्तरावणिकातुल्यो मदलाया विनिर्गमः ॥ १२७ ॥
 स्वनिर्गमात् तथा चास्याः सपादः स्यात् समुच्छ्रयः ।
 भूम्युच्छ्रयनवांशस्य पादोऽस्याः पिण्डमिष्यते ॥ १२८ ॥
 भूनवांशस्त्रिभागोनो मदलायाश्च विस्तृतिः ।
 * लुमामूलस्य स्तम्भार्धं विस्तारः परिकीर्तितः ॥ १२९ ॥
 तत्त्वंशादग्रविस्तीर्णा भूले साटांशयुग्ं भवेत् ।
 तुम्बिनी लम्बिनी हेला शान्ता कोला मनोरमा ॥ १३० ॥
 आध्माता चेत्यमूः प्रोक्ता लुमाः सप्त मनीषिभिः ।
 ऋजुः सा लम्बिनी तासामाध्माता कर्णगा स्मृता । १३१ ॥
 अन्तराले क्रमेण स्युः पञ्चान्याः परिकीर्तिताः ।
 स्तम्भे निदध्यान्मदलां छाद्यं धर्तुं हृदां शुभाम् ॥ १३२ ॥
 स्तम्भाभावे पुनर्न्यस्येत् कुड्यपट्टेऽपि तां सुधीः ।
 सप्त पञ्चाथवा तिस्रो मल्लच्छ्राये लुमाः स्मृताः ॥ १३३ ॥
 फोणेचेता इमाभ्योऽन्याः कर्तव्याः प्राञ्जलाः समाः ।
 छाद्ये कर्णात् कश्चित् कार्या मकराननभूषिताः ॥ १३४ ॥

१. 'मन.स' ख. पाठः । २. 'स्या', ३. 'च' ख. पाठः ।

* 'लुमा' इति विश्वशास्त्रे प्रसिद्धिः ।

तेऽपि विद्याधरोपेताः क्वचित् सगजतुण्डिकाः ।
 सकुम्भिकस्य स्तम्भस्य प्रविभज्योदयं त्रिधा ॥ १३५ ॥
 तत्र भागद्वयं कुर्याद् भागानर्धचतुर्थकान् ।
 तत्र पादोनभागेन राजितासनकं भवेत् ॥ १३६ ॥
 सतः सोत्कलका वेदी साद्भिभागा विधीयते ।
 कूटागारसमांशार्थं कार्योऽर्जासनपट्टकः ॥ १३७ ॥
 स स्यादभीष्टोऽष्टविस्तारो भागोऽर्धं मत्तवारणम् ।
 स्वोदयस्य त्रिभागेन तिर्यक् कार्योऽस्य निर्गमः ॥ १३८ ॥
 रूपकैः करणायाभिः (१) सुप्यैरपि शोभितम् ।
 वेदिकादिकमप्यस्य रूपपत्राचितं शुभम् ॥ १३९ ॥
 आयसीभिः शलाकानिः कीलकैश्च दृढीकृतम् ।

एतानि पञ्चदशराजनिवेशनानि
 पृथ्वीजयमभृति यानि निरूपितानि ।
 यो लक्षणेन सहितं परिमाणमेपां
 जानाति तस्य नृपतिः परितोपमेति ॥ १४०^१/_२ ॥

इति महायज्ञाधियज्ञभीमोजदेवधिरचिते समराक्षणयज्ञवायपरनाशि वास्तुशले
 राजशृङ्गं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ।

ध्राम्यद्दिनेशशशिमण्डलचक्रश(त्सं?स्त)-
 मेतज्जगत्त्रितययन्त्रमलक्ष्यमज्यम् ।
 भूतानि बीजप्रखिलान्यपि सम्प्रकल्प्य
 यः सन्ततं श्रमयति स्परजित् स वोऽज्यात् ॥ १ ॥

पन्नाध्यायमथ धूमो यथावत् प्रक्रमागतम् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेकमिह कारणम् ॥ २ ॥

यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्येन वर्त्मना ।
 नियम्यास्मिन् नयति यत् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥
 स्वरोन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीपया ।
 कृतं यस्माद् यमपति तद्वा यन्त्रमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥
 तस्य वीजं चतुर्धा स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।
 आश्रयत्वेन चैतेषां विषदप्युपपुज्यते ॥ ५ ॥
 भिन्नः सूतथं (कै?यै)स्तस्ते च सम्यक् न जानैत ।
 § प्रकृत्या पार्थिवैः मृत(स्त्रा?स्त्र)यात् † तत्र क्रिया भवेत् ॥ ६ ॥
 पार्थिवत्वादयमतो न कदाचिद् विभिद्यते ।
 द्रव्यत्वादग्निजत्वं हि यद्यस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥
 तदा विरोधो नैवास्य पाषकेनोपपद्यते ।
 गन्धाद् बहोर्विरोधाच्च स्थिता पार्थिवता बलात् ॥ ८ ॥
 आत्मैव वीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।
 एवं भेदा भवन्त्येषां भूयांसः सङ्करान्मिथः ॥ ९ ॥
 स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्स्वैर्यं तथापरम् ।
 अन्यदन्तरितं बालं बाह्यमन्यत् त्वदूरतः ॥ १० ॥
 स्वयंवाह्यमिहोत्कृष्टं हीनं स्यादितरत् त्रयम् ।
 तेषु शंसन्ति दूरस्थमलक्ष्यं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥
 य(धु?दु)त्पन्नमलक्ष्यं यदेकं बहुषु साधकम् ।
 तदन्यदपि शंसन्ति यस्माद् विस्मयकृष्णाम् ॥ १२ ॥
 एका स्वीया गतिश्चित्रे बालोऽन्या वाहकाथिता ।
 अरपट्टाश्रिते कीटे दृश्यते द्वयमप्यदः ॥ १३ ॥
 इत्थं गतिद्वयवशाद् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।
 अलक्षता विचित्रत्वं यस्माद् यन्त्रेषु शस्यते ॥ १४ ॥

१. 'सै' क. पाठः । २. 'ध' क. ग. पाठः । ३. 'म' स. पाठः । ४. 'वस्त-
 भाप च तद', ५. 'भव्यते' क. पाठः । ६. , ७. 'या', ८. म दू स. ग. पाठः ।
 ९. 'ध' क. पाठः ।

§ 'प्रकृत्या स्वभावेन पार्थिवो भागः बहुलः' इति, † 'तत्र उदवत्तेजोवायूनां क्रिया
 कार्यं भवेत्' इति च टिप्पणमस्ति ।

अन्यत् स्यादन्तरा(त्त्रेऽपि)यं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।

द्वयत्रयादियोगेन चतुर्णामपि यागतः ॥ १५ ॥

अंशांशिभावाद् भूतानां सङ्घेषामतिरिच्यते ।

यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रज्ञानां च मतस्य च ।

लामं ख्यातिं च पूजां च यज्ञो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।

गृहमेकं विलासानामाश्चर्यस्य परं पठम् ॥ १८ ॥

रतेरावासभवनं त्रिस्मयस्यैकमास्पदम् ।

यथावद् देवतादीनां रूपनेष्टादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुप्यन्त्यथ तत्तुष्टिः पूर्वैर्धर्मः प्रकीर्तितः ।

नृपादिनोपादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

विचैकयादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्मान्न दुर्लभः ।

पार्थिवं पार्थिवैर्वीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनिर्वस्तदेव मरुदुद्भवैः ।

आप्यमाप्यैस्तथा बीजरानैलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

चद्विजैश्च मरुज्जातैः पार्थिवैर्वारुणैरपि ।

मारुतं मारुतराप्यैः पार्थिवैरानलैस्तथा ॥ २३ ॥

वह्निजातेऽपि बीजं स्यात् सूतः सोऽपिच वा(नीनि)ले ।

पार्थिवानां भवेद् बीजमाप्यानामपि वा(रणैरुणम्) ॥ २४ ॥

इति बीजानि सर्वेषां कीर्तितान्पखिलान्पपि ।

कुब्ज्यंकरणमूत्राणि भारगोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।

अयस्ताम्रं च तारं च त्रपु संवित्त्वमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्मं वह्नं च स्वबीजेषु प्रमुञ्चते ।

उर्द्रेकः कर्तरो यष्टिश्चक्रं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

१. 'दे.', २. 'चि', ३. 'माप्तोत्त', ४. 'नि' व. पाठः । ५. 'पु'
६. 'भा', ७. 'उद्व्यक' त. ग. पाठः ।

यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्येन वर्त्मना ।
 नियम्यास्मिन् नयति यत् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥
 स्वरसेन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीपया ।
 कृतं यस्माद् यमयति तद्वा यन्त्रमिति स्पृतम् ॥ ४ ॥
 तस्य वीजं चतुर्धा स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।
 आश्रयत्वेन चैतेषां वियदप्युपयुज्यते ॥ ५ ॥
 भिन्नः सूतंश्च (कै?वै)रुक्तस्ते च सम्यङ् न जानैते ।
 § प्रकृत्या पार्थिवैः सूत(स्ता?स्त्र)यात् † तत्र क्रिया भवेत् ॥ ६ ॥
 पार्थिवत्वादयमतो न कदाचिद् विभियते ।
 द्रव्यत्वादग्निजत्वं हि यद्यस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥
 तदा विरोधो नैवास्य पावकेनोपपद्यते ।
 गन्धाद् बहेर्विरोधाच्च स्थिता पार्थिवता बलात् ॥ ८ ॥
 आत्मैव वीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।
 एवं भेदा भवन्त्येषां भूयांसः सङ्करान्मिथः ॥ ९ ॥
 स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्प्रेर्य तथापरम् ।
 अन्यदन्तरितं बाह्यं बाह्यमन्यत् त्वदूरतः ॥ १० ॥
 स्वयंबाह्यमिहोत्कृष्टं हीनं स्यादितरत् त्रयम् ।
 तेषु शंसन्ति दूरस्थमलक्ष्यं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥
 य(द्यु?दु)त्पन्नमलक्ष्यं यदेकं बहुषु साधकम् ।
 तदन्यदपि शंसन्ति यस्माद् विस्मयकृद्गुणाम् ॥ १२ ॥
 एका स्त्रीया गतिक्षिन्ने बाह्येऽन्या बाह्यकाश्रिता ।
 अरघट्टाश्रिते कीटे दृश्यते द्वयमप्यदः ॥ १३ ॥
 इत्थं गतिद्वयवशाद् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।
 अलक्षता विचित्रत्वं यस्माद् यन्त्रेषु शस्यते ॥ १४ ॥

१. 'ते' क. पाठः । २. 'श्व' क. ग. पाठः । ३. 'य' ख. पाठः । ४. 'वस्त-
 शापा च तन', ५. 'भवते' क. पाठः । ६., ७. 'शा', ८. प्र. दु. ख. ग. पाठः ।
 ९. 'श्व' क. पाठः ।

§ 'प्रकृत्या स्वभावेन पार्थिवो भागः शतुलः' इति, † 'तत्र उदकतेजोवाधुना क्रिया
 कार्यं भवेत्' इति च टिप्पणमस्ति ।

अन्यत् स्यादन्तरा(त्प्रे)मे^१र्धं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।

द्वयत्रयादियोगेन चतुर्णामपि यागतः ॥ १५ ॥

अंश्रांश्रिभावाद् भूतानां सङ्घचैषामतिरिच्यते ।

यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रज्ञानां च मतस्य च ।

लाभं रूपातिं च पूजां च यशो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।

शुद्धमेतं विलासानामाश्चर्यस्य परं पदम् ॥ १८ ॥

रतेरावासभवनं विस्मयस्यैकमास्पदम् ।

यथात्रद् देयतादीनां रूपश्रेष्ठादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुप्यन्त्यथ तत्तुष्टि^२पूर्वैर्धर्मः प्रकीर्तितः ।

वृषादितोपादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

वित्तैकपादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्मान् दुर्लभः ।

पार्थिवं पार्थिवैर्वीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनितैस्तदेव मरुदुद्भवैः ।

आप्यमाप्यैस्तथा बीजरानैलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

वह्निजैश्च मरुज्जातैः पार्थिवैर्वारुणैरपि ।

मारुतं मारुतराप्यैः पार्थिवैरानलेस्तथा ॥ २३ ॥

वह्निजातेऽपि^३ बीजं स्यात् सूतः सोऽपिच वा(नीनि)ले ।

पार्थिवानां भवेद् बीजमाप्यानामपि वा(रणैः)रणम् ॥ २४ ॥

इति बीजानि सर्वेषां कीर्तितान्यखिलान्यपि ।

कुण्ड्यंकरणमूत्राणि भारगोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।

अयस्ताम्रं च तारं च त्रयु संवित्पमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्वबीजेषु प्रयुज्यते ।

वर्दकः कर्तरी याष्टिकं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

१. 'प्रे', २. 'चि', ३. 'मारुतैः', ४. 'नि' क. पाठ. । ५. 'पु
६. 'भा', ७. 'उर्ध्वक' ख. ग. पाठ. ।

शृङ्गावली च नाराचः स्ववीजान्यावरे विदुः ।
 ताप उत्तेजर्न स्तोभः क्षोभश्च जलसङ्गजः ॥ २८ ॥
 एवमाद्यभिर्वीजानि पार्थिवस्य प्रचक्षते ।
 धारा च जलभारश्च पयसो भ्रमणं तथा ॥ २९ ॥
 एवमादीनि भूजस्य जलजानि प्रचक्षते ।
 यथोच्छ्रायो यथाधिक्यं यथा नीरन्त्रतापि च ॥ ३० ॥
 अत्यन्तमूर्ध्वगामित्वं स्ववीजान्ययसस्तथा ।
 मरुत् स्वभावजो गाढग्रहकैश्च प्रतीप्सितः ॥ ३१ ॥
 दृत्याद्यैर्वीजनाद्यैश्च गजकर्णादिभिः कृतः ।
 (छा)णितो गालितश्चायं वीजं भवति भूमवे ॥ ३२ ॥
 काष्ठं (भृ)क्त्विश्च लोहं च जलजे पार्थिवं भवेत् ।
 अन्यदम्भेर्स्तदप्यस्तु तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ ३३ ॥
 वीजं स्वकीयं भवति यन्त्रेषु जलजन्मसु ।
 तापाद्यं पूर्वकथितं वह्निजं जलजे भवेत् ॥ ३४ ॥
 सङ्घृहीतश्च दत्तश्च पूरितः प्रतिनादितः ।
 मरुद् बीजत्वमापाति यन्त्रेषु जलजन्मसु ॥ ३५ ॥
 वह्निजातेषु मृचाभ्रलोहरुक्मादि तद्ग्रहे ।
 पार्थिवं कथयन्तीह वीजं वीजविचक्षणः ॥ ३६ ॥
 वह्नेर्वह्निर्भवेद् वीजमाप आपस्तथा भवेत् ।
 आद्यैर्दृत्यादिभिः प्रोक्तैर्मरुद् गच्छति वीजताम् ॥ ३७ ॥
 प्रत्येपकं च जनकं प्रेरकं ग्राहकं तथा ।
 सङ्घ्राहकं च भूजातं वीजं स्यादनिलोद्भवैः ॥ ३८ ॥
 प्रेरणं चाभिधातश्च विवर्तो भ्रमणं तथा
 जलजं मारुतोत्थेषु वीजं स्यादिति सम्मतम् ॥ ३९ ॥
 सङ्घृहीतस्य तापाद्यैर्यानि पावकजन्मनि ।
 प्रकीर्तितानि तान्येव भवन्ति पवनोद्भवैः ॥ ४० ॥

१. 'सं', २. 'स्थिता', क. पठिः । ३. 'तले', ४. 'दृ', ५. 'न्ते',
 ६. 'स्तदपाद्य नि', ७. 'ना' ए. पाठः । ८. 'दृ' क. पाठः ।

प्रेरितः सह्यहीतश्च जनितश्च समीरणः ।
 आत्मनो वीजतां गच्छत्येवमन्यत् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
 भूतमेकमिहोद्विक्तमन्यद्धीनं ततोऽधिकम् ।
 अन्यद्धीनतरं चान्यदेवंप्रार्यैर्विकल्पितैः ॥ ४२ ॥
 नाना भेदा भवन्त्येषां कस्तान् कात्स्न्येन वक्ष्यति ।
 निष्क्रिया भूः क्रिया त्वंशे शेषेषु सहजा त्रिषु ॥ ४३ ॥
 अतः प्रायेण सा ज्ञान्या क्षितावेवं प्रयत्नतः ।
 साध्यस्य रूपवशतः सन्निवेशो यतो भवेत् ॥ ४४ ॥
 यन्त्राणामाकृतिस्तेन निर्णेतुं नैव शक्यते ।
 यथावद्धीजसंयोगः सौश्लिष्ट्यं श्लक्ष्णतापि च ॥ ४५ ॥
 अलक्षता निर्वहणं लघुत्वं शब्दहीनता ।
 शब्दे साध्ये तदाधिक्यमशैथिल्यमगाढता ॥ ४६ ॥
 वहनीषु समस्तासु सौश्लिष्ट्यं चास्वलहति ।
 यथामीष्टार्थकारित्वं लयतालानुगामिता ॥ ४७ ॥
 इष्टकालेऽर्ज्यदर्शित्वं पुनः सम्यक्त्वसंघटति ।
 अनुलवणत्वं ताद्रूप्यं दाढ्ये मसृणता तथा ॥ ४८ ॥
 चिरकालसहत्वं च यन्त्रस्यैते गुणाः स्मृताः ।
 एकं वहूनि चलयेद् बहुभिश्चाल्यतेऽपरम् ॥ ४९ ॥
 सुश्लिष्टत्वमलक्षत्वं यन्त्राणां परमो गुणः ।
 अथ कर्माणि यन्त्राणां विचित्राणि यथाविधि ॥ ५० ॥
 नविस्तरान्नसद्भोषात् साम्प्रतं संप्रचक्ष्महे ।
 कस्यचित् सा क्रिया साध्या कालः कस्यापि कस्यचित् ॥ ५१ ॥
 शब्दः कस्यापि चोच्छ्वायो रूपस्पर्शां च कस्यचित् ।
 क्रियास्तु कार्यस्य वशादनन्ताः परिकीर्तिताः ॥ ५२ ॥
 तिर्यगूर्ध्वमधः पृष्ठे पुरतः पार्श्वयोरपि ।
 गमनं सरणं पात इति भेदाः क्रियोद्भवाः ॥ ५३ ॥

१. 'यो विक' क. पाठः । २. 'जाल्या धि' ख. ग. पाठः । ३. 'तयय'
 ४. 'न' क. पाठः । ५. 'त', ६. 'धि' ख. ग. पाठः ।

कालो मुहूर्तकाष्टार्धभिन्नो भेदरनेकधा ।
 शब्दो विचित्रः सुखदो रतिकृद् भीषणस्तथा ॥ ५४ ॥
 उच्छ्वायस्तु जलस्य स्यात् क्वचिद् भूजेऽपि शस्यते ।
 गीतं नृत्यं च वाद्यं च पटहो वंश एव च ॥ ५५ ॥
 वीणा च कांस्यतालश्च तुमिला करटापि च ।
 यत्किञ्चिदन्यदप्यत्र वादित्रादि विभाव्यते ॥ ५६ ॥
 समस्तमपि तद् यन्त्राज्जायते कल्पनावशात् ।
 नृत्ये तु नाटकं चोर्क्षस्ताण्डवं लास्यमेव च ॥ ५७ ॥
 राजमार्गश्च देशी च यन्त्रात् सर्वं प्रसिध्यति ।
 तथा जात्यनुगाश्चेष्टा विरुद्धा यास्तुं जातितः ॥ ५८ ॥
 ताः सर्वा अपि सिध्यन्ति सम्यग्यन्त्रस्य साधनात् ।
 भूचराणां गतिर्व्योम्नि भूमौ व्योमचरागमः ॥ ५९ ॥
 चेष्टितान्यपि मर्त्यानां तथा भूमिस्पृशामिव ।
 जायन्ते यन्त्रनिर्माणाद् विविधानीप्सितानि च ॥ ६० ॥
 यथासुरा जिता देवैर्यथा निर्मथितोऽम्बुधिः ।
 हिरण्यकशिपुर्देवो वृषिदेन हतो यथा ॥ ६१ ॥
 धाननं हस्तिपुद्गं च गैजानामगडोऽपि च ।
 नानाप्रकारैरा या चेष्टा नानाधारागृहाणि च ॥ ६२ ॥
 दोलाकेल्यो विचित्राश्च तथा रतिगृहाणि च ।
 चित्रां से(नै)ना च कुञ्जश्च स्वयंवाहकसेवकाः ॥ ६३ ॥
 सभाश्च विविधाकाराः सत्या मायाः प्रकल्पिताः ।
 एवंप्रायाणि चान्यानि यन्त्रात् सिध्यन्ति कल्पनात् ॥ ६४ ॥
 विधाम भूमिकाः पञ्च शय्यां त्वादिभुवि स्थिता ।
 प्रतिप्रहरमन्यासु सर्पन्ती याति पञ्चमीम् ॥ ६५ ॥
 एवंप्रायाणि चित्राणि सम्यक् सिध्यन्ति यन्त्रतः ।
 क्रमेण विदेतावर्त स्थाले दन्ता भ्रमन्त्वसौ ॥ ६६ ॥

१. 'स्य', क. २. 'ख' ल. ग. पाठः । ३. 'राजना' ज. पाठः । ४. 'शास्त्रे
 च', ५. 'व्याहृत्या', ६. 'सा.पय' कं. पाठः । ७. 'मिथते वर्ती' ख. ग पाठः ।

तन्मध्ये पुत्रिका क्लृप्ता प्रति नाडिं प्रबोधयेत् ।
 बद्धेथ दर्शनं तोये बद्धिमध्याञ्जलोद्गतिः ॥ ६७ ॥
 अवस्तुतोऽपि वस्तुत्वं वस्तुतोऽपि तथान्यथा ।
 निःश्वासेन विषद् याति श्वासेनायाति मेदिनीम् ॥ ६८ ॥
 क्षीरोदमध्यगा शय्या प्रतीष्टाधः पणाभुता ।
 गोलथ सू(तिरिचि)विहितः सूर्यादीनां प्रदक्षिणम् ॥ ६९ ॥
 परिभ्राम्यत्यहोरात्रं ग्रहाणां दर्शयन् गतिम् ।
 गजादिरूपे रयिकरूपतां गमितः पुमान् ॥ ७० ॥
 भ्रान्त्या नाडिकया तस्याः पर्यन्ते हन्ति (भोःयो)जनम् ।
 दीपिकापुत्रिका क्लृप्ता क्षीणं क्षीणं प्रयच्छति ॥ ७१ ॥
 टीपे तैलं प्रवृत्त्यन्ती तालगत्या प्रदक्षिणम् ।
 यावत् प्रदीयते वारि तावत् पिबति सन्ततम् ॥ ७२ ॥
 यन्त्रेण कल्पितो हस्ती न तद् गच्छत् प्रतीयते ।
 शुकाद्याः पक्षिणः क्लृप्तास्तालस्यानुगमान्मुहुः ॥ ७३ ॥
 जनस्य विस्मयकृतो नृत्यन्ति च पठन्ति च ।
 पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा तुरगो मर्कटोऽपि वा ॥ ७४ ॥
 धलनैर्वर्तनैर्वृत्त्यंस्तालेन हरते मनः ।
 येनैव वर्त्मना क्षेत्रं ध्रियते तेन तल्पयः ॥ ७५ ॥
 यात्यायाति पुनस्तद्वद् गतात् पुष्करिणीध्वपि ।
 फलके कानि (१) तिष्ठन्ति धावन्त्यलुमतानि च ॥ ७६ ॥
 घा(तांतिं) ददति युध्यन्ते निर्यान्त्यश्रमनाहतम् ।
 नृत्यन्ति गायन्ति तथा बंशादीन् वादयन्ति च ॥ ७७ ॥
 निरुद्धमुक्तस्य वशान्मरुतो यन्त्रभङ्गिभिः ।
 याश्चेष्टा दिव्यमानुष्यस्ता एवात्र न केवलम् ॥ ७८ ॥
 दुष्करं यद्यदन्यच्च तत्तद् यन्त्रात् प्रसिध्यति ।
 यन्त्राणां घटना नोक्ता गुप्त्यर्थं नाज्ञतावशात् ॥ ७९ ॥

१. , २. 'ति' क. पाठः । ३. 'हे' ल. ग. पाठः । ४. 'मुख्यन्ती',
 ५. 'नै' क. पाठः ।

तत्र हेतुरयं ज्ञेयो व्यक्ता नैते फलप्रदाः ।

कथितान्यत्र बीजानि यन्त्राणां घटना न यत् ॥ ८० ॥

तस्माद् व्यक्तीकृतेष्वेपु न स्यात् स्वार्थं न कौतुकम् ।

वस्तुतः कथितं सर्वं बीजानामिह कीर्तनात् ॥ ८१ ॥

अभ्यूहं स्वधिया प्राज्ञैर्यन्त्राणां कर्म यद् यथा ।

यन्त्राणि यानि दृष्टानि कीर्तितान्यत्र तान्यपि ॥ ८२ ॥

नन्द्यानि यस्मात् तान्यातो विज्ञेयान्युपदेशतः ।

एतत् स्वबुद्धैर्वास्माभिः समग्रमपि कल्पितम् ॥ ८३ ॥

अग्रतश्च पुनर्ब्रूमः कथितं यत् पुरातनैः ।

बीजं चतुर्विधमिह प्रवदन्ति यन्त्रे-

ष्वम्भोधिभूमिपवनैर्निहितैर्यथावत् ।

प्रत्येकतो बहुविधं हि विभागतः स्या-

न्मिश्रैर्गुणैः पुनरिदं गणनामपास्येत् ॥ ८४ ॥

किमेतस्मादन्यद् भवति भुवने चित्रमपरं

किमन्यद् वा तुष्ट्यै भवति किमु वा कौतुककरम् ।

किमन्यद् वा कीर्त्तैर्भवनमपरं कामसदनं

किमस्मात् पुण्यं वा किमिव च परीतापशमनम् ॥ ८५ ॥

एतेऽत्यर्थं मोतिदा बीजयोगाः संजायन्ते योजिताः सूत्रधारैः ।

भ्रान्त्या नान्यथिरेकं दारुवत्सं चक्रं दोलायं पुनः पञ्चमं तत् ॥ ८६ ॥

पारम्पर्यं कौशलं सोपदेशं शास्त्राभ्यासो वास्तुकर्मोद्यमो धीः ।

सामग्रीयं निर्मला यस्य सोऽस्मिन्निद्राप्येवं वेत्ति यन्त्राणि कर्तुम् ॥ ८७ ॥

चित्रैर्युक्तं ये गुणैः पञ्चरूपं जानन्त्येनं यन्त्रशास्त्राधिकारम् ।

ये वा कृत्स्नं योजयन्तेऽत्र सम्यक् तेषां कीर्त्तय्यां भुवं चादृणोति ॥ ८८ ॥

अद्गुलेन मितमद्गुलपादेनोच्छ्रितं द्विपुटकं तनुवृत्तम् ।

संविधेयमजुं मध्यगरन्ध्रं श्लिष्टसन्धिं दृढतान्नमयं तत् ॥ ८९ ॥

दारुषु विहगेषु तदन्तः क्षिप्तं मुद्गतसमीरवशेन ।
आतनोति विचलन्मुदुग्रन्दं शृण्वतां भवति चित्रकरं च ॥ ९० ॥

सुश्लिष्टखण्डद्वितयेन कृत्वा सरन्ध्रमन्तर्गुरजानुकारम् ।
ग्रस्तं तथा कुण्डलयोर्युगेन मध्ये पुटं तस्य मुदु मन्त्रेयम् ॥ ९१ ॥

पूर्वाक्तपत्रे विधिनोदरेऽस्य क्षिप्तेऽथ शय्यातलसंस्थमेतत् ।
ध्वनिं ततः सञ्चलनादनङ्गीडारसौल्लासकरं करोति ॥ ९२ ॥

अस्मिञ् शय्यातलविनिहिते मुञ्चति व्यकरागं
चित्राञ् शब्दान् मृगशिशुदशां यान्तिः (ति) भीत्येव मानः ।

क्रिञ्चितासां दयितमभितो निर्भरमेभाजां
भौडिं गच्छन्त्यधिकमधिकं मन्मथकीडितानि ॥ ९३ ॥

पद्मसुरजे वेणुः शङ्को विपञ्चयथ काहला
दमरुटिविले वाद्यातोद्यान्यमून्यसिलान्यपि ।

मधुरमधिकं याचेत्रं च ध्वनिं विदधात्यलं
तदिह विधिना रुद्धोन्मुक्तानिलस्य विजृम्भितम् ॥ ९४ ॥

लघुदारुषु महाविहङ्गं दृढसुश्लिष्टतनुं विधाय तस्य ।
उदरे रसयन्त्रमादधीत ज्वलनाधारमथोऽस्य चा(तिः) (द्रि) पूर्णम् ॥

तत्रारुढः पूरुषस्तस्य पञ्चदण्डोच्चालमोञ्जितेनानिलेन ।
सप्तस्यान्तः पारदस्यास्य शक्त्या चित्रं कुर्वन्मयरे भाति दूरम् ॥

इत्थमेव सुरमन्दिरतुल्यं सञ्चलत्यलघु दारुविमानम् ।
आदधीत विधिना चतुरोऽन्तस्तस्य पारदभूतान् दृढकुम्भान् ॥ ९७ ॥

अयःकपालाहितमन्दवद्विमत्सतत्कुम्भभुवा गुणेन ।
व्योम्नो शमित्याभरणत्वमेति सन्तप्तगजद्रं सरानगस्तथा ॥ ९८ ॥

वृत्तसन्धितप्रथायसयन्त्रं तद विधाय रसपूरितमन्तः ।
उच्चदेशविनिभाषिततप्तं सिहनादसुरजं विदधाति ॥ ९९ ॥

१. 'म', २. 'मद्रि' ए ग पाठ । ३. 'शु', ४. 'म' क पाठ ।

५. 'नि' ए पाठः । ६. 'म' ए ग. पाठ ।

स कोऽप्यस्य स्फारः स्फुरति नरसिंहस्य महिमा
पुरस्ताद् यस्येता मठजलमुचोऽपि द्विपचदाः ।

गुह्युः श्रुत्वा श्रुत्वा निनदमपि गम्भीरविषमं
पलायन्ते भीतास्त्वरितमवधृग्याङ्कुशमपि ॥ १०० ॥

हृग्ग्रीवानलहस्तप्रकोष्ठवाहृरुहस्तशाररादि ।

सच्छिद्रं वपुरखिलं तत्सन्निष्ठं खण्डशो^१ घटयेत् ॥ १०१ ॥

श्लिष्टं कीलकविधिना टारुमयं सृष्टचर्मणा गुप्तम् ।

पुंसोऽथवा युवत्या रूपं कृत्वातिरमणीयम् ॥ १०२ ॥

रन्ध्रगतैः प्रत्यङ्गं विधिना नाराचसङ्गतैः मूर्ध्नैः ।

ग्रीवाचलनप्रसरणत्रिकुञ्चनादीनि विदधाति ॥ १०३ ॥

करप्रहणताम्बूलप्रदानजलसेचनप्र(भाणा?णामा)दि^२ ।

आदर्शमतिलोकनवीणावाद्यादि च करोति ॥ १०४ ॥

एवमन्यदपि चेदन्नमेतत् कर्म विस्मयविधायि विधत्ते ।

जृम्भितेन विधिना निजपुङ्गवैः कृष्टमुक्तगुणचक्रवर्णेन ॥ १०५ ॥

पुंसो दारुजर्मूर्ध्व रूपं कृत्वा निकेतनद्वारि ।

तत्करयोजितदण्डं निरुणद्धि प्रविशतां वर्त्म ॥ १०६ ॥

खड्गहस्तमथ मुद्गरहस्तं कुन्तहस्तमथवा यदि तत् स्यात् ।

तन्निहन्ति विशतो निशि चौरान् द्वारि संवृतमुखं प्रसमेन ॥ १०७ ॥

ये चापाद्या ये^३ शतभ्यादयोऽस्मिन्पुग्रीवाद्याश्च दुर्गस्य गुप्त्यै ।

ये क्रीडाद्याः क्रीडनार्थं च राज्ञां सर्वेऽपि स्युर्योगतस्ते गुणानाम् ॥

इदानीं प्रकृमायातं वारियन्त्रं प्रचक्ष्महे ।

क्रीडार्थं कार्यसिद्धये च चतुर्धा तद्गतिं विदुः ॥ १०९ ॥

निम्नगं भवति द्रोणीदेशादूर्ध्वस्थिताज्जलम् ।

यत्र तत् पार्तयन्त्रं स्याद् वैदिक्कादिमयोजनम् ॥ ११० ॥

१. 'प' क पाठ । २. 'गहुवा' म, ग. पाठ । ३. 'शोऽय घ',
४. 'नि', ५. 'ध', ६. 'मूर्ध्व' क पाठ । ७. 'ये च शतत्याद',
८. 'ह्याम्', ९. 'प्या' ख पाठ । १०. 'द' क. पाठ. । ११. 'पा'
ख, ग. पाठ. ।

लच्छ्रायसमपाताख्यं यत्रोर्ध्वा नाडिका पथः ।
 जलाधारगुणान्मुञ्चेदधस्तात् समनाडि(कार्थवम्) ॥ १११ ॥
 यत्र पातसमुच्छ्रायं पतित्वोच्छ्रायतो जलम् ।
 तिर्यग् गत्वा प्रयात्पूर्ध्वं सच्छिद्रस्तम्भयोगतः ॥ ११२ ॥
 पतित्वोच्छ्रायतस्तोयं तिर्यगूर्ध्वो र्वमेत्यथ ।
 सच्छिद्रस्तम्भयोगेन तत् स्यात् पातसमोच्छ्रायम् ॥ ११३ ॥
 चाप्यां चापि च कूपे विधानतो दीर्घिकादिका विहिता ।
 यत्रोर्ध्वमम्बु गमयति तदिहोच्छ्रायसंज्ञितं ऋथितम् ॥ ११४ ॥
 दारुजमिभस्य ख्यं यत् सलिलं पात्रसंस्थितं विवृति ।
 तन्माहात्म्यं निगदितमेतस्योच्छ्रायतुल्यस्य ॥ ११५ ॥
 सलिलं सुरङ्गदेशानीतं निम्नेन वर्त्मना दूरे ।
 अद्भुतमम्भस्यानं तदिह समोच्छ्रायतैः कुरुते ॥ ११६ ॥
 धारावृहमेकं स्यात् मयर्पणाख्यं ततो द्वितीयं च ।
 प्राणालं जलममं नन्यावर्त तथान्यदपि ॥ ११७ ॥
 प्राकृतजनार्थमेतन्न विधेयं योग्यमेतद्वनिभुजाम् ।
 मङ्गलयानां सदनं दिव्यमिदं तुष्टिपुष्टिकरम् ॥ ११८ ॥
 सलिलाशयस्य सविधे कस्याप्याश्रित्य शोभनं देशम् ।
 यन्त्रोत्सेधाद् द्विगुणा त्रिगुणा वा नाडिका कार्या ॥ ११९ ॥
 जलनिर्वाहसहासावन्तर्मृष्टणा बहिश्च नीरन्ध्रा ।
 निर्न्यूढाम्भसि तस्यां शुभे मुहूर्ते गृहं कार्यम् ॥ १२० ॥
 सर्वाभिरोपधीर्भुक्तं सहिरण्यपूर्णकुम्भैश्च ।
 मुचिचित्रगन्धमालयं विनादितं ब्रह्मघोषेण ॥ १२१ ॥
 रत्नोद्भवैर्विचित्रैः स्तम्भैर्भुक्तं हिरण्यवदितैर्वा ।
 रजतोद्भवैः कदाचित् सुरदारुसमुद्भवैरथवा ॥ १२२ ॥
 श्रीखण्डोत्थैरथवा सालऋमुख्यमशस्तवृक्षोत्थैः ।
 शतसङ्ख्यैर्द्वीत्रिंशत्सङ्ख्यैर्यदि चापि षोडशभिः ॥ १२३ ॥

१. 'न' ख. ग. पाठः । २. 'त', ३. 'व', ४. 'लनिमत्र' क. घ.
 ५. 'द्यान्य' ख. ग. पाठः । ६. 'रू' क. पाठः ।

अथवा चतुस्समन्वितविंशतिसङ्ख्यैर्दिनेग्रसङ्ख्यैर्वा ।
 भूपितमतिरमणीयैश्चतुर्भिरपि वा विधातव्यम् ॥ १२४ ॥
 प्राग्ग्रैरतिचित्रैः शालैर्जालैर्विभूषितं विविधैः ।
 वेदीभिः परिकरितं कपोतपालीभिरभिरामम् ॥ १२५ ॥
 रमणीयसालभञ्जकमनेकविधयन्त्रशकुनिकृतशोभम् ।
 मिथुनैश्च वानराणां जम्भकनिबहैश्च नैकविधैः ॥ १२६ ॥
 विद्याधरसिद्धभुजङ्गकिन्नरैश्चारणैश्च रमणीयम् ।
 नृत्यद्भिः परम(ग?गु)णैः शिखण्डिभिर्माण्डितोद्देशम् ॥ १२७ ॥
 कल्पतरुमिविचित्रैश्चित्रलतावल्लिगुल्मसंछन्नम् ।
 परपुष्टपद्मदालीमरालमालामनोहारि ॥ १२८ ॥
 प्रवहत्सकलस्रोतःसुश्लिष्टनिविष्टनाडिकं मध्ये ।
 सच्छिद्रनाडिकयुतं नानाविधरूपरमणीयम् ॥ १२९ ॥
 सुश्लिष्टनाडिकाग्रे स्तम्भतुलाभित्तिसंश्रिते परितः ।
 सम्यक् कृत्वा दृढतरविलेपनं वज्रलेपाद्यैः ॥ १३० ॥
 लाक्षासर्जरसदृपन्मेषविपाणोत्थचूर्णसंमिश्रम् ।
 अतसीकरज्जतैलप्रविगाढो वज्रलेपः स्यात् ॥ १३१ ॥
 दृढसन्धिवन्धहेतोः स तत्र देवो द्विशः कदाचिद् वा ।
 शणवलरुश्लेष्मातकसिन्धुकर्तलैः प्रलेपश्च ॥ १३२ ॥
 उच्छ्रययन्त्रेणैतद् भ्रान्तजलेनाथ तदभितः कृत्वा ।
 चित्रानुपातयुक्तं प्रदर्शयेन्मृपतये स्थपतिः ॥ १३३ ॥
 कार्याण्यस्मिन् करिणां मिथुनान्यभितोऽम्बुकैलियुक्तानि ।
 अन्योन्यपुष्करोर्ध्वितसीरुरभयपिहितनयनानि ॥ १३४ ॥
 वर्षानुकृतं चास्मिन् प्रीतिमति मतिमतङ्गजो वीक्ष्य ।
 दृक्कामेहनहस्तैर्मदमिव मुञ्चन् जलं कार्यः ॥ १३५ ॥

१. 'भगलना' ए. ग. पाठ । २. 'धम्' क. पाठः । ३. 'गृहदतरतरपरसपि' ख,
 ५. । ४. 'एत' व. ग. पाठः । ५. 'यतदुच्छ्रययन्त्रेण' (?) क. पाठः ।
 ५. 'द्वि' व, 'दि' ए. ग. पाठः ।

स्तनयोर्धुमेन सृजती जलधारे तत्र कापि कार्या स्त्री ।
 आनन्दाक्षुलवानिव सलिलकणान् पद्मभिः काचित् ॥ १३६ ॥
 नाभिहृदनदिकामिव विनिर्गतां कापि विभ्रती धाराम् ।
 काप्यङ्गुलीनखांशुभिरिव योपित् सिञ्चती कार्या ॥ १३७ ॥
 एवम्पार्यांशिवान् स्वभावचेष्टान् बहुंश्च रमणीयान् ।
 क्षोभान् विधाय कुर्यादाश्रयं नरपतेः स्वपतिः ॥ १३८ ॥
 मध्ये तस्य विधेयं सिंहासनममलहेममणिघटितम् ।
 तत्रासीदेन्नरपतिरवनिपतिः श्रीपतिर्देवः ॥ १३९ ॥
 ज्ञायात् कदाचिदस्मिन् मङ्गलगीतैर्विचिन्तितानन्दः ।
 वादित्रनाट्यनिपुणैर्निषेव्यमाणः सुरेन्द्र इव ॥ १४० ॥
 य एतस्मिन् गाढग्लपितघनयर्मव्यतिकरे
 शुचौ धाराधात्रि स्फुटसलिलधारे नरपतिः ।
 सुखेनास्ते पश्यन् विविधजलेशिलानि स भवं-
 न्न मर्त्यः किन्त्वेप क्षितिकृतनिवासः सुरपतिः ॥ १४१ ॥
 जलदकुलाटकयुक्तं पूर्वचदन्यद् गृहं समारचयेत् ।
 वर्षर्षद्वारानिकरैः प्रवर्षणारूपां तदामोति ॥ १४२ ॥
 प्रतिकुलमस्मिन् कार्या दिव्यालङ्कारधारिणः पुरुषाः ।
 विधिना त्रयः सुरूपाश्चत्वारः सप्त वा सुदृढाः ॥ १४३ ॥
 यन्त्रेण समोच्छ्रायेण तांश्चतुर्थेन वा ततः पुरुषान् ।
 कृत्वा सवक्रनालानम्भोभिः पूरयेद् विमलैः ॥ १४४ ॥
 सलिलप्रवेशरन्धाण्यखिलानि पिधाय तत्र पुरुषाणाम् ।
 अङ्गानि वारिमोक्षाण्यखिलान्यथ मोचयेत् तेषाम् ॥ १४५ ॥
 सलिलं सवक्रनालं द्वारप्रतिरोधमोचनैः पुरुषाः ।
 मुञ्चन्ति स्वेच्छममी विचित्रपातेन चित्रकरम् ॥ १४६ ॥
 इत्यपिमान् वारिधरान् साम(स्यास्त्या)द् भन्तरेण वा सलिलम् ।
 ज्यन्तरतो वा स्वेच्छं प्रवर्षयेदतिमहचित्रम् ॥ १४७ ॥

१. 'यश्चिन्तात्', २. 'षा बहुश्च', ३. 'त्', ४. 'न' ५. 'पार्या' क. पाठः ।

इदं नानाकारं कुलभवनमाद्यं रतिपते-
 निवासश्चित्राणामनुकरणमेकं जल्युचाम् ।
 पयःपातैर्ग्रीष्मे रविकरपरीतापशमनं
 न केपामत्यर्थं भवति नयनानन्दजननम् ॥ १४८ ॥
 एकेनाथ चतुर्भिः स्तम्भैरष्टभिरथार्कसङ्ख्यैर्वा ।
 षोडशभिर्वा कुर्यान्मनोहरं गृहमिह द्वितलम् ॥ १४९ ॥
 भद्रैर्युतं चतुर्भिश्चतुरश्रं सर्वभित्तिसंयुक्तम् ।
 ईलीतोरणयुक्तं कर्तव्यं पुष्पकाकारम् ॥ १५० ॥
 तस्योपरि मध्यगता प्राङ्गणवापी दृढा विधातव्या ।
 शतपत्रविहितभूषा तन्मध्ये कर्णिका कार्या ॥ १५१ ॥
 तत्कोणेषु चतुर्ष्वपि रमणीया दारुदारिकाः कार्याः । -
 मध्यास्त्युजनिहितदशः सालङ्काराः सशृङ्गाराः ॥ १५२ ॥
 पूर्वोक्तयन्त्रयोगात् पद्मासीनं वसुन्धराधिपतां ।
 भृङ्गारामलवारिभिरङ्गणवापीं^१ श्रियाच्च ततः ॥ १५३ ॥
 तामिति भृत्वा वापीं तत्सालिलं तदनुपट्टगर्भगतम् ।
 छाद्यस्तु गन्धरोध्रेष्वति गोहति(?)सर्वतो नियतम् ॥ १५४ ॥
 मुस्तपट्टसमुत्कीर्णं रूपैश्चित्रैर्मनोरमैरखिलैः ।
 अङ्गैर्वारि विमुञ्चति नासास्यश्रवणनेत्राद्यैः ॥ १५५ ॥
 प्रणालालयं धाराभवनमिदमत्यद्भुततरं
 स्थितिं धत्ते यस्य क्षितिपतिलकस्याङ्गणशुचि ।
 करोत्येतद् वेत्ये स्थपतिरपि बुध्या चतुरया
 जगत्येतौ द्वावप्यधिकमहनीयो कृतधियाम् ॥ १५६ ॥
 चतुरश्रातिगभीरा वापी कार्या मनोरमा मुदृढा ।
 गर्भगतं गृहमस्याः कर्तव्यं लिप्तसन्धि ततः ॥ १५७ ॥
 विहितप्रवेशनिर्गति सुरङ्गयाधो निवेशितद्वारम् ।
 विदधीत चारुरूपैः प्रवर्षकैर्व्यासमुपरिष्ठात् ॥ १५८ ॥

१. 'दं', २. 'पी भूयेच' ज. पाठः । ३. 'म' क. पाठः ।

चित्राध्यायोदितवर्त्मना ततोऽलङ्कृतं च चित्रेण ।
 तस्य विधेयं मध्यं सलिलाधिपवाससङ्काशम् ॥ १५९ ॥
 ऊर्ध्वविनिर्गमिताब्जैर्नालैस्तत्पट्टकन्दकोद्भूतैः ।
 सच्छिद्राणि कागतदिनकरकरनिर्मितोद्द्योतम् ॥ १६० ॥
 आपूरयेत् ततोऽञ्जु च पाताम्बुभिरमलकमलपर्यन्तम् ।
 विधिनामुनैव सम्यक् अविधाय मनोरमं भवनम् ॥ १६१ ॥
 नानारूपकयुक्त्या (उर्व्यु)परचिततमङ्गतोरणद्वारम् ।
 शालाभिरापताभिश्चतसृष्वपि दिक्षु कृतशोभम् ॥ १६२ ॥
 कृत्रिमशकरीमकरीपक्षिभिरपि चाम्बुसम्भवैर्युक्तम् ।
 कुर्यादम्भोजवर्ती चापीमाहार्ययोगेन ॥ १६३ ॥
 सापन्तमुख्यपुरुषा राजाज्ञालब्धसंश्रयास्तत्र ।
 परराष्ट्रागतदूतास्तिष्ठेयुर्निहितमिह निभृताः ॥ १६४ ॥
 अथ स यथाविधि सलिलक्रीडां पूर्वोक्तमार्गरूपाणाम् ।
 दृष्ट्वा मुदितः कुर्यात् पर्यङ्कारोहणं नृपतिः ॥ १६५ ॥
 तत्र स्थितस्य नृपतेः परिवारितस्य
 वाराङ्गनाभिरभितो जलमग्रधास्त्रि ।
 पातालसन्नानि यथा भुजगेश्वरस्य
 निस्सीमसम्भृतरतिर्भवति प्रमोदः ॥ १६६ ॥
 पूर्वोक्तवापिकायां मध्ये स्तम्भश्चतुर्भिरुपरचितम् ।
 मुक्ताप्रवालयुक्तं पुष्पकमथ कारयेद्दृढम् ॥ १६७ ॥
 चापीं परितः पुष्पकमापूर्य सुनिर्गमाभिरथ सुदृढम् ।
 गर्भस्वस्तिकमितिभिरुपहितशोभं समन्ततः कुर्यात् ॥ १६८ ॥
 पूर्वोक्तवारियोगात् पूर्णामाकर्णतो विधायैताम् ।
 जलकेलिषु सोत्कण्ठो महीपतिः पुष्पकं यायात् ॥ १६९ ॥
 कुर्वीत नर्मसचिवैर्विलासिनीभिश्च सार्धमवनिपतिः ।
 तं त्रिच्यन्तरयतीं निमज्जनोन्मज्जनैः क्रीडाम् ॥ १७० ॥

एकत्र ममैरपत्र दृष्टैरन्यत्र हत्वा सलिलेन नष्टैः ।
 क्रीडत्यलं केलिकरैः सहार्यर्तुषः सुखं मञ्जनपुष्करिण्याम् ॥१७१॥
 वापीतलस्थितमथ त्रपयावनन्न-
 माच्छाद्रितस्तनभरं करपल्लयेन ।
 गाढावसक्तवसूनं जलरोधमुक्ता-
 वालोकते प्रणयिनीजनमत्र धन्यः ॥ १७२ ॥
 रथदोलादिविधानं दारवमभिदध्यहे वयं सम्यक् ।
 यन्त्रभ्रमणककर्म प्रकीर्तितं पञ्चमं यत् तत् ॥ १७३ ॥
 तत्र वसन्तः प्रथमो मदननिवासो वसन्ततिलकश्च ।
 विभ्रमकस्त्रिपुरान्यः पञ्चमे दोलकाः कथिताः ॥ १७४ ॥
 निखनेच्चतुरः स्तम्भान् समैकमूर्त्रोपगान् ऋजून् सुहृदान् ।
 सदृशान्तरान् धरित्रीवशातः सुश्रित्(क्षणैश्च)पीठगतान् ॥ १७५ ॥
 प्रासादस्योक्तदिशि प्रविदध्याद् विरचिताष्टकरैर्दध्यम् ।
 भूमिपृष्ठं रमणीयं तदर्थतो विहितगाम्भीर्यम् ॥ १७६ ॥
 तद्दर्भनले स्तम्भो लोहमयाधारसंस्थितः कार्यः ।
 भ्रमसहितः पीठयुतो ग्रन्थश्च्छादकतुलाभिः ॥ १७७ ॥
 संस्थाप्योपरि पीठस्य कुम्भिकामतिदृढां विभक्तां च ।
 धनुस्त्रिभ्रतस्ततोऽभ्रमष्टमिरावेष्टयेद् भद्रैः ॥ १७८ ॥
 स्वेच्छमथ भूमिकोच्छ्रयमस्योर्ध्वे कल्पयेद्विधान्तमृजुम् ।
 निवर्धित वेष्टनोर्ध्वे पट्टयुतं स्तम्भशीर्षं च ॥ १७९ ॥
 हीरग्रदृ(ण?)पर्यन्तं मंत्रला गजशीर्षिका विधातव्या ।
 सुहृदा प्रयत्नरचिता मनोभिरामा यथाशोभम् ॥ १८० ॥
 पट्टस्योपरि कार्या चतुष्किका क्षेत्रमानतोऽभीष्टात् ।
 तस्यामुपरि विधेयस्तलवन्धो दृढतरन्यासः ॥ १८१ ॥
 स्तम्भैर्द्वादशभिरथ क्षेत्रे युक्त्या समुच्छ्रितैर्भव्यैः ।
 रूपवतीकोणस्थितिरर्धिका भूः प्रथमिरा कार्या ॥ १८२ ॥

१. 'य सुश्रिभि' क. पाठः । २. 'स', ३. 'चरिता', ४. 'भि' क. पाठः ।
 ५. 'तद्भूमि' ख. ग. पाठः ।

मध्ये भ्रमश्च तस्या गर्भस्तम्भपतिष्ठितः कार्यः ।
 क्षेत्रप्रमाणवशतस्तां पश्चाच्छादयेत् पटैः ॥ १८३ ॥
 रथिकाशिखाग्रकेषु च फलकां(मिथ)रणस्य तद्वदुपरिष्ठात् ।
 भ्रमचक्राणि न्यस्येन्मध्ये स्तम्भे च पञ्चैव ॥ १८४ ॥
 अत उपरि यथाशोभं हि भूमिका पुष्पककृतिः कार्या ।
 मध्यस्तम्भाधारा कृतकलशविभूषणा शिरसि ॥ १८५ ॥
 स्तम्भेऽ(विध)स्ताद् भ्रमिते भृशं भ्रमत्यर्थभूमिका तत्र ।
 रथिकाभ्रमरकयुक्ता परस्परं चक्रयन्त्रेण ॥ १८६ ॥
 वसन्तरथिकाभ्रमे समधिबुद्धवाराङ्गना
 परिभ्रमणसम्भृताभ्यधिकविभ्रमं भूषतिः ।
 करोति नयनोत्स(वस्त्रि)दशधाभि यत्कीर्तनं
 वसन्तसमये भवत्यमलकीर्तिधामिव सः ॥ १८७ ॥
 आरोप्य स्थिरमेकं स्तम्भं भूमिवृहादिरहितमथ ।
 हस्तचतुष्कोच्छ्राया कार्योपरि भूमिका चास्य ॥ १८८ ॥
 मध्ये भ्रमरकयुक्तं क्षेत्रं पूर्ववद्विहाचरेदखिलम् ।
 पुष्पकमपि च स्तम्भे शिथिलं कलगोच्छ्रितं कुर्यात् ॥ १८९ ॥
 तस्योपरि च ग्रीवा चतुरासनसंयुता विधानव्या ।
 यण्टास्तम्भां कार्यां स्तम्भेन महावर्ला नव ॥ १९० ॥
 एवं पुष्पकभूमिकान्तरतलस्थायी निगूढो जनो
 यावद् भ्रामकयन्त्रचक्रनिकरं सम्यक् क्रमाच्छाद्येत् ।
 तावत् वा रथिकासना भृगदशस्तत्र स्थिताः पुष्पके
 कामावासकुतूहलापितदृशो भ्राम्यन्ति सर्वा अपि ॥ १९१ ॥
 अथ कोणगतान् स्तम्भांश्चतुरो विनिवेशयेद् ऋजून् सुदृढान् ।
 सुश्लिष्टपीठसंस्थान् समान्तरान् मेदिनीवशतः ॥ १९२ ॥
 तेषामुपरि (लता?तला)न्तरसंयुक्ता भूमिका विधातव्या ।
 रथिकास्तत्र चतस्रो जायन्ते पूर्वैव दिक्स्थाः ॥ १९३ ॥

३. 'ग्मः', २. 'ना तर' क. पाठः । ३. 'नव च' ग. पाठः । ४. 'शश्यापी'
 क. पाठः । ५. 'पूर्वयुक्ताभिः ।' क, 'यद्विष्णुस्थाः' ग. पाठः ।

तदुपरि तथार्धभूमिः कार्या मुश्चिष्टंदांससन्धाना ।
मध्यभ्रमरकयुक्ता सरूपका मत्तवारणयुता च ॥ १९४ ॥

§ नानाविधकर्मवती वसन्ततो वाद्यरेखा स्यात् ।

अन्योन्ययन्त्रपरिघट्टनदोल्यमान-

निशेषचक्ररथिकाभ्रमणाभिरामम् ।

दृष्ट्वा वसन्ततिलकं सुरमन्दिराणां

भूपायमाणमुपपाति न विस्म(यत्वं?यं कः) ॥ १९५ ॥

प्रविधाय रङ्गभूमिं प्रथमां शास्त्रान्तरार्धरस्यार्धे(?) ।

चतुरश्रा रूपवती सचतुर्भद्रा विधेया भूः ॥ १९६ ॥

प्रतिकोणमाग(त?ता)स्या भद्रेषु भवन्ति संयता भ्रमराः ।

अत उपरिष्टाद् भूम्या भ्रमराश्चाष्टासनाः कार्याः ॥ १९७ ॥

रेखाः शुद्धाः कार्या वहिरन्तश्चित्रिताश्चान्याः ।

पीठेषु मध्य(ग?सं)स्थास्ततोऽपरा भूमिकाः कार्याः ॥ १९८ ॥

पीठस्य मध्यसंस्थैरन्योन्यागालियोजितैश्चक्रैः ।

सर्वे वेगाद् भ्राम्यन्ति सान्त(ना?रा) विभ्रमे भ्रमराः ॥ १९९ ॥

दोलासनो विहितवारवर्धु(कृ?भृ)ताति-

चित्रेण यस्त्रिदशधामसु विभ्रमेण ।

पृथ्वीपतिर्भुदमुपति समुल्लसन्ती

कीर्त्तिर्न माति भुवनत्रितयेऽपि तस्य ॥ २०० ॥

चतुरश्रमथ क्षेत्रं कृत्वांशैर्भाजितं ततोऽष्टाभिः ।

कोणैः शेषैस्तस्मिंश्चतुरश्रं कल्पयेद् भद्रम् ॥ २०१ ॥

तद्द्विगुणमूर्ध्वमेतस्य भूमिकाभागसङ्ख्याया कार्यम् ।

तत्राद्यंशचतुष्केण भूमिका स्यात् समुच्छ्रयतैः ॥ २०२ ॥

तत्राष्टपद्चतुर्भागवजिता भूमिका उपर्युपरि ।

क्रमशो भवन्त्यथैवं ताः स्युस्तिस्त्रोर्ध्वसंयुक्ताः ॥ २०३ ॥

१. 'विस्म भू' क. पाठः । २. 'सातनायितमेभ्रम(१)' ख. पाठः । ३. 'ना-
विभ्रमे भ्रम' ग. पाठः । ४. 'धू + तानि चि' क. पाठः ।

§ इह त्रिदशे मातृकानु गलितमिव भाति ।

शेषांशोच्छ्रययुक्ता घण्टा चतुरश्रकायता कार्या ।
 त्रिचतुर्भूम्यौ कार्ये सपदचतुर्भागविस्तारे ॥ २०४ ॥
 रक्तः स्वादाद्यभ्रुवि द्वितीयभ्रुवि कोणगास्तथा रथिकाः ।
 स्युर्मद्राकृतियुक्ता दोला अपि तत्र रमणीयाः ॥ २०५ ॥
 रथिकास्तृतीयभूमौ कार्या भद्रेषु चातिरमणीयाः ।
 कोणेष्वथासनान्यर्धवास्तुकेऽपि भ्रमः कार्यः ॥ २०६ ॥
 दोलारथिके चतुरासने भ्रमोऽष्टासनो भवेत् तत्र ।
 आसनमिह तत् कथितं युवतेः स्थानं यदेकं स्यात् ॥ २०७ ॥
 निखिलान्यपि भ्रमणसंमुखं तानि विभ्रति भ्रमणम्(?) ।
 यत्रासनानि स इह भ्रम इत्युक्तोऽपराधिका(?) ॥ २०८ ॥
 यदेषुर्ध्वमवस्ताद् भ्रमस्य चक्रं (नि)योजयेदेकम् ।
 लघुचक्राणि च तद्वन्नियांजयेदासनेष्वत्र ॥ २०९ ॥
 लघुचक्रारकष्टे संलग्नाः कीलका दृढाः कार्याः ।
 तुल्यान्तराः समस्ताः प्रलघु(क)चक्रारवृन्तर्गताः ॥ २१० ॥
 रथिकाशिलाग्रचक्रं भ्रमचक्रारक(वि?)नियोजितं कार्यम् ।
 यष्टिचतुष्टयमस्मिस्तिर्यक् चक्रद्वयोपेतम् ॥ २११ ॥
 ऊर्ध्वं द्वितीयभूमेस्तृतीयभूमेरथान्तरे कुर्यात् ।
 नियतं रथिकायष्टिभ्रमसंलग्नानि यन्त्राणि ॥ २१२ ॥
 आसनाधारयष्टीनां रथिकाचक्रयोजितान् ।
 अवः समान्तरान् कुर्याच्चतुरः परिवर्तकान् ॥ २१३ ॥
 त(द्व)द् द्वितीयभूमीदोलागर्भे समान्तरे यष्टी ।
 लभे तथैकचक्रे याम्योत्तरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१४ ॥
 तद्वदधो भूकोणगरथिकाचूडौग्रचक्रसंसक्ताः ।
 यष्टीस्ततश्चतस्रो द्विचक्रका इत्तरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१५ ॥
 प्रान्तचक्रद्वये कोणरथिकाचक्रयोजिता ।
 दोलागर्भगता यष्टिस्तिर्यक् कार्यापरापरा ॥ २१६ ॥

१. 'यु' ग. पाठः । २. 'चक्रप्रमत्च' स. पाठः । ३. 'क्रम' ग. पाठः ।
 ४. 'म' ख. ग. पाठः । ५. 'ल्य' ग. पाठः ।

पूर्वे भद्रे द्वारं कुर्यात् सोपानराजितमग्रस्तात् ।
 गर्भात् पश्चिमभागे निवेशयेद् देवतादोहाम् ॥ २१७ ॥
 अन्योन्यं चक्रभ्रममिच्छामुक्तिं विधानतः सम्यक् ।
 ज्ञात्वा प्रयोजनीयं शीघ्रव्रहं मन्दवहनं वा ॥ २१८ ॥
 एष समासेन यथा भ्रममार्गः क्रीर्तितः स्फुटोऽस्माभिः ।
 अन्येष्वपि कर्तव्यः सम्यग् भ्रमहेतवे तद्वत् ॥ २१९ ॥
 स्तम्भादिद्रव्याणां विन्यासः कल्पितं द्रवैः श्रृङ्खणैः ।
 सुश्लिष्टसन्निवन्धं धृतं तथा दीर्घमुन्मथरैः ॥ २२० ॥
 परिवारितमथ तिलकैः सपन्ततः सिंहकर्णसंयुक्तम् ।
 त्रिपुरं सम्यक् कुर्याद् विचित्ररूपं (स्त्र)कैर्ध्रुवैः ॥ २२१ ॥
 बुद्ध्या क्लृप्तैः पूर्वयन्त्रैश्च युक्तं यन्त्राध्यायं वेत्ति यः सम्यगेतम् ।
 प्राप्नोत्यर्थान् वाञ्छितान् कीर्तियुक्तान् स क्षमापालैरन्वहं पूज्यते च ॥
 एतद् द्वादशराजचक्रमखिलं क्षमापालचतुडामणे-
 र्दोःस्तम्भप्रतिबद्धवृत्तिं परितो यस्येच्छया भ्राम्यति ।
 स श्रीमान् भुवनंकरामनृपतिर्देवो व्यधत्त द्रुतं
 यन्त्राध्यायमिमं स्वबुद्धिरचितैर्यन्त्रैर्मपञ्चैः सह ॥ २२३ ॥

इति महायज्ञाभियन्त्राभोजदेवविरचिते समराङ्गणद्वयधारेण सगराङ्गण-
 यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

लक्षणं गजशालानामिदानीमभिधमहे ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागैर्मक्ते ततोऽष्टभिः ॥ १ ॥
 मध्ये द्विभागविस्तारं स्थानं कुर्यात् रस्तिनः ।
 कल्प्याः प्रासादवद् भागा ज्येष्ठमध्याधमाः क्रमात् ॥ २ ॥

१. 'नैः' क, 'न्य' ख. पाठः ।

तद्गृहिर्भागिकोऽल्लिन्दो बहिस्तस्यापि चापरः ।
 भागेनेकेन भित्तिः स्याद् द्वितीयालिन्दक्रीड् बहिः ॥ ३ ॥
 तस्या द्वारप्रवेशे तु कर्तव्यौ कूर्परावुभौ ।
 कूर्पमासादिहा कार्या द्वितीयालिन्दसंश्रिता ॥ ४ ॥
 द्वे द्वे वातायने कूर्पाद् भित्तौ दिक्षु तिष्ठन्वपि ।
 प्राग्ग्रीवोऽग्रे मवेच्छाला सुभद्रेयमुदाहृता ॥ ५ ॥
 अस्या एव यदा पक्षप्राग्ग्रीवौ भवतौ मुखे ।
 नन्दिनी नामतः शाला तदा म्याप् गजद्वये ॥ ६ ॥
 अस्या एव यदा स्यातां प्राग्ग्रीवौ पार्श्वयोर्द्वयोः ।
 तदा सुभोगदा नाम तृतीया परिकीर्तिता ॥ ७ ॥
 अस्या एव यदा पृष्ठे प्राग्ग्रीवः क्रियतेऽपरः ।
 भद्रिका नाम शाला स्यात् तदा द्विरदपुष्टिदा ॥ ८ ॥
 पञ्चमी चतुरश्रा स्याद् वर्षणी नाम पूजिता ।
 प्राग्ग्रीवालिन्दनिर्गृहीना पृष्ठी तथापरा ॥ ९ ॥
 शाला ममारिका धान्यधनजीवितहारिणी ।
 तद्रेतां वर्जयेत् कुर्यादन्याः सर्वार्थसिद्धये ॥ १० ॥
 प्रमारिकेति प्रथितेह शाला सा प्राणसस्यद्रविणान्छिन्दे स्यात् ।
 कुर्यादतस्तां न यथोदितास्तु कार्याः परा जीवितवित्तवृद्धये ॥११॥

इति महावाजाधिराजभीमोत्तरेवविरचिते सम्यक्प्रणयनवाचस्पत्यनामि वास्तुशास्त्रे

गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

अथाश्वशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ लक्ष्माश्वशालायाः प्रोच्यते विस्तरादिदि ।
 म्यदेश्मरास्तोः कर्तव्यं पटे गन्धर्वसंज्ञके ॥ १ ॥

१. 'वु', २ 'य' क पाठ । ३ 'ते', ४ 'सि' च पाठ ।

१ इह उच्यते 'प्रमीव' इति पाठ्य भाति ।

अधर्वां पुष्पदन्तालये स्थानं वासाय वाजिनाम् ।
 अरविशसमात्रं यज्ज्येष्ठं तत् परिकीर्तितम् ॥ २ ॥
 अशीत्यरन्निकं मध्यं पञ्चरत्न्यधमं भवेत् ।
 स्थलप्रदेशे विपुले गुप्ते रम्ये शुचा तथा ॥ ३ ॥
 समे च चतुरश्रे च स्थितिरेरि मङ्गल्यमेव च ।
 स्थानं ह्योनां कर्तव्यं प्रदेशे सुपरिक्रमे ॥ ४ ॥
 निम्नगुल्मद्रुमस्थाणुचैत्यायतनवेद्यभिः ।
 वल्मीकशर्कराभिश्च वजिते तद् समाचरेत् ॥ ५ ॥
 निःसङ्गे शल्यहीने च प्रागुदकप्रवणे तथा ।
 प्रदेशे तद् विधातव्यमालोक्य सुसमाहितैः ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणानुमते शस्ते दिने स्थपतिभिः सह ।
 भूमिर्विभागमालोक्य सुभगानानयेद् द्रुमान् ॥ ७ ॥
 न जाता ये श्मशानेषु देवतायतनेषु वा ।
 अन्येष्वपि निपिद्धेषु जातान् वृक्षान् विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
 वृक्षान् प्रशस्तानानीय समीपे भर्तृचेद्यमनः ।
 ततो भूमिं परीक्षेत प्रशस्तौमथ निन्दिताम् ॥ ९ ॥
 चितायतनवल्मीकग्रामधान्यखलेषु च ।
 विहारेषु च कर्तव्यमश्वानां न विवेशनम् ॥ १० ॥
 भवन्ति स्वामिनः पीडा ग्रामधान्यखलेषु च ।
 श्मशाने वेश्मकरणाक्षराणां मृत्युमादिशेत् ॥ ११ ॥
 स्थानं विहारवल्मीकविहितं स्यादनर्थकम् ।
 तत्रित्यसन्तापकरं क्षयकृच्च तपस्विनाम् ॥ १२ ॥
 देवोपघातजननं स्त्रीणां च क्षयकारकम् ।
 विहितं पादपैश्वर्यैर्घृहं स्याद् भूतभीतिदम् ॥ १३ ॥
 भवेद् रोगकरं भर्तृविहितं कण्टकिद्रुमैः ।
 दीर्घायामुन्नतायां च कृतं भूमौ क्षयावहम् ॥ १४ ॥

१. 'स्त' क. पाठः । २. 'सुभगानानीय' वदु' क, 'सुभगाना' ख. पाठः । ३. 'स्ता
 प्राय', ४. 'नालि' ख. पाठः । ५. 'न', ६. 'णात् द्वरगाणा', ७. 'क' क. पाठः ।

नतायां क्षुद्रयकरं कृतं भवति मन्दिरम् ।
 तस्मात् कार्यं भवस्तायां भूमौ तद् वाजिद्वये ॥ १५ ॥
 मङ्गलपरमणीये च चतुरश्रे मनोनुगे ।
 शुभे च विहितं सन्न भवेत् कल्याणकारकम् ॥ १६ ॥
 निर्गच्छतो यथा वामे पार्श्वे भर्तुस्तुरङ्गमाः ।
 भवन्ति कुर्यात् स्थपतिस्तथा वाजिनिवेशनम् ॥ १७ ॥
 अन्तःपुरप्रदेशस्य कार्यं दक्षिणतश्च तत् ।
 प्रवेशे दक्षिणं तेषां हेपितं जायते यथा ॥ १८ ॥
 तथा भर्तुर्हितायाय कर्तव्यं सन्न वाजिनाम् ।
 प्रागुदग् वा मुखं तस्य विधातव्यं सैतोरणम् ॥ १९ ॥
 प्राग्प्रविकेण संयुक्तं चतुःशालमसङ्कटम् ।
 दशारविसमुच्छायमष्टारविप्रविस्त्रुतम् ॥ २० ॥
 नागदन्तकसंशोभि पुरः कुड्यार्धसंयुतम् ।
 पृष्टे समग्रकुड्यं वा तत्र स्थानानि कल्पयेत् ॥ २१ ॥
 तानि तु भाङ्गमुखानि स्युस्त्वैवोदङ्मुखानि च ।
 आयामे किष्कुमात्राणि त्रिकिष्कूणि च विस्तरात् ॥ २२ ॥
 मांशून्नतोर्ध्वभागानि चतुरश्राणि कारयेत् ।
 अग्रोर्धां सुखसञ्चारां तेषु भूमिं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
 स्थानं सूत्रस्य मध्ये तु हस्तमात्रं समन्ततः ।
 आस्तीर्णं च समश्लक्ष्णनीरन्त्रैः फलकैर्द्वैः ॥ २४ ॥
 धातयर्जुनपुत्रागककुभाटिविनिर्मितैः ।
 अष्टाङ्गुलसमुच्छ्रायैरध्यर्धारविस्त्रुतैः ॥ २५ ॥
 अचिच्छ्रैः संहतैर्वद्वैर्यैसा पार्श्वयोर्द्वयोः ।
 अजन्तुसङ्कुलैः काष्ठै र्बुचकामि(?)भिर्षड्मतैः ॥ २६ ॥
 यवसस्य भवेत् स्थानं निर्यूहैः स्वास्त्रुतं शुभैः ।
 किष्कुत्रयोच्छ्रितं तद् स्यादेकान्ते सुसमाहितम् ॥ २७ ॥

१. 'दे' क. पाठः । २. 'दे' ख. पाठः । ३. 'सु' क. पाठः । ४. 'स-
हितै' ख. पाठः । ५. 'ज' क. पाठः ।

हस्तद्वयप्रमाणं च कुर्यात् खाटनकोष्ठकम् ।
 मूललिप्तमदुर्गन्धि विस्तारोन्मृगपयोः समम् ॥ २८ ॥
 स्थाने स्थाने त्रयः कीलाः सुदृढाः रूपिर्गोपिकाः ।
 पश्चात्कीनिग्रहार्थं तौ पुरतः कल्पयेदुर्मा ॥ २९ ॥
 पश्चात् वन्नार्थमेकं च सुगुप्तं परिकल्पयेत् ।
 चतुर्हस्तापतं त्यक्त्वा शालाकोणचतुष्टयम् ॥ ३० ॥
 स्थानेष्वेतेषु तुरगान् सर्वेष्वपि निवेशयेत् ।
 तत्र कुर्याद् बलिं ह्यमं स्वस्तिवाचनकं जपम् ॥ ३१ ॥
 ग्रीष्मे कार्यं सुसंमृष्टं सिक्तं तत्र महीतलम् ।
 वर्षास्त्रनम्बुषङ्कं च शिशिरे संमृत्तं शुभम् ॥ ३२ ॥
 तिष्ठेयुस्तत्र तुरगा नातिसङ्कीर्णशङ्किनः ।
 अस्पृशन्तो मिथः कार्याः सर्वावागविवर्जिताः ॥ ३३ ॥
 स्थानं दक्षिणपूर्वस्यां दिशि बद्धेः प्रकल्पयेत् ।
 मित्थ्यादुदकुम्भं च किञ्चिद्दन्त्रीसमाश्रितम् ॥ ३४ ॥
 द्वाह्म्यां दिशि प्रकर्तव्यं स्थानकं यवसस्य च ।
 वायव्यां तु प्रकर्तव्यं स्थानमौदूरुलं दिशि ॥ ३५ ॥
 निःश्रेणयः कुशाः रूपाः कार्याश्च फलकाट्टाः ।
 कुहालोद्दान्गुडजाः शुक्तयोगाः सुरस्तथा ॥ ३६ ॥
 कचग्रहण्यः शृङ्गं च तथा परशवोजपि च ।
 नाद्यौः(१) मदीर्घाश्च भवन्त्यश्वगारोपयोगिनः ॥ ३७ ॥
 सङ्ग्रहः मुखसञ्चारवस्तूनां नैर्ऋते भवेत् ।
 अग्न्युपद्रवरक्षार्थं वन्नच्छेदोपयोगिनः ॥ ३८ ॥
 पदार्थान् सन्निधां कुर्याज्जलदीपादिकान् सुवः ।
 भाण्डानि कुर्याच्च पृथग् ज(न्द्रालो)पनयनेच्छया ॥ ३९ ॥
 हस्तवासी शिलां दीपं दर्बीं फालमुपानहौ ।
 पिटकानि विचित्राणि यस्तीन् नानाविधानपि ॥ ४० ॥

१. 'योच्छाद' क, 'योच्छाद' ख. पाठ. २. 'स', ३. 'द्या म', ४. 'प' क.
 पाठः । ५. 'वज्र', ६. 'भाण्डान', ७. 'वि' क. पाठः ।

एवंविधानि चान्यानि संनिदध्यात् प्रयत्नतः ।
 पुरःस्तम्नाश्रितं भाण्डं सन्नाहादेर्विधीयते ॥ ४१ ॥
 प्राङ्मुखे तुरगं गेहे चारुण्यां स्थापयेद् दिशि ।
 पूर्वामुखे पदे वापि मित्रस्य वरुणस्य च ॥ ४२ ॥
 भवन्ति तेन वद्वनः पुष्टिं च प्राप्नुवन्ति ते ।
 सा हि दिग् भूजनीया च स्तोतव्या च प्रकीर्तितौ ॥ ४३ ॥
 होमशान्तिर्द्वानेषु धर्म्या याश्च पराः क्रियाः ।
 तासु प्रशस्यते पूर्वा शक्रेणाधिष्ठिता स्वयम् ॥ ४४ ॥
 तस्यामुदेति दिनकृदनुलोमं ततः पुनः ।
 अश्वानां पृष्ठतो याति स प्रतीचीमनुक्रमात् ॥ ४५ ॥
 स्नानाधिवासने पूजा मात्रल्यानि पराणि च ।
 प्राङ्मुखानां तुरङ्गाणां कर्तव्यानि शुभार्थिभिः ॥ ४६ ॥
 एवं कृते भूमिपलमित्राणां यशसोऽपि च ।
 वृद्धिर्भवति भूपस्य तस्मात् प्राची प्रशस्यते ॥ ४७ ॥
 भर्तृवृद्धिर्भद्रं स्थानमग्रग्रासस्य तद् भवेत् ।
 दक्षिणाभिमुख्यायां तु शालायां वाञ्छितार्थदम् ॥ ४८ ॥
 स्थानं भवति बाहानां पदे वल्लभं विभावसोः ।
 वह्निनाध्यासिता सा दिग् आत्मा वह्निश्च वाजिनाम् ॥ ४९ ॥
 अजरो बहुभोक्ता च तत्र वदो भवेद्भयः ।
 उदङ्मुखेऽपि भग्ने प्राप्नुवन्ति शुभं हयाः ॥ ५० ॥
 तथाऽस्थितानामश्वानां दक्षिणेन दिवाकरः ।
 उदेंत्यनन्तरं याति तान् विधाय प्रदक्षिणम् ॥ ५१ ॥
 प्रयाति वापतोऽश्वं चःश्वानां स्थाप्यास्तेनेत्तरामुखाः ।
 चन्द्रार्कौ प्रति(हर्ष)हृप)न्ते तथा चप्रीत वाजिनः ॥ ५२ ॥
 नृपतिश्च जयं सिद्धिं पुत्रानामुद्युधं विन्दति ।
 अरोगाश्च भवन्त्यथा वर्षयन्ति च सन्ततिम् ॥ ५३ ॥

१. 'ता' क. ख पाठ । २. 'पु', ३. 'श्वगोकस्य' क. पाठः । ४. 'ग्रीतो
 यद्विस्त वा', ५. 'आरोप्याश्च' क. पाठः ।

तथा तथैषां कुपिता नाशं कुर्वन्ति राक्षसाः ।
 वध्यन्ते यदि वाज्ञानाद् वायव्याभिमुखं हयाः ॥ ६७ ॥
 तदा ते आतिक्रै रोगैः पीडयन्ते प्रतिवासरम् ।
 चलः कायो भवेद् भर्तुः क्लेशश्चाधोपजीविनाम् ॥ ६८ ॥
 नराणां च भवेन्मृत्युर्दुर्भिक्षप्रभवं भयम् ।
 ऐशान्यभिमुखं वद्धाः प्रणश्यन्ति तुरङ्गमाः ॥ ६९ ॥
 मूर्षोदयस्वाभिमुखं वद्धानां चेदमादिशेत् ।
 निवध्यन्ते यदा वाहा द्राक्षीं त्रिशमुपाश्रिताः ॥ ७० ॥
 वध्यन्ते ते ग्रहैर्दिव्यैर्व्याधिभिश्च विचिन्तनाः ।
 कव्यहव्यक्रियास्तत्र भर्तुर्न विजयावहाः ॥ ७१ ॥
 द्विजानामुपतापाय जायन्ते तत्र राजिनः ।
 अनुवंशं च शालायां स्थानमश्वस्य नेष्यते ॥ ७२ ॥
 स्वामिनस्तदजीर्णाय स्यान्नाशाय च राजिनाम् ।
 स्वाने प्रशस्ते तुरगान् सर्वथा वासयेदतः ॥ ७३ ॥
 नच धार्याः क्षणमपि रोगिणः कल्पसन्निधौ ।
 कल्याणामपि रोगाः स्युर्यतो रोगिसंमाश्रयात् ॥ ७४ ॥
 हयागारस्य पूर्वेण कार्यं भेषजमन्दिरम् ।
 तस्यैव वामतः सर्वसंभारान् परिकल्पयेत् ॥ ७५ ॥
 वाजिनां भेषजार्यार्यं भाण्डानि च विनिक्षिपेत् ।
 अगदानोपधीः स्नेहान् वर्तीश्च लवणानि च ॥ ७६ ॥
 भेषजागारसविधे कुर्याच्चारिष्टमन्दिरम् ।
 भवनं व्याधितानां च कार्यं वासाय वाजिनाम् ॥ ७७ ॥
 सुगुप्तं तच्च कर्तव्यं पूर्वनिर्दिष्टेष्ववत् ।
 संबद्धं च विधातव्यमेतद् वेश्मवतुष्टयम् ॥ ७८ ॥

सुधाबन्धदृढैः कुर्चैः समाग्रीवोच्चतोरणम् ।
 चत्वार्यपि विशालानि सुगमानि च कारयेत् ॥ ७९ ॥
 वैश्वस्वैवंविधेष्वश्वान् स्थापितान् परिपालयेत् ॥ ७९^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजधीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशान्ते
 अश्वशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथाप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

गङ्गां सेनापतीनां च वर्णिनामपि वैश्वसु ।
 यदि वा वास्तुकक्षासु समादेवकुलेषु च ॥ १ ॥
 शयनासनयानेषु भाजनाभरणेषु च ।
 छत्रध्वजपताकासु सर्वोपकरणेषु च ॥ २ ॥
 अप्रयोज्यानि यानि स्युः प्रयोक्तव्यानि यानि च ।
 विस्तरात् तानि कथ्यन्ते हितार्थमथ देहिनाम् ॥ ३ ॥
 पूर्वोक्तानां नृपादीनां यानि वैश्वसु केवलम् ।
 अप्रयोज्यानि तान्येव पूर्वमत्रामिदध्मे ॥ ४ ॥
 तेषु नैव प्रयोक्तव्याः समस्ता अपि देवताः ।
 देव्या ग्रहास्तथा तारा यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥ ५ ॥
 पिशाचाः पितरः प्रेताः सिद्धविद्याधरोरगाः ।
 चारणा भूतसङ्घाश्च तेषां योपाः सुतास्तथा ॥ ६ ॥
 प्रतीहाराः प्रतीहार्यस्तेषामधिकृताश्च ये ।
 आयुधानि तदीयानि सर्वे चाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥
 दीक्षितव्रतिषापण्डिनास्तिकाः क्षुत्प्रपीडिताः ।
 व्याधिवन्धनशस्त्राश्रितैलासृक्पङ्कपांसुभिः ॥ ८ ॥
 शूलज्वरादिभिश्चार्ता येऽन्येऽप्येवंविधा नराः ।
 मत्तोन्मत्तजडह्रीषनम्रान्धशधिरादयः ॥ ९ ॥

दोलाक्रीडाश्च नेप्यन्ते ग्रहणानि च दन्तिनाम् ।
देवासुराद्याः सङ्घ्राणा विग्रहाश्च महीक्षिताम् ॥ १० ॥

माणियुद्धत्रिमर्दाश्च घृगया च न शस्यते ।
रौद्रटीनाद्भुतत्रासवीमत्सकरुणा रसाः ॥ ११ ॥

न प्राणिषु प्रयोक्तव्या हास्यशृङ्गारवर्जिताः ।
हस्त्यश्वरथयानानानि विमानायतनानि च ॥ १२ ॥

चण्डानलप्रदीप्तानि भवनानि वनानि च ।
वृक्षाः पुष्पफलैर्हीना विहङ्गावासदृषिताः ॥ १३ ॥

एकद्विशाखा वृक्षाश्च भग्नाः शुष्काः सकोटराः ।
कदम्बशालमलीशैलुतारक्षारलुकादयः(?) ॥ १४ ॥

भूतालपत्वान्नेप्यन्ते कटुकण्टकिनश्च ये ।
शृंगोलूका विहङ्गेषु कपोतश्येनवायसाः ॥ १५ ॥

कङ्कथेति न शस्यन्ते खगा रात्रिचराश्च ये ।
गजाश्वमहिपाथोष्ट्रा मार्जारखरवानराः ॥ १६ ॥

सिंहो व्याघ्रस्तरक्षुश्च वराहमृगजम्बुकाः ।
तथा वनचरा ये च क्रव्यादा मृगपक्षिणः ॥ १७ ॥

गृहेष्वेते न कर्तव्याः शैलाटव्याश्रिताश्च ये
अमीपां करणार्द्धैराचार्यो विप्रमुच्यते ॥ १८ ॥

व्याधिं घोरमवाप्नोति व्यसनं बन्धमेव च ।
यत्र तत्र गृहस्वामी धनहानिं परानैयम् ॥ १९ ॥

प्रवासं बन्धनं नाशं मृत्युं वा क्षिप्रमाप्नुयात् ।
इत्युक्तान्यप्रशस्तानि गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥ २० ॥

तत्र यानि प्रयोज्यानि कथ्यन्ते तान्यतः परम् ।
यस्य यत्र भवेद् भक्तिर्या चास्य कुलदेवता ॥ २१ ॥

हस्तवल्गुप्रमाणेन तान् कुर्वन् स्यान्न दोषमारु ।
तद्द्वारपार्श्वयोः कार्पो प्रतीहारौ स्वलङ्कृतौ ॥ २२ ॥

वेत्रदण्डव्यग्रकरो खड्गकोशपरिच्छद्रो ।
 रूपयोवनसम्पन्नो विचित्राम्बरभूषणो ॥ २३ ॥
 धात्री वामनिका कुब्जा सखीभिः परिचारिता ।
 विदूषकैः कञ्चुकिभिस्तुष्टैरनुगतास्तथा ॥ २४ ॥
 द्वारस्योभयतः कार्यः प्रतीहार्यो मनोगमाः ।
 निधयश्चानुरूपाश्च शङ्खाब्जोज्ज्वललक्षणाः ॥ २५ ॥
 रत्नदीनाररार्शीश्च बहन्तो यदनोद्गतान् ।
 पद्मस्था पूर्णकुम्भा वा रत्नवस्त्रविभूषिता ॥ २६ ॥
 वक्रैरूर्ध्वस्थितैः पुष्पफलपल्लवसन्भृतैः ।
 पूर्णकुम्भाद्दक्षुश्छत्रश्रीवृक्षादर्शचार्यैः ॥ २७ ॥
 कार्याष्टमङ्गला द्वारे' दामभिः शङ्खमत्स्ययोः ।
 द्वारमण्डलमध्यस्था ग्नाप्यमाना गजोत्तमैः ॥ २८ ॥
 पद्मासना पद्महस्ता श्रीश्च कार्या स्वलङ्कृता ।
 वृषः सवत्सा धेनुर्वा सच्छत्रस्रग्विभूषणा ॥ २९ ॥
 फलभक्तैर्बहुविधैराहारार्थं निवेदितैः ।
 नानापुष्पफलैर्नम्रैः शालैस्तिर्यगवस्थितैः ॥ ३० ॥
 चित्रा पत्रलता लेख्या वाद्याभ्यन्तरभित्तिषु ।
 हंसकारण्डचक्राहैर्विसिनीपत्रवर्तिभिः ॥ ३१ ॥
 कुमारकैश्च क्रीडद्भिर्युक्ता ललितवाहुभिः ।
 वासधाग्नि निवेश्यन्ते विचित्राभरणाम्बराः ॥ ३२ ॥
 रतिक्रीडापरा नार्यो नायकस्तु यदृच्छया ।
 आपाण्डुदेहच्छवयः स्वल्पचारुविभूषणाः ॥ ३३ ॥
 किञ्चित्प्रतनुभिर्गात्रैः कार्यः सुरतलालसाः ।
 प्रवृद्धशास्त्राविट्यैः प्रचलारुणपल्लवैः ॥ ३४ ॥
 चम्पकाशोकपुन्नागनानाम्रतिलकादिभिः ।
 छायापुष्पफलोपेतैः वृक्षैरन्यैश्च भूषिताः ॥ ३५ ॥

१. 'रैदी' ख. ग. पाठः । २. 'वसुभिः', ३. 'रथा' क.पाठः ।

उद्यानभूमयः कार्याः कृजल्पिकमधुव्रताः ।
 ऋतव' फलपुष्पाद्यैः स्वैः स्वैश्चिद्वैरलङ्कृताः ॥ ३६ ॥
 मनोरमैर्निशैपैश्च स्वगैश्च समयोचितैः ।
 वादम्बकुररक्राञ्चदंससारसमेखलाः ॥ ३७ ॥
 तीरान्तोद्गतवानीरकेतकीपण्डमण्डिताः ।
 जलान्तलीनमत्स्यैश्च सञ्जन्ना नलिनीवनैः ॥ ३८ ॥
 लेख्याश्च गृहभित्तीनामधोभागेषु दीर्घिकाः ।
 फलैः समं समक्षेक्षुषणिनाञ्चनभाजनाः ॥ ३९ ॥
 विन्यस्तपद्मिनीपत्राः सोत्पलाः पानभूमयः ।
 मिचित्रातोद्यहस्ताश्च नृत्यगीतविचक्षणाः ॥ ४० ॥
 शुद्धिता ललना लेख्याः प्रेक्षासङ्गीतभूमिषु ।
 प्रकल्प्याः पञ्जरस्थाश्च चक्रोरशुभ्रसारिकाः ॥ ४१ ॥
 प्रहृष्टाः परपुष्टाश्च मयूराश्च समुचमुदाः ।
 इति यानि प्रदिष्टानि प्रयोक्तव्यानि वेदमनि ॥ ४२ ॥
 तानि सर्वाणि शस्तानि सर्वोपकरणेष्वपि ।
 देवयोनिगणास्तद्वत् पुरुषाश्च त्रिनिन्दिताः ॥ ४३ ॥
 साकन्दाश्च न शस्यन्ते पीठशय्यासनादिषु ।
 पुरस्तात् कीर्तितान्यत्र प्रयोक्तव्यानि यानि च ॥ ४४ ॥
 तानि शस्तानि कक्षासु समादेःकुलेषु च ।
 दिव्यमानुषसम्बर्द्धान्याख्यानाख्यापिनादिषु ॥ ४५ ॥
 प्रोक्तानि तानि तावन्ति शुभान्यालेख्यकादिषु ।
 इति कथितमप्रयोज्यं योजनीयं च बुध्या
 भयनशयनकक्षादेवधिष्ण्यादिकेषु ।
 विरचयति यथोक्तं निन्दितं वर्जयेद् यः
 स भवति नृपतीनां शिल्पिनां चार्चनीयः ॥ ४६ ॥

इति महासजाधिरागधीनोद्देवविरचिते समसङ्गयत्न गतपरनासि यास्तुवाग्ने

अप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

१ 'नी', २ 'त' क पाठ । ३ 'शु' म ग. पाठ । ४ 'पु' क. पाठ ।
 ५ 'कुं', ६ 'न्यानास्या' ख. ग. पाठ ।

अथ शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

भव भूमः शिलान्यासविधिमत्र यथागमम् ।
 तत्रोदगयने पुण्ये शुद्धपक्षे शुभेऽहनि ॥ १ ॥
 स्थिरग्रहस्य दिवसे करणे च गुणान्विते ।
 तिष्येऽधिनीपु रोहिण्यामुत्तरेष्वपि च त्रिषु ॥ २ ॥
 रेवत्यां श्रवणे दम्ने शिलाचिन्यासमाचरेत् ।
 स्थिरस्य राशेऽन्द्ये सौम्यमित्राचलोकिते ॥ ३ ॥
 सम्यङ्निमित्तशकुनस्वस्तिपुण्याह्न्याचिते ।
 हर्षोदये च मनसः कुर्याद् वास्तोनिवेशनम् ॥ ४ ॥
 भद्रः प्रकृत्वा शास्त्रज्ञः शुचिः स्नातः समाहितः ।
 कर्मारभेत स्थपतिः कृतदेवार्चनक्रियः ॥ ५ ॥
 पूर्णां समामविकलां चतुरश्रामनिन्दिताम् ।
 शिलामाद्यां चये सार्धं परीक्षेत विचक्षणः ॥ ६ ॥
 कुम्भादकुशध्वजच्छत्रमस्त्यचामरतोरणैः ।
 दूर्वाणागफलोष्णीपपुष्पस्वस्तिरुवेदिभिः ॥ ७ ॥
 नन्दावतैः सचमरैः कूर्मपद्मनिशाकरैः ।
 वज्रैः प्रशस्तैः प्राकारभूषिताः कर्मणो हिताः ॥ ८ ॥
 दीर्घा हस्वाल्पविपमाल्छामाध्यातापरीक्षिता ।
 दिङ्मूढा चाङ्गहीना च सास्थ्यङ्गारा सशर्करा ॥ ९ ॥
 खण्डा दुःपेकनिर्भिन्ना कृष्णा दोषमपावदा ।
 नृणां पशुतुरङ्गाणां पदाङ्गाः स्वस्तिदृढये ॥ १० ॥
 क्रव्यान्मृगविहङ्गानां पादैः स्पृष्टास्तु वर्जयेत् ।
 नन्दाभद्राजयापूर्णाश्चतस्रः स्युरिमाः शिलाः ॥ ११ ॥
 वासिष्ठी काश्यपी तद्वद् भार्गव्याङ्गिरसीति ताः ।
 तत्र प्रागुत्तरे देशे संनिवेशस्य वास्तुनः ॥ १२ ॥

१. 'स्यापनाय्या' (?) क, 'ज्ञायाय्या' ग, पाठः । २. 'ताः' ख, ग, पाठः ।
 ३. 'राः' क, पाठः । ४. 'क्षणे' क, 'पक्षे' ग, पाठः । ५. 'दाः' ख, पाठः ।

नैर्ऋत्यां वा सकुसुमां समां गोचर्मसम्मिताम् ।
 वेदी सगन्धरुलशां चतुरश्रां प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥
 आप्रेय्यामादितो नन्दां स्थापयेत् क्रमशः शिलाम् ।
 अकालमूलैरव्यङ्गैः सपद्मोत्पलपल्लवैः ॥ १४ ॥
 सर्वोपधिहिरण्याद्यैर्हैमराजतमृन्मयैः ।
 कुम्भैस्ताम्रमयैश्चापि मन्त्रैस्तामभिपेचयेत् ॥ १५ ॥
 तीर्थप्रसवणाम्भोभिः सरत्वाक्षतपङ्कजैः ।
 सुगन्धिभिः सपुण्याहमभिपेकं प्रयोजयेत् ॥ १६ ॥
 जाह्नवीयमुनारेवात्सरस्त्याद्रिसम्भवं (वैः?वम्) ।
 महानदीजलं शस्तं शुभतीर्थमव तथा ॥ १७ ॥
 तथाद्रिवनवेशन्तदेवायतनजानि च ।
 अभिपेकार्थमम्भांसि च्छालाममुपाहरेत् ॥ १८ ॥
 मन्त्रेणानेन चैतासामभिपेकं समाचरेत् ।
 हिरण्यवर्णाः पावन्यः शुचयो दुरितच्छिदः ॥ १९ ॥
 पुनन्तु शान्ताःश्रीमत्य आपो युष्मान्मधुच्युतः ।
 मन्त्रपूतेन पयसा स्नापयित्वा ततः शिलाम् ॥ २० ॥
 स्थपतिर्गन्धकल्केन मङ्गल्येनानुलेपयेत् ।
 हिमचैन्दनपूर्णेन व्यवकीर्य सुगन्धिना ॥ २१ ॥
 तरसा छादयेद्रेणां सलाजैः पुष्पटामभिः ।
 धूपमाल्योपहारैश्च दधिमांसाक्षतादिभिः ॥ २२ ॥
 पूजयेदिष्टकां देवीं वस्त्रयुग्मैश्च पुष्कलैः ।
 निवेशनान्ते नैर्ऋत्यां तदा विभानवस्थितान् ॥ २३ ॥
 समसङ्ख्याञ्च शुचीन् प्राज्ञानर्चयेद् दक्षिणाफलैः ।
 ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहगीतवादित्रनिस्वनैः ॥ २४ ॥
 कर्ता जनितरोमाञ्चस्तेभ्यः कुर्यान्नमस्क्रियाम् ।
 निवेद्य वास्तोष्पतये भूतेभ्यश्च ततो बलिम् ॥ २५ ॥

१. 'सु' ग. पाठः । २. 'वमान्यः' क. पाठः । ३. 'चन्द्रेण पू' ल. ग.
 पाठः । ४. '१' ग. पाठः

तासां चतसृणामन्याः कुर्यादृपशिलाः पृथक् ।
 प्राकारं स्वस्तिकाङ्के द्वे तथा श्रीवत्सलक्षणा ॥ २६ ॥
 नन्द्यावर्तस्तु पूर्णायां भवे(दिको?दङ्को) यथाक्रमम् ।
 कर्णे प्राग्दक्षिणे नन्दां वास्तुनः स्थापयेदर्धः ॥ २७ ॥
 अन्याः क्रमेण भद्राद्याः कोणेष्वन्येषु च त्रिषु ।
 प्रतिष्ठापनमन्त्राश्च तासां चतसृणामपि ॥ २८ ॥
 चत्वार ऋषिभिर्गीताः शाश्वतारम्भदर्शनाः ।
 वीर्येणादिवराहस्य वेदार्थं स्वभिमान्नि(ताः?ताम्) ॥ २९ ॥
 वसिष्ठेनन्दिनीं नन्दां प्राक् प्रतिष्ठापयाम्यहम् ।
 सुमुहूर्ते सुदिनसे सा त्वं नन्दे! निवेशिता ॥ ३० ॥
 आयुः कारयितुर्दीर्घं श्रियं चाभ्यामिहायह ।
 भद्रासि सर्वतोभद्रा मद्रं! मद्रं विधीयताम् ॥ ३१ ॥
 कश्यपस्य मियसुते! श्रीरस्तु गृहमेधिनः ।
 जये! विजयतां स्वामी गृहस्यास्य महात्मनः ॥ ३२ ॥
 आचन्द्रार्कं यशश्चास्यं भूम्यामिह विरोहत् ।
 त्वयि सम्पूर्णचन्द्रामे! न्यस्तायां वास्तुनस्तले ॥ ३३ ॥
 भवत्येव गृहस्वामी पूर्णे! पूर्णमनोरथः ।
 दत्ते! मूलचर्च(यो?थं) मन्त्रैः कुर्यात् स्वस्तिकवाचनं ॥ ३४ ॥
 ताभिर्हिरण्यवर्णाभिः शिलाभिः सममद्भुतम् ।
 प्रास्तुदक्षिणान् घन्या न प्रत्यग्दक्षिणास्तु ॥ ३५ ॥
 इष्टकार्थत्वभयनप्राकारपुरकर्मसु ।
 चिताने चितिविन्यासे चतुर्मुखनिकेतने ॥ ३६ ॥
 पुरोधः शान्तिवेदीषु प्रतिष्ठास्थानेषु च ।
 याज्ञिकेन विधानेन क्रमशः स्थापयेच्छिलाः ॥ ३७ ॥

१. 'र च स्व', २. 'शेषा श्री', ३. 'ध' ग. पाठः । ४. 'दृ',
 ५. 'स्या', ६. 'म' क. पाठः । ७. 'म' ख. ग. पाठः । ८. 'मिः उशिलाभिः सम
 हुतम्', ९. 'के', क. पाठः ।

§ त्रैलोक्यैर्णासमा(सै?ल्यै)स्ताः सामभिः सं महाप्रतैः ।
 गायत्र्युष्णिगतुष्टुभिर्बृहत्या च यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥
 चयान् समस्तांश्चिनुयाच्चतुरो विरमेत् ततः ।
 ज्ञात्वा भित्तिप्रमाणं च चित्तेक्षयचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥
 समाप्यमादिकमैवं कनिष्ठं च यथोत्तरम् ।
 प्रतिष्ठितास्ताः प्रथमं भूतले सुस्थिताः समाः ॥ ४० ॥
 न चालयेच्चालने स्याद् गृहभर्तुर्महद् भयम् ।
 कम्पने च भयं विद्यादेतासां स्थिरतां पुनः ॥ ४१ ॥
 स्थपतेर्गृहभर्तुश्च मङ्गलं परमं विदुः ।
 प्राग्दक्षिणोयां चलने गृहभर्तुर्महद् भयम् ॥ ४२ ॥
 भार्याविनाशो नैर्ऋत्यां शून्यं(?) भीतिर्महद्विधिः ।
 गुरोश्च भयमैशान्यामपचारोऽपि तद् भवेत् ॥ ४३ ॥
 प्रथमं स्थापितेनैतानेवं स्तम्भानपि न चालयेत् ।
 नोद्धरेत् प्रणुद्याच्च विधिस्तुल्यो यतोऽनयोः ॥ ४४ ॥
 विन्यासं प्रथमं तस्मात् कुर्यात् सम्यक् समाहितः ।
 शिलानां स्थपतिस्तद्वत् स्तम्भानामपि सर्वथा ॥ ४५ ॥
 द्वारप्राकारशालानां नगराणां च वेदमनाम् ।
 तत्प्रमाणो विधिर्धस्मात् तस्मात् तत्राहतो भवेत् ॥ ४६ ॥
 एवं शिलान्यासविधानमेतद् यथायदस्माभिरिदोपदिष्टम् ।
 अस्मिन् कृते वेदमसुरालयादि निष्पत्तिमभ्येति विनैव विद्मम् ॥
 इति महाराजाभिषेकश्रीनोजदेवविरचिते समराजगद्गणधारापरनाम्नि बाल्यशास्त्रे
 शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'तु' ल. ग. पाठः । २. 'स्म', ३. 'णनोशाल', ४. 'न्या', ५. 'तथा
 स्मात्तत्रा' क. पाठः ।

§ 'त्रैलोक्यै' इति मातृकासु दृश्यते ।

अथ वलिदानविधिर्नाम पद्मत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो वलिरूपविधेः क्रमम् ।
 येन येनार्चिता देवास्तुप्यन्ति समहेश्वराः ॥ १ ॥
 मण्डलं वास्तुनो मध्ये गोमयेन प्रकल्पयेत् ।
 कलशं तत्र विन्यस्येत् सप्तसूत्रं सकाञ्चनम् ॥ २ ॥
 वास्तुदेवास्ततः कल्प्या यथास्थाननियोगतः ।
 सधूपैर्विविधैर्माल्यैरर्घ्यैः पथान्निवेदयेत् ॥ ३ ॥
 अर्चयेद् विश्वकर्माणं माल्यैर्धूपैर्विलेपनैः ।
 भक्तैः फलैर्वह्निविधेः पूजयेत् सुसमाहितः ॥ ४ ॥
 आज्येन पयसा दध्ना पूजयेच्चिञ्चलिनं पुनः ।
 शालिगोधूममुद्गाद्यैर्धान्यैः पर्जन्यमर्चयेत् ॥ ५ ॥
 जयन्तं पूजयेद्रामद्राक्षारखर्जूरिकादिभिः ।
 मालतीमल्लिकाभिश्च पूजयेत् त्रिदशाधिपम् ॥ ६ ॥
 पुष्पै रक्तैस्तथा धूपै रक्तचन्दनलेपनैः ।
 ततः सूर्यं जगन्नाथं पूजयेद्धोरुचक्षुपम् ॥ ७ ॥
 जम्बीरैर्वीजपूरैश्च नारङ्गैः पीतकैः फलैः ।
 पूजयेत् सत्यनामानं देवं तेन स तुप्यति ॥ ८ ॥
 मत्स्यमांसैश्च तुप्यन्ति सर्वे रक्षःपुरोगमाः ।
 सितैः फलैर्नारिकेलैर्भृशैश्च परितुप्यति ॥ ९ ॥
 गन्धधूपप्रयोगैश्च नभोनामानमर्चयेत् ।
 पुष्पैः सुगन्धिभिः शुक्लैर्मालतः पारतुप्यति ॥ १० ॥
 कृसरं मधुसंयुक्तं पूष्णे भक्त्या निवेदयेत् ।
 वितथं तु शुभैरन्यैर्मद्यमांसनिवर्जितैः ॥ ११ ॥
 पूजितस्तुष्टिमायाति विवस्नाथ महापुनिः ।
 पुष्पैः सपुष्पैस्तुष्टिमवाप्नोति गृहक्षतः ॥ १२ ॥

बलिदानविधिर्नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

मत्स्यमांसयुतैर्भक्ष्यैर्यमतुष्टिः सदा भवेत् ।
 पुत्रागागरुधुपेन गन्धर्वानर्चयेद् बुधः ॥ १३ ॥
 मृगमांसयुतैर्भक्ष्यैर्भृङ्गराजं च तर्पयेत् ।
 राजजम्बूफलैर्विल्वैर्देवमभ्यर्चयेन्मृगम् ॥ १४ ॥
 पायसैर्मधुसंयुक्तैर्मांसैर्भक्तैश्च शोभनैः ।
 कर्पूरसुरभिद्रव्यगमैः संपूजयेत् पितॄन् ॥ १५ ॥
 सपुष्पैर्मोदकैर्लाजैः पल्लवैश्च विमिश्रितैः ।
 दौवारिकं प्रयत्नेन पूजयेद् विघ्नकारकम् ॥ १६ ॥
 अपूर्वैः शोभनैर्गन्धैर्धूपैर्पाल्यैरनुत्तमैः ।
 पुष्पैः कण्टकजातीनां सुग्रीवं पूजयेत् सदा ॥ १७ ॥
 सपुष्पैर्ला(पं?)ज)कैर्भक्ष्यैर्दधियुक्तान्नपायसैः ।
 अर्चयेत् पुष्पदन्तं तु यशोवीर्यान्वितं सुरम् ॥ १८ ॥
 मांसैश्च सूकरादीनां वनतेयं सदार्चयेत् ।
 वरुणं च महासत्त्वं पूजयेद् धूपचन्दनैः ॥ १९ ॥
 राहुं च मांससंयुक्तैस्तर्पयेद् भक्ष्यभोजनैः ।
 रुधिरं प्रदत्तेन तुष्टिमेति शनैश्चरः ॥ २० ॥
 मांसेन तु क्षयस्तुष्टिं रोगाणामधिपो व्रजेत् ।
 मेदसा पूजयेद् रोगं सर्वलोकभयङ्करम् ॥ २१ ॥
 वासुकिं क्षीरदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
 पूर्वयत् पूजयेद् देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् ॥ २२ ॥
 सितमसूनविन्यासैर्भृङ्गाटं पूजयेद् बुधः ।
 दधियुक्तेन चान्नेन सोमं सर्वत्र पूजयेत् ॥ २३ ॥
 कुबेरं धूपदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
 अदितिं च सुवर्णेन पद्मैरपि च पूजयेत् ॥ २४ ॥
 अर्कमन्दारमालामिष्टपत्रं च समर्चयेत् ।
 अन्पेपापपि देवानामर्चनं धूपसाम्प्रतैः(?) ॥ २५ ॥

१. 'पुष्पैर्ला(पं?)ज)कैः' ख. ग. पाठः । २. 'ध' क. पाठः ।

सर्वपुष्पफलैर्धृष्यां कार्यं बुद्धिमता सदा ।
 इत्येते बलयः सर्वे शान्त्यर्थं परिकल्पिताः ॥ २६ ॥
 शोधने कर्षणे भूमेः साधने रूपकल्पने ।
 गृहे प्रवेशने रम्ये तिथिमभ्युदयेषु च(?) ॥ २७ ॥
 स्कन्धावारनिवेशेषु पुरग्रामनिवेशने ।
 देवालयक्षितिपवेश्मनिवेशनेषु
 प्रोक्तान् बलीन् प्रवितरेत् प्रयतः सुरेभ्यः ।
 पारम्भमन्यमपि वास्तुगतं चिकीर्षुः
 कुर्वन्निमं विधिमभीप्सितभाजनं स्यात् ॥ २८ ॥

इति महाएजाधिराजश्रीम नरेवरिचिन समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 बलिदानविधिर्नाम षटत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ कीलकसूत्रपातो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

वर्णानां यानि दारुणि कीलकार्थं नियोजयेत् ।
 इदानीं तानि वक्ष्यामि श्रेयःकीर्त्तिहिताय च ॥ १ ॥
 खदिरोदुम्बराश्वत्थशालशाकधवाजुनाः ।
 अञ्जनः कटराशोरुतिनिशाखणचन्दनाः ॥ २ ॥
 शिरीषसर्जन्यग्रोधवेणवः कीलकर्मणि ।
 पुलाभानो द्रुमाः शस्ताः स्त्रीनाभानो विगहिताः ॥ ३ ॥
 अश्वत्थः खदिरश्चैतौ विभाणां वृद्धिकारका ।
 रक्तचन्दनवेणूत्थकीलां क्षत्रस्य पूजितौ ॥ ४ ॥
 शाकश्च खदिरश्चेति सामन्तानां हिताविर्मा ।
 कीलां शालशिरीषोत्थौ वैश्यानां कीर्त्तिर्तो शुर्मा ॥ ५ ॥
 गृह्णन्तेस्तु तिनिस्रधवाजुनसमुद्भवाः ।
 वैश्यादेश्मसु सौभान्यकार्ये च स्युरशोरुजाः ॥ ६ ॥

१. 'न' क. पाठ. । २. 'यश्च ते', ३ 'ल', ४. 'त' ख पाठ. ।

न्यग्रोयो वणिजां धाम्नि भूमिकर्मण्युदम्बरः ।
 महामा(त्रिंश्र)भवेद्यानां कीलाः सर्जार्जुना गृहे ॥ ७ ॥
 विप्राणां सर्ववर्णोत्थाः क्षत्रियाणां त्रिवर्णजाः ।
 वर्णद्वयोक्ता वैश्यानां शूद्राणां स्वानुलोमतः ॥ ८ ॥
 प्रतिलोपा न कर्तव्याः कीलका भूतिमिच्छता ।
 प्रमाणान्यथ कीलानां निगद्यन्ते पृथक् पृथक् ॥ ९ ॥
 द्वात्रिंशद्द्वगुलाः कीला विप्राणां स्युः शुभावहाः ।
 क्षत्रियाणां पुनश्चाष्टात्रिंशत्पद्दगुलसम्मिताः ॥ १० ॥
 चतुर्विंशत्यद्दगुलाश्च वैश्यानां शुभदायिनः ।
 विंशत्पाद्यद्दगुलः कीलाः शूद्रजातेस्तु ते हिताः ॥ ११ ॥
 षड्दगुलपरीणाहाः सर्वेष्वेते शुभावहाः ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां वेदाष्टाश्रपदश्रयः ॥ १२ ॥
 षडश्रयस्तु शूद्रस्य मर्कतेस्तु यदृच्छया ।
 दार्भर्मौर्झार्णिकापासं विमादीनां यथाक्रमम् ॥ १३ ॥
 अर्धपर्वपरीणाहं दृढं सूत्रं तु वर्तितम् ।
 अलाभे स्वस्य सूत्रस्य प्रोक्तादन्यतमं बुधः ॥ १४ ॥
 गृहणीयात् सूत्रमन्ये तु गृहणीयुः स्वेच्छयैव ते ।
 इत्थं संभृत्य सम्भारान् गृहभर्ता शुभेऽहनि ॥ १५ ॥
 शुक्लपक्षे शुचिः स्नातः स्यपतिश्च सिताम्बरः ।
 गृहस्थान्निभिर्चोत् तु देवस्थानानि लक्षयेत् ॥ १६ ॥
 कुसुमाक्षतमर्त्यश्च कर्तव्या गृहदेवताः ।
 आदौ स्थानानि शङ्कूनां परीक्षेत समन्ततः ॥ १७ ॥
 तेषु सर्वेषु कर्तव्यमर्चनं तु यथाविधि ।
 गृहस्य मध्ये सिक्त्वा तु निरूप्य ब्रह्मणः पदे ॥ १८ ॥
 गोमयेन समालिप्तां कुर्याद् वेदीं सुलक्षणां ।
 चतुरश्रां चतुर्द्वारमक्षतैः सुप्रतिष्ठिताम् ॥ १९ ॥

१. 'स्वविद्याना' ख., 'स्वविद्याना' ग. पाठः । २. 'दशान्न',
 ३. 'धिपेद', ४. 'ना', ५. 'त्ता द', ६. 'प्यश्क' ख. ग. पाठः ।

तस्या मध्ये प्रतिष्ठाप्यः कुम्भो ह्यमोऽथ राजतः ।
 ताम्रको मृन्मयो वापि पूर्वालाभे परः परः ॥ २० ॥
 अकालमूलः सोऽज्यङ्गो जलपूर्णः स्वलङ्कृतः ।
 मणिरत्नप्रवालंश्च स्वर्णरूप्येण गर्भितः ॥ २१ ॥
 प्रतिष्ठा(प्याऽप्योऽ)क्षतः पुष्पफलबीजसमन्वितः ।
 श्वेतेन चन्दनेनैव चर्चयित्वा समन्ततः ॥ २२ ॥
 तस्योपरिष्ठाद् विन्यस्येत् क्षीरद्वयस्य पल्लवम् ।
 सुगन्धिनार्थं धूपेन धूपयित्वा चतुर्दिशम् ॥ २३ ॥
 वेष्टयेद्दहतेनैव शुक्लवस्त्रेण सर्वतः ।
 वास्तुमध्ये यतो ब्रह्मा कुम्भरूपं(पिपः)स तिष्ठति ॥ २४ ॥
 कुम्भस्योत्तरभागे तु कीलकान् स्थापयेद् बुधः ।
 कीलानष्टौ परीक्षेत स्थापयेच्च यथाविधि ॥ २५ ॥
 श्वेतचन्दनलिप्तौस्ताञ् श्वेतपुष्पैर्विभूषयेत् ।
 सालक्तकान् सुरभिणा धूपेन च सुधूपितान् ॥ २६ ॥
 ऊर्णामयेन सूत्रेण त्रिवर्णेनाभिवेष्टयेत् ।
 मधुसर्पिर्दधिक्षीरैर्मूलभागेषु लेपयेत् ॥ २७ ॥
 अर्चयेत् परशुं सूत्रमष्टीलादीनि सर्वतः ।
 अथोपकरणान्यत्र धूपपुष्पाक्षतादिभिः ॥ २८ ॥
 ततः पूर्वोत्तरे वास्तोर्भागे सप्तार्चिषः पदे ।
 गोमयेन समालिप्ते कुशास्तरणमास्थितः ॥ २९ ॥
 अग्निकार्यं प्रकुर्वीत पुरोधः शान्तिमेव च ।
 सांवत्सरः शुचिः स्नातः कृतस्नानः(?) समाहितः ॥ ३० ॥
 शङ्कुना साधयेत्प्रं सम्यक् तद्दृष्टिकायवा(?) ।
 रात्रिलग्नं तु नक्षत्रैर्मध्यास्तोदयसंश्रितैः ॥ ३१ ॥

१. 'च', २. 'पवीक्षेत' (?) ख. ग. पाठः । ३. 'सास्ते श्वे', ४. 'काः',
 ५. 'ताः' क. पाठः । ६. 'शीलवानि' ख. ग. पाठः । ७. 'स्वाचिः'
 ८. 'शङ्कुतया', ९. 'त खाटि' ख. ग. पाठः ।

एवं संसाधयेद्ध्रमं यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।
 पूजया तुष्टिकारिण्या पूजयेच्च पुरोहितम् ॥ ३२ ॥
 अभ्यर्चिते यतस्तस्मिन् ब्रह्मा भवति पूजितः ।
 सांवत्सरस्य कर्तव्या ततः पूजा यथाविधि ॥ ३३ ॥
 सांवत्सरेऽर्चिते यस्मात् पूजितः स्याद् बृहस्पतिः ।
 स्थपतिं पूजयेत् पश्चात् त्वष्टृतुष्टिचिकीर्षया ॥ ३४ ॥
 तदधीनं यतः कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 श्वेतचन्दनदिग्धांस्ताञ् श्वेतपुष्पैश्च पूजितान् ॥ ३५ ॥
 सदशैरहर्तैर्वस्त्रैरङ्गुलीयैः प्रपूजयेत् ।
 परिकर्मकरा ये च तान् यथाशक्ति पूजयेत् ॥ ३६ ॥
 हेम्ना बस्त्रादिदानैश्च वाग्मिर्वा परितोपयेत् ।
 यथा सुमनसस्ते स्युस्तथा कर्तव्यमादरात् ॥ ३७ ॥
 ततः स्थपतिराचम्य बलिकर्म समाचरेत् ।
 सूत्रपाते बलिं धीमान् सार्वभौतिरुमाचरेत् ॥ ३८ ॥
 तस्यालामे बलिः कार्यो यो भवेत् सोऽभिधीयते ।
 विदधीत चरुञ् श्वेतरक्तपीतासितान् पृथक् ॥ ३९ ॥
 पायसं कृसरं क्षीरं निष्पावाञ् श्वेतमोदनम् ।
 पाविकादैधिरुपांश्च पललोलापिकाघृतम् ॥ ४० ॥
 दध्योदनं च संमिश्रं देवताभ्यो निवेदयेत् ।
 तिलैर्घृतेन सहितैर्देवमग्निं च पूजयेत् ॥ ४१ ॥
 ततश्च पायसं दध्ना ब्रह्मस्थाने निवेदयेत् ।
 ततश्चानुक्रमेणैव देवताभ्यो बलिं हरेत् ॥ ४२ ॥
 बलिकर्म यथान्यायं कृत्वा च द्विजवाचनम् ।
 स्वशास्त्रीयाञ् शुचीन् प्राज्ञान् पूजयेद् दक्षिणाफलैः ॥ ४३ ॥
 ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहैर्गातयादित्रनिस्वनैः ।
 ततो विमैः सह स्वामी कुर्यात् तस्य प्रदक्षिणम् ॥ ४४ ॥

१. 'वे' ख. ग. पाठः । २. 'वि' ख. पाठः । ३. 'दध्यम्' ख. ग. पाठः ।
 ४. 'मृ' क. पाठः ।

अक्षतान् प्रथमं कुम्भे दापयित्वा द्विजोत्तमैः ।
 ततो दक्षिणपूर्वेण गत्वा पुण्याहवाचकैः ॥ ४५ ॥
 अहताम्बरसंवीतः शुचिः स्थपतिरासने ।
 निपद्य भाङ्मुखः शैङ्कुं धृत्वा दक्षिणपाणिना ॥ ४६ ॥
 पश्चाद्दादाय धामेन प्रतिष्ठाप्य च भूतले ।
 मन्त्रानमून् जपन् वीरो हन्यात् परशुना ततः ॥ ४७ ॥
 विशन्तु ते तलं नागा लोकपालास्तथैव च ।
 प्रतिष्ठन्तु गृहं चास्मिन्नायुर्वलकरं भवेत् ॥ ४८ ॥
 प्रहारान् सुम्भिरानष्टौ दद्यात् कीलस्य सूर्यनि ।
 हन्यमाने ततः कीले निपित्तान्युपलक्षयेत् ॥ ४९ ॥
 गोविप्ररथनागाद्याः कन्या नृपवरस्त्रियः ।
 शङ्खदुन्दुभिर्वंशानां तथा गीतस्य च ध्वनिः ॥ ५० ॥
 आविर्भवति यद्यस्मिन् हन्यमाने प्रभुस्तदा ।
 सततं सुखमाप्नोति शान्त्यैश्वर्येश्च वर्धते ॥ ५१ ॥
 हतं क्षुतं विपन्नं वा निपेधः सूत्रकीलयोः ।
 पापण्डिनां च सर्वेषां दर्शनं न सुखावहम् ॥ ५२ ॥
 दृष्ट्वा शुभनिपित्तानि ततः शङ्कुं निवेशयेत् ।
 हन्यमानो यदा कीलो विशेद् भूमौ शनैः शनैः ॥ ५३ ॥
 कर्मसिद्धिर्भवेत् तत्र गृहं रत्नपरिच्छदम् ।
 हन्यमानोऽपि न विशेद् धरित्री कीलको यदा ॥ ५४ ॥
 न तत्र कर्मसिद्धिः स्यादनिमित्तं च लक्षयेत् ।
 एतेनापि प्रहारेण यत्र कीलो विशेन्महीम् ॥ ५५ ॥
 नै सिद्धिं याति तत्रैकः कृतं वा नोपभुज्यते ।
 आपस्याष्टीलया हन्यान्न फाष्टेन कथञ्चन ॥ ५६ ॥
 फाष्टेन ताडितः कीलो वद्विदोपरुरो भवेत् ।
 अश्मना यदि ताड्येत तदा व्याधिं प्रयच्छति ॥ ५७ ॥

१. 'कुम्भ' क. पाठ । २. 'एव' ख, 'श' ग. पाठ । ३. 'रा' क. पाठः ।
 ४. 'शान्तेषु' क, 'शान्त्यैश्वर्य', ख, ग. पाठः । ५. 'स' ख, ग. पाठः ।

ऐन्द्रीं प्रतिनतः कीलो धनसाम्मानकारकः ।
 आश्रेष्यां मरणते कीले भवत्यग्निभयं महत् ॥ ५८ ॥
 याम्यायां मरणं रात्रां दिशि राक्षसतो भयम् ।
 धननाशस्तु वारुण्यां वायव्यां रोगवो भयम् ॥ ५९ ॥
 सौम्यं सौम्यानते राजप्रसादायेशतो गतः ।
 कीलके कूर्चके जाते पुत्रपौत्रान्वयैर्गृहे ॥ ६० ॥
 परमामृद्धिमाप्नोति धनधान्यैश्च वर्धते ।
 हन्यमानो यदा यत्नात् कीलः कश्चिन्नपि स्फुटेत् ॥ ६१ ॥
 नाशं विद्यात् तस्य पत्न्या ज्येष्ठस्य तनयस्य वा ।
 यदि भज्येत कीलः स्वात् स्वामिनो जायते वधः ॥ ६२ ॥
 यदा कीलः पतैद्धस्ताद् भ्रंशः स्यात् स्थपतेस्तदा ।
 हस्तभ्रष्टर्था(?) स भवेदष्टाले हस्तविच्युते ॥ ६३ ॥
 सुखेन हन्यमानश्चेत् कीलः स्वस्थो न जायते ।
 अष्टौ प्रहारानपरांस्तस्य दद्यात् तदा पुनः ॥ ६४ ॥
 स्रग्गन्धधूपोपहारैः कुर्याच्च परिपेचनम् ।
 इदं साम महापुण्यं परिचिन्त्य समासतः ॥ ६५ ॥
 त्रैशोके तु जपेद् विद्याच्च यावच्छब्दकभिपेचनम् ।
 गत्वाथ नैर्ऋतीमाशां ततः शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६६ ॥
 ऊर्णार्यवेन साम्नास्य सम्यक् स्तपनमाचरेत् ।
 पायोर्दिशं ततो गत्वा तत्र शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 अभिपेकं महारत्नसाम्ना तस्य ममाचरेत् ।
 अथैशानीं दिशं गत्वा शङ्कुं तस्यां निवेशयेत् ॥ ६८ ॥
 भाग्रेण साम्ना कुर्वीत प्राग्वात् तस्याभिपेचनम् ।
 ततोऽनु सूत्रं वधीयात् सव्यं द्विगुणवेष्टितम् ॥ ६९ ॥
 प्रदक्षिणं प्रसाधैतदुक्तः शङ्कुक्रमो यथा ।
 (मंत्र)ध्यमानं यदा सूत्रं शङ्कुः किमपि मुञ्चति ॥ ७० ॥

१. 'च गते' ल. ग. पाठः । २. 'न' ल. पाठः । ३. 'लभ्यात्', ४. 'स्य',
 ५. 'लतुरयो', ६. 'यस्य स' क. पाठः । ७. 'यवेशन' क, 'यवेश' ल. पाठः ।
 ८. 'प्राग्वात् (कान्ते स)मान' क. पाठः । ९. 'सुः' म. ग. पाठः ।

सदंशे सौचिका वाजिपोषका व्यजनोपमे ।
 तर्क्षणाश्च शरावाभे स्वस्तिके वन्दिमागधाः ॥ १३ ॥
 पणवाभे मृद्भाभे वेषुत्पादियादकाः ।
 विशर्करे तु रथिनः कवन्धप्रतिमे पुनः ॥ १४ ॥
 नीचाः श्वपाकाश्च यवप्रतिमे धान्यजीविनः ।
 उत्सङ्गे श्रमणा हस्त्वारोहिणो (रा?ग)जदन्तके ॥ १५ ॥
 परशुप्रतिमे क्षेत्रं वन्धनागारिणो जनाः ।
 विस्त्राविणि सुराकाराः श्वभ्राभे कर्मकारिणः ॥ १६ ॥
 युगले नापिताः स्वैविद्याह्वये(?)कोशरक्षिणः ।
 त्रिकुष्टे पञ्चकुष्टे च वसैयुर्वह्निजीविनः ॥ १७ ॥
 समन्ततः † परिच्छन्ने सर्वे मानोपजीविनः ।
 द्विकूस्वस्तिके तु चैत्यानि कुर्याद् वासांश्च सर्वशः ॥ १८ ॥
 श्रीवृक्षप्रतिमे वृक्षान् यज्ञवाटांश्च कारयेत् ।
 वर्धमानाकृतिमुखेऽप्येतानेव प्रकल्पयेत् ॥ १९ ॥
 एणीपदे तु गणिकाश्चौरान् नरपदोपमे ।
 इत्युक्ताः शुभदा वासाः सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ २० ॥
 कर्मोपजीविजनवासनिभित्तमेताः
 क्षेत्राकृतीरभिहिताः प्रविमृश्य तेषाम् ।
 वेश्मानि कारयति यः स्थपतिर्यथाव-
 न्मान्यः स कस्य न भवेदिह भूमिपृष्टे ॥ २१ ॥
 इति महास्रगाधिराजधीभोजदेव्यावरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 वास्तुसंस्था(प?)नमातृकानामाष्टाद्विंशोऽध्यायः ॥

१. 'क्षणाश्च', २. 'भे' ख. ग. पाठः । ३. 'श्नाधि वा' ग. पाठः ।

† 'परिच्छिन्नमि'ति लक्ष्ये प्रतिवम् ।

अथ द्वारगुणदोषो नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

गृहाण्युक्तानि सर्वेषामेवं कर्मोपजीविनाम् ।
 वर्णिनां च गृहस्थानां कथ्यन्तेऽतः परं यथा ॥ १ ॥
 भल्लाटे धनदे यद्वा चरके पृथिवीधरे ।
 ब्राह्मणस्य भवेद् वैश्व माहेन्द्रद्वारमुत्तमम् ॥ २ ॥
 माहेन्द्रंकेऽथ सत्ये वा आर्यके वा निकेतनम् ।
 कार्यं गृहक्षतद्वारं क्षत्रियस्य शुभावहम् ॥ ३ ॥
 याम्ये वैवस्वते चापि मान्धर्वेऽथ गृहक्षते ।
 वैश्यस्य भवनं कार्यं द्वारं पुष्पाह्वये शुभम् ॥ ४ ॥
 चारुणे पौष्पदन्ते वा यद्वा मंत्रेऽथवायुरे ।
 शूद्रस्य सदनं कार्यं मल्लायद्वारमुत्तमम् ॥ ५ ॥
 विप्राणां प्राङ्मुखं वास्तु गृहं स्याद् दक्षिणामुखम् ।
 वर्धते धनधान्येन पुत्रपौत्रैश्च नित्यशः ॥ ६ ॥
 दक्षिणाभिमुखं वास्तु भवनं पश्चिमासुखम् ।
 क्षत्रियस्य धनं धान्यं विक्रमश्चेद् वर्धते ॥ ७ ॥
 वास्तुनः पश्चिमं द्वारं भवनस्योत्तरामुखम् ।
 तत्रैवते धनेर्धान्यैः पुत्रपश्वादिभिश्च विद् ॥ ८ ॥
 वास्तु स्यादुत्तरद्वारं गृहं पूर्वामुखं तथा ।
 शूद्रस्य कर्मवृत्तिस्तु धनधान्यविवर्धते ॥ ९ ॥
 एकस्यामपि शालायां चत्वारः संप्रकीर्तिताः ।
 निवेश्येद्वारभागाश्च कथ्यन्ते च शुभाशुभाः ॥ १० ॥
 उत्सङ्गो हीनबाहुश्च पूर्णबाहुस्तथापरः ।
 प्रत्यक्षायश्चतुर्थश्च निवेशः परिकीर्तितः ॥ ११ ॥
 उत्सङ्ग + एवढीक्षाभ्यां(?) द्वाराणां वास्तुवेश्मनोः ।
 स सौभाग्यप्रजावृद्धिधनधान्यजयप्रदः ॥ १२ ॥

१. 'स्ते' ख. ग. पाठः । २. 'यदद्वाराश्च', ३. 'क्षे' ख. पाठः ।

† 'एकदिकाम्या द्वाराभ्याम्' इति पाठः स्यात् ।

आहर्तानेकयज्ञानां राजा राजाधिपश्च यः ।
 तस्याप्यर्धाष्टमतलं भवनं सन्निवेशयेत् ॥ २६ ॥
 वाजभेयेन वा यष्टा यो द्विजः स्यात् समाहितः ।
 गवां कोटिप्रदो यो वा सोऽपि तस्मिन् भवे(खुड्)भीः ॥ २७ ॥
 यथाममाणनिर्दिष्टे षसन्तस्ते नृपादयः ।
 प्राप्नुवन्ति परामृद्धिमृद्धिं तु विपर्यये ॥ २८ ॥
 सपीठतलकं वेश्म मानतः संप्रकीर्तितम् ।
 साधारणेन हस्तेन परं शूद्रस्य विंशतिः ॥ २९ ॥
 चत्वारिंशद् विशः पटिः क्षत्रत्रियस्य प्रथस्यते ।
 अशीर्तिर्द्विजमुख्यस्य शतहस्ता महीपतेः ॥ ३० ॥
 नातः परं नृणामूर्ध्वममाणं शस्तुच्यते ।
 देयदानवदैत्यानां पिशाचोरगरक्षसाम् ॥ ३१ ॥
 सिद्धगन्धर्वपक्षाणां विधातव्यमतोऽधिकम् ।
 एरुभौमादयो नैव गृहं शूद्रस्य विद्यते ॥ ३२ ॥
 वैश्यस्य भवनं कार्यमपो ना(न्य)र्धभूमिकात् ।
 द्विभूमिकादयः कार्यं क्षत्रत्रियस्य न मन्दिरम् ॥ ३३ ॥
 सार्धद्विभौमाद् विप्रस्य त्रितलादपि भूपतेः ।
 हीनप्रमाणादमुतो गृहं यत् कुशिलिपना स्याद् विहितं कथञ्चित् ।
 भर्तुर्मिथे क्षिद्धिधिनाशनं तत् प्रशस्तशीलाद्विपर्ययाय ॥ ३४ ॥
 गुणदोषान् प्रवक्ष्यामि द्वाराणां सर्ववास्तुषु ।
 सुस्थितं चतुरश्रं च कान्तं स्वद्रव्ययोजितम् ॥ ३५ ॥
 ऋजुं स्वकीयदिग्भागे नदूर्खं नतयोच्चकैः ।
 नाल्यं नकुब्जं नाप्यनि(?)पिण्डितं नरहिर्गतम् ॥ ३६ ॥
 नाध्मातं नकुशं मध्ये गतं नान्तरकुक्षिपु ।
 नविद्रुतं नसंक्षिप्तं यत् तत् स्याद् द्वारमृद्धिदम् ॥ ३७ ॥

१. 'टि'प्रदेया वा', २. 'भवेदुभी', ३. 'विद्वेष्य', ४. 'द्विधिवि'(१),
 ५. 'जू', ६. 'स्ते' ल. ग. पाठ ।

म प्राकारेण कुल्येन न विटङ्गेन वा पुनः ।
 अन्तर्हितानि दुप्यन्ति द्वारमर्माणि कुत्रचित् ॥ ५१ ॥
 अत्युचे स्याद् भयं राज्ञो निम्ने तस्करतो भयम् ।
 कुलपीडा भवेत् कुब्जे बहिर्याते पराभवः ॥ ५२ ॥
 आध्मातेऽत्यन्तदारिद्र्यं कृशमव्ये क्षयो नृणाम् ।
 रथ्याविद्धे भवेद् रोगो मरणं चत्वरेण च ॥ ५३ ॥
 शृङ्गाटकेन वैधव्यं दुहितृणां प्रजायते ।
 वाप्या कूपेन वा विद्धे स्यादतीसारतो भयम् ॥ ५४ ॥
 कोणान्मृत्युभयं दद्याद् वृक्षे रोगभयं मयेत् ।
 स्तम्भेन भ्रियते स्वामी भ्रमेणार्थो न तिष्ठति ॥ ५५ ॥
 प्रणालेन महद् दुःखं महाभीतिर्महाकलिः ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन द्वारवेधं विवर्जयेत् ॥ ५६ ॥
 यस्याग्रतः पृष्ठतश्च द्वारे भिन्नयोर्द्वोरपि ।
 अन्योन्यं भिद्यते यस्मिन्नकगत्याश्रिते उभे ॥ ५७ ॥
 वास्तु तद् भिन्नदेहाख्यं भिन्नस्वामिविधायकम् ।
 न तत्र जायते वृद्धिः स्थापितस्य न कस्यचित् ॥ ५८ ॥
 गृहकुक्षौ कृतं द्वारं सर्वरोगभयङ्करम् ।
 पूर्वद्वारं तु माहेन्द्रं प्रशस्तं सर्वकामदम् ॥ ५९ ॥
 गृहक्षतं तु विहितं दक्षिणेन शुभावहम् ।
 गन्धर्वमथवा तत्र कर्तव्यं श्रेयसे (तसि)दा ॥ ६० ॥
 पश्चमेत प्रशस्तं स्यात् पुष्पद्रन्तं जयावहम् ।
 भल्लाटमुत्तरे द्वारं प्रशस्तं स्याद् गृहेशितुः ॥ ६१ ॥
 एकाशीतिपदे तस्मिन्वतुरश्रपदेऽपि वा ।
 द्वारोऽप्य(प)दगास्तासां ब्रूमो बहून्यादितः फलम् ॥ ६२ ॥
 हुताशमीतिः स्त्रीजन्म भूत्यर्थः मियतां वृषे ।
 क्रोधे चावृत्तता(?) पुंसः क्रौर्यं स्यात् पूर्ववत् क्रमात् ॥ ६३ ॥

सुता(पि०सि०)भ्रैप्यनीचत्वे भक्षयानसुतद्धिक्त् ।

रौद्रं कृतग्रमवसं याम्यतः सुतवीर्यहृत्(?) ॥ ६४ ॥

सुतोपपीडा रिपुवृद्धिरर्थसुतानवाप्तिस्तनयार्थसम्पत् ।

स्वाप्तिर्वृशसाद् भयमर्थनाश उक्तः ऋपादित्यपरान्मुखेषु ॥ ६५ ॥

बन्धव्यसत्वे(?) रिपुवृद्धिरर्थसुताप्तिरभ्या गुणसम्पदश्च ।

सुतार्थलब्धिर्द्विपयात्मजेन दोषास्त्रिया नैर्ऋतेदिङ्मुखेषु ॥ ६६ ॥

गुणाश्च दोषाश्च यथावदेते निरूपिता द्वारसमाश्रिता ये ।

ताञ् शिल्पविच्छास्त्रत्रिदां वरिष्ठो विज्ञाय पूज्यत्वमुपैति लोके ॥ ६७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरत्नासि वास्तुशास्त्रे

द्वारगुणदोषो नाम एकोतचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ।

देवानां मनुजानां च पीठमानमथोच्यते ।

पीठं कनीयो भागं च सार्धभागं तु मध्यमम् ॥ १ ॥

द्विभागमुत्तमं तत् स्यादेवा पीठसमुच्छ्रितः ।

महेश्वरस्य विष्णोश्च ब्रह्मणश्चोत्तमं भवेत् ॥ २ ॥

इतरेषां च देवानां कर्तव्यं तन्न धीमता ।

ईश्वरस्य यथाकामं पीठं कार्यं विचक्षणैः ॥ ३ ॥

यस्मिन् स्थाने विधातव्यो ब्रह्मा विष्णुस्तथैव च ।

ईश्वरः सर्वतः कार्यो न दोषस्तत्र विद्यते ॥ ४ ॥

इतरेषां तु देवानां पीठं भागं समुच्छ्रितम् ।

यस्य येन विभागेन वास्तुमानं विधीयते ॥ ५ ॥

तस्य तेनैव भागेन पीठोच्छ्रायो विधीयते ।

मनुजानां च पीठानि वैश्रमनां देवपीठैः ॥ ६ ॥

१. 'पा' ग. पाठः । २. 'र्ये', ३. 'धि', ४. 'तक्ष्', ५. 'ठके' ख,
ग. पाठः ।

तुल्यानि कुर्यादुपरि कृता वृद्धिकराः सुराः ।
 पुरमध्ये तु कर्तव्यं ब्रह्मणो गृहमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 चतुर्मुखं च तत् कार्यं यथा पश्यति तत् पुरम् ।
 अधिकं सर्ववैशम्यस्तथा राजगृहादपि ॥ ८ ॥
 राजवैशमाधिकमपि शस्यतेऽन्यसुरालयात् ।
 पञ्चमौ लोकपालनां राजा श्रेष्ठतमो यतः ॥ ९ ॥
 एवमेतानि देवानां पीठान्युक्तान्यशेषतः ।
 चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि ब्रूमो विमाद्यनुक्रमात् ॥ १० ॥
 पद्त्रिंशदङ्गुलैस्तेषां पीठं विप्रस्य शस्यते ।
 इतरेषां तु वर्णानां हस्वं स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ ११ ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि भुङ्क्ते विप्रो गृहाणि च ।
 प्रयाणौ क्षत्रियो वैश्यो द्रव्योः शूद्रः क्रमात् स्वकम् ॥ १२ ॥
 एवं विभागं पीठानां स्थपतिः परिकल्पयेत् ।
 हितं कारयितुर्वाञ्छन् नृपतेश्च समृद्धये ॥ १३ ॥
 प्रमाणे स्थापिता देवाः पूजार्हाश्च भवन्ति हि ।
 प्रमाणं पीठानामिदमभिहितं ब्रह्मसुराजि-
 त्पुरारीणामत्रापरदिविपदां यच्च नियतम् ।
 ततो विप्रादीनामपि निगदितं यत् तदखिलं
 यैशौचित्यैर्योज्यं श्रियमभिलषद्भिः स्थपतिभिः ॥ १४ ॥

इति महाराजाधिराजकीमोजदेवविरचिते समराह्णशतधारापरमाणि वास्तुशास्त्रे

पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ चयविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधीयन्ते चयस्येह गुणागुणाः ।

सुविभक्तः समश्चात्क्षतुरश्रद्धेयः शुभः ॥ १ ॥

१. 'गोष्ठि पी', २. 'णामन्यजातीना एह चतुरस्रमात्रकम्', ३. 'यद्यो', ४. 'त्याद्यैर्त्वं' ख. ग. पाठः । ५. 'सुभक्षयः' क. पाठः ।

असंभ्रान्तमसन्दिग्धमायिनाश्रयन्यवर्हितम् ।
 अनुत्तममनुदृष्टमकुञ्जं नच पीडितम् ॥ २ ॥
 समानखण्डमृज्वन्तमन्तरङ्गं तथैव च ।
 गुणार्थं सन्निवृत्तं सुप्रतिष्ठं सुसन्धि च ॥ ३ ॥
 अजिह्वं चेति चेषस्य गुणा विंशतिरित्यमी ।
 एतेषां वैपरीत्येन दोषाणामपि विंशतिः ॥ ४ ॥
 दक्षिणं तु यदा कुड्यं विचिनोति वहिर्मुखम् ।
 तदा व्याधिभयं विद्यान्मृत्युदण्डं च निर्दिशेत् ॥ ५ ॥
 पश्चिमं तु यदा कुड्यं विचिन्वन्ति वहिर्मुखम् ।
 धनहानिं तदा विद्याद् दस्युभ्यश्च भयं भवेत् ॥ ६ ॥
 उत्तरं तु यदा कुड्यं विचिनोति वहिर्मुखम् ।
 कर्तारं स्वामिनं वापि व्यसनं प्रापयेत् तदा ॥ ७ ॥
 प्राच्यं वहिर्मुखं कुड्यं चिनोति स्थपतिर्यदा ।
 राजदण्डभयं तत्र निर्देष्टव्यं विचक्षणैः ॥ ८ ॥
 एतदेव फलं ब्रूयात् पतिते दलिते तथा ।
 यस्य प्राग्दक्षिणः कर्णः प्रवर्तेत वहिर्मुखः ॥ ९ ॥
 स्यात् तत्रापिभयं घोरं गृहभर्तुश्च संशयः ।
 गच्छेद् वहिर्मुखः कर्णो यदा दक्षिणपश्चिमः ॥ १० ॥
 कलहोपद्रवस्तत्र स्याद् भार्यायाश्च संशयः ।
 पश्चिमोत्तरकर्णे तु सम्प्रयाते वहिर्मुखे ॥ ११ ॥
 पशुवाहनपुत्राणां संशयस्तत्र जायते ।
 प्रागुत्तरो यदा कर्णः प्रचीयेत वहिर्मुखः ॥ १२ ॥
 गुरूणां संशयस्तत्र गोवृषादिश्च जायते ।
 विशालं यदि जायेत सर्ववाहुषु चिन्वतः ॥ १३ ॥
 कर्णिकासमसंस्थानं तद् भवेन्मल्लिकाकृति ।
 न तादृशो भवेदायस्तत्र यादृग् व्ययो भवेत् ॥ १४ ॥

१. 'स्यं च ग ल', 'श च ग' ग. पाठः । २. 'मक्षम' ल. ग. पाठः ।
 ३. 'पु', ४. 'लि', ५. 'भि', ६. 'दा', ७. 'च' क. पाठः ।

चयस्य तस्य दोषेण गृह(ही)क्षीर्णः पलायते ।
 चिन्वतो यदि संक्षिप्तमत्यर्थं तत्र जायते ॥ १५ ॥
 ब्रह्मसंज्ञं तदुद्दिष्टं तत्र राजभयं भवेत् ।
 विस्तृतं यदि बाह्येषु संक्षिप्तं चैव मध्यतः ॥ १६ ॥
 तनुमध्यं तदुद्दिष्टं तत्र विद्यात् क्षुभो भयम् ।
 उच्छ्रितं यदि कर्णेषु परिहीणं च मध्यतः ॥ १७ ॥
 निर्णेतं नाम तद् विद्यात् तत्र चौरभयं भवेत् ।
 कर्णेषु परिहीणं चेदुच्छ्रितं चापि मध्यतः ॥ १८ ॥
 कूर्मोन्नतमिति ज्ञेयं सर्वदोषमयावहम् ।
 विपमोन्नतकर्णेषु निर्दिशेद् द्रविणक्षयम् ॥ १९ ॥
 प्राज्यान्नपानं तद् विद्यात् समेषु विहितेषु च ।
 इत्येते चीयमानस्य गुणदोषाः प्रकीर्तिताः ॥ २० ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन चयकर्म प्रयोजयेत् ।
 उदकेन समं नीत्वा सम्यङ्निश्चयकारणम् ॥ २१ ॥
 त(त्रास्मा)दृते न चान्यत् स्यान्निश्चयार्थं चयस्य च ।
 तस्माज्जलेन चलयं गृह्णीयात् पूर्वमादृतः ॥ २२ ॥
 ततः सुतादिते सूत्रे चयं कुर्याद् विचक्षणः ।
 द्विगुणां क्षेत्रमानस्य रज्जुं कृत्वा तदन्तयोः ॥ २३ ॥
 योऽसौ(?) कार्यो ततस्तस्यां पादोनक्षेत्रमानतः ।
 दद्यान्निरिच्छन्नं कीलौ क्षेत्रगर्भान्तगामिनौ ॥ २४ ॥
 निधाया(र्याः?)सकौ तस्याः प्रान्तस्थौ योजयेत् तयोः ।
 निरञ्जनाभिकृष्टांयां पादोनक्षेत्रसंमितम् ॥ २५ ॥
 भुजगत्या भवेद् रज्जुस्तस्यामिष्टानुमानतः ।
 चिह्नं दद्यात् स कर्णः स्यादेवं दोषान् प्रसाधयेत् ॥ २६ ॥

१. 'जे', २. 'वा तेषु', ३. 'र्ष' क. ख. ग. पाठः । ४. 'वा' ख.
 ग. पाठः । ५. 'र', ६. 'यामकौ', ७. 'ला' क. पाठः । ८. 'तः',
 ९. 'ह', १०. 'न' ख. ग. पाठः ।

भूरि नाच्छादनं दद्यान्न भिन्ध्यात् तत्र चेष्टकाः ।
 विषमस्थाः कुटारेणच्छिन्ना ताः कल्पयेत् समाः ॥ २७ ॥
 यथा नच स्पृशेत् मूत्रं विचिन्वीत तथा युवः ।
 कुड्ये च सादिमध्यान्ते दृष्टिमेकां निपातयेत् ॥ २८ ॥
 यदा सर्वपरिक्रान्तं तलं चोद्धाटितं भवेत् ।
 तदा नैकत्र कुर्वीत पर्यायेण विचक्षणः ॥ २९ ॥
 उद्घाटनं स्तराणां(?) तु यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।
 तत्र तत्र चयं कुर्याद् यदि संविद्धकं हितम् ॥ ३० ॥
 दुर्वहं हि भवेत् तेन तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ।
 उपरिष्ठात् समं पार्श्वे भुजं कुर्याद् विचक्षणः ॥ ३१ ॥
 समन्ताद् रुचकच्छिन्नशयो मित्तिषु पूजितः ।
 तस्मात् प्रयत्नः कर्तव्यश्चयकर्मणि नित्यशः ॥ ३२ ॥
 इति भाषितरूपितमाचरतश्चयकर्म यथाविधि शिल्पिकृतम् ।
 भवतीह यशो भुवने विततं गृहभर्तुरपि प्रचुरो विभवः ॥ ३३ ॥
 इति महागजाधिराजभीमोज्ञेयविरचिते समराङ्गणसूत्रस्य परनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 चयविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो विधानं शान्तिकर्मणः ।
 यथावद्विष्टा दिव्यालान् हृत्या शान्तीर्यथाक्रमम् ॥ १ ॥
 स्तूपयेत् कर्णिकीं कुम्भैः सहिरण्यैर्विचक्षणः ।
 सर्वगन्धानुलिप्तां च माल्यद्रामविभूषिताम् ॥ २ ॥
 कृतमाल्यानिधसितां(?) मूले च मधुलेपिताम् ।
 दोषभशमनार्थाय तां मूलेषु निखातयेत् ॥ ३ ॥

१. 'मा' ख. पाठः । २. 'द्विष्टमे', ३ 'योजये', ख. ग. पाठः । ४. 'न' ख, 'त'
 ग. पाठः । ५. 'दुर्वहं हि', ६. 'भय कु' ख. ग. पाठः । ७. 'इ+क'
 क, 'इचक' ग. पाठः । ८. 'का' ख. ग. पाठ । ९. 'व' क. पाठः ।

मधुकुम्भमरिष्टं च शेवालं च विधानविद् ।
 वाचयित्वा तु विभ्रेन्द्रान् कृतपुण्याहमङ्गलान् ॥ ४ ॥
 स्थापयेत् कर्णिकाः सर्वाः स्थपतिः प्रयतः शुचिः ।
 एतेन विधिना कर्म चातुर्वर्ण्यस्य कारयेत् ॥ ५ ॥
 कर्णिका रोपिता यत्र पुनरुत्पाद्य रोप्यते ।
 न तन्निष्पद्यते वेदम स्वामी चात्र विनश्यति ॥ ६ ॥
 निस्वातं तु यदा दारुच्छिद्यते ताड्यते पुनः ।
 तन्नाशो धनधान्यस्य स्वामिनश्चात्र सर्वथा ॥ ७ ॥
 बलीनिपीडितं दारु प्रवेशे चेन्निखन्यते ।
 आशीधिपभयं घोरं तस्मिन्नुत्पातलक्षणम् ॥ ८ ॥
 उत्थाने कर्णिका रक्ष्या सर्वसत्त्वाभिर्घर्षणात् ।
 नवे कर्मण्यशकुना मृगव्यालसरीसृपाः ॥ ९ ॥
 कर्णिकामधिरोहन्ति दोषास्तत्र वेदेदमून् ।
 कृतापीडां परिहृतां यद्यारोहन्ति वायसाः ॥ १० ॥
 गृहिणस्तत् प्रवासः स्यादन्नं पानं च हीयते ।
 मयूरे तद्गृहं राजा हरेत् पञ्चाब्दतः परम् ॥ ११ ॥
 वराङ्गे जायते व्याधिः कोकिलैर्द्वादतः परम् ।
 काकोलैस्त्रीणि वर्षाणि जायते सुमहद् भयम् ॥ १२ ॥
 शुके स्युः कलहाद्यानि नच निष्पद्यते गृहम् ।
 कुम्कुटेऽग्निभयं विद्याद् राजतो वा महद् भयम् ॥ १३ ॥
 सारिकायां तु दौःशील्यं स्त्रीणां गृहपतेस्तथा ।
 सर्परूपे(तैस्तु)विघ्नेन गृहं निष्ठां न गच्छति ॥ १४ ॥
 स्त्रीपुंसयोः कुलिङ्गे तु जायते पापकारिता ।
 पारावते तु जायते स्त्रीपुंसौ गुरुतल्पगौ ॥ १५ ॥
 विडाले तु कुलं दासैः सह रोगैर्निपीड्यते ।
 ज्वलनो वा जलं वापि हस्ती वा हन्ति तद्गृहम् ॥ १६ ॥

१. 'च', २. 'द्वा' स. ग. पाठः । ३. 'ज्यानि' त्व. पाठः । ४. 'घने',
 ५. 'न' क. पाठः ।

आरर्ण्यः शकुनैरतत् स्पद् वर्षाद् धर्षणे फलम् ।
 यूनां च जायते मृत्युर्मध्वासङ्गे धनक्षयः ॥ १७ ॥
 दुःस्वप्नदर्शनं धूके बालानां मरणं तथा ।
 व्रस्तभीते निलीने तु राजा अन्त्यं दरेद् गृहम् ॥ १८ ॥
 यदा त्वग्रे प्रदृश्येत धूम्रः कर्णगतोऽपि वा ।
 अभिर्दहति तत् क्षिप्रं विद्युद् वा हन्ति मन्दिरम् ॥ १९ ॥
 यत्रारोहति गुत्रस्तद् द्विजाङ्घ्रिस्पृष्टमाचरेत् ।
 कृत्वा हलशतः कृष्टं ततो वीजानि वापयेत् ॥ २० ॥
 गावश्चात्र प्रदुधेरञ् शान्तिकानि च कारयेत् ।
 मेघेऽभिवृष्टे भूयोऽपि तत्र कुर्वीत मन्दिरम् ॥ २१ ॥
 येषु येषु गृहाङ्गेषु मधुनः सञ्चयो भवेत् ।
 तस्याङ्गस्य वधं ब्रूयात् प्रेषिण्यां चाप्युपद्रवम् ॥ २२ ॥
 तस्माद्धेतोः शिखाग्रेषु मुकुटान् प्रणिधापयेत् ।
 यावन्न रोपयेत् सौम्यं तावद् रक्षेत् समन्ततः ॥ २३ ॥
 अभिलीनं तु शकुनैर्नेहि किञ्चित् प्रशस्यते ।
 तस्मात् प्रयत्नतो रक्षेद्दुत्पातात् प्रागुटीरितात् ॥ २४ ॥
 भङ्गे गृहाणां दारूणां शान्तिहोमोऽथ कथ्यते ।
 इन्द्रकीलो महाकूटः पृष्ठवंशोत्तरं धरो ॥ २५ ॥
 प्रग्रहो(?)जलिन्दपादा वा स्वामिनं ग्रन्थुपद्रवाः ।
 तुलास्यपस्यः(?) कूटे वा वेदिका कर्णपालिका ॥ २६ ॥
 नेत्रं कपोतपालिश्च हनप्रविष्टं कुर्हुम्बिनी(?) ।
 अन्वग्राः पं(क्षि?)वंशाश्च मल्लकाः सकुमारकाः ॥ २७ ॥
 गोपानस्यो मृगाल्यश्च स्थपिताः स्वकुमारिकाः(?) ।
 परिया द्वारपक्षाश्च भ्रातरं ग्रन्थुपद्रवाः ॥ २८ ॥

१. 'गृणा च ग. पाठः । २. 'हि' क. पाठः । ३. 'क्षेत् प्रातान्', ४. 'दाहतात्।' ५. ग. पाठः । ६. 'व', ६. 'का', ७. 'रि' ख. ग. पाठः । ८. 'ट' क. पाठः । ९. 'चन्वर' ख. ग. पाठः ।

संयुक्तं सद्ग्रहो हन्ति निकृष्टांश्चाधरो धरः ।
स्यौण्यानि प्रतिमोको वा हन्युरिष्टान् परिच्छदान् ॥ २९ ॥

उ(द१प)धिर्भगिनीं हन्यादथवा परिचारकान् ।
पुंसां पुत्रामभिर्द्रव्यैः स्त्रीणां स्त्रीनभिर्भवेत् ॥ ३० ॥

उपघातो हर्तर्नित्यं द्रव्याणां तु नपुंसकैः ।
भूलिका स्त्रीविनाशाय गृहनाशाय वेधनम् ॥ ३१ ॥

कीला वा सन्धिपालिर्वा मित्रनाशाय दुष्यति ।
नवे गृहे नवं दारु क्रियमाणमथो कृतम् ॥ ३२ ॥

आयोज्यमानं युक्तं वा न्यूनसंबत्सरं स्थितम् ।
भज्यते देहनाशाय स्फुटत्यथ विभज्यते ॥ ३३ ॥

गृहं ब्राह्मणसात् कृत्वा रत्नैरालित्य चापरम् ।
नर्वसैः परिच्छाद्यं पुनर्भिद्यानि(?)कारयेत् ॥ ३४ ॥

दग्धे भिन्ने मचलिते विनते विद्युता हते ।
विरुद्धे दलिते सन्ने सर्वत्रौपाधिभिः स्मृताः ॥ ३५ ॥

शान्तयो विविधं हुत्वा ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्य वा ।
स्थूणिका भज्यते यस्य कीर्त्तिस्तस्योपहन्यते ॥ ३६ ॥

चन्द्रसूर्यौ यजेत् तत्र ततः शाम्यति पातकम् ।
तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तां प्रति कारयेत् ॥ ३७ ॥

एवं कृते सुखी स स्यात् कीर्त्तिश्चायुर्ध्रुवा भवेत् ।
मल्लको भज्यते यस्य पौरुषं तस्य हन्यते ॥ ३८ ॥

इष्टानभसनक्षत्रं(?) प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय प्रति कुर्वीत मल्लकम् ॥ ३९ ॥

एवं कृत्वा सुखी स स्याद् वलं चास्याभिवर्धते ।
पृष्टवंशस्य भजेन गृही बन्धमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥

१. 'धिर्भगिना' क, 'भक्ति ए' ख. ग. पाठः । २. 'चू', ३. 'स्यान्चू'
ख पाठः । ४. 'न्य', ५. 'त भेत्प्रवित्तु कार', ६. 'वने' ख. ग. पाठः ।
७. 'भु' क. पाठः । ८. 'स्य तस्य पुरोऽपहन्य', ९. 'धन चा' ख. ग. पाठः ।

राजराजं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 सुखी भवति तत् कृत्वा सर्वतश्चागिर्वर्धते ॥ ४१ ॥
 सर्वेषु स्वस्ति वाच्याश्च ब्राह्मणा दक्षिणाक्षतैः ।
 वारणो भज्यते यस्तु ज्येष्ठं पुत्रं स (वार्ज्य?वाध)ते ॥ ४२ ॥
 पृथ्वीधरं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ४३ ॥
 सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धते ।
 संग्रहो भज्यते यस्तु कुलज्येष्ठं स (वार्ध?वाध)ते ॥ ४४ ॥
 पितॄन् देवान् यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 सुखी भवति कृत्वैवं प्रीयन्ते पितरस्तथा ॥ ४५ ॥
 स्थूण्यं तु भज्यते यस्य तनयस्तस्य वाध्यते ।
 देवानेव यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४६ ॥
 तद्विधं वृक्षमानीय तत् स्थूण्यं प्रति कारयेत् ।
 सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धते ॥ ४७ ॥
 उपधी व्यथते यत्र तत्रामात्यो विनश्यति ।
 यजेत वासवं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४८ ॥
 आनीय तद्विधं वृक्षमुपधिं प्रति कारयेत् ।
 एवं कृते भवेत् सौख्यममात्यैश्च विवर्धते ॥ ४९ ॥
 कायस्तु व्यथते यस्य प्रेण्यस्तस्योपहन्यते ।
 यक्षं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५० ॥
 तद्विधं काष्ठमानीय कायं तं प्रति कारयेत् ।
 एवं कृते सुखी स स्यात् प्रेण्यैरपि विवर्धते ॥ ५१ ॥
 तुला तु व्यथते यस्य व्यथतेऽस्य कुटुम्बिनी ।
 यजेत मेदिनीं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५२ ॥

१. 'ता' स. ग. पाठः । २. 'चात्पते' स., 'पात्पते' ग. पाठः । ३.
 'हमाच', ४. 'वर्धयेत्' क. पाठः । ५. 'स्याः प्रेण्यत्' स. ग. पाठः ।

- तद्विधं वृक्षमानीय स्थापयेत् तां स्वलङ्कृताम् ।
 ततस्त्वय्याः क्रियाः पश्यन् कारयेन्मतिमान् नरः ॥ ५३ ॥
- वधूमिव नर्वर्वस्त्रैः प्रतिच्छाद्य स्वलङ्कृताम् ।
 ब्राह्मणान् वाचयेत् स्वस्ति ततस्तां प्रति कारयेत् ॥ ५४ ॥
- सुखी भवति कृत्वैवं धनैर्नित्यं विवर्धते ।
 कर्णिक्रास्वान्तरस्वूणामालापाटोऽथ भज्यते ॥ ५५ ॥
- तद्गृही दुःखमामोति तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ।
 आनीय स्थपतिं तत्र प्रज्ञावन्तं बहुश्रुतम् ॥ ५६ ॥
- तत्र वास्तुविभागेन यो देवः स्याद् विनिश्चितः ।
 तस्मै देवाय जुहुयात् प्रायश्चित्तं च कारयेत् ॥ ५७ ॥
- सुखी भवति कृत्वैवं सर्वतश्चाभिवर्धते ।
 युगं तु व्यथते यत्र तत्र स्यात् पशुपीडनम् ॥ ५८ ॥
- यजेत तस्मिन्नीशानं प्रायश्चित्तं च कारयेत् ।
 तद्विधं वृक्षमानीय युगं तत् प्रति कारयेत् ॥ ५९ ॥
- एवं कृते सुखं तस्य पशुवृद्धिश्च जायते ।
 तुलया अंगयोर्गोपि(?) पाटो यस्य प्रमज्ज्यते ॥ ६० ॥
- आर्युर्हानिर्भवेत् तत्र बलदेवं प्रपूजयेत् ।
 प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ६१ ॥
- सुखी भवति कृत्वैवं कुटुम्बी शान्तिकं^१ च तत् ।
 द्वाराहं यस्य माहेन्द्रं हिंस्यते नवकर्मणि ॥ ६२ ॥
- इन्द्रं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 गृहक्षतस्य द्वाराहो पूजयेद् यममेव त(त्)म् ॥ ६३ ॥
- पुष्पदन्तस्य द्वाराहो वरुणं तत्र पूजयेत् ।
 द्वाराहं यस्य भद्रौटं हिंस्यते नवकर्मणि ॥ ६४ ॥

१ 'शिवमा दि', स ग पाठ । २ 'मतिमान', व पाठ । ३ 'धोचैश्च प'
 स ग पाठ । ४ 'तय चरेत्' क ग पाठ । ५ 'आ' स पाठ । ६ 'यदाणि',
 ७, 'कर्म तत्' स ग, पाठः । ८ 'न्द्रे' क, पाठ । ९, 'व्या' स. ग. पाठः ।

सोमं तत्र यजद् देवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
 सुखी भवति कृत्स्नं कुटुम्बी शान्तिकं च तत् ॥ ६५ ॥
 स्थूणाराजस्य यस्याग्रं वक्रं दक्षिणतो भवेत् ।
 शरीरं व्यथते तत्र प्रतिसंवत्सरं स्थिरम् ॥ ६६ ॥
 पृष्ठतो दीर्घशोकः स्यादुत्तरेण धनक्षयः ।
 पूर्वतो राजदण्डः स्यात् तस्मात् तद् ऋजु शस्यते ॥ ६७ ॥
 चत्वारिंशानि हिंस्यन्ते शरीरा ये च येश्मनः ।
 तुल्या वा पृष्ठंशो वा धार(ण्यां?णी?)चोत्तराम्बरः ॥ ६८ ॥
 उक्तास्तत्र बलीन् कुर्यात् प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 एवं धन्यं शिवं पुष्टिप्रजावृद्धिकरं भवेत् ॥ ६९ ॥

इत्थं निमित्तानि गृह्णाश्रितानि
 ज्ञात्वा प्रदृष्टाञ् शकुनांश्च सर्वान् ।
 शान्तिं प्रकुर्यान् पृथगुक्तरूपां
 माप्नोति कीर्तिं सुखमर्थमायुः ॥ ७० ॥

इति महाशजाधिपत्रर्षीभोजदेवविगचिने समराज्यतुत्रभारवाक्ये वास्तुशास्त्रे
 शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यदत्र नयकर्मोक्तं तद् यज्ञेषु गृहेषु च ।
 ज्ञेयं ग्रामे पुरे वापि नगरे पत्तने तथा ॥ १ ॥
 संस्थानमाकृतिर्मानं हासंबुद्धी च बाह्येषु ।
 एकमेव विजानीयात् सर्वत्रैव विचक्षणः ॥ २ ॥
 यूपस्यैव निमित्तानि दारुकर्मणि निर्दिशेत् ।
 पातं पते विजानीयात् तक्षणं तक्षणेन च ॥ ३ ॥

१. 'कर्म त' ए, 'कर्मवित्' ग, पाठः । २. 'ते' क, पाठः । ३. 'योच'
 ख, ग, पाठः । ४. 'द्व' क, पाठः । ५. 'से' ए, ग, पाठः ।

यूपोच्छ्रायमिव द्रूयाद् दारुणामपि चोन्मूल्यम् ।
 भङ्गेन भङ्गो निर्दिष्टेऽप्यः समाधिश्च समाधिना ॥ ४ ॥
 नवकर्मणि यत् श्लिग्धं गुमन्धि प्रियदर्शनम् ।
 गम्येहरं(?) मनुष्याणां धन्यं तदभिनिर्दिशेत् ॥ ५ ॥
 पुरं वा यदि वा ग्रामो गृहं वा यदि निष्पन्नम् ।
 आयासवद्गुलं तद्धि तादृशैर्लक्षणैर्भवेत् ॥ ६ ॥
 परिध्वस्तोपमं रुक्षं नवकर्मणि यद् भवेत् ।
 भ्रमं रोगं च शोकं च तस्मिन् वेद्यमनि निर्दिशेत् ॥ ७ ॥
 जेनेन च यदाकीर्णं निष्छायमिव लक्ष्मिश्च्यते ।
 कुटुम्बी तत्र फण्मासान् नात्र जीवेन्न संशयः ॥ ८ ॥
 यच्छ्रन्पमप्यशून्याभं वेद्यं वा यदि वा पुरम् ।
 सर्वकामगुणैर्भुक्तं धनं(नैर्न्यं) तदभिनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 पूर्वं नगरभागश्चेद् रम्यः स्यात् प्रियदर्शनः ।
 प्रियभार्या मनःस्वास्थ्यं धनं धान्यं च भूपतेः ॥ १० ॥
 पूर्वदक्षिणभागश्चेत् पुरस्य प्रियदर्शनः ।
 महद् यशस्तदामोति राजा हेम च पुष्कलम् ॥ ११ ॥
 पुरस्य दक्षिणो भागो यदा रम्यस्तदा भवेत् ।
 राज्ञः सेनापतिप्राप्तिर्धनं धान्यं च पुष्कलम् ॥ १२ ॥
 रमणीयो यदा भागः पुरदक्षिणपश्चिमः ।
 अर्थसंपत् तदा राज्ञः प्रजावृद्धिश्च जायते ॥ १३ ॥
 पुरपश्चिमभागेन रमणीयेन पार्थिवः ।
 पुत्रवान्वधधान्याढ्यः संप्रामोन्पुत्रति पराम् ॥ १४ ॥
 पश्चिमोत्तरभागे तु रमणीये नराधिपः ।
 श्रेष्ठैः पुत्रैर्वाहनेश्च वृद्धिमैत्युत्तरोत्तराम् ॥ १५ ॥
 उत्तरे रमणीये तु पुरभागे नरेश्वरः ।
 शत्रून् विजयते सर्वान् वर्धते च पुरोहितः ॥ १६ ॥

१. 'य', २. 'वान् धनवान्ताढ्यः' ख. ग. पाठः । ३. 'ति नरोत्तमः ।'

यदि पूर्वोत्तरा भागः पुरस्य त्रियदर्शनः ।
 तत्राभ्युत्तरमानन्दं क्षिप्रं राज्ञो विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥
 निष्पन्नस्य पुरादेयों भागो न स्पान्मनोरमः ।
 तस्य तस्यैव भागस्य परिहाणि विनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥
 नवे यदि पुरद्वारे कपाटं प्रविशीर्यते ।
 स्त्रीनामभ्येयमन्यद् वा स्त्रीनामं तद् विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥
 देवागारे पुरद्वारे प्राकाराद्यालकेषु च ।
 हस्तिशालाश्वशालासु रथशाला(स्तस्त्र)थापि वा ॥ २० ॥
 कोष्ठागाराद्युथागारे निमित्तं तु शुभाशुभम् ।
 यदि किञ्चित् प्रदृश्येत राज्ञस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ २१ ॥
 भद्रो यत्रोर्ध्ववंशस्य तत्र राजा विनश्यति ।
 अर्धलापीलिकाकुञ्जीभजे च नवकर्मणि ॥ २२ ॥
 ग्रामे नश्यन्ति चैतानि तदा ग्रामो विनश्यति ।
 दिगुत्थितं तु राष्ट्राणां गृहार्थेषु कुटुम्बिनाम् ॥ २३ ॥
 नवकर्मणि यत्किञ्चिद् भज्यते यदि वा नमेत् ।
 वि(ध्व)स्ते वा स्फुटे वापि कुटुम्बिमरणं ध्रुवम् ॥ २४ ॥
 फलं सर्वनिमित्तेषु शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 संवत्सरं परं ग्राह्यं नवकर्मकृते गृहे ॥ २५ ॥
 परिसंवत्सरान्ते च पुराणमिति निर्दिशेत् ।
 तुम्बिका भज्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठितं ॥ २६ ॥
 श्रेष्ठा तु महिला तत्र पदभिर्मासैर्विनश्यति ।
 एवमेव नवं यस्य सदनं तु विनश्यति ॥ २७ ॥
 प्रेष्यदासादित्रिधासात् तद् विनाशयति ध्रुवम् ।
 पृष्टवंशो नवो यस्य नवकर्मणि भिद्यते ॥ २८ ॥

१. 'त् ॥ देवागारे पुरद्वारे पुनाम यदि भज्यते । तत्र राजा विनश्येत स्त्रीनाम यदि
 कत् खियः ॥ देवा', ख. ग. पाठः । २. 'पि' क. ३. 'शुचीम ख, 'शुद्धी' ग.
 पाठः । ४. 'विपडे वा' ख. ग. पाठः । ५. 'गुह्यका', ६. 'ध' क. पाठः ।
 ७. 'सिन्धुशास्त्रात् विभाषय' ख. ग. पाठः । ८. 'त पि' क. पाठः । ९. 'भज्य-
 ते' ख. ग. पाठः ।

कुटुम्बी म्रियते तत्र गृहं संवत्सरात् परम् ।
 प्रेष्याश्वात्र विनश्यन्ति दीर्यमाणे विशेषतः ॥ २९ ॥
 लुमासु मिथ्यमानासु कन्यामरणमादिशेत् ।
 मृण्डकेषु विनश्येत् सुहृदस्य विनश्यति ॥ ३० ॥
 अनुपूर्वेषु भिन्नेषु पुत्राणां मरणं ध्रुवम् ।
 विपत्तौ मृण्डगोधानां माता तस्य विनश्यति ॥ ३१ ॥
 नागपाशकमङ्गे तु भृत्यानां मरणं भवेत् ।
 कपाटे भ्रातृमरणमर्गलायां स्त्रिया वधः ॥ ३२ ॥
 सुतस्य चागलापार्श्वे विनष्टे मरणं भवेत् ।
 द्वारवर्धे विनष्टे तु शीघ्रं कुर्यात् कुलक्षयम् ॥ ३३ ॥
 इन्द्रकीलो दृढो यस्य भङ्गमायाति मूलतः ।
 सपुत्रपशुवर्गस्य तस्य धूयात् कुलक्षतिर्म् ॥ ३४ ॥
 तोरणं भज्यते यस्य द्रव्यं तस्य विनश्यति ।
 गृहभर्तुश्च मरणं त्रिदशैरवधारयेत् ॥ ३५ ॥
 वास्तुमध्ये विनष्टे तु कुलदृढो विनश्यति ।
 सोपानं मिथ्यते यत्र नवकर्पणि निष्ठिते ॥ ३६ ॥
 तस्य प्रेष्याश्च गावश्च हिरण्यं च विनश्यति ।
 वेदिका भज्यते यस्य भार्या तस्य विनश्यति ॥ ३७ ॥
 गवाक्षस्तु विनश्येत पट्टस्तम्भोऽपि वा दृढः ।
 गजशुण्ढाय भिन्नोऽश्वः कपोताल्यथवा नवा ॥ ३८ ॥
 स्थपनीपट्टिकाश्च स्त्रीविनाशं तदादिशेत् ।
 विदङ्कस्य तुलाया वा भङ्गे जाते कथञ्चन ॥ ३९ ॥
 शौलास्तम्भस्य वा नाशे भार्या तस्य विनश्यति ।
 स्तम्भशीर्षं यदि भ्रश्येत् स्फुटेत् स्तम्भोऽपि वा दृढः ॥ ४० ॥

१. 'वी' ख. ग. पाठः । २. 'प्यमानो वि' क. पाठः । ३. 'मज्यमा',
 ४. 'स' ख. ग. पाठः । ५. 'पु', ६. 'व्य' क. पाठः । ७. 'धूयात्', ८. 'यम्',
 ९. 'भज्यते', १०. 'पुटस्त' ख. ग. पाठः । ११. 'स्वशाय' ख, 'स्वक्षय' ग.
 पाठः । १२. 'प्रथ', १३. 'वे' ख. ग. पाठः । १४. 'भवेत्' क. पाठः ।
 १५. 'मा' ख. पाठः । १६. 'वे', १७. 'हे', ख. ग. पाठः ।

भज्यते प्रतिपौको वा स्वामिनस्तु वर्षो भवेत् ।
 भङ्गे तु भङ्गवाहिण्याः कुलवृद्धवधो भवेत् ॥ ४१ ॥
 आकार्तलके पुत्राः प्रतिच्छिन्ने कुटुम्बिनः ।
 विनष्टे च विनश्यन्ति पद्भिर्मासिर्न संशयः ॥ ४२ ॥
 प्रासादमण्डले भूमे भग्रासु बलभीषु च ।
 भार्या कुटुम्बिनस्तस्य नाशमायात्यसंशयः ॥ ४३ ॥
 प्रलीनो वा विलीनो वा प्रासादो यस्य भज्यते ।
 प्रलीने भृत्यमृत्युः स्याद् विलीने तु धनक्षयः ॥ ४४ ॥
 मिथे विनष्टे प्रासादे हीयन्ते सर्ववृद्धयः ।
 मरणं वा भवेत् तत्र कुष्ठव्याधिं च निर्दिशेत् ॥ ४५ ॥
 येषु स्थानेषु भङ्गो वा विनतिर्वा प्रकीर्तितौ ।
 उपद्रुतिर्विघातो वा तेषां फलमपीरितम् ॥ ४६ ॥
 स्निग्धानि यदि दृश्यन्ते तानि दाढ्यान्वितानि च ।
 धनमायुश्च हर्षं च पूर्वोक्तानां तदादिशेत् ॥ ४७ ॥
 कर्णिकाभ्यन्तरी स्थूणा शालापादोऽथ हीयते ।
 यदि तद् दुःखमाप्नोति गृहभर्ता न संशयः ॥ ४८ ॥
 संप्रधार्य च मेधावी बलावलमत्तन्द्रितः ।
 निर्दिशन् बलमाप्नोति धनमायुर्व्यशस्तथा ॥ ४९ ॥
 एवमादिकनिमित्तसूचितं संप्रधार्य मतिमान् बलावलम् ।
 स्पष्टमादिशति योऽथ शास्त्रविद् कीर्त्तिवित्त(+ धर्मभव)नानि सोऽश्नुते ॥
 इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवधिरचिते समराज्जणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

स्थापत्यमुच्यतेऽस्माभिरिदानीं प्रक्रमगतम् ।

ज्ञातेन येन ज्ञायन्ते स्थपतीनां गुणागुणाः ॥ १ ॥

१. 'शे' क. पाठः । २. 'यते', ३. 'मृदिदः' ख. ग. पाठः । ४. 'वि' क. पाठः ।
 ५. 'तः' क. ख. ग. पाठः । ६. 'ये' ख. ग. पाठः । ७. 'स्थनव', ८. 'ननानि' क. पाठः ।

शास्त्रं कर्म तथा प्रज्ञा शीलं च क्रिययान्वितम् ।
 लक्ष्यलक्षणयुक्तार्थशास्त्रनिष्ठो नरो भवेत् ॥ २ ॥
 सामुद्रं गणितं चैव ज्योतिषं छन्द एव च ।
 सिराज्ञानं तथा शिल्पं यन्त्रकर्मविधिस्तथा ॥ ३ ॥
 एतान्यङ्गानि जानीयाद् वास्तुशास्त्रस्य बुद्धिमान् ।
 शास्त्रानुसारेणाभ्युच्च लक्षणानि च लक्षयेत् ॥ ४ ॥
 प्रसिद्धशास्त्रदृष्टान्तर्वास्तुज्ञानं प्रसाधयेत् ।
 वास्तुनः ससिरावशैर्मर्मवेधैः मुनिधितैः ॥ ५ ॥
 वास्तुद्वारर्षणान् भूयः सर्वान् जानाति शास्त्रतः ।
 यस्तु शास्त्रमविज्ञाय भयोक्ता स्थपतिर्भवेत् ॥ ६ ॥
 हन्तव्यः स स्वयं राज्ञा मृत्युवद् राजदिसकः ।
 मिथ्याज्ञानादहङ्कारी शास्त्रे चैवाकृतश्रमः ॥ ७ ॥
 अकालमृत्युर्लोकस्य विचरेद् वसुधातले ।
 यस्तु केवलशास्त्रज्ञः कर्गस्वपरिनिष्ठितः ॥ ८ ॥
 स मुह्यति क्रियाकाले दृष्ट्वा भीरुरिवाहवम् ।
 केवलं कर्म यो वेत्ति शास्त्रार्थं नाधिगच्छति ॥ ९ ॥
 सोऽचक्षुरिव नीयेत दिवशोऽन्येन वर्त्मसु ।
 कर्म वास्तुविधेः स्थानं गान्गुन्मानमेव च ॥ १० ॥
 क्षेत्रजा(ति?)नि च कर्माणि तुमालेखा(च?)तुर्दश ।
 च(त्वा?)रो गण्डिकाच्छेदान् वृत्तच्छेदेषु सप्तसु ॥ ११ ॥
 मुञ्चिष्टं सन्धिसन्धानैरधरोचरसंयुतम् ।
 बाह्यरेखान्वितं शुद्धं यो जानाति स कर्मवित् ॥ १२ ॥
 शास्त्रकर्मसमर्थोऽपि स्थपतिः प्रज्ञया विना ।
 फलेषुः कर्मभिरन्योभिः(?) स्यान्निर्मद इव द्विपः ॥ १३ ॥

१. 'विचो न', २. 'शल्य य', ३. 'येन च', ४. 'ये' ए. ग. पाठः ।
 ५. 'स्वे' ए. पाठः । ६. 'दि' क. पाठः । ७. 'दा वृ' ए. ग. पाठः । ८. 'च्छ' ।
 क. ख. ग. पाठः । ९. 'ण्य' ए. ग. पाठः ।

प्रत्युत्पन्नमतिर्यः स्याद् वाहै(तः?कः) स्थपतिस्तथा ।
कर्मकाले न मुद्भेत् स प्रज्ञानेनोपबृंहितः ॥ १४ ॥

अप्रज्ञेयं दुरालोकं गूढार्थं बहुविस्तरम् ।
प्रज्ञापतेतं समारुह्य प्राज्ञो वास्तुनिरं(?) तरेत् ॥ १५ ॥

ज्ञानवांश्च तथा वाग्मी कर्मस्वपि च निष्ठितः ।
एवं युक्तोऽपि न श्रेयान् यदि शीलविवर्जितः ॥ १६ ॥

रोषाद् द्वेषात् तथा लोभान्मोहाद् रागात् तथैव च ।
अन्यचिन्त्यत्वभाषाति दुःशीलानामविक्षयात्(?) ॥ १७ ॥

शीलवान् पूजितो लोके शीलवान् साधुसम्मतः ।
शीलवान् सर्वकर्माहैः शीलवान् प्रियदर्शनः ॥ १८ ॥

शीर्लाधाने परं यत्नमा(धि?ति)ष्ठेत् स्थपतिः सदा ।
ततः कर्माणि सिध्यन्ति जनयन्ति शुभानि च ॥ १९ ॥

तथाचाष्टविधं कर्म ज्ञेयं स्थपतिना सदा ।
आलेख्यं लेख्यजातं च दारुकर्म चयस्तथा ॥ २० ॥

पापाणसिद्धहेन्नां च शिल्पं कर्म तथैव च ।
एभिर्गुणैः समायुक्तः स्थपतिर्याति पूज्यताम् ॥ २१ ॥

स्थापत्यमङ्गैरिदमष्टभिर्यश्चतुर्विधं वेत्ति विशुद्धबुद्धिः ।
स गिल्पिनां संसदि लब्धपूजः परां प्रतिष्ठां लभते चिरार्युः ॥ २२ ॥

इति महापञ्चाधिराजश्रीभोजदेवविचचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'क्ष' ख. पाठः । २. 'स्तुर्नान्धरे' ख. ग. पाठः । ३. 'धी' क. पाठः ।
४. 'ल' ख. ग. पाठः । ५. 'धेये स्थ' ग. पाठः । ६. 'स', क. पाठः ।
७. 'कस्वे धर्म' ख. ग. पाठः । ८. 'य' ग. पाठः ।

अथ अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रोक्तं चतुर्था स्थापत्यं वास्तुतत्त्वस्य सिद्धये ।
 ब्रूमस्तदेव चेदानीमङ्गैः संयुक्तमष्टभिः ॥ १ ॥
 तेष्वङ्गं प्रथमं प्रोक्तं वास्तुपुंसो विकल्पना ।
 पुरस्य विनिवेशस्तु द्वितीयं द्वारकर्म च ॥ २ ॥
 रथ्याविभागः प्राकारनिवेशोऽष्टालकस्य च ।
 विनिवेशः प्रतोलीनां विभागस्थानक्रानि च ॥ ३ ॥
 प्रासादश्च तृतीयं स्याच्चतुर्थं तु ध्वजोच्छ्रित्तिः ।
 पञ्चमं नृपतेर्वेश्म स्थानान्तरविभक्ति च ॥ ४ ॥
 चातुर्वर्ण्यविभागश्च गृहभागश्च षष्ठकम् ।
 सप्तमं यजमानस्य शालायां मानमीरितम् ॥ ५ ॥
 यज्ञवेदीप्रमाणं च कोटिहोमविधिस्तथा ।
 अष्टमं राजशिविरनिवेशो दुर्गकर्म च ॥ ६ ॥
 यो वेत्त्यङ्गान्यमून्यष्टौ सोऽत्र स्थपतिसत्तमः ।
 यशो मानं स लभते पूज्यते च नराधिपैः ॥ ७ ॥
 अशास्त्रज्ञमकर्मज्ञं स्थपतिं यः प्रयोजयेत् ।
 न तस्य वास्तु सिद्ध्येत सिद्धमप्यसुखावहम् ॥ ८ ॥
 तस्मात् कर्म च शास्त्रं च यो वेत्ति द्वितयं नरः ।
 अष्टाङ्गमपि यो वेत्ति स राज्ञः स्थपतिर्भवेत् ॥ ९ ॥
 अङ्गानि पूर्वमुक्तानि वास्तुशास्त्रोक्तविस्तरात् ।
 तेषु प्रासादिकं यत् तद् वक्ष्यामोऽग्रे सविस्तरम् ॥ १० ॥
 अथाङ्गं सप्तमं ब्रूमो यत् तद् यज्ञेषु घुञ्जते ।
 विनिविष्टे पुरे पूर्वं क्लृप्तेषु सुरधामसु ॥ ११ ॥
 दिशि दक्षिणपूर्वस्यां यज्ञार्थं मापयेद् भुवम् ।
 निवेशं तत्र कुर्वीत चतुरश्रं समन्ततः ॥ १२ ॥

आयामेन विधातव्यो हस्ताष्टादशविस्तृतः ।
 पूर्वद्वारं विधातव्यमादिस्यस्य पदे बुधैः ॥ १३ ॥
 तस्य पश्चिमभागे तु यजमानकुटी भवेत् ।
 षोडशायामविस्तारा प्राङ्मुखी सा मशस्यते ॥ १४ ॥
 यजमानकुटीद्वारे देवता या च कीर्तिता ।
 ततः मभृति पूर्वेण प्राग्वंशं परिकल्पयेत् ॥ १५ ॥
 वेदिमध्ये स्थितं तत् स्यान्मानं वेद्याश्च शस्यते ।
 पूर्वापरेण पद्मविंशत् कर्तव्याः प्रक्रमा बुधैः ॥ १६ ॥
 एकत्रिंशत् कुटीभागे मध्येऽष्टादश कल्पयेत् ।
 प्रक्रमाः स्युः शिरस्थाने विंशतिश्चतुर्दशैः ॥ १७ ॥
 पुरुषस्य शिरस्तत्र प्राग्वंशे तु प्रतिष्ठितम् ।
 तस्मात् पूर्वोत्तरं ज्ञेयं सर्वयज्ञेषु पूजितम् ॥ १८ ॥
 वेद्यन्तरं तु कर्तव्यं शकटं येन गच्छति ।
 तस्माद्दुत्तरवेदी या कार्या प्रत्युत्तरेण तु ॥ १९ ॥
 द्विहस्तायामविस्तारो होमश्रेष्ठः कृतोऽत्र हि ।
 प्राग्दक्षिणेन संस्थानं यजमानस्य ज्ञस्यते ॥ २० ॥
 कटिमात्रं सदा कार्ष्णं नाभिमात्रमथापि वा ।
 ततोऽधिकेन दुर्भिक्षमनाद्वृष्टिश्च जायते ॥ २१ ॥
 एषा यज्ञक्रिया प्राक्ता कोटिहोमोऽथ वक्ष्यते ।
 पुरस्थाभ्यन्तरे भागे हुताशस्य पदे तथा ॥ २२ ॥
 तस्मिन् स्थाने विधातव्यः कोटिहोमः सदा पुरे ।
 लक्षहोमश्च कर्तव्यो नित्यो नैमित्तिकोऽपि वा ॥ २३ ॥
 अथ भूमिबशात् स्थानं कटाचिन्नैर लभ्यते ।
 सर्वतो ब्रह्मणः स्थानाद्धोमस्थानं निवेशयेत् ॥ २४ ॥
 ऐशानीं दिशमाश्रित्य ब्राह्मणैर्वेदपारमैः ।
 पुरधरणतत्त्वज्ञैः पद्मकर्मनिरतैः सदा ॥ २५ ॥

१. 'प्रतिक' क. पाठ । २. 'कथ्यते', ३. 'ये' क. ख. ग. पाठः ।
 ४. 'याः' क. ग. पाठः ।

नित्यं शान्तिपरिधिं राजा तु विजयी भवेत् ।
 नोपसर्गास्तु जायन्ते नच ऋर्षीः पुरं त्यजेत् ॥ २६ ॥
 अनाष्टिभयं नास्ति सुभिक्षं जायते सदा ।
 उक्तं याज्ञिकमङ्गं तु सर्वाङ्गिभ्यः प्रदास्यते ॥ २७ ॥
 सर्वं स्थपतिना ज्ञेयं तत्त्वज्ञैर्ब्राह्मणैः सह ।
 एकाशीतिपदेनैव यज्ञभूमिं तु मापयेत् ॥ २८ ॥
 निवेशं शिविरस्याथ कथयामोऽङ्गमष्टमम् ।
 यदा तु नृपतिः स्थानात् स्वाद् यात्राभिमुखो भवेत् ॥ २९ ॥
 शिविरस्य निवेशं च तन्ववेत्ता परीक्षयेत् ।
 अर्थशास्त्रविधिज्ञो वा स्थपतिर्या प्ररूपयेत् ॥ ३० ॥
 शिविरं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं वृत्तायतं क्वचित् ।
 चतुरश्रायतं यापि विषमं वा क्वचिद् भवेत् ॥ ३१ ॥
 भूमिभागवशात् क(ल्पं)लप्यं महारथ्योभयान्वितम् ।
 शिविरस्य तु चत्वारि कुर्याद् द्वाराणि यत्रतः ॥ ३२ ॥
 रथ्या सार्था तु सेनाया पुररथ्याप्रमाणतः ।
 पित्रे स्थानं नरपतेः कार्यं पृथ्वीधरेऽपि वा ॥ ३३ ॥
 आर्यम्णे वा विधातव्यं पदे वैवस्व(तोऽंते)ऽथवा ।
 निवेशो मन्त्रिणां कार्यः पथि(पोऽंते) राजवेश्मनः ॥ ३४ ॥
 पुरोहितस्योत्तरतो वलाध्यक्षस्य पूर्वतः ।
 अन्तःपुरं दक्षिणतो भाण्डागारं तथैव च ॥ ३५ ॥
 गृहं प्रविशैतो राज्ञो न्यस्येद् दक्षिणतो हवान् ।
 वामे च दन्तिनो न्यस्येदेवं सैन्यं निवेशयेत् ॥ ३६ ॥
 वाद्यतः परिव्रां तस्य कारयेद् राजवेश्मनः ।
 हस्तांर्द्धीश्चतुरो चापि पञ्चहस्तानथापि वा ॥ ३७ ॥
 चतुष्पाटिपदारूपेण विभाज्यं शिविरं युधैः ।
 निवेशः शिविरस्योक्तो दुर्गकर्माथ कथ्यते ॥ ३८ ॥

दुर्गं तु पडिधं प्रोक्तं राज्ञां तु विजिगीषताम् ।
 अब्दुर्गं पङ्कदुर्गं वा वनदुर्गरिणे तथा ॥ ३९ ॥
 पार्वतीयं महादुर्गमिति कल्प्यानि पार्थिवैः ।
 सर्वेषामेव दुर्गाणां पार्वतीयं प्रशस्यते ॥ ४० ॥
 दुर्गस्थानविभागोऽथ षोडशारूपेन कीर्तितः ।
 मध्ये तु ब्रह्मणः स्थानमसम्बाधं विधीयते ॥ ४१ ॥
 ब्रह्मस्थानं समारभ्य हर्म्यं पञ्चशयाः स्मृताः ।
 उपरथ्या त्रिहस्ता तु शेषास्तु द्विशयाः स्मृताः ॥ ४२ ॥
 सन्निकृष्टा विधातव्या दुर्गा(र्ग)रथ्या समन्ततः ।
 द्वारं रथ्याभमाणेन कार्यं नात्पन्तमुच्छ्रितम् ॥ ४३ ॥
 परचक्रसमं वार्धं(१) सुरक्षं तत् सदा भवेत् ।
 दुर्गेश्वरगृहस्थानं ब्रह्मण परितो भवेत् ॥ ४४ ॥
 वैवस्वतेऽथवार्यम्णे मैत्रे पृथ्वीधरेऽपि वा ।
 यथा पुरे पुरा प्रोक्तं स्थानं दुर्गेऽपि तत् तथा ॥ ४५ ॥
 वीराः शुभा ह्यदोपाश्च भूमिपालस्य संमताः ।
 धनुर्वेदविधिज्ञाश्च कृतास्त्राः शास्त्रपारगाः ॥ ४६ ॥
 दुर्गे स्थाप्याः सुरूपाश्च बहवश्च वरस्त्रियः ।
 अन्तःपुरं च कोशं च कुमारांश्चात्र वासयेत् ॥ ४७ ॥
 एवं दुर्गविधानस्य समाप्तोऽयमुदाहृतः ।
 इत्पष्टाश्लो वास्तुशास्त्रस्य सारः संक्षेपेण स्पष्टमस्माभिरुक्तः ।
 यत्र ज्ञाते शिल्पिवेदे वास्तुविद्यापाथोनाथं सन्तरन्त्यप्रपासात् ॥ ४८ ॥

इति महाप्राजापिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 अष्टाहलक्षणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'णो' ग. पाठः । २. 'प', ३. 'गु', ४. 'य' ख. ग. पाठः ।
 ५. 'वृक्षास्तु वि' क. पाठः ।

अथ तोरणभङ्गादिशान्तिको नाम पदचत्वारिंशोऽध्यायः

पुरातनं नवं वापि कृतं वाथार्धनिर्मितम् ।
 देवतानां कृपाणां च तोरणं निपतेद् यदि ॥ १ ॥
 भज्यते दहते वाथ नमते सज्जतेऽथवा ।
 द्रवयित्पुञ्जलाद्यैर्वा हन्यते तत् कदाचन ॥ २ ॥
 तत्र दोषान् प्रवक्ष्यामो दोषप्रशमनानि च ।
 तोरणं निपतेत् सर्वं शिरो वास्य कथञ्चन ॥ ३ ॥
 राज्ञां सेनापतीनां च प्रतीहारपुरोधसाम् ।
 प्रधानांश्चगजानां च विप्रपौरजनस्य च ॥ ४ ॥
 तत्र मृत्युभयं विद्याद् दुर्भिक्षं चापि निर्दिशेत् ।
 तस्मात् प्रशमहेत्वर्थं विधिं कुर्यादिमं बुधः ॥ ५ ॥
 ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैर्धौरः स्थपतिः सपुरोहितैः ।
 रात्रौ होमवलिं कुर्यान्नगरे तु चतुर्दिशम् ॥ ६ ॥
 कर्णचत्वरमृद्गाटेऽप्यवनीपालवेश्मनि ।
 स्थानेष्वेतेषु विप्राद्यैर्वेदिं निष्पाद्य साक्षताम् ॥ ७ ॥
 कलशैर्द्रव्यगन्धैश्च श्वेतमाल्याम्बरैरुत्थिताम् ।
 तत्र होमं प्रकृवीत शान्तिकं बलिमेव च ॥ ८ ॥
 एवं प्रशमयेत् सर्वं यत्किञ्चिद् दुरितोत्थितम् ।
 तोरणं भज्यते चेत् तद्राष्ट्रमङ्गं विनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 अस्य प्रशमहेत्वर्थं पूर्वोक्तं कारयेद् विधिम् ।
 तदेवैकं प्रदह्येत तोरणं नगरैर्यैः(य)दि ॥ १० ॥
 तदा बह्निभयं ब्रूयाद् राष्ट्रस्य नगरस्य च ।
 सवाहाभ्यन्तरं विप्रैर्विधिमेनं प्रयोजयेत् ॥ ११ ॥

१. 'कृपाणां च' ख. ग. पाठ. । २. 'पश्यते य' क, सृपतेर्यदि' ग. पाठः । ३.
 'नाना ग' ग. ग. पाठ. । ४. 'वा'; ५. 'तदा चैक' क. पाठः । ६. '३' ग. पाठः ।

नते वा शीर्षभग्ने वा व्याधिपीडां विनिर्दिशेत् ।
 होमं बलिं च कुर्वीत पुनःसंस्कारमस्य च ॥ १२ ॥
 चातेन विलुता वापि तोरणं यदि भज्यते ।
 तस्मिन् रोगाः प्रवर्तन्ते कुलपीडाधनक्षयाः ॥ १३ ॥
 शान्तिकर्म प्रकुर्वीत ततः शान्तिकरं भवेत् ।
 एवमार्द्रां कृते पश्चात् पुनः संस्कारयेद् बुधः ॥ १४ ॥
 पूर्वाविवर्णनिर्माणाद् विशिष्टं रचयेत् पुनः ।
 हृदसन्विनिगूढं च हृदद्रव्यसमन्वितम् ॥ १५ ॥
 विविधं रूपकर्माढ्यं मुसंस्थानं मनोरमम् ।
 अकुञ्जमनतं चैत्र पूर्वोत्कृष्टतरं तथा ॥ १६ ॥
 नियुक्ते तु पुनः शान्तिं ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
 पुराणे वा नवे वाथ कृते नार्थकृतेऽथवा ॥ १७ ॥
 प्रासादे वा गृहे वापि कपोतः प्रविशेद् यदि ।
 तत्र दोषाः प्रपद्यन्ते शान्तिकर्म तथैव च ॥ १८ ॥
 कालमूर्तिः कपोतश्च पापमूलकरण्डकम् ।
 विहङ्गापशदो हीनः कृष्णचारी विहङ्गमः ॥ १९ ॥
 चतुर्विधः समाख्यातो मुनिभिः स तपोधनैः ।
 श्वेतो विचित्रकण्ठश्च विचित्रोऽन्योऽथ कृष्णकः ॥ २० ॥
 कपोतो भवने यस्य श्वेतवर्णो विशेत् क्वचित् ।
 कीर्तिविद्याधनं पुण्यं शीघ्रं च नयते क्षयम् ॥ २१ ॥
 नित्यं रोगाः प्रवर्धन्ते शिशुपीडा च जायते ।
 चित्रकण्ठो हरेज्जायां पुत्रान् सर्वान् विचित्रकः ॥ २२ ॥
 सर्वाः सिद्धीश्च कृष्णाङ्गः मंदुर्ण्यं च कुलं हरेत् ।
 रोगाः सर्वेऽपि वर्धन्ते विषदो व्यसनानि च ॥ २३ ॥
 यन्धनानि च जायन्ते प्रविष्टे तु कपोतके ।
 तस्माद् यत्रपरो भूत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २४ ॥

१. 'यः' क. ग. पाठः । २. 'दृढ' ख. ग. पाठः । ३. 'न' ग. पाठः । ४. 'कलि-
 सूत्रं क' क. पाठः । ५. 'सु' क. पाठः । ६. 'ध्व' ग. पाठः ।

स्नातस्त्रिकालशुद्धात्मा सोपवासो जितेन्द्रियः ।
 देवपूजार्चनरतो नित्यं दानपरः शुचिः ॥ २५ ॥
 यवान्नप्रायभोजी च नित्यं होमपरायणः ।
 गुरुविप्ररतश्चैव श्वेतमाल्याम्बरस्तथा ॥ २६ ॥
 गृही सगृहिणीकस्तु व्रतमेतत् समाचरेत् ।
 श्वेतके पञ्चरात्रं च चित्रकण्ठे दशैव तत् ॥ २७ ॥
 चित्रे पञ्चदशाहानि कृष्णे दिवसाविंशतिः ।
 व्रतस्थेन तु कर्तव्यमधिकार्य मनोरमम् ॥ २८ ॥
 यथाहामं सपादाय तस्य देहं सपिच्छकम् ।
 निकृन्तेत् खण्डखण्डानि विभागाष्टशतानि तम् ॥ २९ ॥
 घृतप्लुतानि पुष्पानि मधुलाजान्वितानि च ।
 पञ्चवारुणसंज्ञेन बह्निकार्ये कृतेऽक्षतैः ॥ ३० ॥
 ततश्च मांसं जुहुयाद्धव्यपात्रेण मन्त्रवित् ।
 हुते क्रव्ये ततः धीरं दधि मध्वाज्यमेव च ॥ ३१ ॥
 संपूजयेद् ग्रहान् सर्वान् ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
 स्ववित्तपादं श्वेते तु विभ्रेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३२ ॥
 वित्तार्थं चित्रकण्ठे तु पादोनं सर्वचित्रके
 कृष्णे सर्वधनत्यागः कर्तव्यो ब्राह्मणोत् पुनः ॥ ३३ ॥
 ऐवं शान्तिर्भवेद् गेहे सर्वदोषक्षयार्थदा ।
 महती श्रियमाप्नोति धनलाभश्च जायते ॥ ३४ ॥
 पुत्रैः पौत्रैर्वृद्धिमामोप्यनन्तामायुर्दीर्घं प्राप्नुयात् संपंतात्मा ।
 एतत् कृत्वा मुच्यते सर्वपापैर्मयैर्वैद्वच्छारदः शीतरश्मिः ॥ ३५ ॥
 इति महापञ्चाधिराजसूत्रोक्तदेवविरचिते समस्तद्वन्द्वपदपायपरनाशि वास्तुशास्त्रे
 तोरणभङ्गकपोतप्रवेशशान्तिको नाम पद्मत्वारिणोऽध्यायः ॥

१. 'धा' ग. पाठः । २. 'तत्' क, 'ते' ग. पाठः । ३. 'ताद्यतानि पुष्पाणि म'
 ख. ग. पाठः । ४. 'वान् पु', ५. 'शि' २. 'पद्' क. पाठः । ७. 'सु' क. ग. पाठः ।

अथ वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेद्यश्चतस्रो विज्ञेया याः पुरा ब्रह्मणोदिताः ।
 वयं ताः संप्रवक्ष्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ १ ॥
 प्रथमा चतुरथा स्यात् सभद्रा च द्वितीयका ।
 तृतीया श्रीधरी नाम चतुर्थी पद्मिनी स्मृता ॥ २ ॥
 यज्ञकाले तथोद्वाहे देवतास्थापनेषु च ।
 नीराजनेषु सर्वेषु बह्विहोमे च नित्यशः ॥ ३ ॥
 नृपाभिपेचने चैव शक्रध्वजनिवेशने ।
 नृपयोग्या भवन्त्येता वर्णानामनुपूर्वशः ॥ ४ ॥
 चतुरथा तु या वेदी नवहस्ता समन्ततः ।
 अष्टहस्ता प्रमाणेन सर्वभद्रा प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥
 श्रीधरी सप्त विज्ञेया हस्तान् मानेन वेदिका ।
 पट्टस्ता चैव शास्त्रज्ञैर्नलिनीह विधीयते ॥ ६ ॥
 चतुरथा तु कर्तव्या चतुरथा समन्ततः ।
 भद्रैस्तु सर्वतोमद्रा भूपणीया चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥
 श्रीधरी चापि विज्ञेया कोणविंशतिसंयुता
 नलिनीति च विज्ञेया पद्मसंस्थानधारिणी ॥ ८ ॥
 कर्तव्याः स्वस्वविस्तारादुच्छ्रयेण त्रिभागिकाः ।
 कुर्यान्मन्त्रवतीभिस्ता इष्टकाभिस्तु चा(यंयि)ताः ॥ ९ ॥
 चतुरथा यज्ञकाले विवाहे श्रीधरी स्मृता ।
 देवतास्थापने वेदीं सर्वभद्रां निवेशयेत् ॥ १० ॥
 नीराजने साग्निकार्ये तथा राजाभिपेचने ।
 वेदी पद्मावती या च तथा शक्रध्वजोच्छ्रये ॥ ११ ॥
 चतुर्मुखा तु कर्तव्या सोपानिश्च चतुर्दिशम् ।
 मतीहारसमायुक्ता चार्पचन्द्रोपशोभिता ॥ १२ ॥

१. 'तावा प्र', २. स्तोत्रमा, ३. 'व्या स्व', ४. 'वा' क. पाठः । ५. 'काः' अ. ग. पाठः ।

गृहदोषनिरूपण नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुःस्तम्भसमायुक्ता चतुःकुम्भविराजिता ।
काञ्चने राजतैस्ताम्रैर्मृन्मयैः कलशैस्तथा ॥ १३ ॥
कोणेकोणे तु विन्यस्तैर्वल्लुगुयानरभूपितैः ।
स्तम्भप्रमाणं वेदीनां कार्यं छात्रवशेन च ॥ १४ ॥
एकेन द्वित्रिभिर्वापिच्छाद्यैः सामलसार्शुकैः ।
स्तम्भमूलानि चाभ्यज्य गुडेन मधुसर्पिषा ॥ १५ ॥
परमान्नेन वाभ्यज्य तान् विन्यस्यद् यथातथम् ।
देवताः पूजयित्वा तु ब्राह्मणान् ग्मस्ति वाचयेत् ॥ १६ ॥

चतुर्विधमितीरितं यद्विह वेदिकालक्षणं
समग्रमपि वर्तते मनसि यस्य तच्छिल्पिनः ।
स याति भुवि पूज्यतामवनिभोस्तुरामोति च
श्रियं स्थपतिसंसदि स्फुरति चास्य शुभ्रं यदाः ॥ १७ ॥
इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते गगराङ्गणव्याधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अतः परं गृहादीनामप्रशस्तसमुच्छ्रितम् ।
क्रियते कथितं यस्मादेकत्र सुसमं भवेत् ॥ १ ॥
रक्षोम्बुनाथकीनाशमरुद्दहनदिग्भवा ।
मध्यप्लवा च भूर्व्याग्निदारिद्र्यमरकावहा ॥ २ ॥
वह्निप्लवा वह्निभिये मृतये दक्षिणप्लवा ।
रुजे रक्षःप्लवा प्रत्यक्प्लवा धान्यधनच्छिदे ॥ ३ ॥
कलहाय प्रवासाय रोगाय च मस्तप्लवा ।
मध्यप्लवा तु भूमिर्या सर्वनाशाय सा भवेत् ॥ ४ ॥

तुपास्थिकेशकीटर्त्वं(क)शङ्खभस्मोपरान्विताम् ।
 कर्पराहारिणीं दुष्टसत्त्वानार्यजनां त्यजेत् ॥ ५ ॥
 चैत्रे शोककरं वैश्व ज्येष्ठे मृत्युप्रदायकम् ।
 पशुनाशनमापादे शून्यं भाद्रपदे कृतम् ॥ ६ ॥
 औश्विने कलहाय स्यात् कार्तिके भृत्यनाशनम् ।
 माघे चाग्निभयाय स्यान्मासेष्वेषु न कारयेत् ॥ ७ ॥
 पावकस्य पदे पृष्ठवंशस्यापि च पश्चिमे ।
 पुरभासादकर्णे च कीलादि प्राक् प्रयोजयेत् ॥ ८ ॥
 पूर्वपश्चिमदिद्दमूढं वास्तु स्त्रीनाशकृद् भवेत् ।
 उदद्दमूढं न निष्पत्तिं याति सर्वं च नाशयेत् ॥ ९ ॥
 यत्तु दक्षिणादिद्दमूढं जायते मरणाय तत् ।
 प्राग्वास्तुनि (तु) कुर्वीत प्रासादं मन्दिरं पुरे ॥ १० ॥
 चलितं चलितं भ्रान्तं विस्त्रं च समुत्सजेत् ।
 यत् स्यान्मुखविनिष्क्रान्तं चलितं तद् प्रकीर्तितम् ॥ ११ ॥
 चलितं पृष्ठनिष्क्रान्तं दिद्दमूढं भ्रान्तमुच्यते ।
 विस्त्रं कर्णहीनं स्यात् फलमेपां प्रचक्ष्महे ॥ १२ ॥
 चलिते चलति स्थानं चलिते विग्रहो भवेत् ।
 भ्रान्तं योपिद्विनाशाय विस्त्रं भूरिशतुकृत् ॥ १३ ॥
 मूषकोत्करवल्मीकभ्रान्ता वक्रा भुजङ्गवत् ।
 छिन्ना भिन्ना विकर्णा च न वास्तुनि शुभा क्षितिः ॥ १४ ॥
 मूषकोत्करवत्यर्थं हन्ति वल्मीकिनी सुतम् ।
 विकर्णा कुर्वते कर्णं रोगं छिन्ना विनाशिनी ।
 भिन्ना भेदं करोत्युर्वी कुटिला मतिवक्रताम् ॥ १५ ॥
 सपादं सत्रिभागं वा सार्धं द्विगुणमेव च ।
 यत् स्यान्मुखवायतं वैश्व तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १६ ॥

१. 'सी' २. 'लप्रथम' स. ग. पाठः ३. 'अश्विन्ये क', ४. 'शुभम्'
 क. पाठः । ५. 'द्वं' क. ग. पाठः । ६. 'शान्' क. पाठः ।

यद् द्विशालं त्रिशालं वा चतुःशालमथापि वा ।
 मूपया रहितं वेष्टम तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १७ ॥
 पुरतः पृष्ठतः पार्श्वे यदि बालिन्दवर्जिता ।
 गृहे न शस्यते शाला देवागारे तु शस्यते ॥ १८ ॥
 अन्यपृष्ठस्थितद्वारं वेष्टम खाद रुमुच्यते ।
 परस्परविरोधाय तद् वेष्टम गृहिणोस्तपोः ॥ १९ ॥
 सञ्जल्यं पादहीनं च समसन्धि शिरोगुरुं ।
 वेष्टमनामिदमुद्दिष्टं मर्मदोषचतुष्टयम् ॥ २० ॥
 वास्तुक्षेत्रस्य यत्राङ्गे यस्य वर्त्म प्रवर्तते ।
 तदङ्गं वास्तुनस्तस्यच्छिन्नं तेनेति निर्दिशेत् ॥ २१ ॥
 छिन्नाङ्गं विकलं तत् स्याद् भीतिदं सर्वदोषकृत् ।
 तद्भर्तुर्भज्यतेऽङ्गं तद् वेधस्तस्याफलोऽन्यथा ॥ २२ ॥
 स्वगृहद्वयमध्येन निर्वाहो यदि वर्त्मनः ।
 द्वारवेधोदितान् दोषांस्तदा प्राप्नोति निश्चितम् ॥ २३ ॥
 मार्गश्रैको यदा गच्छेद्दुर्भयोर्गृहपार्श्वयोः ।
 मार्गवेधस्तदा स स्याच्छोकसन्तापकारकः ॥ २४ ॥
 उत्सङ्गः पूर्णबाहुश्च हीनबाहुस्तथापरः ।
 प्रत्यक्षाय इति प्रोक्तं प्रवेशानां चतुष्टयम् ॥ २५ ॥
 गृहस्य सम्मुखं यत्र द्वारं भवति वास्तुनः ।
 उत्सङ्ग इति सै प्रोक्तः पूर्णबाहुः प्रदक्षिणः ॥ २६ ॥
 वामतो हीनबाहुः स्यात् मत्स्ये(क्षो वा(क्षाय)स्तु पृष्ठतः ।
 चतुर्योऽयं समुद्दिष्टः भवेशो वास्तुनो बुधैः ॥ २७ ॥
 उत्सङ्गाख्ये प्रवेशे स्यात् प्रजाहानिः कुटुम्बिनः ।
 धनधान्यक्षयो वास्य मरणं वा धुरं भवेत् ॥ २८ ॥
 पूर्णबाहौ पुत्रपत्न्या धनधान्यरुखानि च ।
 भवन्ति वसतो नित्यं गृहिणस्तत्र वास्तुनि ॥ २९ ॥

१. 'क.' ल. ग. पाठ. । २. 'क' क पाठः । ३. 'घ', ४. 'घ',
 ५. 'एलो वा' ल. पाठ. ।

१ 'पूर्णबाहुस्तु' दक्षिणे इति तु पाठो पुनः ।

अल्पमित्रो गृही इतिवाहावत्यल्पवान्ध्रः ।
 स्याद् बाल्पचित्तो जीयेत स्त्रीभिः पीड्येत वामयैः ॥ ३० ॥
 प्रत्यक्षायप्रवेशस्तु विहितो यत्र वैश्वमनि ।
 तस्मिन् निवसतां पुंसां निश्चितः स्याद् धनक्षयः ॥ ३१ ॥
 मूपास्वस्थानयुक्तासु शालाभेद इति स्मृतः ।
 प्राप्नोति तत्र निवसन् मृत्युं दुःखं सरोगताम् ॥ ३२ ॥
 उदग्दक्षिणशालासु पुर्वापरगतासु च ।
 अन्यथा वा स्थितं द्वारं बधनन्वनकारकम् ॥ ३३ ॥
 मूपागतान् भ्रमान् कुर्यान्न शालां प्रतिभेदयेत् ।
 भ्रमभ्रमासु शालासु विपद्यन्ते कुटुम्बिनः ॥ ३४ ॥
 शालाभेदो भवेद् यत्र पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।
 धनधान्यक्षयस्तत्र गृहिणो जायते ध्रुवम् ॥ ३५ ॥
 यत्र प्रत्यङ्मुखे शाले गृहं तत्र स्याद् विकोकिलम् ।
 आयुश्चतुष्पदं धान्यं वसतां तत्र नश्यति ॥ ३६ ॥
 सीमाशालाप्रभिन्नस्य प्रासादस्य गृहस्य च ।
 अस्थिरा जायते क्लृप्तिः स्थितिश्च न भवेच्चिरम् ॥ ३७ ॥
 सर्वदोषकरी ज्ञेया गर्भे चन्द्रावल्लोकिना ।
 भूषां विना विनाशाय कामोच्छिद्यैर्गन्नाक्षकः ॥ ३८ ॥
 यदा गण्डोऽथवा कुक्षिः पृष्ठं कक्षाय भिद्यते ।
 दारिद्र्यं जायते भर्तुस्तदानीमतिदुस्तहम् ॥ ३९ ॥
 गर्भादुभयतो गण्डो कक्षे स्तः कर्णभित्तिगे ।
 दक्षिणोत्तरयोः कुक्षी पृष्ठतः पृष्ठमादिशेत् ॥ ४० ॥
 स्थापितद्वारसंरोधे गृहिणो जायतेऽश्मरी ।
 द्वारे तु विहिते तस्मिन्ननर्थस्त्वस्य जायते ॥ ४१ ॥
 पूर्वद्वारनिरोधं तु नयमार्गं कटाचन (?) ।
 श्रोत्ररोधेऽश्मरीदोषः कृच्छ्रोत्रेण नैभ्यता (?) ॥ ४२ ॥

१. 'ध' ग. पाठः । २. 'नना' ए. ग. पाठः । ३. 'श्री' ए. पाठः ।
 ४. 'नय' ग. पाठः । ५. 'नयता' ग. पाठः ।

कृत्तानि यत्र चीयन्ते गवाङ्गालोकनानि च ।
 तत्र प्रसूतिर्न भवेन्नृष्यन्वापि विनश्यति ॥ ४३ ॥
 चीयमाना यदा भित्तिर्दक्षिणा स्याद् बहिर्मुखी ।
 तदा व्याधिभयं विद्यान्नुपद्रवमयं तथा ॥ ४४ ॥
 यदा तु पश्चिमं कुड्यं प्रयाति बहिरग्रतः ।
 धनहानिं विजानीयाच्चौरेभ्यश्च भयं तदा ॥ ४५ ॥
 उत्तरं तु यदा कुड्यं चीयमानं बहिर्व्रजेत् ।
 गृहमर्तुश्च कर्तुश्च व्यसनं स्यात् तदा महत् ॥ ४६ ॥
 यदाग्रं चीयमानायाः पूर्वभिर्चेर्बहिर्व्रजेत् ।
 तदा गृहपतेस्तीव्रं राजदण्डमयं भवेत् ॥ ४७ ॥
 प्राग्दक्षिणो यदा कर्णश्चीयमानो बहिर्व्रजेत् ।
 तत्राग्निभीतिस्तुला संशयश्च प्रभोर्भवेत् ॥ ४८ ॥
 बहिर्मुखो यदा गच्छेत् कर्णां दक्षिणपश्चिमः ।
 कलहोपद्रवस्तत्र स्याद् भार्यायाश्च संशयः ॥ ४९ ॥
 यत्रोत्तरापरः कर्णश्चीयमानो व्रजेद् बहिः ।
 पुत्रवाहनभृत्यानां भवेत् तस्मिन्नुपद्रवः ॥ ५० ॥
 यदा प्रागुत्तरः कर्णां बहिर्गच्छति वेश्मनः ।
 तदा गवां वृषाणां च गुरूणां च क्षयो भवेत् ॥ ५१ ॥
 चतस्रो भित्तयो यस्य बहिर्निर्यान्ति वेश्मनः ।
 चीयमानास्तदत्रोक्तं मन्दिरं मालिकाकृति ॥ ५२ ॥
 तादृग् गृहे न तत्रायो व्ययो भवति शोऽश्वः ।
 कश्चित्तोऽस्यैव दोषेण तस्य भर्ता पलायते ॥ ५३ ॥
 संक्षिप्यते तु यद् वेश्म चीयमानं समन्ततः ।
 संक्षिप्तमिति तज्ज्ञेयं तत्र राजभयं भवेत् ॥ ५४ ॥
 यत् स्यादन्तेषु संक्षिप्तं विस्वृतं चापि मध्यतः ।
 मृदङ्गाकृतिसंस्थानं तत्र व्याधिभयं भवेत् ॥ ५५ ॥

१. 'ता' ख. पाठः । २. 'यी' क, 'वी' ख. पाठः । ३. 'ता' क. पाठः ।

आश्रन्तविस्त्रुतं यत् स्यात् संक्षिप्तं चापि मध्यतः ।
 मृदुमध्यं तदुद्दिष्टं क्षुद्रयं तत्र जायते ॥ ५६ ॥
 विषमरुन्नतैः कर्णैर्धनक्षयकरं गृहम् ।
 भित्तिवचापि कर्णेषु प्रागुक्तं फलमादिशेत् ॥ ५७ ॥
 मध्ये द्वारं न कर्तव्यं मनुजानां क्रथञ्चन ।
 मध्ये द्वारे कृते तत्र कुलनाशः प्रजायते ॥ ५८ ॥
 द्वारं द्वारेण वा विद्धमशुभायोपपद्यते ।
 अनिष्टद्रव्यसंयुक्तं धनधान्यविनाशनम् ॥ ५९ ॥
 नवं पुराणसंयुक्तमन्यं स्वामिनमिच्छति ।
 अधोऽग्रं राजदण्डाय विद्धं द्वारं विगर्हितम् ॥ ६० ॥
 नवं पुराणसंयुक्तं द्रव्यं तु कलिकारकम् ।
 न मिश्रजातिद्रव्योत्थं द्वारं वा वेदम वा शुभम् ॥ ६१ ॥
 गृहस्थानेषु यद् द्रव्यमधिवास्य प्रतिष्ठितम् ।
 तच्चालनेन चलनं गृहभर्तुः प्रजायते ॥ ६२ ॥
 अन्यवास्तुच्युतं द्रव्यमन्यवास्तौ न योजयेत् ।
 प्रासादे न भवेत् पूजा गृहे च न वसेद् गृही ॥ ६३ ॥
 द्रव्येण देवदम्बेन भवनं यद् विधीयते ।
 न तत्र वसति स्वामी वसन्नपि चिनश्यति ॥ ६४ ॥
 सूर्योद्भवा द्रुमच्छाया ध्वजच्छाया च गहिता ।
 द्वारातिक्रमणादेताः क्षुद्रव्याधिकालिकारकाः ॥ ६५ ॥
 प्रासादाशित्वरच्छाया ध्वजच्छायेति कीर्तिता ।
 विपञ्चसप्तमी भर्तुर्गृहतारा न शोभना ॥ ६६ ॥
 निम्नोन्नतं करालं च सम्मुखं पृष्ठदेशगम् ।
 वामावर्तं च न शुभं द्वारमग्रतरं गृहे ॥ ६७ ॥
 निम्ने स्यात् स्त्रीजितो भर्ता दुर्जनस्थितिरुन्नते ।
 सम्मुखे सुतपीडा स्यात् पृष्ठगे चपलाः स्त्रियः ॥ ६८ ॥
 वामे वित्तलयो द्वा(रिः)रे भवत्यग्रतरे प्रभोः ।
 द्वारं तस्मान्न कर्तव्यमीदृश्रूपं विचक्षणैः ॥ ६९ ॥

नागदन्ततुलास्तम्भमिच्छिमृषागवाक्षकाः ।
द्वारमध्ये न दातव्या न चैत विपमस्थिताः ॥ ७० ॥
इतिहासपुराणोक्तं वृचान्तमतिरूपरुम् ।
निन्दितं च गृहे नेष्टं शस्तं देवकुलेषु तत् ॥ ७१ ॥
यानीन्द्रजालतुल्यानि यानि भिष्याकृतानि च ।
भीषणानि च यानि स्युर्न कुर्यात् तानि वेदमसु ॥ ७२ ॥
स्वयमुद्धाटितं द्वारमुच्चाटनकरं भवेत् ।
धनहृद् वन्धुर्वैरं स्यादथवा कलिकारकम् ॥ ७३ ॥
स्वयं यत् पिहितं द्वारं तद् भवेद् बहुदुःखदम् ।
सशब्दं भयकृत् पादशीतलं गर्भपातनम् ॥ ७४ ॥
द्रव्यं नाधोमुखं कार्यं प्रत्यग्याम्याननं नच ।
पश्चिमाग्रे परिक्रेशो दक्षिणाग्रे तु शून्यता ॥ ७५ ॥
स्तम्भद्वारं च भित्तिं च विपरीतं न कारयेत् ।
अमीपां वैपरीत्येन दोषाः स्युर्बहवो नृणाम् ॥ ७६ ॥
मूलसूत्रानुसारेण कर्तव्या भूमिकोपरि ।
उपर्युपरि यद् वेदमसं संतापकारकम् ७७ ॥
अधोभूमौ क्षणा ये स्युस्तत्समांशोर्ध्वभूमिषु ।
परित्यजन्नपहितां (१) न कुर्वीत यथोत्तरम् ॥ ७८ ॥
शाला निम्ना भवेद् यस्मिन्नलिन्दस्त्वधिको भवेत् ।
निधनं जायते तत्र सदा शोकमयानि च ॥ ७९ ॥
मूलद्वारानुसारेण द्वाराण्युपरिभूमिषु ।
कुर्याद् भयप्रदानि स्युर्निहितान्यन्यथा पुनः ॥ ८० ॥
क्षुद्रपप्रदमाश्मा(नं?) कुञ्जं कुलविनाशनम् ।
अत्यर्थं पीडितं पीडां करोत्पन्तनतं क्षयम् ॥ ८१ ॥
प्रधासो बाह्यविनते दिग्भ्रान्ते दस्पृतो भयम् ।
मूलद्वारं क्षयं कुर्याद् विद्धं द्वारान्तरेण यत् ॥ ८२ ॥

१. 'ता' क. पाठः । २. 'यमस्त ता' र. ग. पाठः । ३. 'तू' ग. पाठः ।
४. 'ताः' ख. ग. पाठः । ५. 'न' क. पाठः । ६. 'न्तं' क. ग. पाठः ।

श्रवासो भृत्यजो द्वेषो विद्धे चत्वररध्यया ।
 नाशं द्रव्यं ध्वजाविद्धं वृक्षेण शिशुदूषकम् ॥ ८३ ॥
 पङ्क्तिवित्ते भवेच्छोकः सलिलस्राविणि व्ययः ।
 कूपेन विद्धेऽपस्मारो विनाशो देवतेन च ॥ ८४ ॥
 स्तम्भेन दूषणं स्त्रीणां ब्रह्मणा तु कुलक्षयः ।
 मानाद्भ्यधिके द्वारे राजतो जायते भयम् ॥ ८५ ॥
 व्यसनं मानतो हीने चौरैर्भ्यश्च भयं भवेत् ।
 व्याधयः श्वभ्रविद्धेन घनस्य च परिक्षयः ॥ ८६ ॥
 देवध्वजेन बन्धः स्यात् सभयैर्धर्मसंक्षयः ।
 सन्निपातभयं वाप्या तुल्या दृष्टत्वमाकृते(?) ॥ ८७ ॥
 हृदुक् कुलालचक्रेण दारिद्र्यं वारिणा भवेत् ।
 व्याधिरुक्[†] कचकूटेन आपाकेन (?) सुतक्षयः ॥ ८८ ॥
 नि(श्चिस्स्व)तोदूरखलेन स्याच्छलया चाशमी भवेत् ।
 तोयभाण्डेन दुर्मन्त्री भस्मना चार्शसो गृही ॥ ८९ ॥
 दारिद्र्यं छायाया विद्धे भवेद् द्वारे कुटुम्बिनः ।
 स्थलस्यन्दनवल्मीकैर्विदेशगमनं भवेत् ॥ ९० ॥
 कृशं विकृतमत्पुत्रं करालं शिथिलं पृथु ।
 यक्रं विशालमुत्तानं (शूस्सू)लाग्रं ह्रस्वकुक्षिकम् ॥ ९१ ॥
 स्वपादचलितं ह्रस्वं हीनकर्णं मुखानतम् ।
 पार्श्वं सूत्रमार्गाच्च अष्टं द्वारं न शोभनम् ॥ ९२ ॥
 तद् करोति क्षयं घोरं विनाशं स्वामिसम्पदः ।
 वसतां कलहं नित्यमतस्तद् परिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥
 अन्तर्द्वाराद् बहिर्द्वारं नोचं कुर्यान्न सङ्कटम् ।
 उचं विसङ्कटं वापि तच्छिवाय न जायते ॥ ९४ ॥
 पट्टसन्धिर्यदा मध्ये द्वारस्य स्यात् कथञ्चन ।
 कर्तुस्तदा विनाशः स्यात् कुलस्य च परिक्षयः ॥ ९५ ॥

१. 'जा दोता ि', २. 'श' ख ग पाठ । ३. 'द्र' र, 'ब्रह्म' ग. पाठः ।
 ४. 'कार' , ५ 'श्चि' क. पाठ । ६ 'लम्ब' य पाठ ।

तुला उपतुला वास्युर्द्वारि तिर्यग् यदा कृताः ।
 दारिद्र्यव्याधिसन्तापा भवन्ति स्यामिनस्तदा ॥ ९६ ॥
 अनुवंशमनुमाहा जयन्त्यो यदि मन्दिरे ।
 विचायुपोस्तदाल्पत्वमनारोग्यं च जायते ॥ ९७ ॥
 उदुम्बरे (वि)निहिता(नि?) ललाटी नाम सा तुला ।
 दूयणं मरणं वापि कन्यानां विदधाति सा ॥ ९८ ॥
 उत्तराक्षोदरे न्यस्ता ललाटेन समा यदि ।
 तुला ललाटिका सापि कुलक्षयकरी भवेत् ॥ ९९ ॥
 तुलापिण्डेन विन्यस्ता ज्ञेया यज्ञोपवीतिनी ।
 वसतो व्यसनं कुर्यात् कुटुम्बस्यायुत्सं च सा ॥ १०० ॥
 यदि भारतुलैकापि मध्ये विद्धा कथञ्चन ।
 तदा वराहं भक्ष्येत धनं च परिहीयते ॥ १०१ ॥
 भिचिमेदो न कर्तव्यस्तुलाग्रैराखिलैरपि ।
 कुर्याद् ब्रह्मपदन्यस्तो भारपट्टः कुलक्षयम् ॥ १०२ ॥
 अयुक्तयोर्युक्तयोर्वा सन्धिथेद् भारपट्टगे^१ ।
 सन्धौ स्यात् तत् सुतो ज्येष्ठः कर्तुंश्चापि विनश्यति ॥ १०३ ॥
 अनुवंशं न भुञ्जीत न शयीत कदाचन ।
 भुञ्जानस्यार्थनाशः स्याच्छयानस्य महारुजः ॥ १०४ ॥
 नाशोऽनुवंशं रोगाः स्पुस्तिर्यक्स्ये रक्षसो भयम् ।
 शयनागारविन्यस्ते मरणं नागदन्तके ॥ १०५ ॥
 कर्णावात्(?) पक्षिरादघण्टाध्वजच्छत्रकुमारकान् ।
 सिंहकर्णकपोतालं गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ १०६ ॥
 इन्द्रकीलं शुकं तुम्बीर्मैर्धवंशं च वेश्मनि ।
 न कुर्यात् तत्र विहिताः सर्वदोषावहा यतः ॥ १०७ ॥
 अतिक्षिप्रचिरोत्पन्नं कुशद्रव्यमपौहितम् ।
 अप्रतिष्ठितसंस्थानं गृहं नमति पञ्चथा ॥ १०८ ॥

१. 'महा' ख. पाठः । २. 'गा' क. पाठः । ३. 'र्वा' ख. पाठः ।
 ४. 'मूर्ध', ५. 'पाद' ख. ग. पाठः ।

अतिस्थूलेन ह्रस्वेन शरीरेण यथा नरः ।
 विरूपो दुर्बलश्चैव तथा द्रव्येण मन्दिरम् ॥ १०९ ॥
 जीर्णं घृण(कृ०क्ष)तं मिश्रं हीनं वक्रं विधिच्युतम् ।
 चण्डं तुण्डं वक्रकोणं सन्धिषिद्धाल्पमूलके ॥ ११० ॥
 वज्रमध्यं स्थूलमूलं कुक्षिभिन्नं च दारु यत् ।
 भिन्नमूलं कूर्मपृष्ठं पक्षहीनं च वर्जयेत् ॥ १११ ॥
 पातितान् वर्जयेद् वृक्षान् द्विपाश्वान्निजलानिलैः ।
 प्रभूतपक्षिनिलयान् काककौशिकसेवितान् ॥ ११२ ॥
 मधुग्रहपिशाचाहिदुष्टांश्चैत्यश्मशानजान् ।
 चतुष्पथत्रिकमहानदीसङ्गममार्गजान् ॥ ११३ ॥
 देवतायतनेजातानूर्ध्वशुष्कान् धतच्छदान् ।
 बल्लीपिनद्वान् सुपिरकोटरग्रन्थिसङ्कलान् ॥ ११४ ॥
 यान्यापराशापतितांस्त्यजेत् कण्टकिनोऽपिच ।
 कपित्थोदुम्बराश्वत्याशिरीषवटचम्पकान् ॥ ११५ ॥
 कौविदारपवारिष्टश्लेष्मातकविभीतकान् ।
 किञ्च सप्तच्छदक्षीरिफलदांश्च द्रुमांस्त्यजेत् ॥ ११६ ॥
 मर्माणि यत्र पीड्यन्ते द्वारैर्भित्तिभिरेव वा ।
 दारिद्र्यं कुलहानि वा गृहिणस्तत्र निर्दिशेत् ॥ ११७ ॥
 स्तम्भैर्विनश्यति स्वामी तुलाभिः स्त्रीवधो ध्रुवम् ।
 सद्ग्रहैर्वन्धुनाशः स्याज्जयन्तीभिः स्तुपावधः ॥ ११८ ॥
 मर्मस्थानस्थितैः कायैर्भर्तुः कायो निपीड्यते ।
 मर्मस्थैः सन्धिपालैस्तु सुहृद्विश्लेषमादिशेत् ॥ ११९ ॥
 गृहपीडा नागदन्तैर्नागपाशैर्धनक्षयः ।
 कापिच्छक्रेस्तु प्रेष्याणां क्षयं मर्मस्थितैर्वदेत् ॥ १२० ॥
 पद्ददारुकान्यनुसरागवाक्षालोकनानि च ।
 मर्मस्थानानिविष्टानि जनयन्ति महाभयम् ॥ १२१ ॥
 स्तम्भैर्वा द्वारमध्येर्वा तुलाभिर्नागपाशैः ।
 वातायनैर्नागदन्तैर्द्वारमध्ये निपीडिते ॥ १२२ ॥

व्याभयः संमन्वर्धन्ते धननागः कुलभयः ।
 राजदण्डभयं च स्यादपत्यानां च पीडनम् ॥ १२३ ॥
 षट्दारुकाणां मध्येषु द्वारमध्येषु वा पुनः ।
 कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेष्वेतदेवादिगेत् फलम् ॥ १२४ ॥
 संविद्धा नागदन्तैर्या स्तम्भैर्वातायनैस्तथा ।
 शय्या शस्त्राद् भयं भर्तुः कुर्यात् तस्करतोऽपि वा ॥ १२५ ॥
 गृहमध्ये कृतं द्वारं द्रव्यकोशविनाशनम् ।
 भावहेत् कलहं भर्तुर्भार्या वास्य प्रदूषयेत् ॥ १२६ ॥
 द्रव्येषुकोत्तरेणापि महामर्माणि पीडिते ।
 सर्वस्वनाशो गृहिणो मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ १२७ ॥
 द्वारस्तम्भतुलालिन्दैर्ध्वजैश्च यदोपैः संभारितैः ।
 विमूढे नागदन्तेऽपि तच्छून्यं जायते गृहम् ॥ १२८ ॥
 विभागपदहीनेषु रूपस्थानेषु वास्तुर्षु ।
 यक्ष्मातृक्रियाद्येषु रोगान्मृत्युर्न संशयः ॥ १२९ ॥
 कटुकण्डकिदुर्गन्धिगुब्बकाद्याश्रयान् क्रुमान् ।
 न धारयेत् समीपस्थान् पुरप्रासादवेश्मनाम् ॥ १३० ॥
 चदरी कदली चैव दाडिमी वीजपूरिका ।
 प्ररोहन्ति गृहे यत्र तद्गृहं न प्ररोहति ॥ १३१ ॥
 द्रव्यं द्रव्याधिकं हन्ति कुलमायामतोऽधिकम् ।
 उच्छ्रयाभ्यधिकं पूजां सन्तति विस्वराधिकम् ॥ १३२ ॥
 स्तम्भाङ्गैर्भित्तिभिः षट्त्रैः शीर्षकैर्भयनैस्तथा ।
 आलोकनात्तोरणाद्यैश्शङ्खकैः कन्दकूटकैः ॥ १३३ ॥
 हीरयास्वोत्तमाङ्गैश्च तुलाभिः सन्धिपालकैः ।
 अर्गलाग्रैर्वेदिकाभिर्व्यालैर्जालैश्च नूतनैः ॥ १३४ ॥
 घातितैः पातितैर्नष्टैर्दृष्टैर्जायते गृहिणो ध्रुवम् ।
 व्याधिदारिद्र्यदुःस्वार्तिर्निर्धनत्वं च जायते ॥ १३५ ॥

१. 'द्व', २ 'दृ' क. ख. पाठः । ३. 'द्वे' क. पाठः । ४. 'स्व' ख. ग.
 पाठः । ५. 'कि' क. ख. ग. पाठः । ६. 'नः', ७. 'न' क. पाठः ।

उच्चच्छायं छिद्रगर्भं भ्रमितं वमितं मुखे ।

हीनमध्यं नष्टसूत्रं शल्यविद्धं शिरोगुरु ॥ १३६ ॥

भ्रष्टालिन्दकशोभं च विपमस्थं तुलातैलम् ।

अन्योन्यद्रव्यविद्धं च कुपटप्रविभाजितम् ॥ १३७ ॥

हीनभिन्त्युत्तमाङ्गं च विनष्टं स्तम्भभित्तिकम् ।

भिन्नशालं त्यक्तकण्ठं निष्कन्दं मानवर्जितम् ॥ १३८ ॥

विकृतं च गृहं भर्तुरनिष्टफलदायकम् ।

तस्माद् दोषानिर्मास्त्यन्त्वा गृहं कुर्याच्छुभावहम् ॥ १३९ ॥

एवंविधं दोषकरं गृहं स्याद् भर्तुश्च कर्तुश्च यतस्तदेते ।

ज्ञेयाः सदा खिलिभिरप्रमत्तस्त्याज्याश्च दोषाः शुभकीर्तिकामैः ॥ १४० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराज्जणसूत्रधारापरनाशि वास्तुशास्त्रे

गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ रुचकादिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

त्रिदशानां नृपाणां च वणिनां च विशेषतः ।

उत्पत्तिप्रसृतिं मूमः प्रासादा यस्य ये मताः ॥ १ ॥

पुरा ब्रह्मासृजत् पञ्च विमानान्यसुरद्विषाम् ।

विपद्दुर्मविचारीणि श्रीमन्ति च महान्ति च ॥ २ ॥

तानि वैराजकैलासे पुष्पकं मणिकाभिधम् ।

हैमानि मणिचित्राणि पञ्चमं च त्रिविष्टपम् ॥ ३ ॥

१. 'नि' ग, घ पाठ । २. 'वं स्वयं', ३. 'लि', ४ 'त्र' क. पाठ ।

५. 'चतुपरमर्तिभा' ख, ग. पाठ ।

आत्मनः शूलहस्तस्य धनाध्यक्षस्य पाशिनः ।
 सुरेशिने च विवेशो विमानानि यथाक्रमम् ॥ ४ ॥
 बहून्यन्यानि चैवं स सूर्यादीनामकल्पयत् ।
 विशेषां ययोक्तैस्तान्याकारैः प्रतिदिवतम् ॥ ५ ॥
 प्रासादांश्च तदाकाराञ्च शिलापकेष्टकादिभिः ।
 नगराणामलङ्कारहेतवे समकल्पयत् ॥ ६ ॥
 वैराजं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं कलासंसन्नितम् ।
 चतुरश्रायताकारं विमानं पुष्पकं भवेत् ॥ ७ ॥
 वृत्तायतं च मणिकमष्टाश्रि स्यात् त्रिविष्टपम् ।
 तद्भेदाञ्च श्रीमतोऽन्यांश्च विविधानसृजत् प्रभुः ॥ ८ ॥
 ये यत्र विहिता भेदाः पूर्वं कमलयोनिना ।
 सर्वास्तानभिधास्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ ९ ॥
 रुचकश्चिप्रकूटश्च तृतीयः सिद्धपञ्जरः ।
 भद्रः श्रीकूट उष्णीषः शालाक्षो ऽ गजयूथपः ॥ १० ॥
 नन्द्यावर्तोऽवर्तसाहः स्वस्तिकः क्षितिभूषणः ।
 भूजयो विजयो † नन्दी श्रीतरुः ममदापियः ॥ ११ ॥
 व्यामिश्रो हस्तिजातीयः कुबेरो वसुधाधरः ।
 सर्वभद्रो विमार्नख्यो मुक्तकोणश्च नामतः ॥ १२ ॥
 चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा चतुरश्राः समासतः ।
 वृत्तांस्वथाभिधास्यामः प्रासादानपरानपि ॥ १३ ॥
 बलयो दुन्दुभिः ग्रान्तः पद्मः फान्तश्चतुर्मुखः ।
 माण्डूकारूपोऽथ कूर्मश्च तालीगृह उल्लिखिकः ॥ १४ ॥
 इति वृत्ताः समासेन प्रासादा दश कीर्तिताः ।
 चतुरश्रायता ये स्युः कथ्यन्ते तेऽपि नामतः ॥ १५ ॥

१. 'पाकेर्मय' क, 'पायथो' ए. ग. पाठः । २. 'ए दासभिः' ख. ग. पाठः ।
 ३. 'खेऽय ग' क, पाठः । ४. 'या' क. ख. ग. पाठः । ५. 'मत्तः प्र' ग. पाठः ।
 ६. 'नाद्धो' क. ख. ग. पाठः । ७. 'मान्द्रका' क, 'मद्रका' ख. ग. पाठः ।

ऽ शालाख्य इति लक्षणे पाठः । † लक्षणे तु नन्द इति पठ्यते ।

भवो विशालः साम्मुख्यः प्रभवः शिविरागृहः ।
 मुखशालो द्विशालश्च गृहराजोऽमलो विभुः ॥ १६ ॥
 एवमेते समुद्दिष्टाश्चतुरश्रायता दश ।
 अथ वृत्तायतान् द्रूमः प्रासादानभिधानतः ॥ १७ ॥
 आमोदो रैतिकस्तुङ्गश्चारुभूतिर्निषेवकः ।
 सदा(?)निषेधः सिंहाख्यः सुप्रभो लोचनोत्सवः ॥ १८ ॥
 एते वृत्तायताः प्रोक्ताः प्रासादा नामतो दश ।
 अष्टाश्रीणां च नामानि कथयामि समासतः ॥ १९ ॥
 वज्रको नन्दनः शङ्कुर्मोखलो वामनो लयः ।
 महापद्मश्च हंसश्च व्योमचन्द्रोदयाविति ॥ २० ॥
 अष्टाश्रय इमे प्रोक्ताः प्रासादा दश संख्यया ।
 भवन्त्येवं चतुष्पष्टिलक्ष्मैपामधुनोच्यते ॥ २१ ॥
 संस्थानमानविन्यासैर्भद्रस्तम्भादिसङ्ख्यया ।
 एषां विशेषा वक्ष्यन्ते पृथक् पृथगनुक्रमात् ॥ २२ ॥
 ज्येष्ठो भागश्चतुर्हस्तः सार्धहस्तत्रयोऽपरः ।
 कल्पनीयः कनीयांस्तु हस्तत्रितयसम्मितः ॥ २३ ॥
 ज्येष्ठमध्यकनीयोभिरेवं भागैर्विभाजिताः ।
 भवन्ति सर्वप्रासादा ज्येष्ठमध्याधमक्रमात् ॥ २४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ।
 कुर्यात् स्वारोहकाश्वासं पीठमंशसमुद्धृतम् ॥ २५ ॥
 तथा तस्योपरि स्थाप्या हंसपृष्ठी^१ समन्ततः ।
 हस्तमात्रोच्छ्रिता वृत्ता जलनिर्गमभूषिता ॥ २६ ॥
 ततः पीठस्य तस्मान्तर्दिभागा(यः)मविस्त्वितिः ।
 प्रासादो रुचकः कार्यो भागत्रितयमुच्छ्रितः ॥ २७ ॥
 सार्धभागेन संछा स्यात् सार्धभागस्तु योऽपरः(?) ।
 छा(यः)च)त्रयं सकण्ठं स्यात् तेन सामलसारकम् ॥ २८ ॥

१. 'री' घ. ग. पाठः । २. 'वृ', ३. 'घा' क. पाठः । ४. 'स्त' ख. ग. पाठः ।
 ५. 'वृत्तच्छ्रि', ६. 'स्तगमा स्यात्' ख. पाठः । ७. 'वृ' क. पाठः ।

द्वारं भागोच्छ्रितं तस्य कार्यं भागार्धविस्तृतम् ।

सप्राग्नीवः स कर्तव्यश्चतुर्दशधरावृतः ॥ २९ ॥

ससौधालिन्दकश्चारुर्ध्वच्छाद्योपरुर्ध्वान् ।

क्रियतेऽत्रै यदा, स्त(र्म्मोऽर्म्मैः)द्वाविंशत्या समावृतः ॥ ३० ॥

सप्राग्नीवपरिष्कारो भागिकालिन्दशोभितः ।

मध्यप्रदेशे रुचकः प्रासादः परिकीर्तितः ॥ ३१ ॥

रुचकः ।

कर्णप्राग्नीवकैश्चित्रैः सप्राग्नीवश्च यो वृतः ।

द्वाभ्यां द्वाभ्यां गत्राक्षाभ्यां चतुर्दिशमलङ्कृतः ॥ ३२ ॥

कपोतालीपरिक्षिप्तः शोभितो द्वारसम्पदा ।

तदानीं चित्रकूटारुच्यः प्रासादः सोऽभिधीयते ॥ ३३ ॥

चित्रकूटः ।

अयमेव पुनः पद्भिः स्तम्भैरपि चितो यदा ।

प्राग्नीवकविहीनश्च स भयेज्जालरूपकः ॥ ३४ ॥

सिंहपञ्जर इत्युक्तः प्रासादः स तदा शुभः ।

सिंहपञ्जरः ।

कर्णप्राग्नीवकौ द्वौद्वाचस्यैव भवतो यदा ॥ ३५ ॥

अलिन्दकगतिस्थित्या तदा भद्रः प्रकीर्तितः ।

भद्रः ।

स्याच्चित्रकूटः प्राग्नीवैश्चतुर्भिर्दिक्चतुष्टये ॥ ३६ ॥

वहिरन्तश्चतुर्द्वारैः थीकूटं इति नामतः ।

थीकूटः ।

पद्दारुकसमायुक्तभागद्वारस्त्वयमेव चेत् ॥ ३७ ॥

प्रासादस्तम्भगर्भः स्यात् तदोष्णीपोऽभिधीयते ।

उष्णीषः ।

चतुरंशुरुविस्तीर्णं षडंशविहितायति ॥ ३८ ॥

१. 'खै', २. 'रा', ३. 'न' रा. ग. पाठः । ४. 'म्म', ५. 'के' क. पाठः । ६. 'व' रा. ग. पाठः । ७. 'क्त' क. ख. ग. पाठः । ८. 'य च' क. पाठः । ९. 'भैल' ख. ग. पाठः ।

पीठं शालागृहस्योक्तं सशालानिर्गमं शुभम् ।
 मध्यादपरतस्तस्य द्विभागायतविस्तृतम् ॥ ३९ ॥
 विधेयं गर्भभवनमल्लिन्दकपरिष्कृतम् ।
 कार्यो तस्याग्रतः सीमा भागद्वितयमायता ॥ ४० ॥
 भागमेकं च विस्तीर्णा चतुःस्तम्भापशोभिता ।
 तदग्रतोऽपरा सीमा कार्यो भागान् पडायता ॥ ४१ ॥
 तिर्यक् स्था भागविस्तीर्णा प्रवेशद्वयशोभिता ।
 एवं शालागृहः(?) स्तम्भैर्द्वाविंशत्या समाहृतः ॥ ४२ ॥
 प्राग्नीववेदिकाजालपक्षसोपानकैः शुभैः ।

शालाख्यः ।

पञ्चभागोन्मितव्यासे क्षेत्रे भागाष्टकायते ॥ ४३ ॥
 पीठं कुर्यादुभयतः ससोपानं शिलायितम् ।
 मध्यादपरभागेऽस्य देवागारं निवेशयेत् ॥ ४४ ॥
 (विहि)भागायामविस्तारं चतुरश्रं सुसंहितम् ।
 पादोनभागविस्तारमध्यर्धं भागमुच्छ्रितम् ॥ ४५ ॥
 तस्य कार्यं मुखं मध्ये पार्श्वतश्चयशोभितम् ।
 सचया निर्गता सीमा द्वौ भागौ त्रींस्तथाय(था?ता) ॥ ४६ ॥
 चतुरश्रा चतुःस्तम्भा तदग्रे भागविस्तृता ।
 पञ्चभागायता तिर्यक् कार्या सीमा तथापरा ॥ ४७ ॥
 द्वात्रिंशदत्र कर्तव्याः स्तम्भाः सर्वैक्यसङ्ख्यया ।
 वहिःपरिसरो गर्भात् ससीम्नो भागविस्तृतः ॥ ४८ ॥
 एवं स्याद् वेदिकाजालरूपादिभिरलङ्कृतः ।
 वहिः(र्वि?)योच्छ्रितश्चैव प्रासादो गजयूथपः ॥ ४९ ॥
 गजयूथपः ।

पहभागभाजिते क्षेत्रे चतुरश्रे समन्ततः ।

गर्भो द्विभागिकः कार्यो द्वारं भागसमुच्छ्रितम् ॥ ५० ॥

१. 'यस्त' क. ख. ग. पाठः । २. 'ताः' ख. ग. पाठः । ३. 'पा' क. ख. ग. पाठः ।
 ४. 'ता', ५. 'ह' ख. ग. पाठः । ६. 'स्य मध्ये मुखे नार्थ पा' ख. पाठः । ७. 'सर्वे व्यस'
 ख. ग. पाठः । ८. 'विश' ख. पाठः ।

भागार्थं द्वारविस्तारः प्रासादस्योच्छ्रितं पुनः ।
 कुर्वीत चतुरो भागात् छादयेच्चित्ररूढवत् ॥ ५१ ॥
 कार्या द्विभागिकाः शालाः सालिन्दास्तस्य बाहवतः ।
 वहिर्भिन्तिपरिक्षिप्ताश्चतुर्भागायताः शुभाः ॥ ५२ ॥
 द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्तम्भाः प्रतिशालं भवन्ति पद् ।
 चतुःस्तम्भधृतैर्युक्ताः कार्या वा धार्मिकालयैः ॥ ५३ ॥
 नन्दावर्तोऽप्येवं स्यात् सप्राप्रीवचतुष्टयः ।
 प्रागु(१)द्वारक्षणोपेतः प्रासादः शुभलक्षणः ॥ ५४ ॥
 नन्दावर्तः ।
 श्ले(त्रेत्रे)पद्भागविस्तारे दशभागकृतायतौ ।
 मध्यादपरभागेऽस्य देवकोष्ठं निवेशयेत् ॥ ५५ ॥
 चतुरंशप्रतिन्यासं चतुस्थं समन्ततः ।
 द्वारं तस्य विधातव्यं भागमध्यर्धमुच्छ्रितम् ॥ ५६ ॥
 पादोनं भागविस्तारं सिंहवक्त्रविभूषितम् ।
 सीमा तस्याग्रतः कार्या देवकोष्ठेन सम्मिता ॥ ५७ ॥
 स्तम्भैः षोडशभिर्युक्ता भागद्वितीयमुच्छ्रितैः ।
 ससीम्नो देवकोष्ठस्य समन्ताद् भित्तिवेष्टितः ॥ ५८ ॥
 अलिन्दो भागिकः कार्यो गवाक्षैरुपसोभितः ।
 (तत्)सीम्नोर्ध्वाग्रतः पार्श्वे षड्दारुकयुता बहिः ॥ ५९ ॥
 कार्या द्विरंशाः प्राग्रीवा भागिकालिन्दवेष्टिताः ।
 द्विद्विस्तम्भधृताः सर्वे पार्श्वतश्चपञ्चोभिताः ॥ ६० ॥
 अलिन्दास्तु चतुःस्तम्भाः कार्याः प्राग्रीवकाग्रतः ।
 अवतंसक इत्येष सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ६१ ॥
 प्रासादः कथितः सम्यक्
 अवतंसः ।

स्वस्तिकः प्रोच्यतेऽधुना ।

चतुरश्रीकृते श्लेत्रे पद्भागप्रविभाजिवे ॥ ६१ ॥

१. 'का का' उ. ग. पाठः । २. 'गरधारे' क, 'गरधरे' ल. ग. पाठः ।
 ३. 'व्या', ४. 'शायतः' ल. ग. पाठः । ५. 'हृ' क. पाठः ।

प्रासादं कल्पयेन्मध्ये द्विभागायामविस्तृतम् ।
 द्वारपाशोऽस्य भार्गवविस्तृतो भागिकोदयः ॥ ६३ ॥
 गर्भवेश्म चतुःस्तम्भमलिन्दो भागिको वहिः ।
 तस्य स्युर्द्वादश स्तम्भा भागिकोऽलिन्दकोऽपरः ॥ ६४ ॥
 विंशतिस्तम्भसंयुक्तो विधातव्यः समन्ततः ।
 चयावृतंश्च पुरतो भागो घाटधरान्वितः ॥ ६५ ॥
 भागमेकैरमुत्सृज्य कर्णाभ्यां भागविस्तृतौ ।
 भागिकोच्छ्रायनिष्कासौ कार्यौ प्राग्भ्रूवकौ पुनः ॥ ६६ ॥
 बाह्यतो भित्तिसंश्लिष्टौ त्रिदिशं सगवाक्षकौ ।
 स्वस्तिकोऽयं समाख्यातः प्रासादधिनलक्षणः ॥ ६७ ॥
 स्वस्तिकः ।

अथाभिधीयतेऽधुना प्रासादः § शुभलक्षणः ।
 पद्मभागभाजिते क्षेत्रे चतुरश्रे समन्ततः ॥ ६८ ॥
 द्विभागायामविस्तारं मध्ये गर्भगृहं भवेत् ।
 भागद्वयोच्छ्रितैः स्तम्भैर्युतं व्यक्तैः सलक्षणैः ॥ ६९ ॥
 निष्कान्तेषु वहिर्भागे गर्भपादेषु योजयेत् ।
 तोरणानि मनोहानि ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७० ॥
 गर्भस्तम्भप्रमाणेन तानि स्तम्भद्वयेन वा ।
 समुत्तिष्ठानि युक्तानि कलशै रविमण्डलैः ॥ ७१ ॥
 पृच्छैः पत्रजात्पादिविन्यासैश्चाप्पनेकशः ।
 भूपितास्ये पुनर्मूर्ध्नि मकराणां मुखैरपि ॥ ७२ ॥
 स्तम्भयोरन्तरे दद्यादुभौ मकरभूरिमौ ।
 अन्योन्याभिमुखे^१ श्लिष्टे कुर्यान्मकरयोर्मुखे ॥ ७३ ॥
 चतुर्णामपि निर्दिष्टस्तोरणानां मया विधिः ।
 अलिन्दो भागिकश्चान्यो वहिर्भागे प्रकीर्तितः ॥ ७४ ॥

१. 'ये', २. 'त्त' क पाठः । ३. 'द' क, 'द' ख. ग. पाठ । ४. 'भि'
 ख. ग. पाठ । ५. 'रवो' ख पाठः ।

§ 'धितिगूण' इति पाठः । स्वात् ।

स्युर्भागिकान्यलिन्दान्ते धार्मिकायतनानि च ।

घोष्टितानि वहिर्भित्त्या सम्मुखानि परस्परम् ॥ ७५ ॥

धार्मिकालयभिर्चीनां भूमिर्या वालतो भवेत् ।

तस्याः पद्दारुकाणि स्युर्भागमात्रोच्छ्रितानि च ॥ ७६ ॥

प्राग्ग्रीवकैः ससोपानैर्दिवचत्रैस्तानि भूपयेत् ।

अपरस्याः पुनर्भित्तेर्भागद्वयाविनिस्सृतम् ॥ ७७ ॥

मध्ये द्विभागविस्तीर्णं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।

द्वारपाशं च कुर्वीत तस्यो(कुं)र्ध्वं भागमुच्छ्रितम् ॥ ७८ ॥

तथा भागार्धविस्तारमित्येव क्षितिभूपणः ।

प्रासादः कीर्तितः सम्यक् सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ७९ ॥

क्षितिभूपणः ।

क्षेत्रस्य चतुरश्रस्य भागान् द्वादश कल्पयेत् ।

मध्ये गर्भं चतुःस्तम्भं तस्य कुर्याद् द्विभागिकम् ॥ ८० ॥

तद्बहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वादशस्तम्भवान् भवेत् ।

मध्येऽपरस्यां यां स्तम्भौ ताभ्यां कुर्वीत तोरणम् ॥ ८१ ॥

अलिन्दो भागिकः कार्यो भित्त्या भागिकया वृतः ।

प्राच्यां पद्दारुकैः मध्ये गर्भं च्यासोन्मितायति ॥ ८२ ॥

तृतीयो भागिकोऽलिन्दः स्याद् भित्त्या परिवेष्टितः ।

चतुर्भागायतं भूयस्तत्र पद्दारुकं भवेत् ॥ ८३ ॥

प्राग्ग्रीवं भागविष्कम्भं कुर्याद् भागद्वयायतम् ।

अग्रतः स्तोभितं स्तम्भैर्भागान्वस्यचयावृतम् ॥ ८४ ॥

यथा प्राच्यां तथोदीच्यां याम्थायामपि कीर्तितम् ।

दिशि प्रतीच्यां तु पुनर्द्वितीयालिन्दकाद् वहिः ॥ ८५ ॥

द्विभागायामविष्कम्भं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।

सप्तद्वारकं श्रीमद् द्वारपाशोपशोभितम् ॥ ८६ ॥

भागिकोऽलिन्दकस्तस्माद् वहिर्भित्त्याभिवेष्टितः ।

वहिश्रयावृतो वा स्याद् गवाक्षैर्वा विभूषितः ॥ ८७ ॥

पृथ्वी विजयते यस्मात् तेनासौ पृथिवीजयः ।

भूजयः ।

यदा पृथ्वीजयस्यैव कर्णमाग्रीवकाजुर्भा ॥ ८८ ॥

कोणेषु भागिकौ स्यातां विज्ञेयो विजयस्तदा ।

विजयः ।

अयं समन्तादुत्क्षिप्तो वाह्यालिन्दं विना यदा ॥ ८९ ॥

मध्यमालिन्दसौभ(स्थं?स्थ)कर्णग्रासादकैश्चितः ।

प्रथमालिन्दगर्भौ च समुत्क्षिप्ततरौ ततः ॥ ९० ॥

स्यातां छाद्यद्वयच्छन्नौ तदा नन्दोऽभिधीयते ।

नन्दः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागविभाजिते ॥ ९१ ॥

चतुरश्रो भवेन्मध्ये देवकोष्ठे द्विभागिकः ।

द्वारबन्धोऽस्य भागोच्चः कार्यो भागार्धविस्तृतः ॥ ९२ ॥

स्याद् बहिर्द्वादशपरोऽलिन्दको देवकोष्ठतः ।

भागिकः स च विज्ञेयो भित्तियुक्तस्ततोऽपरः ॥ ९३ ॥

अयं द्विभागिकैर्युक्तः प्राग्रीवैर्भागानिर्गमैः ।

तथा तृतीयोऽलिन्दः स्यात् समन्ताद् भित्तिवेष्टितः ॥ ९४ ॥

प्राग्रीवकैश्चतुःस्तम्भैः सप्तवेशैर्विभूषितः ।

भागिकी स्याद् बहिर्भिच्चिरितरा तु धरैः समा ॥ ९५ ॥

इत्येष श्रीतर्हनाम ग्रासादः परिकीर्तितः ।

श्रीतरुः ।

अस्यैव स्तम्भगर्भस्य द्वितीयालिन्दभित्तिषु ॥ ९६ ॥

पङ्कदारुणि विधेयानि पूर्वरूपव्यवस्थितेः ।

द्वौ द्वौ प्राग्रीवकौ कार्यौ तृतीयालिन्दकाद् बहिः ॥ ९७ ॥

तौ च द्वि(भागा)न्तरितौ सर्वतो भागानिर्गतौ ।

एवं पञ्चासता(?) स्तम्भैर्द्वाभ्यां च परिवेष्टितः ॥ ९८ ॥

१. 'तो' क. ग. पाठः । २. 'ते' क, 'तैः' झ. पाठः ।

चतुःस्तम्भैः सप्रवेशैः समन्तादुपनिर्गमैः ।

प्रासादोऽयं समाख्यातो नामतः प्रमदापियः ॥ ९९ ॥

प्रमदापियः ।

भागविस्तारविष्कम्भस्य प्राग्ग्रीवकं यदा ।

भिन्नालिन्दाग्रतस्तिर्यग् द्वे शाले तन्मुखं शुभम्(?) ॥ १०० ॥

द्वितीयालिन्दकस्थाने कर्णप्रासादकैर्युतः ।

एवं व्यामिश्रसंज्ञोऽयं प्रासादः परिकीर्तितः ॥ १०१ ॥

व्यामिश्रः ।

विजयस्यास्य च यदा कर्णलाङ्गलकैर्युता ।

भवेद् भिचिस्तदा हस्तिजातीय इति कथ्यते ॥ १०२ ॥

हस्तिजातीयः ।

सीमाप्राग्ग्रीवभूमिषु यदा स्युः पृथिवीजये ।

द्विभागाश्चाभितोऽलिन्दास्तिर्यक्शालामुखेषु च ॥ १०३ ॥

अलिन्दे^१ पश्चिमा शाला स(र्वैर्वा)शालोकना शुभा ।

पद्दारुकं तथैवात्र चतुर्भागापतं भवेत् ॥ १०४ ॥

पूर्ववत् सर्वमन्यच्च कुबेरः स तदा भवेत् ।

कुबेरः ।

प्रासादः कथ्यतेऽन्यत्र सम्प्रतीह धराधरः ॥ १०५ ॥

कुबेरोपत्तरोक्षिप्तः (?) कर्णप्रासादभूषितः ।

मध्यद्वारान्वितः श्रीमान् धराधर इति स्मृतः ॥ १०६ ॥

चसुधाधरः ।

यत्राग्रतश्चित्रकूटस्तस्माद्-यः सर्वतोदिशम् ।

धराधरतदम्भासः(?) सर्वतोमद्र उच्यते ॥ १०७ ॥

सर्वतोमद्रः ।

कर्णप्राग्ग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्ग्रीवका(अ)विपि ।

स्यातां यदास्य श्रेक्तोऽसौ विमानारूपस्तदा शुभः ॥ १०८ ॥

विमानारूपः ।

विमानपीठे निर्मुक्तः शालामिः सर्वतो वृतः ।

अन्योन्यशालासम्बन्धे विमानो न्यस्यते यदा ॥ १०९ ॥

१. वेदस्तितदा' ख. पाठः । २. 'कालह' क. पाठः । ३. 'शा' क. ख. ग. पाठः ।
४. 'न्दे' ख. ग. पाठः । ५. 'शममधि', ६. 'नं', ७. 'क्षया' क. पाठः ।

कर्णमासादकोपेतः कोणैः शालोज्जितैर्षुतः ।
तदा विमुक्तकोणः स्यात् मासादोऽन्यर्थशोमितः ॥ ११० ॥
मुक्तकोणः ।

प्रासादाश्चतुरश्राः स्वैर्विशेषैर्वर्णिताः पृथक् ।
इदानीमभिधीयन्ते वृत्ताः स्वैः स्वैर्विशेषणैः ॥ १११ ॥

तत्रादौ बलयाकारो बलयः स च कथ्यते ।
समन्ताद् वर्तिते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ॥ ११२ ॥

कुर्यात् सारोहणं पीठं सार्धभागोच्छ्रितं शुभम् ।
परिक्षिप्तं गजमुखैर्मक(र?रा)स्याम्युनिर्गतम् ॥ ११३ ॥

वह्निर्भागसमीपेतस्तस्मिन् कार्यः सुरालयः ।
पादोनविस्तृतिद्विघ्नद्वारोच्छ्रायविभूषितः ॥ ११४ ॥

तस्याष्टस्तम्भकोऽलिन्दो वह्निर्वलय इत्यसौ ।
वृत्तच्छाद्यः सिंहकर्णस्तथा जालकरूपवान् ॥ ११५ ॥

‡ भूवल्यः ।

प्राग्ग्रीवका(वृत्तः) स स्याद् यद्वा § स्तम्भोच्छ्रयानतः ।
तदैप * दुन्दुभिः प्रोक्तस्त्रिभिस्तैः प्रान्त उच्यते ॥ ११६ ॥

अयमेव चतुर्थिः स्यात् यदा प्राग्ग्रीवकैः शुभैः ।
स्तम्भैश्चतुर्भिस्तस्यैव यदा पश्चाद्भिर्वेद्यते ॥ ११७ ॥

मध्यवृत्तो गर्भकोष्ठो भित्तिद्योभयतः स्थिता ।
स कान्त इति विख्यातः मासादो वर्तुलाकृतिः ॥ ११८ ॥

चत्वारि बलयस्यैव यत्र द्वाराण्यलिन्दकः ।
स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भैर्द्वितीयो भागसम्मितः ॥ ११९ ॥

प्राग्ग्रीवकाश्च स्तम्भाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां समन्विताः ।
चत्वारो यत्र स प्रोक्तः मासादोऽत्र चतुर्मुखः ॥ १२० ॥

अस्यैवैकं यदा द्वारं प्राग्ग्रीवोऽलिन्दवेष्टितः ।
एक एव तथाचान्यः प्राग्ग्रीवस्तस्य चोद्यतः ॥ १२१ ॥

१. 'ग्रीवको' च. पाठः । २. 'तिद्विघ्न', ३. 'गौतमीयजा' क. पाठः । ४. 'च्छ्रायद-
यान्वितः', ५. 'तदेव दु' ख. पाठः । ६. 'द्ययेत्' क. ख. पाठः । ७. 'या' क. पाठः ।

‡ अल्पे लक्षणे च बलय इत्ययं पठितः । § स्तम्भद्वयान्वितः इति पाठः स्यात् । * इत
आरभ्य तत्रप्राथम्येनानानि पृथक्तया मातृकाया न लिखितानि ।

ख्यातो माण्डूक इत्येष वृत्तप्रासादसत्तमः (वृत्तः?)
 दिकोणेषु यदास्यैव भवेत् प्राग्ग्रीवकल्पना ॥ १२२ ॥
 प्रासादोऽयं तदा कूर्पसंज्ञः स्यादपराजितः ।
 कूर्मस्यैव यदा दिक्षु स्तम्भैरष्टाभिरष्टभिः ॥ १२३ ॥
 प्राग्ग्रीवकाः प्रकल्प्यन्ते चत्वारोऽलिन्दवेष्टिताः ।
 प्राग्ग्रीवकास्तिर्यग्ग्रे भवन्त्यन्ये तदग्रतः ॥ १२४ ॥
 षोडशस्तम्भयुक्तस्य मध्यभागे यदा भवेत् ।
 † जानीयादोपविज्ञेयाः प्राग्ग्रीवहरितोत्तमः (?) ॥ १२५ ॥
 इति वृत्ताः समाख्याताः प्रासादा नामलक्षणैः ।
 चतुरश्रायतान् शूमः प्रासादानिह साम्प्रतम् ॥ १२६ ॥
 अष्टभागायते क्षेत्रे चतुरंशकविस्तृते ।
 द्विभागसार्धभागैकभागोऽयं पीठं इष्यते ॥ १२७ ॥
 पश्चिमं भागमुत्सृज्य देवकोष्ठं द्विभागिकम् ।
 तस्मिन् निवेशयेत् सीमा स्यादस्याग्रेऽष्टभिर्भैः ॥ १२८ ॥
 ससीम्नो देवकोष्ठस्य भागिकालिन्दको वहिः ।
 युक्तो धराणां विंशत्या वेदिकाजालवेष्टितः ॥ १२९ ॥
 प्राग्ग्रीवकस्य तस्याग्रे स्तम्भद्वितयभूपितः ।
 द्विच्छाद्यच्छादितः श्रीमान् सिंहकर्णैरलङ्कृतः ॥ १३० ॥
 प्रासादोऽयं भवो नाम विशालः कथ्यतेऽधुना ।
 यदास्यैव सनिष्क्रान्ते सीमार्यामे च व(र्ध)र्धिते ॥ १३१ ॥
 बलभ्यौ पार्श्वयोः स्यातां विशालाख्यस्तदा भवेत् ।
 विशालस्य यदा गर्भे भित्तिर्भवति दिक्त्रये ॥ १३२ ॥

१. 'न्दू' क. ख. पाठः । २. 'कर्तः', ३. 'णैः । वृत्तप्रासादः । च' क पाठः ।
 ४. 'ठमिष्य' ख. पाठः । ५. 'योगे च' क. ख. पाठः । ६. 'त' क पाठः ।

† इह किष्किण्डु ग्रन्थो गलित इव भाति, यतो वृत्तप्रासादभेदेषु लक्ष्ये परिगणित-
 तपोखान्त्ययोः तात्वीयहोत्पीनामकयोर्लक्षणं न रक्षितम्, अत इदममानस्य च श्लोकापेक्ष्य
 नार्थव्यमश्लेषम् ।

द्वौ द्वौ गवाक्षकौ चापि साम्मुख्यः स भवेत् तदा ।
 प्राग्ग्रीवास्त्रिदिशं तस्य गर्भकोष्ठापत्ता यदा ॥ १३३ ॥
 ह्रित्वा बलभ्यां प्राग्ग्रीवां विधीयते तथापरौ ।
 कर्णेषु भागमेकैकं त्यक्त्वा स्यात् प्रभवस्तदा ॥ १३४ ॥
 एतस्यैव मुखे स्यातां यदा प्राग्ग्रीवकाचुर्भौ ।
 पार्श्वयोरपरौ द्वौ द्वौ प्राग्ग्रीवौ भवतो यदा ॥ १३५ ॥
 कर्णेषु भित्तयश्च स्युस्तदा स्याच्छिविरागृहः ।
 यदास्यैव मुखे शाला भागाद्वितयविस्तृता ॥ १३६ ॥
 आयामेन च पद्भ्यां प्राग्ग्रीवौ द्वौ तद्ग्रतः ।
 द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्यातां तद्भिन्नोरुभयोरपि ॥ १३७ ॥
 सीमायां द्वादश स्तम्भा मुखशालस्तदा भवेत् ।
 अलिन्दो भागिकः कार्यो विशालस्यैव बाह्यतः ॥ १३८ ॥
 प्राग्ग्रीवभूमिषु वृत्तौ भिन्या च सगवाक्षकः ।
 अग्रतः सहितः स्तम्भैः पद्भिश्च क्रियते यदा ॥ १३९ ॥
 द्विशाल इति विख्यातः प्रासादो जायते तदा ।
 यदास्यैव विधीयन्ते स्तम्भाः सर्वे समन्ततः ॥ १४० ॥
 प्राग्ग्रीवकौ चोभयतो गृहराजस्तदा भवेत् ।
 सर्वस्यैव(?) यदालिन्दः स्यादन्यो भागविस्तृतः ॥ १४१ ॥
 सीमान्तविस्तृते स्यातां बलभ्यां भागनिस्तृते ।
 भित्तिर्विधीयते शेषा गवाक्षैरुपशोभिता ॥ १४२ ॥
 मुखे पद्द्वारकं च स्यात् तदा स्यादमलाभिधः ।
 एकादशायते क्षेत्रे तथा पद्भ्यां भागविस्तृते ॥ १४३ ॥
 मुक्त्वा भागद्वयं पश्चाद् देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
 भागं मुक्त्वाग्रतः कुर्यात् सीमां भागचतुष्टयम् ॥ १४४ ॥
 अपृष्ठस्तम्भास्ततोऽलिन्दोऽष्टाविंशतिस्तम्भभागिकाः ।
 भागिकः परितोऽलिन्दोऽष्टाविंशतिधरोऽपरः ॥ १४५ ॥

१. 'ख्यात् व' २ 'लाखे च वा', ३. 'चौ', ४. 'वि', ५. 'विस्तृते'
 क. पाठः ।

द्विद्विस्तम्भयुताः कार्याः प्राग्ग्रीवाः कोष्ठजास्त्रयः ।
सीमासमे वलभ्यौ च प्राग्ग्रीवौ मध्यवस्तयोः ॥ १४६ ॥
द्विद्विस्तम्भौ पुरश्चान्यौ वेदिकाजालशोभितौ ।
वेदिकाजालरूपाद्यः सिंहकर्णोपशोधितः ॥ १४७ ॥
प्रासादोज्यं विभुर्नाम कथितो भर्तृनन्दनः ।
एवमेते समाख्याताश्चतुरश्रायता दश ॥ १४८ ॥
चतुरश्रायतांस्तिर्यगायत्यायापरानपि ।
प्रासादानभिधास्यामो नैवसंस्थानलक्षणैः ॥ १४९ ॥
द्वौ भागौ विस्तृतिर्गर्भे द्विगुणा तिर्यगायतिः ।
मध्ये भागोच्छ्रितं द्वारं तदर्धेन तु विस्तृतम् ॥ १५० ॥
स्तम्भैश्चतुर्भिः संयुक्ता सीमा द्वारस्य चाग्रतः ।
द्विभागायामविस्तारा तावन्मात्रसमुच्छ्रितिः ॥ १५१ ॥
तां सीमां गर्भसाहितां भागेनान्येन वैष्टयेत् ।
भिचिस्तत्र विधातव्या सगवाक्षा चतुर्दिशम् ॥ १५२ ॥
पद्ददारुक्रुतो^१ ह्येव प्रासादो भव उच्यते ।
अस्यैव भागनिष्कासा शाला गुप्तचतुष्टये ॥ १५३ ॥
यदा पद्ददारुकोपेता विशालः स तदोच्यते ।
स्तम्भैर्मुखेमुखे पद्भिर्विदिः साम्मुख्य इत्यसौ ॥ १५४ ॥
अस्यैव सीमा कर्णस्था द्विद्विस्तम्भयुता यदा ।
प्राग्ग्रीवैर्भागनिष्क्रान्ता बहिस्था प्रभवस्तदा ॥ १५५ ॥
सीम्नोऽग्रतो यदास्यैव स्तम्भद्वययुतो भवेत् ।
प्राग्ग्रीवो भागनिष्क्रान्तस्तदा स्याच्छिविराष्टुहः ॥ १५६ ॥
विशालसन्निवेशस्य मुखे शाला भवेद् यदा ।
पार्श्वयोश्चोभयोः शाले प्राग्ग्रीवाश्च त्रयो यदा ॥ १५७ ॥
निष्क्रान्तभाग एकैकः स्तम्भद्वितयसंयुतः ।
प्रासादः स तदा ह्येयो मुखशालोऽभिधानतः ॥ १५८ ॥

१. 'त', २. 'म्ययप' क. पाठः । ३. 'भाग', ४. 'ते', ५. 'श',
६. 'वभाग' ख. पाठः ।

भागद्वितयविस्ताराः प्राग्ग्रीवा येऽस्य कीर्तिताः ।
 चतुरथास्त एव स्युर्द्विद्विस्तम्भयुता यदि ॥ १८६ ॥
 श्रेषा भवति भित्तिश्च गवाक्षरूपशोभिता ।
 प्रासादोऽयं तदा ज्ञेयो दशमो लोचनोत्सवः ॥ १८७ ॥
 अष्टाश्रानथ वक्ष्यामः प्रासादाँल्लक्षणैः सह ।
 चतुर्भागान्विते क्षेत्रे तथाष्टाश्रीकृते पुनः ॥ १८८ ॥
 द्वौ भागौ गर्भकोष्ठः स्यादलिन्दो भागिकस्तदा ।
 स्तम्भाष्टकमलिन्दे स्यात् प्राग्ग्रीवस्तस्य चाग्रतः ॥ १८९ ॥
 द्विच्छाद्य(श्छाँच्छा)दितः श्रीमान् प्रासादो वज्रको भवेत् ।
 अस्त्रैवाग्रे यदा सीमा चतुरथा चतुर्धरा ॥ १९० ॥
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भश्चालिन्दो भागिकोऽपरः ।
 नन्दनोऽयं समाख्यातः शङ्कुः प्राग्ग्रीवकैस्त्रिभिः ॥ १९१ ॥
 तस्य भित्तिर्विधातव्या क्षेत्रेऽष्टाश्रियुते बुधैः ।
 चामन(श्रैस्य) पुनर्द्वौ द्वौ गवाक्षौ दिक्त्रये मतौ ॥ १९२ ॥
 अस्त्रैवाग्रे यदा सीमाभागाद् भागत्रयायता ।
 द्विभागं विस्तृता शंशसमुच्छेदाष्टभिर्धरैः(?) ॥ १९३ ॥
 अलिन्दावेष्टिता युक्ता प्राग्ग्रीवैर्मखला § तदा ।
 भित्तिक्षेत्रे यदास्यैव प्राग्ग्रीवाः परिवेष्टिताः ॥ १९४ ॥
 अलिन्देन धरैः षड्भिः षड्भिर्युक्तास्तदा लयः ।
 अष्टभागमिते क्षेत्रे कृतेऽष्टाश्रिणि सर्वतः ॥ १९५ ॥
 भागद्वयमितं कुर्याद् देवकोष्ठं मनोरमम् ।
 चतुर्भिः शोभितं द्वारैर्भागिका(लिन्दवेष्टितम्) ॥ १९६ ॥
 अलिन्दस्य विधातव्याः स्तम्भाश्चाष्टौ ततोऽपरः ।
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भो भागिकोऽलिन्दकः पुनः ॥ १९७ ॥
 तथाविधस्तृतीयोऽपि प्राग्ग्रीवाश्च चतुर्दिशम् ।
 प्रासादोऽयं महापद्मो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ १९८ ॥

द्विती(यो?ये)ऽलिन्द(क?के)ऽस्यैव प्राग्नीवाः स्युश्चतुर्दिशम् ।

अलिन्देन परिक्षिप्तो हंस एव प्रकीर्तितः ॥ १९९ ॥

प्राग्नीवोऽस्य महापद्मस्यालिन्देनावृतो यदा ।

कर्णप्राग्नीवर्का द्वौ द्वौ ज्योमसंज्ञस्तदा भवेत् ॥ २०० ॥

हंसस्यैव बलभ्यः स्युः प्राग्नीवाणां पदे यदा ।

चतुःस्तम्भाः परिक्षिप्ता अलिन्देन चतुर्दिशम् ॥ २०१ ॥

तदा चन्द्रोदयो नाम प्रासादो जायते शुभः ।

एवमेपां चतुष्पाटिः प्रासादानामुदाहृता ॥ २०२ ॥

इति सुरभवनानां सप्ततिर्दारवाणा-

मिह सदनचतुष्केणान्वितेयं प्रदिष्टा ।

जनमयमवकोशानन्दशुभ्रांशुलेखा (?)

भवति सुविदितैषा शिल्पिनां कामधेनुः ॥ २०३ ॥

इति महागजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणपञ्चधारापरनामि वास्तुशास्त्रे

रुचकादिचतुष्पाटिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चादोऽध्यायः ।

अथ प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

प्रासादानामथ प्रभो लक्षणानि भवन्ति ये ।

प्रशस्ताश्चाप्रशस्ताश्च तस्मिन्नवनिमण्डले ॥ १ ॥

ये समाः समकर्णाश्च समस्तम्भाः समक्षणाः ।

नैवोच्चा नातिह्रस्वाश्च कर्णायामाद्विद्वलाः ॥ २ ॥

असंमूढा विभागेन प्रमाणेन सुसंस्थिताः ।

ऊर्ध्वापः कर्णपादीभिरुपेताः सलिलान्तरैः ॥ ३ ॥

असङ्कीर्णादयैश्छाद्यैः स्वमानपरिकल्पितैः ।

सुविभक्ताः सुसंस्थाश्च रम्यैरविकलैः कृताः ॥ ४ ॥

समभागविभक्तैश्च युक्ताश्चालिन्दकैः समैः ।

स्वजातिपरिवेषाद्या नान्यजातिप्रदूषिताः ॥ ५ ॥

असङ्कीर्णाः शरीरेण संस्थानेन सुसंस्थिताः ।

केवला जातिशुद्धाश्च प्रासादाः शुभदा नृणाम् ॥ ६ ॥

भागद्वितयविस्ताराः प्राग्ग्रीवा येऽस्य कीर्तिताः ।
 चतुरथास्त एव स्युर्द्विद्विस्तम्भयुता यदि ॥ १८६ ॥
 श्रेया भवति भित्तिश्च गवाक्षैरुपशोभिता ।
 प्रासादोऽयं तदा ज्ञेयो दशमो लोचनोत्सवः ॥ १८७ ॥
 अष्टाश्रानय वक्ष्यामः प्रासादाँल्लक्षणैः सह ।
 चतुर्भागान्विते क्षेत्रे तथाष्टाश्रीकृते पुनः ॥ १८८ ॥
 द्वौ भागौ गर्भकौष्ठः स्यादलिन्दो भागिकस्तदा ।
 स्तम्भाष्टकमलिन्दे स्यात् प्राग्ग्रीवस्तस्य चाग्रतः ॥ १८९ ॥
 द्विच्छाद्य(इच्छाँच्छा)दितः श्रीमान् प्रासादो वज्रको भवेत् ।
 अर्स्यवाग्रे यदा सीमा चतुरथा चतुर्धरा ॥ १९० ॥
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भथालिन्दो भागिकोऽपरः ।
 नन्दनोऽयं समाख्यातः शङ्कुः प्राग्ग्रीवकैस्त्रिभिः ॥ १९१ ॥
 तस्य भित्तिर्विधातव्या क्षेत्रेऽष्टाश्रियुते बुधैः ।
 चामन(धौस्य) पुनर्द्वौद्वौ गवाक्षौ दिक्त्रये मतौ ॥ १९२ ॥
 अर्स्यवाग्रे यदा सीमाभागाद् भागत्रयायता ।
 द्विभागं विस्तृता ब्यंशसमुच्छेदाष्टभिर्धरैः(ऽ) ॥ १९३ ॥
 अलिन्दावेष्टिता युक्ता प्राग्ग्रीर्वर्मेखला ऽ तदा ।
 भित्तिक्षेत्रे यदास्यैव प्राग्ग्रीवा परिवेष्टिताः ॥ १९४ ॥
 अलिन्देन धरैः पद्भिः पद्भिर्युक्तास्तदा लयः ।
 अष्टभागमिते क्षेत्रे कृतेऽष्टाश्रिणि सर्वतः ॥ १९५ ॥
 भागद्वयमितं कुर्याद् देवकोष्ठं मनोरमम् ।
 चतुर्भिः शोभितं द्वारैर्भागिका(लिन्दवेष्टितम्) ॥ १९६ ॥
 अलिन्दस्य विधातव्याः स्तम्भाथाष्टौ ततोऽपरः ।
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भो भागिकोऽलिन्दकः पुनः ॥ १९७ ॥
 तथाविधस्तृतीयोऽपि प्राग्ग्रीवाथ चतुर्द्वयम् ।
 प्रासादोऽयं महापमो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ १९८ ॥

द्विती(यो)येऽलिन्द(क)िकेऽस्यैव प्राग्ग्रीवाः स्युश्चतुर्दिशम् ।

अलिन्देन परिक्षिप्तो हंस एव प्रकीर्तितः ॥ १९९ ॥

प्राग्ग्रीवोऽस्य महापद्मस्यालिन्देनावृतो यदा ।

कर्णप्राग्ग्रीवकौ द्वौ द्वौ व्योमसंज्ञस्तदा भवेत् ॥ २०० ॥

हंसस्यैव बलभ्यः स्युः प्राग्ग्रीवाणां पदे यदा ।

चतुःस्तम्भाः परिक्षिप्ता अलिन्देन चतुर्दिशम् ॥ २०१ ॥

तदा चन्द्रोदयो नाम प्रासादो जायते शुभः ।

एवमेषां चतुष्पाटिः प्रासादानामुदाहृता ॥ २०२ ॥

इति सुरमवनानां सप्ततिर्दारवाणा-

मिह सदनचतुष्केणान्वितेयं ग्रदिष्टा ।

जनमयमवकोशानन्दशुभ्रांशुलेखा (१)

भवति सुविदितैषा शिल्पिनां कामधेनुः ॥ २०३ ॥

इति महागजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणवृजधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

रुचकादिचतुष्पाटिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

प्रासादानामथ द्रूपो लक्षणानि भवन्ति ये ।

ग्रशस्ताश्चाप्रशस्ताश्च तस्मिन्नवनिमण्डले ॥ १ ॥

ये समाः समकर्णाश्च समस्तम्भाः समक्षणाः ।

नैवोचा नातिह्रस्वाश्च कर्णापामादविह्वलाः ॥ २ ॥

असंमूढा विभागेन प्रमाणेन सुसंस्थिताः ।

ऊर्ध्वाधः कर्णपादीभिरुपेताः सलिलान्तरैः ॥ ३ ॥

असङ्कीर्णोदयैश्छाद्यैः स्वमानपरिकल्पितैः ।

सुविभक्ताः सुसंस्थाश्च रम्यैरविकलैः कृताः ॥ ४ ॥

समभागविभक्तैश्च युक्ताथालिन्दकैः समैः ।

स्वजातिपरिवेपाद्या नान्यजातिप्रदूषिताः ॥ ५ ॥

असङ्कीर्णाः शरीरेण संस्थानेन सुसंस्थिताः ।

केवला जातिशुद्धाश्च प्रासादाः शुभदा नृणाम् ॥ ६ ॥

सुहृदमूलपादंश्च ददाधामूलमस्तकम् ।
 नाधरोत्तरयुक्ताश्च सुश्लिष्टद्रव्यसन्धिभिः ॥ ७ ॥
 दे(व)जातिप्रसिद्धंश्च भूपणैः सुविभूषिताः ।
 प्रासादाः शुभदा नित्यं पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ ८ ॥
 कर्ता कारयिता चैषां परां वृद्धिमवाप्नुयात् ।
 अधमानपि वक्ष्यामः प्रासादानवलक्षणैः ॥ ९ ॥
 विपमाः कर्णहीनाश्च ह्येवन्धभयावहाः ।
 स्तम्भैः क्षणैश्च विपमैः स्वामिनो मृत्युहेतवः ॥ १० ॥
 अत्युच्चैः स्याद् भयं रात्रौ ह्रस्वैः सेना च मथ्यते ।
 कर्णायामेन विकलाः प्रासादाः स्युर्भयङ्कराः ॥ ११ ॥
 विभागेन विहीनास्तु दारिद्र्यभयदाः स्मृताः ।
 नष्टाभिः कर्णपादीभिरुद्वेगजनना नृणाम् ॥ १२ ॥
 छाद्यैः सङ्कीर्णकैर्हीनैः कुलक्षयकराः स्मृताः ।
 दुर्विभक्ताः कुसंस्थाश्च द्रव्यैर्विकलसंयुतैः ॥ १३ ॥
 रोगं क्लेशं च मृत्युं च क्रमणो वितरन्ति ते ।
 विपमैर्भागहीनैश्चाप्यलिन्दैर्व्याधितो भयम् ॥ १४ ॥
 पराजयं परिवृत्तैरन्यजातिप्रदूषितैः ।
 ये परावृतयो येऽन्यसङ्कीर्णा येऽन्यविग्रहाः ॥ १५ ॥
 कर्तुः कारयितुं नैते नन्दका वापि चात्मनः ।
 दुर्बला मूलपादेन विश्लिष्टैः पीडसन्धिभिः ॥ १६ ॥
 अल्पायुपस्ते प्रासादा भवन्ति च भयावहाः ।
 अधरोत्तरगैः श्लिष्टैर्विज्ञेया व्याधिकारिणः ॥ १७ ॥
 अदेशैर्भूषणैर्युक्ताः प्रासादा न सुखावहाः ।

ये कीर्त्तिमिच्छन्ति जयन्ति भूतान् कुर्युः शुभैर्लक्ष्मभिरन्वितांस्ते ।
 प्रासादशुभानितरे तु वर्ज्यास्तेजोपशःश्रीविजयादिकामैः ॥ १८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोजदेवधिरचिते सम्राज्जणसूत्रधारापरनामि वास्तुशास्त्रे

प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथायतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ।

एवं नृपस्य प्रासादे कृते क्लृप्तेऽथवा सुवि ।
 तस्यानुजीविनः कुर्युः प्रासादात् परिधौ यदि ॥ १ ॥
 तदा द्विभागविन्यासस्थानमानान्यनुक्रमात् ।
 तेषामिहाभिधीयन्ते सर्वेषां दृष्टिहेतवे ॥ २ ॥
 दशाष्टौ पद् च धनुषां शतानि क्षमाभृतां क्रमात् ।
 मानमायतनस्योक्तं त्रेधा श्रेष्ठादिभेदतः ॥ ३ ॥
 क्षेत्रमायतनस्यैवं चतुरथं समन्ततः ।
 तत्र भक्ताः प्रकुर्वीरंस्त्रिधा स्वे स्वामिवत्सलाः ॥ ४ ॥
 ये चास्य सम्मताः केचित् कुले जाता हितैषिणः ।
 द्वादशांशेन हीनानि क्रमात् तान्यनुजन्मनाम् ॥ ५ ॥
 तस्यैव वापतः कुर्यादुत्सेषाद् द्विगुणान्तरे ।
 कुर्याद् दशांशहीनानि नैर्ऋत्यां दिशि भूपतेः ॥ ६ ॥
 प्रासादान् नृपपत्नीनां सर्वासामपि शास्त्रवित् ।
 अष्टमागेन हीनानि प्रतीच्यां दिशि कारयेत् ॥ ७ ॥
 देवधिष्ण्यानि तन्त्रैः स्यात् स्वसुराणां विधानतः(?) ।
 सौम्याया मारुती यावन्नवांशपचिताः क्रमात् ॥ ८ ॥
 प्रासादा मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधसाम् ।
 एतेषां पूर्वभागस्थं राजमातुर्निवेशनम् ॥ ९ ॥
 हीनमेकादशांशेन तत् कार्यं राजकारिता(?) ।
 ऐशीमाश्रित्य देवानां तुल्यमन्द्रपदावधि ॥ १० ॥
 स्वसृषां मातुलानां च कुमारानां तथा क्रमात् ।
 आग्नेय्यां द्विजमुख्यानां विधातव्यं निवेशनम् ॥ ११ ॥
 कार्यः पुरोधःप्रासादः तुल्यतत्पुनरेव वा(?) ।
 याम्यायां कुर्युरष्टांशहीनान्युर्वाशमन्दिरात् ॥ १२ ॥
 सामन्तकुञ्जरारोहभटपौरजनाः क्रमात् ।
 एतान्वायतनान्येषां यथाभागं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

सुहृदंभूलपादंश्च दृढाश्चामूलमस्तकम् ।
 नाधरोत्तरस्युक्ताश्च मुश्चिष्ट्रच्यसन्धिभिः ॥ ७ ॥
 दे(वरीश)जातिप्रसिद्धंश्च भूपर्णः सुविभूषिताः ।
 प्रासादाः शुभदा नित्यं पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ ८ ॥
 कर्ता कारयिता चैषां परां वृद्धिमवाप्नुयात् ।
 अधमानापि वक्ष्यामः प्रासादानवलक्षणैः ॥ ९ ॥
 विपमाः कर्णहीनाश्च क्लेशवन्धभयावहाः ।
 स्तम्भैः क्षणैश्च विपमैः स्वामिनो मृत्युहेतवः ॥ १० ॥
 अत्युच्चैः स्याद् भयं राज्ञो ह्रस्वैः सेना च मध्यते ।
 कर्णायामेन विकलाः प्रासादाः स्युर्भयङ्कराः ॥ ११ ॥
 विभागेन विहीनास्तु दारिद्र्यभयदाः स्मृताः ।
 नष्टाभिः कर्णपादीभिरुद्वेगजनना वृणाम् ॥ १२ ॥
 छाद्यैः सङ्कीर्णकैर्हीनैः कुलक्षयकराः स्मृताः ।
 दुर्विभक्ताः कुसंस्थाश्च द्रव्यैर्विकलसंयुतैः ॥ १३ ॥
 रोगं क्लेशं च मृत्युं च क्रमशो वितरन्ति ते ।
 विपमैर्भागहीनैश्चाप्यलिन्दैर्व्याधितो भयम् ॥ १४ ॥
 पराजयं परितृप्तैरन्यजातिप्रदूषितैः ।
 ये परावृत्तयो येऽन्यसङ्कीर्णा येऽन्यविग्रहाः ॥ १५ ॥
 कर्तुः कारयितुर्नन्ते नन्दका वापि चात्मनः ।
 दुर्बला मूलपादेन विश्चिष्टैः पीठसन्धिभिः ॥ १६ ॥
 अल्पायुपस्ते प्रासादा भवन्ति च भयावहाः ।
 अधरोत्तरगैः श्चिष्टैर्विज्ञेया व्याधिकारिणः ॥ १७ ॥
 अदेशैर्भूपर्णैर्युक्ताः प्रासादा न सुखावहाः ।

ये कीर्त्तिमिच्छन्ति जयन्ति भूतान् कुर्युः शुभैर्लक्ष्मभिरान्वितांस्ते ।
 प्रासादमुख्यानि तरे तु वर्ज्यास्तेजोयज्ञः श्रीविजयादिकामैः ॥ १८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराज्जणसूत्रधारापरमादि वास्तुशास्त्रे

प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथायतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ।

एवं नृपस्य प्रासादे कृते क्लृप्तेऽथवा भुवि ।
 तस्यानुजीविनः कुर्युः प्रासादान् परिषां यदि ॥ १ ॥
 तदा दिग्भागविन्यासस्थानमानान्यनुक्रमात् ।
 तेषामिहाभिधीयन्ते सर्वेषां वृद्धिहेतवे ॥ २ ॥
 दशाष्टौ पद् च धनुषां शतानि क्ष्माभृतां क्रमात् ।
 मानवायतनस्योक्तं त्रेधा श्रेष्ठादिभेदतः ॥ ३ ॥
 क्षेत्रमायतनस्यैवं चतुरश्रं समन्ततः ।
 तत्र भक्ताः प्रकुर्वीरंस्त्रिधा स्वे स्वामिवत्सलाः ॥ ४ ॥
 ये चास्य सम्मताः केचित् कुले जाता द्विर्तपिणः ।
 द्वादशांशेन हीनानि क्रमात् तान्यनुजन्मनाम् ॥ ५ ॥
 तस्यैव वामतः कुर्यादुत्सेधाद् द्विगुणान्तरे ।
 कुर्याद् दशांशहीनानि नैर्ऋत्यां दिशि भूपतेः ॥ ६ ॥
 प्रासादान् नृपपत्नीनां सर्वासामपि शास्त्रवित् ।
 अष्टभागेन हीनानि मतीन्यां दिशि कारयेत् ॥ ७ ॥
 देवधिण्यानि तन्त्रैः स्यात् स्वसुराणां विधानतः(?) ।
 साम्याया मार्त्तां यावन्नवांशापचिताः क्रमात् ॥ ८ ॥
 प्रासादा मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधसाम् ।
 एतेषां पूर्वभागस्थं राजमातुर्निवेशनम् ॥ ९ ॥
 हीनमेकादशांशेन तत् कार्यं राजकारिता(?) ।
 पेशीमाश्रित्य देवानां तुल्यमन्द्रपदावधि ॥ १० ॥
 स्वमुष्णां मातुल्यानां च कुमाराणां तथा क्रमात् ।
 आग्नेय्यां द्विजमुख्यानां विधातव्यं निवेशनम् ॥ ११ ॥
 कार्यः पुरोधःप्रासादः तुल्यतत्पुनरेव वा(?) ।
 याम्प्यायां कुर्युरष्टांशहीनान्युर्वाशमन्दिरात् ॥ १२ ॥
 सामन्तकुञ्जरारोहभर्त्स्यारजनाः क्रमात् ।
 एतान्यायतनान्येषां यथाभागं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

मर्यवेधप्रदेशस्थान् द्वारवेधगतानपि ।
 स्वस्थानान्तरितांश्चेतान् न कुर्याद्वितकाम्यया ॥ १४ ॥
 अलिन्दैर्गर्भकोष्ठैश्च सीमास्तम्भगवाक्षकैः ।
 द्वारद्रव्यतलोच्छ्रायैः प्राग्ग्रीवैः सिंहकर्णकैः ॥ १५ ॥
 न कुर्याद् भूपणैस्तुल्यं समं वास्थं दरूपतः (१) ।
 समरूपं भवद्धर्म्यं निर्युक्तं च न नन्दति ॥ १६ ॥
 राजपीढा भवेत् तस्मिन्नाधिक्ये च कुलक्षयः ।
 श्रासादाद् भूमिपालस्य निवेशं परिधौ स्थितम् ॥ १७ ॥
 द्रव्येण कतरेणापि नोत्कृष्टं कारयेद् बुधः ।
 संस्थानान्मानवश्चापि विस्तारेणोच्छ्रयेण वा ॥ १८ ॥
 पूर्वोक्तेभ्यो विभागेभ्यः किञ्चिद्धीनतमः शुभः ।
 अन्योन्यं द्विगुणच्छाद्यैरेकैकस्यान्तरं शुभम् ॥ १९ ॥
 सुभोग्यं तं च कुर्वीत बहुभिर्भवनान्तरैः ।
 कोष्ठिकाभोजनागारैर्भाण्डोपस्करधामभिः ॥ २० ॥
 शिलालूपात(१)शालाभिः शेषं तु परिपूरयेत् ।
 मशस्तान् कारयेत् सर्वाब् शुभरूपान् मनोरमान् ॥ २१ ॥
 प्रायशः स्वालयांधान्यान् सर्वस्यान्यगृहाणि च ।
 नरेन्द्रायतनस्यैव निवेशात् परिकल्पयेत् ॥ २२ ॥
 अन्यथात्वे महादोषा वैपरीत्ये कुलक्षयः ।
 इति कथितदिगादिभेदयोगैः
 सुरभवनानि भवन्ति यस्य राज्ञः ।
 अविरतशुदितोदितप्रतापः
 स्वष्ट्रजजितां स चिरं प्रशास्ति पृथ्वीम् ॥ २३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोजनदेवविरचिते समराज्जणतृणघारपरमग्नौ वास्तुशास्त्रे

आयतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

अवतारो निवेशानां विधानं वास्तुनो यतः ।
 कात्स्न्येन तमतो द्रुमः सभ्यस्य प्रसवोत्तमः (?) ॥ १ ॥
 कुलजातिरुमाणां च क्रमं दीर्घाल्यजीविनाम् ।
 संस्थानमभिधास्यामो लक्ष्यलक्षणमेव च ॥ २ ॥
 शुभाशुभानां वैराजमादिं तेषां प्रचक्षते ।
 पूर्वोक्तस्य विमानस्य तस्यातो लक्ष्य कथ्यते ॥ ३ ॥
 वैराजस्य यथाकारव्यवस्थानमशेषतः ।
 चतुरश्रं सम क्षेत्रमशीत्यंशैर्विभाजयेत् ॥ ४ ॥
 संयुक्तमष्टभिर्मागैः कुर्याद् गर्भगृहं शुभम् ।
 द्विपञ्चाशदरैः सीमा गर्भकोणसमन्विताः ॥ ५ ॥
 द्वात्रिंशता देवकोष्ठैः सवैरेकान्तरैश्च तैः ।
 बाह्यस्थाने ततः स्थानाद् द्वादशक्षोभगेर्धरैः ॥ ६ ॥
 हेमरत्नमयैः स्तम्भैः शुक्लपट्टैश्च भूपितैः ।
 शुक्लालङ्कारस्वचितैर्वितानैश्च विभूषणैः ॥ ७ ॥
 स्फाटिकैर्विविधैर्जालैः सहस्रिन्मणिवेदिकैः ।
 हंसकर्णकपोतालीतिर्यक्स्थाल्यर्धकणिकैः ॥ ८ ॥
 पर्यन्तदेशदृष्टया गर्भस्योपरि घण्टया ।
 लोकनाथेन तत् सृष्टमाद्यं वैराजसंज्ञितम् ॥ ९ ॥
 तस्मात् स्वस्तिकसंज्ञः प्राग् गृहच्छन्दो विजायते ।
 चतुश्शालस्त्रिशालश्च हिरण्यौकस्त्वतोऽपि च ॥ १० ॥
 सिद्धार्थको द्विशालः स्यादेकशालस्तु कुम्भकः ।
 सृष्टमन्यद् विमानं च वरं वीरं चतुर्मुखम् ॥ ११ ॥
 गणानां देवतानां च स्कन्दस्य च यथाक्रमम् ।
 प्रासादाद् द्वादशैतेऽन्ये जज्ञिरे शुभलक्षणाः ॥ १२ ॥
 स्वस्तिकः श्रीतरुश्चैव तृतीयः क्षितिभूषणः ।
 भूजपो विजयो भद्रः श्रीकूटोष्णीपसंज्ञितौ ॥ १३ ॥

नन्धावर्तो विमानश्च सर्वतोभद्र एव च ।
 विमुक्तकोणप्रासाद इति वैराजसंभवाः ॥ १४ ॥
 एकैकस्मात् क्रमेणैवमेकैकः समजायत ।
 स्वस्तिकाद् रुचको ज्ञेयः श्रीतरोः सिद्धपञ्जरः ॥ १५ ॥
 क्ष्माभूषणात् तु शाला स्याद् भूजयाद् गजपूवपः ।
 विजयादवतंसश्च भद्राञ्जन्दी विनिर्गतः ॥ १६ ॥
 श्रीकूटाच्चित्रकूटारुख्य उष्णीपात् प्रमदाप्रियः ।
 व्यामिश्रो नन्दिकावर्ताद् विमानाद्दस्तिजा(वर्ति)कः ॥ १७ ॥
 कुबेरः सर्वतोभद्रान्मुक्तकोणाद् धराधरः ।
 एतेभ्योऽपि च संभूताः कनीयांसोऽभिधानतः ॥ १८ ॥
 तद्भेदास्ते तदाकारैर्लक्ष्याः स्वैः स्वैः पृथग्विधैः ।
 भागैस्तेषूपचमैः पूर्वान् मध्यमान् मध्यमैस्तथा ॥ १९ ॥
 कनीयसः कनीयोभिः प्रासादानुपकल्पयेत् ।
 शिखरैरपरैः शिष्टैः प्रासादा जज्ञिरे ततः ॥ २० ॥
 प्रथमो रुचकस्तेषु द्वितीयो वर्धमानकः ।
 अवतंसस्तृतीयस्तु चतुर्यो भद्र उच्यते ॥ २१ ॥
 पञ्चमः सर्वतोभद्रः षष्ठः स्यान्मुक्तकोणकः ।
 मेरुर्मन्दर इत्यष्टौ विज्ञेयाः शिखरोत्तमाः ॥ २२ ॥
 चतुरश्राः समाख्याता देवानामालयाः शुभाः ।
 एते ते वंशजाः सर्वे निवेश्या ब्रह्मजातयः ॥ २३ ॥
 वैराजकुलसंभूताः प्रासादाः परमोत्तमाः ।
 एतेभ्योऽन्येऽपि संभूताः पुत्रपौत्रप्रपौत्र(श्रीजा)ः ॥ २४ ॥
 स्ववंशाः सुपरीवाराः परवंशविवर्जिताः ।
 कर्तव्या भूतिकामेन तेजसा शुभलक्षणाः ॥ २५ ॥
 नन्दका वर्धनाश्चैव सर्वकामफलप्रदाः ।
 हृष्टपुष्टजनाकीर्णाः पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ २६ ॥
 यदि हीना भवन्त्येते परवंशेन दूषिताः ।
 तदुद्वेगं नृणां नित्यमर्थनाशं कुलक्षयम् ॥ २७ ॥

पीडां च स्वामिनः कुर्युर्दहन्यदपि गर्हितम् ।
तस्मादेते विधातव्या दूषिता नान्यजातिभिः ॥ २८ ॥

इति वैराजजातानामुत्पत्तिः परिकीर्तिता ।

वैराजजन्मसुरसङ्गपरम्परेय-

मुक्तैवमत्र शुभलक्ष्मवती समासात् ।

आनन्दकीर्त्तिधनधान्यकरी कृता स्वा-

दन्यादृशी पुनरनर्थफलैव कर्तुः ॥ २९ $\frac{१}{२}$ ॥

* इति महाराजाधिराजधीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरत्नाग्नि वास्तुशास्त्रे

प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

मूमो जघन्यवास्तूनां द्वारमानमतः परम् ।

विस्तारं सतलोच्छ्रायं द्रव्यव्यासविधिं तथा ॥ १ ॥

कथिता ये निराधाराः प्रासादास्तिर्यगायताः ।

तेषां भागचतुष्केण गर्भवासं विभाजयेत् ॥ २ ॥

द्वारं सार्धेन भागेन कुर्वीत स्वार्धविस्तृतम् ।

द्वारविस्तारपादेन पेद्याया विस्तृतिर्भवेत् ॥ ३ ॥

विस्तारार्धेन पिण्डः स्यात् तत्समः स्याद्दुद्गुम्बरः ।

सार्धमूलाद्गुम्बरकः (१)शाखा व्यासवशाद् भवेत् ॥ ४ ॥

चतुर्विधश्च कर्तव्यः पेद्यापिण्डः प्रमाणतः ।

शाखा तु पेद्यापिण्ड(श्च)स्य विस्तारेण विधीयते ॥ ५ ॥

शाखाविस्तारतो रूपशाखा स्यात् सार्धविस्तृतिः ।

अर्धेन पेद्यापिण्डस्य खलुशाखा विधीयते ॥ ६ ॥

रूपशाखासमाः कार्या विस्तारात् तुङ्गशाखिकाः ।

तुङ्गाया ब्राह्मणतः शाखाः त्रियन्ते यास्तु काश्चन ॥ ७ ॥

अष्टांशाभ्यधिकाः सर्वाः कर्तव्या विस्तारेण ताः ।

द्वारस्यायामविस्तारयोगात् सङ्ख्या भवेत् तु या ॥ ८ ॥

तलोदयस्य तन्मानं गर्भमण्डपयोः समम् ।
 यदि भिन्नतलं कर्तुं मण्डपः कश्चि हीयते(?) ॥ ९ ॥
 द्वारोच्छ्रिते तदगुणानां मण्डपे स्यात् तलोच्छ्रितिः ।
 प्रासादेषु कनीयस्सु तलमानमुदाहृतम् ॥ १० ॥
 पद्भागाभ्यधिकं ज्येष्ठे मध्येऽष्टांशाधिकं ततः ।
 बलविधिः(?) समपदः प्रासादस्य विधीयते ॥ ११ ॥
 नापस्तात् स मयोक्तव्यो नोर्ध्वतथाप्युदुम्बरात् ।
 कुम्भिकाभरणपट्टजपन्तीशीर्षकायफलेषु तुला(नाम्) ।
 उक्त(मान)मिह यत् प्रथमं तन्नाधिकं प्रविदधीत न हीनम् ॥ १२ ॥

इति महाराजाधिराजभोजनदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाशि वास्तुशास्त्रे

जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादद्वारमानादि नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः प्रासादानां यथाक्रमम् ।
 द्रव्येषूदयविस्तारं बाहल्यं परिधिं तथा ॥ १ ॥
 प्रासादभागिकोत्सेधं प्रासादद्वारमिष्यते ।
 स(ज्यं?त्रियं)शोच्छ्रितं वापि सार्धशोच्छ्रयमेव वा ॥ २ ॥
 स्वीयस्वीपोदयादर्धविस्तारं च तदिष्यते ।
 विस्तृतिर्भागतुर्यांशात् पेद्यायाः स्थाल्यमर्धतः ॥ ३ ॥
 पेद्याबाहल्यविस्तीर्णां शाखा भवति मान्तः ।
 उत्तराङ्गानि कुर्वीत पेद्याशाखासमानि तु ॥ ४ ॥
 सपादपेद्याविस्तारा रूपशाखा विधीयते ।
 रूपशाखान्वितः कार्यः पीठबन्धस्तथोपरि ॥ ५ ॥
 वृत्तं कार्यमधोवृत्ते पत्रकैश्च निरन्तरम् ।
 स्तम्भाच्च द्विगुणव्यासं भरणं भूषणान्वितम् ॥ ६ ॥

रूपशाखासमं तच्च कर्तव्यमिति सुन्दरम् ।
 ऊर्ध्वं समन्ताच्चाष्टांशमात्रे तच्चतुरश्रकम् ॥ ७ ॥
 तदूर्ध्वं भरणोच्छ्रायः स्यात् पादोनसमुच्छ्रितः ।
 कपोतश्चाप्यधश्शीर्षगर्भः स च विधीयते ॥ ८ ॥
 सरथालयपत्रो वा स्वोदयार्धविनिर्गमः ।
 तस्योपरिष्ठात् कर्तव्यं स्यादुच्छालयपत्रकम् (?) ॥ ९ ॥
 रथिका (तु) विधातव्या द्वयोरप्युच्छ्रितस्तयोः ।
 सार्धप्रमाणभरणाद् भूषा स्यात् पुष्पकादिभिः ॥ १० ॥
 रूपकैर्वा यथाशोभं स्तम्भिकाभिश्च सर्वतः ।
 कण्टकोयत्रिमागोन (?) कूटाकारं भवेदतः ॥ ११ ॥
 विभूषितं सिंहचक्रैर्हस्तितुण्डैरथापि वा ।
 कपोतादि विधातव्यमन्तरे रूपशाखयोः ॥ १२ ॥
 कार्यं विपमसंख्यं च सर्वमेतद् विचक्षणैः ।
 तस्माद् बहिर्विधातव्या सर्वतः परिमण्डली ॥ १३ ॥
 अन्त्यशाखासमा सा च प्रमाणेन विधीयते ।
 तस्यां सद्धारशाखायां (प्रा)यशः पन्नपत्रिकाः ॥ १४ ॥
 कार्या (त्रा वाच? वा द्वार) शाखायास्तद्विस्तारसमुच्छ्रिताः ।
 भवेदधस्तादर्धेन ग्रीवाया रसना तथा ॥ १५ ॥
 ग्रीवया सार्धया तुल्यमन्तरं पत्रकाण्यधः ।
 भागद्वयं प्रकुर्वीत जङ्घा त्र्यंशा ततोऽप्यधः ॥ १६ ॥
 पेद्यापिण्डप्रमाणेन खल्वशाखा विधीयते ।
 पेद्यापिण्डसमो वाह्यशाखान्यासः प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
 क्रमेणानेन कर्तव्याः शाखाः स्वल्पा यदच्छया ।
 न नवभ्यः परं कार्या द्वारशाखाः कथञ्चन ॥ १८ ॥
 निर्गमो वा प्रदेशो वा विस्तारेण समन्वितः ।
 पेद्याया यदि चार्धेन शाखानां स विधीयते ॥ १९ ॥

१. 'धि', २. 'खास्तत्रय', ३. 'वा वधि', ४. 'यमितः' ख. पाठः ।

सार्धपेद्यापिण्डसमः पिण्डस्योदुम्बरो भवेत् ।
 तलन्यासस्तदर्धेन भूमिर(ज्ञा च'ज्ञाश्च) तत्सर्माः ॥ २० ॥
 उदुम्बरकपिण्डस्य मानात् सिद्धमुखानि च ।
 उदुम्बरात् पादहीनस्तुल्यो वाभ्यधिकोऽर्धवा ॥ २१ ॥
 पट्टस्य पिण्डस्त्रिविधो विस्तारोत् स्तम्भतोऽधिकः ।
 भागपादसमस्तम्भो द्वादशांशं प्रपीडितः ॥ २२ ॥
 भागद्वये च कर्तव्यो रूपलक्षणसंयुतः ।
 चतुष्पष्टिप्रकारोऽयं नानारूपप्रपञ्चतः ॥ २३ ॥
 स्तम्भविस्तारविस्तीर्णं पिण्डे तत्पादवर्जितम् ।
 विस्तारात् त्रिगुणं देव्यादीरग्रहणमिष्यते ॥ २४ ॥
 प्रविष्टो स्तम्भमाने स्तः कुम्भिकोत्कालका सदा ।
 तलपट्टसमं पट्टमुत्तरं परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥
 (तीरिही)रं तस्य त्रिभागेन समुत्सेधाद् विधीयते ।
 किञ्चिद् विनिर्गतं पट्टाद् यथाशोभं प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥
 अत ऊर्ध्वं यथाशोभं कण्ठफेनासनेन च ।
 रथकैश्चित्ररूपैश्च कूटागारैः सतोरणैः ॥ २७ ॥
 अलिन्दे मण्डपे वापि चतुष्के बलभीषु वा ।
 वितानानि विचित्राणि समुत्सिप्ततलानि च ॥ २८ ॥
 लक्षणेन च युक्तानि विद्धीत यथोचितम् ।
 लुमाः फलकवर्तीभिः कृताः समभिद्धमहे ॥ २९ ॥
 उत्सिप्तानां च ये भेदा जायन्ते सर्ववास्तुषु ।
 तुम्बिनी लम्बिनी हेला शान्ता कोला मनोरमा ॥ ३० ॥
 आधमाता चेति सप्तैता नामतः कथिता लुमाः ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे कान्ते भूमितले शुभे ॥ ३१ ॥
 सूत्रं क्षेत्रसमं कृत्वा कर्णात् कर्णं विभाजयेत् ।
 त्रिन्यस्येद् गर्भसूत्राणि तयोर्मध्यगतानि च ॥ ३२ ॥

१. 'धी' ख. पाठः । २. 'मा', ३. 'ह' क. पाठः । ४. 'स्ता', ५. 'दः' ख. पाठः ।
 ६. 'नी', ७. 'को' क. पाठः । ८. 'न' ख. पाठः । ९. 'माक', १०. 'ता स' क. ख.
 पाठः । ११. 'रुचिनी', १२. 'मा.', १३. 'पूर्व का' ख. पाठः ।

भृशधान्यानि मध्येषु सूत्राणि विनिवेशयेत् ।
 मध्ये वृत्तं समालिख्य तुम्बिका कमलोपमा ॥ ३३ ॥
 कार्या भागीकृतं तत्र वृत्तं क्षेत्रे^१ प्रवर्तयेत् ।
 सूत्रे सूत्रे तु^२ पिण्डस्यां लुमां सूत्रेण बालिखेत् ॥ ३४ ॥
 लुमान्तरेषु सर्वेषु वैकट्येन घुषीकृतम् ।
 तयोन्तरयोर्मध्ये लुमामूले विकर्करम् ॥ ३५ ॥
 द्विगुणं त्रिगुणं वा स्यात् ततश्च बलिनीं लिखेत् ।
 व्यासार्धेनोदयश्चेह कर्तव्यस्तत्र मण्डले ॥ ३६ ॥
 सम्पातात् तलसूत्राणां तुम्बिका चोर्ध्वसूत्रिता ।
 उदयस्तलसूत्रस्य तुम्बिकायास्तथान्तरम् ॥ ३७ ॥
 पूर्वसूत्रे^३ लुमाग्रेषु कण्टकान् कल्पयेद् ऋजून् ।
 बहिस्थानेषु चान्तेषु लक्षं कुर्यात् मुनिधितम् ॥ ३८ ॥
 लक्षं गृहीत्वाधःसूत्र ऊर्ध्वसूत्राणि लक्षयेत् ।
 उदये कण्टकस्यान्ते तद्वदेवानुसन्ततम् ॥ ३९ ॥
 दापयेदुत्तरं सूत्रं लुमानां खल्वर्कानि च ।
 पिण्डव्यासं बलिनीं चाप्येषु क्षोभणाविस्तृती ॥ ४० ॥
 लुमा कर्णगता या स्यादाध्माता सा प्रकीर्तिता ।
 छेदे प्रवर्तितान्या स्यात् किञ्चिद्दूना मनोरमा ॥ ४१ ॥
 कोला तृतीया शान्तेति चतुर्थी परिकीर्तिता ।
 हेलाख्या पञ्चमी षष्ठी लम्बिनी नामतो^४ लुमा ॥ ४२ ॥
 सप्तमी तुम्बिनीत्येता मार्गसूत्रविनिर्गताः ।
 एताभिः कारयेत् कौलं वितानं नपनोत्सवम् ॥ ४३ ॥
 कोलाबिलं हस्तितालु चाष्टमं शरवकम् ।
 नामवीधीवितानं च पुष्पकं भ्रमरावली ॥ ४४ ॥

१. 'क्षेत्रे' ज. पाठः । २. 'व', ३. 'ण', ४. 'माद्' क. ल. पाठः । ५. 'का-
 येन', ६. 'क्षेत्रे', ७. 'सू' ज. पाठः । क. पाठः । ८. 'त्रेपुमात्र' क. पाठः ।
 ९. 'कल्प', १०. 'द्वि', ११. 'तिन्य+स्याः', १२. 'तस्तुला', १३. 'का'
 ज. पाठः ।

हंसपक्षं करालं च विकटं शङ्खकुट्टिमम् ।
 शङ्खनाभिः सपुष्पं च शुक्ति(वृष्टि)त्तकमेव च ॥ ४५ ॥
 मन्दारं कुमुदं पद्मं विकासं गरुडप्रभम् ।
 पुरोहितं पुरारोहं विद्युन्मन्दारकं तथा ॥ ४६ ॥
 एतान्येवं वित्तानानि सङ्ख्यया पञ्चविंशतिः ।
 एतेषां रूपनिर्माणमधुना संग्रचक्ष्महे ॥ ४७ ॥
 समन्ताच्चतुरश्रे च चतुरश्रायतेऽथवा ।
 क्षेत्रे वृत्तीकृते नाभ्यैकया तत् कोलमुच्यते ॥ ४८ ॥
 चतुरश्रे यदा क्षेत्रे कर्णस्थानेषु कृत्स्नशः ।
 चतुरश्रनिबन्धेन चतुरश्रनिबन्धेन ॥ ४९ ॥
 वैलिनी विकटाकारा पूर्व^१ वृत्तान्यधस्तथा ।
 भ्रमवृत्तं च यन्मध्ये परं तत्रापरा लुमाः ॥ ५० ॥
 क्रियन्ते तुम्बिकाः पञ्च यत्र सुस्थाः सुसंवृताः ।
 मार्ग(१)स्तलेऽधःमूत्रस्य तद् भवेन्नयनोत्सवम् ॥ ५१ ॥
 कोलाविलं समे क्षेत्रे भागाष्टकविभाजिते ।
 मध्ये द्विभागे विलिखेद् वृत्तं तुम्बिकयान्विते ॥ ५२ ॥
 तत्र भ्रमान्ते च सूत्रे भ्रमान् पोडश कारयेत् ।
 ऋजूनि यानि सूत्राणि लुमास्ताः परिकल्पयेत् ॥ ५३ ॥
 यानि शेषाणि सूत्राणि वलिनीस्ताः प्रकल्पयेत् ।
 तुम्बिन्यां कारयेद् वृत्तं गजतालुकमुच्यते ॥ ५४ ॥
 अष्टपत्रे चतुष्पष्टिभागं क्षेत्रं प्रकल्पयेत् ।
 लुमास्थानेषु पत्राणि खण्डितान्यन्तरैस्तथा ॥ ५५ ॥
 सम्पातेषु समस्तेषु तुम्बिकाः सन्निवेशयेत् ।
 वृत्ताकारं शरावं स्याद् विन्यासं च धरैश्च तत् ॥ ५६ ॥
 चतुरश्रेऽथवा वृत्ते भागत्रयविभाजिते ।
 निवेशयेन्नागबन्धं † सम्पाते वलिसूत्रयोः ॥ ५७ ॥

१. 'वृ', २. 'भे', ३. 'व', ४. 'वी' क. पाठः । ५. 'ख', ६. 'स्थिता', ७. 'त्य' ख. पाठः ।

† नागवीथीति लक्ष्ये पठितम् ।

वितानमेतत् कथितं यथिकीर्षति मानवः ।
 ऊर्ध्वतिर्षग्गतैर्नालैः क्रियते यच्चिरन्तरम् ॥ ५८ ॥
 पुष्पमालाकुलं श्रीमत् पुष्पकं तदुदाहृतम् ।
 अशोकपल्लवाकीर्णलुमाश्रमनिबन्धनम् ॥ ५९ ॥
 चतुरथक्रियायुक्तं सा प्रोक्ता भ्रमरावली ।
 आध्माता कर्णमायाता तुम्बिकास्थानसंश्रया ॥ ६० ॥
 तुम्बिनी यत्र मध्ये तु हंसपक्षं तदुच्यते ।
 अस्यैव पक्षे तु यदा सम्बध्येत मनोरमा ॥ ६१ ॥
 तुम्बिनी च विपक्षेषु करालं तदुदाहृतम् ।
 कोला लुमा स्याद् विकटे शङ्खे शान्ता प्रकीर्तिता ॥ ६२ ॥
 शङ्खनाभिसमं मूत्रं तुम्बिकायाः प्रवर्तते ।
 सर्वेष्वपि लुमास्थानेष्वेकरेखान्वितं भवेत् ॥ ६३ ॥
 शङ्खनाभिरिति प्रोक्तं वितानमिदमुत्तमम् ।
 एतस्यैव लुमास्थाने तुम्बिका पञ्चकाष्ठता ॥ ६४ ॥
 वलयैर्भूषिता यत् स्यात् सपुष्पमिति तद् विदुः ।
 क्षेत्रे वृत्तायताकारे कारयेच्छुक्तिसंज्ञकम् ॥ ६५ ॥
 वृत्ताकारे भवेत् क्षेत्रे वृत्तं वलयकर्मणा ।
 चतुरथे समे क्षेत्रे यल्लुमार्षलुमर्ष(तेः) ॥ ६६ ॥
 वृत्तशोभणभङ्गानि तन्मन्दारकमुच्यते ।
 कुमुदं कुमुदस्यैव लुमाक्षेपादिहार्धतः ॥ ६७ ॥
 पद्मके स्यादधःक्षिप्ता विकासे मध्यमा लुमा ।
 गरुडे गरुडो मध्ये नागाभरणशोभितः ॥ ६८ ॥
 § पुरोगतं तद् यद्यो गत्वा स्यादूर्ध्वगं पुनः ।
 अधो गत्वा पुरारोहमूर्ध्वमूर्ध्वं ततोऽप्यधः ॥ ६९ ॥
 विचित्रशोभणाकीर्णमन्ते वृत्तं मुहुर्मुहुः ।
 अष्टभिश्चाश्रिभिर्मध्ये विद्युन्मन्दारकं भवेत् ॥ ७० ॥

१. 'नामतः' ख. पाठः । २. 'स' क. पाठः । ३. 'वा', ४. 'दक्षिणत पु'
ख. पाठः ।

मानोन्मानमथ ब्रूमः प्रासादच्छाद्यसंश्रयम् ।
 अर्धेनच्छाद्यविस्तारस्योर्ध्वं वंशं प्रकल्पयेत् ॥ ७१ ॥
 अयमर्धोदयः श्रोक्त आवन्त्यो नामतः परः ।
 व्यंशेनच्छाद्यविस्तारस्योदयो वामनो भवेत् ॥ ७२ ॥
 वामनावन्त्ययोर्मध्ये नवधा प्रविभाजयेत् ।
 भागोत्तरोदयात् तेऽष्टौ वामनादुद्रयाः स्मृताः ॥ ७३ ॥
 (वा?आ)तपत्रोऽथ कौवेरः (स?श)र्मनाख्यस्तथावली ।
 हंसपृष्ठो महाभांगी नारदः शम्बुकस्तथा ॥ ७४ ॥
 वामनः प्रथमस्तेपामात्र(न्त्योते?न्त्येन) दशोत्तमी ।
 छाद्यानामथ वृत्तानामुदयः प्रोच्यतेऽधुना ॥ ७५ ॥
 तलसूत्रसर्पं कृत्वा कुर्याद् द्वादशधोदयम् ।
 पष्ठादारभ्य भागोत् स्युः सप्त भागोत्तरोदयाः ॥ ७६ ॥
 कुवेरशेखरी चन्द्री नागश्चा(तु?थ) गणाधिपः ।
 मुख्यश्चाछः सुभद्रश्च वृत्ते सप्तोदयाः स्मृताः ॥ ७७ ॥
 कृत्वा त्रिकर्करपदं लुमापृष्ठं लिखेत् ततः ।
 भागार्थमधिकं क्षेत्रे भवेच्छाद्यकवर्तेना ॥ ७८ ॥
 भागार्थवर्धिते क्षेत्रे तलसूत्रक्रमान्विते ।
 लुमामाद्यां लिखेद् भूपः पद् क्रमेणानुसन्ततम् ॥ ७९ ॥
 रिक्षा यथाद्विहस्ताय(?) लुमायाः स्यादन्तन्तरम् ।
 लुमा त्रिभागहीनेन परिवृद्धाङ्गुलेन सा ॥ ८० ॥
 तस्याश्चानन्तरा लक्ष्म्या सार्धं वृद्धाङ्गुलत्रयम्(?) ।
 व्यंशोनैः पद्भिरपरा व्यंशोनैर्दशभिः परा ॥ ८१ ॥
 चतुर्दशभिरन्या स्यात् सार्धैर्वृद्धौ ततोऽङ्गुलैः ।
 विश्लत्यङ्गुलवृद्धा तु सप्तमी कोणसंश्रिता ॥ ८२ ॥
 क्रमेणानेनै मानानि लुमानां वृद्धिहासयोः ।
 अनुपातेन कार्याणिच्छाद्यक्षेत्रानुसारतः ॥ ८३ ॥

१. 'स्वोदयस्यव्यसनो' (?) क. पाठः । २. 'मा' ख. पाठः । ३. 'न्त्योते' क. पाठः । ४. 'गाः' ख. पाठः । ५. 'श्चाद्यः', ६. 'श्राद भ', ७. 'धामंभरायश्चया सा' क. पाठः । ८. 'लक्ष्म्यम्', ९. 'द्वा' ख. पाठः । १०. 'ताः', ११. 'न नानानि' क. पाठः ।

† कुबेरवल्लरीचन्द्रीपद्मगा गणनायकः ।
 * गुग्था सुभद्रेत्येताः स्युर्लुमाकर्मार्षमादित ॥ ८४ ॥
 एतासां गण्डिकाछेदाश्चत्वारः परिकीर्तिताः ।
 ऊर्ध्वस्तिर्यग्(मैःग)तिस्त्र्यंशस्तथार्धत्र्यंश एव च ॥ ८५ ॥
 छाद्यकोदपविस्तारं तन्निर्गमसमायति ।
 कृत्वा षोढा भजेत् क्षेत्रं विस्तारायामतः समम् ॥ ८६ ॥
 तत्रोर्ध्वद्रव्यमानेनच्छिन्द्यात् प्रामेव गण्डिकाम् ।
 तस्यां छेदानुसारेण दाषयेदेव लम्बकम् ॥ ८७ ॥
 अधस्ताद् गण्डिकायाश्च कण्टकानि श्रक्तयेत् ।
 अवपातोच्छ्रयौ ज्ञात्वा त्रीणि स्थानानि चिद्दयेत् ॥ ८८ ॥
 गर्भे तथोर्ध्वे प्रान्ते च तृतीयं मध्यतस्तयोः ।
 यत्र स्थाने स्थितं मृत्रं स्पृशति स्थानकत्रयं ॥ ८९ ॥
 तस्मात् प्रसार्य तत्सूत्रं भ्रमयेत् कर्कटे ततः ।
 लुमार्धस्यैवमुपरिसंस्थानमुपजायते ॥ ९० ॥
 उपरि स्थितेन सूत्रेण तत्तुल्येनैव कर्कटम् ।
 भ्रान्तावलम्ब्यरुस्थाने भ्रमयेत् खल्वसिद्धये ॥ ९१ ॥
 प्रोङ्गक्षे भागपुगलावच्छिन्नं फलके पुनः ।
 कल्पयेत् समेष्वैषा लुमापाष्णिर्निगद्यते ॥ ९२ ॥
 शेषां लुमां तु दीर्घांश्चतुर्भिः प्रविभाजयेत् ।
 चतुर्धातः परं तस्याः कर्तव्यं वृत्तवर्तनम् ॥ ९३ ॥
 अधोदये लुमोच्छ्रयो विस्तारांशद्वयोन्मितः ।
 मूलेऽप्रतथ भागार्धमुदयोऽस्या विधीयते ॥ ९४ ॥
 अधःक्षेत्रे स विस्तारात् सूत्रमालम्ब्य तद्यथा ।
 विस्तारात् सदृशे क्षेत्रे सार्धतद्भागमोश्चितः ॥ ९५ ॥

१. 'न्दा' स्त. पाठ । २. 'म' क पाठ. । ३. 'या', ४. 'माक्षेधे मा',
 ५. 'मायता.' छ पाठ. ।

† 'कुबेरशेखरी'ति पूर्व पठितम् । * 'मुष्ण' इति पूर्व पठ्यते । तदनन्तर च
 'अण्ड' इति नामान्तरमपि तत्र दृश्यते ।

लुमाग्रभागत्र्यंशं च तयोर्मध्यं च यत् स्थितम् ।
 सूत्रं स्पृशेत् तत्र धृत्वा कर्कटं भ्रमयेद् बुधः ॥ ९६ ॥
 भागभागोत्तरक्षेत्रापेक्षया चतसृष्वपि ।
 गण्डिकासु विधानव्यं विधिवद् वृत्तवर्तनम् ॥ ९७ ॥
 मूलौल्लुमायाः क्षेत्रस्य पञ्चमांशत्रयेऽथवा ।
 पृथुत्वार्धे लुमापृष्ठलेखावृत्तद्वयं यथा ॥ ९८ ॥
 संपतत्येवमालिस्य शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 लुमाया मूलतः क्षेत्रसप्तमांशचतुष्टये ॥ ९९ ॥
 पृथुत्वार्धे लुमापृष्ठलेखावृत्तद्वयं यथा ।
 संपतत्येवमालिस्य षड्भागैः शेषमाचरेत् १०० ॥
 नवांशपञ्चके यद्वा क्षेत्रस्यैव लुमाद्रितः ।
 पृथुत्वार्धे लुमापृष्ठद्वयलेखां निवेशयेत् ॥ १०१ ॥
 शेषैः षड्भिस्ततो भागैरन्यत् तु प्राग्बदाचरेत् ।
 भागार्धं निर्गमः कार्यः प्रासादानां कनीयसाम् ॥ १०२ ॥
 छाद्यकस्यैव भागैस्तु ज्यायसां निर्गमो यतः ।
 तदन्तरे ये प्रासादास्तेषां क्षेत्रानुसारतः १०३ ॥
 छाद्यस्य निर्गमः कार्यो विद्वद्विरनुपाततः ।
 निर्गमस्य त्रिभागेन कनीयात् छाद्यकोटयः ॥ १०४ ॥
 अर्धभागेन परमो भाज्यं षड्भिस्तदन्तरम् ।
 अन्ये भागोत्तराः पञ्च सप्तैवमुदया मताः ॥ १०५ ॥
 इदानीमभिधास्यामः सिंहकर्णस्य लक्षणम् ।
 छाद्योदयोदयः स स्याद् दशभिस्तं विभाजयेत् ॥ १०६ ॥
 तैः स्यात् षोडशभिर्भागैस्त्रस्यैव तलविस्तृतिः ।
 ऊर्ध्वतश्चतुरो भागास्त्यक्त्वा शङ्कुं निवेशयेत् ॥ १०७ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे कर्णेनारभ्य शङ्कुतः ।
 ततो वृत्तं लिखेत् पश्चाच्छङ्कुं समधिरोपयेत् ॥ १०८ ॥

१. 'घं', २. 'ध्य यतः स्थितम्', ३. 'लुमा' ख. पाठ. । ४. 'गा. सु-
 निर्गमोद्यायसां मतम् (?)' क. पाठ. । ५. 'भाशिकषे' ख. पाठ. ।

ऊर्ध्वदेशात् तु भागेन स स्याद् भागचतुष्टये ।
 लिखेद् दृत्तं त्रिभागोनयंशकर्कटकोन्नवम् ॥ १०९ ॥
 तस्योपरिष्ठात् तदनु ग्रीवा कार्यं कभागिनी ।
 गर्भे शृङ्गाग्रयोर्मध्ये तिर्यग् भागद्वयं भवेत् ॥ ११० ॥
 मध्ये कर्णाग्रयोस्तिर्यक् कार्यं भागत्रयं युवैः ।
 ग्रीवाया उपरिष्ठाच्च भागमेकं शिखा भवेत् ॥ १११ ॥
 शिखाग्रमुपरिष्ठाच्च कर्तव्यं गर्भसङ्गतम् ।
 शिखाग्रमूर्ध्वतस्तद्वर्धभागविलम्बितम् ॥ ११२ ॥
 भागावलम्बि कर्णाग्रं स्कन्धाग्रं तावदेव तु ।
 स्यात् कर्णखण्डयोर्मूलं स्कन्धदेशस्य सङ्गतम् ॥ ११३ ॥
 स्वस्तिकौ अंशविस्तारायामः प्राग्वृत्तमध्वरतः ।
 एवं शङ्कुमधःसूत्रादूर्ध्वं भां(गो?गे) निवेशयेत् ॥ ११४ ॥
 भागे निवेशितं कुर्यात् पूर्ववृत्तांघशेषतः ।
 स्वस्तिकान्तं च पूर्वोक्तं पूर्ववत् सर्वमाचरेत् ॥ ११५ ॥
 तलसूत्रादुपर्यङ्गश्चतुर्भिर्गर्भतः स(मः?मम्) ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामुभयतो भागाभ्यां तिर्यगेव च ॥ ११६ ॥
 भागेन तद्वदेवाघःसूत्रादुपरि गर्भतः ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च भागेरुभयतः समम् ॥ ११७ ॥
 वृत्तार्धानि लिखेदेककर्णयुक्तानि पूर्ववत् ।
 एकशृङ्गाणि च ग्रीवास्वस्तिकार्धयुक्तानि च ॥ ११८ ॥
 तलसूत्रवद्विदेशाद् बाह्यवृत्तसमुद्भवः ।
 पदत्रयप्रविष्टैः स्यात् पार्श्वरत्र परिस्कृतः ॥ ११९ ॥
 त्रिवलीललितो नाम सिंहकर्णोऽयमीरितः ।
 दशभागीकृते प्राग्बहुदये तत्प्रमाणतः ॥ १२० ॥

१. 'शो त्रिभागोनेः स', २. 'य', ३. 'केः', ४. 'घ्य', ५. 'वं'
 ६. 'ग', ७. 'वरकन्यवि', ८. 'मः', ९. 'गर्भे नि' ख. पाठः । १०. 'त्वा'
 क. पाठः । ११. 'दृ', १२. 'पुपाच' ख. पाठः । १३. 'द्वे', १४. 'द्य'
 १५. 'पुरः लु' क. पाठः ।

चतुर्दशान्विस्तीर्णं कर्णं सार्धं बलिर्भवेत् ।
 दशभागोच्छ्रिते प्राग्बत् स्यात् त्रयोदशविस्वृतः ॥ १२१ ॥
 क्षेत्र एकवलिर्नाम सिंहकर्णस्तथापरः ।
 एते शोभान्विताः कार्यास्त्र्यश्रसंवरणास्त्रयः ॥ १२२ ॥
 प्रासादानामिति निगदितं द्वारमानं निवेशः
 स्तम्भानां च स्फुटमिह वितानानि तेषां लुमाश्च ।
 वृत्तच्छायोच्छ्रितरभिहिता छाद्यसंस्था लुमाश्च
 शोक्ताः सप्त प्रथितमपरं सिंहकर्णप्रमाणम् ॥ १२३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराक्षणतत्रधारेणाग्नि वास्तुशास्त्रे
 प्रासादद्वारस्तम्भनिवेशवितानलुमालक्षणवृत्तच्छायलुमासिंहकर्णप्रमाणं नाम

चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥